
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

14 / 2005

Tento svazek sborníku *Bezděz* byl vydán za finančního přispění:
Kulturního grantu města České Lípy

ISBN 80-86319-08-3

ISSN 1211 9172

ČLÁNKY A STUDIE

KE VZNIKU ČESKOLIPSKÉ VEDUTY TZV. TOVARYŠSKÉHO LISTU

Jaroslav Panáček

Jaroslav Panáček: *On the origin of Česká Lípa's veduta of so called journeyman's certificate*

The picture (veduta) of so called journeyman's certificate is the most precise illustration of Česká Lípa showing what the town looked like before the big fire in 1787. The author of its copperplate is Franz Anton Weiser, who we unfortunately do not know any more details about. By studying available prints of vocational certificates and archive sources its origin could be dated in the years 1761–1779 and a probable author of the pattern could be found, which was Joseph Wenzel, a master bookbinder of Česká Lípa. Another editor of the copperplate illustration was a public bookbinder Anton Herter. Also further connections were found out, including pictures, drawings and carvings, to which the veduta of vocational certificate was used as a pattern.

1. Úvod

Až do všeobecného rozšíření fotografie ve druhé polovině 19. století byly jedinými možnostmi obrazového zachycení architektury malířské, kreslířské a grafické techniky. Mezi takovými uměleckými díly zaujímají zvláštní postavení veduty jako topograficky přesné vyobrazení pohledu na město či jeho část nebo výseku krajiny s architekturou. Volbou fiktivního úhlu nahledu překonávají mnohdy veduty vypovídací možnosti moderní fotografie. Nejrozšířenějšími kromě kreseb byly veduty tvořené grafickými technikami dřevořezu a mědirytiny. Z nich vynikají zvláště mědirytiny pro svoji schopnost zachytit i nejjemnější detaily, tolik potřebné právě u pohledů na města z větší vzdálenosti.

Pro poznání minulosti České Lípy mají zvláštní význam veduty, které zachycují město ještě před velkým požárem 5.–6. října 1787 a poskytují nenahraditelné informace zvláště o stavbách, které následkem tohoto i dalšího požáru 12. května 1820 zanikly zcela (kostel sv. Petra a Pavla,

kostel sv. Mikuláše, špitál aj.). Takové veduty máme k dispozici prakticky pouze tři: Mauritia Vogta z roku 1712 (Vogt 1712, 81), Friedricha Bernarda Wenera z let 1710–1730 (Státní ústav památkové péče Praha, fotoarchiv, negativ inv. č. 26.177) a mědirytinu Franze Antona Weisera z tzv. tovaryšského listu, datovanou dosud obecně před rok 1787 (viz dále). Vogtova veduta přes svůj historický primát neposkytuje pro svoje neumělé podání a nepříliš valnou výtvarnou úroveň příliš spolehlivé informace o podobě staveb. Rovněž kresba F. B. Wenera vykazuje některé zjevné chyby a nedostatky v topograficky přesném zachycení města. Tím více vyniká kvalita provedení veduty tzv. tovaryšského listu mědirytce F. A. Weisera (**obr. 1**), u níž při srovnání zachyceného stavu s dosud existujícími objekty obdivujeme přesnost vyobrazení. Máme tedy v tomto případě k dispozici nejpřesnější možné zachycení pohledu na Českou Lípou ještě s celou řadou středověkých staveb, nedotčených požárem v roce 1787.

2. Vznik mědirytiny

Podle generálního cechovního patentu z roku 1731 se nařizovalo cechům vydávat výuční a tovaryšské listy (něm. Gesellenbrief, též Kundschaft) psané na tištěných formulářích. Stalo se zvykem vybavovat takovéto veřejné listiny v záhlaví vyobrazením města, kde byla dotyčná písemnost vystavena. Nejstarší cechovní listinou tohoto druhu v severních Čechách (Král 1987, 24) je tovaryšský list s vyobrazením České Lípy před požárem v roce 1787, který se dochoval v několika exemplářích. Datace i autorství této veduty nejsou dodnes uspokojivě osvětleny. Obecně je tato rytina kladena do doby před rokem 1787, pouze J. Just (1914, 31) datoval list do doby kolem roku 1750 a nejnověji soupis vedut ze státních okresních archivů ji klade do doby po roce 1779 (Soupis vedut 2003, 20, č. 25).

Upřesnění datace poskytuje samotný obraz města, respektive stejně jako u Wernerovy veduty vyobrazení postupně dostavovaného areálu augustiniánského kláštera. Ten již obsahuje na Weiserově rytině kapli Nejsvětější Trojice na západní straně ambitu Lorety (dnes tzv. Bieberova síň). O jejím vzniku se údaje různí. Podle J. N. Willomitze (1880, 45) byla postavena roku 1766, zatímco F. Hantschel (1901, 134; 1911, 846) udává rok 1761. Objevil se i názor, že kaple sv. Trojice byla postavena v roce 1730 (Kinský 1933, 170), ale autor si patrně omyl uvědomil, neboť na plánu města z roku 1744 není kaple ještě zachycena, a v novější

verzi svého článku (Kinský 1948, 111) datum opravil na 1761. Ani souhrnné dílo o uměleckých památkách Čech v tom nemá zcela jasno. V 1. díle (Poche a kol. 1977, 198) se přidrželo Hantschelova údaje 1761, zatímco v dodatcích (Poche a kol. 1982, 464) se klade vznik kaple do let 1762–1766. Horní hranici vzniku rytiny by mohlo omezovat vydání veduty J. Kummera v červnovém čísle žitavského „Monatliche Tage-Buch“ z roku 1780, která je zjednodušenou replikou střední části Weiserovy rytiny (VMG Č. Lípa, grafická sbírka, inv. č. V-5396). Avšak vzhledem k tomu, že se dochoval výtisk tovaryšského listu s doplněným textem z roku 1779 (viz dále), lze horní hranici vzniku veduty posunout před rok 1779. Pokud nebudeme mít k dispozici další upřesňující údaje, možno vznik tovaryšského listu a tím i veduty města prozatím datovat do let 1761–1779.

Stejný problém jako datace představuje autorství rytiny a její předlohy. Autorem mědirytiny, uvedeným na levé spodní straně listu (*F. Ant. Weiser fecit*) je Franz Anton Weiser (**obr. 2**). A to je také vše, co o něm můžeme říci! Již před více než 100 lety byl nucen historik Amand Paudler konstatovat: „O tomto Weiserovi nám dosud není nic známo. Také u Dlabace jsme jméno marně hledali (*Über diesen Weiser ist uns bisher nichts bekannt geworden. Auch bei Dlabacz haben wir den Namen vergebens gesucht*; Paudler 1900, 112). Bohužel od té doby se poznání o autorovi mědirytiny nikterak neposunulo vpřed. Nejen Dlabáč, ale ani žádný z pozdějších podrobných slovníků výtvarných umělců jej neuvádí, nebyly o něm zjištěny naprosto žádné informace. Nevíme o něm, odkud pocházel, ani kde působil. Mezi usedlými majiteli domů v České Lípě v době těsně před požárem 1787 se nevyskytuje (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 1009, Josefský katastr pro město Česká Lípa 1785–1787). Podařilo se však objevit jeho dvě další díla. Prvním z nich je menší rytina (129 x 160 mm) s modlitbou k Panně Marii a vyobrazením poutního kostela v Horní Polici (soukromá sbírka; Royt – Šmídová 1995, 18; Royt 1999, 113 – zde i reprodukce). Autorem předlohy této mědirytiny (**obr. 3**), uvedeným vlevo dole na listu (Vinceus Pohl del.), je Vincenc Pohl, o němž však rovněž nic bližšího nevíme. Vpravo dole je uvedeno jméno rytce: F. A. Weiser Sc. (sculpsit = vyryl), rok vzniku listu však neznáme. Druhým nově nalezeným Weiserovým dílem (**obr. 4**) je ještě menší (74 x 118 mm) devoční grafický lístek s vyobrazením Panny Marie Utěšitelky sedící s Ježíškem na klíně a před ní klečící řeholnice. Vpravo dole nalézáme pouze určení rytce: *Weiser. Sc.* Ručně vyplněný předtištěný text datuje vznik mědirytiny před rok 1773. Rytina se dochovala

vložena do rukopisné modlitební knihy Josepha Breiera z roku 1795 (VMG Česká Lípa, Fond rukopisů, inv. č. 39786, sign. RK-54). Absence jakýchkoliv informací o F. A. Weiserovi je zarážející při kvalitě, kterou mědirytina tovaryšského listu představuje. Bravurní zvládnutí pohledu na město, provedeného do nejmenších detailů, nemůže být dílem neškoleného amatéra.

Autora předlohy Weiserovy rytiny jsme dosud neznali. Na třech dochovaných exemplářích (SOKA Česká Lípa, SOKA Mladá Boleslav a soukromá sbírka) je na listu vpravo dole uvedeno: *Jos. Wentzel Bibliopagus civilis Lip: inv. et excudit (obr. 5)*. Na originální měděné tiskové desce (VMG Č. Lípa, grafická sbírka, inv. č. V-4595) je tento údaj odstraněn (vybroušen). Zkratka inv. (invenit) znamená „nakreslil, navrhl“ a excudit znamená „vydal“. V překladu tedy nápis zní: *Jos. Wentzel, měšťský knihář (česko)lipský, nakreslil (navrhl) a vydal*. V letech 1791–1792 byla projednávána v České Lípě pozůstalost po zemřelém Josephu Wenzelovi, měšťanu a mistru knihářském, který vlastnil dům ve spodní části dnešní Sokolské ulice (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2496). Součástí pozůstalosti bylo kromě samozřejmých knih i 90 kusů „*Stempel von Messing*“, což budou pravděpodobně knihářská razidla, v ceně 6 zlatých, a dále sedmkrát po 2 kusech „*Bilder*“ (tj. obrazů) v průměrné ceně asi 9 krejcarů za kus, další tiskoviny, „*Kupfer Platten, Schmiedeisen*“ (tj. měděné desky, kujná železa) a další nářadí a materiál. Zdá se tedy, že mistr knihářský se zabýval nejen vázáním knih, ale byl i tiskařem. Je tedy velice pravděpodobné, že mistr knihářský Joseph Wenzel byl autorem předlohy a tiskařem i vydavatelem tovaryšského listu. Proč bylo později jeho jméno s přiznáním účasti na vzniku tovaryšského listu z tiskové desky odstraněno, naznačuje jméno jiného vydavatele na dalších exemplářích (viz dále). Provenienci rytiny přímo z České Lípy, případně místu jejího tisku nasvědčuje kromě kniháře Josefa Wenzela i existence originální měděné tiskové desky, dochované dodnes v českolipském muzeu (VMG Č. Lípa, grafická sbírka, inv. č. V-4595).

3. Popis tzv. tovaryšského listu

Mědirytina tovaryšského listu nese nahoře uprostřed název Prospekt města Lípy od jihu k severu (*Prospect der Stadt Leippa von Mitt: gegen Mittern*). Tisková deska je vysoká 416 a široká 508 mm, vlastní mědirytina má největší rozměr 370 x 456 mm.

Tovaryšský list je ozdoben barokním rámem s boltcovými kartušemi, zdobenými akanty. Rám horizontálně dělí plochu listu přibližně na dvě poloviny, z nichž v horní je umístěna veduta České Lípy (**obr. 6**) a spodní polovina je určena pro předtištěný text, do něhož bylo ručně vpisováno řemeslo, jméno tovaryše, jeho místo narození, věk, postava, barva vlasů a délka pracovního pobytu u mistra. Celý text v překladu zní: „My, přísežní představení a ostatní mistři měšťanského řemesla ve městě Lipém v Království českém, osvědčujeme tímto: že přítomný ..... tovaryš jménem ..... narozený v ..... takto ..... let stár a ..... postavy a také ..... vlasů byl zde u nás ..... let a ..... týdnů zaměstnán a tento čas se choval nadmíru potěšitelně, pilně, mírně a poctivě, jak se na každého tovaryše sluší, a jemuž my tedy potvrzujeme a také vesměs všichni naši spolumistři, že tohoto tovaryše podle řemesla všude v jeho potřebách náležitě požádání podporovati chceme. Dáno v Lipém dne ..... roku 17.....“ (*Wir Geschworne Vor- und andere Meister des Handwerks derer Bürgerlichen in der Stadt Leippa im Königreich Böhmen bezeigen hiemit: daß gegenwärtiger Gesell Namens von gebürtig, so ..... Jahr alt, und ..... Statur auch ..... Haaren ist bey Uns allhier ..... Jahr Wochen in Arbeit gestanden, und sich solche Zeit über gefreü, fleißig, friedsam, und ehrlich, wie einem jeglichen Gesellen gebühret, verhalten hat, Welches Wir also attestieren, und deshalb Unsere samtliche Mit-Meister, diesen Gesellen nach Handwerks Gebrauch überall zu förderen geziemend ersuchen wollen. Geben in Leippa den A° 17.....*). Na tiskové desce je nápis vyryt, ale vyskytuje se i otisk bez tohoto textu, který býval patrně při takovém tisku zakrýván. Nahoře okolo střední kartuše s názvem (Prospect ...) je vlevo umístěna kartuše s námětem z Genesis 24. 40. a citátem „*Der Herr wird seinen Engel mit die sende und deinen Weeg richten*“ (Hospodin pošle anděla svého s tebou a šťastnou způsobí cestu tvou; Biblií svatá 1926, 25), vpravo vidíme v kartuši Bolestnou Matku Boží (uctívanou v kostele Narození Panny Marie, zobrazeném přímo pod kartuší) s nápisem: „*Schmerzhafte Mutter Jesu – Unter deiner Schutz*“ (Bolestná Matka Boží – Pod tvoji ochranou). Mezi zmíněné kartuše a název prospektu jsou vloženy vlevo znak českého království (lev) a vpravo znak města České Lípy s ronovskými ostrvemi. V levém horním rohu drží sv. apoštol Petr s klíči, jež mu „Kristus dal od království nebeského“, kartuši s první částí legendy (1–8) k vedutě (**obr. 7**). V pravém horním rohu je to sv. apoštol Pavel s mečem, jímž „byl st'at“, jak drží kartuši s druhou částí legendy (9–15) k vedutě (**obr. 8**). Po levé a pravé straně spodní části listu představují dvě

alegorické ženské postavy s nápisy „Zásady pravdy římské křesťanské církve“ (*Grundsätze der Wahrheit Rö. Ch. Religion*) a „Blaženost státu“ (*Glückseligkeit des Staats*). Dvě kartuše na spodní části listu byly určeny pro podpisy vrchního (*Als Ober Aeltester*) a vedlejšího (*Als Neben Aeltester*) staršího cechu vlevo a pro mistra, u něhož byl tovaryš zaměstnán (*Meister wo obiger Gesell in Arbeit gestander*), vpravo. Kartuše bez textu dole uprostřed byla určena, jak vidíme na dvou ze známých exemplářů, pro přítisknutí pečeti příslušného cechu.

Legenda veduty označuje 15 významných objektů ve městě:

1. Dlouhá brána (*Das Langethor*)
2. Zádušní brána (*Wiedenthor*)
3. Mariánská brána (*Frauenthor*)
4. Křížová brána (*Kreütztbor*)
5. městský kostel sv. Apoštolů Petra a Pavla (*Stadtkirche SS: AA: Pet: et Pa:)*
6. kostel sv. Mikuláše (*Nicolaikirche*)
7. klášter (*das Closter*)
8. Loreta (*Laureta*)
9. kostel Narození Panny Marie (*Frauen Kirche*)
10. kostel sv. Kříže (*Kreützkirche*)
11. kostel sv. Maří Magdaleny (*M: Mag: Kirche*)
12. náměstí asi 200 stop dlouhé a 100 široké (*der Platz so 200 Schuhe lang und 100 breit*)
13. radnice (*das Rathhaus*)
14. vrch Kalvárie, tj. Holý vrch (*Calvariberg*)
15. Ploučnice (*Pulznitz*).

4. Další souvislosti

V současné době známe celkem devět exemplářů výtisku mědirytiny tovaryšského listu. Ve Státním okresním archivu v České Lípě je jich uloženo celkem pět. Tři z nich (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, k. 619, inv. č. 2554, st. sg. DI/b. 2., 6/135) jsou tištěny na hladkém papíře bez průsvitky a obsahují předtištěný text ve spodním poli, který však není vyplněn. Jedná se patrně o pozdější výtisky, pravděpodobně z 19. století. Čtvrtý výtisk (SOkA Č. Lípa, fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Cech jirchářů a koželuhů Č. Lípa, inv. č. (83) 26, Personální spisy jirchářů 1766–1856) je zhotoven na ručním papíru bez průsvitky a je vyplněn. Byl vystaven tovaryši cechu jirchářů a zámišníků (Weis-

und Semischmacher) Johannu Czernoho(r)skému z Mladé Boleslavi 21. října 1806. Je opatřen pečeti cechu jirchářů a vpravo dole je potvrzení o registraci v městské kanceláři stejného data s městskou pečeti pod papírovým krytem. Tento exemplář tovaryšského listu má v pravém rohu dole vytištěno označení, že byl vydán Antonem Hertterem, městským knihářem (*Verlegt von Anton Hertter bürgerl. Buchbinder*). Pátý archivní exemplář (SOKA Č. Líba, fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Cech sedlářů Č. Líba, inv. č. (198) 3, Personální spisy 1673–1863), velmi špatně zachovaný, je zhotoven na ručním papíru bez průsvitky a je také vyplněn. Byl vydán pro tovaryše cechu sedlářů (Sattlern) Johanna Stullicka ze Mšena 4. června 1785. Je rovněž opatřen pečeti cechu sedlářů a na dolním okraji obsahuje taktéž potvrzení o registraci v městské kanceláři stejného data s městskou pečeti pod papírovým krytem. Tento výtisk tovaryšského listu má v pravém rohu dole vytištěno označení, že jej vydal a navrhl Josef Wentzel. O exempláři v grafické sbírce Vlastivědného muzea a galerie (inv. č. V-5539), který je nalepen na kartonu, platí to samé, co o prvních třech archivních výtiscích. V soukromé sbírce je zachován patrně jeden z nejstarších výtisků na ručním papíře s průsvitkou (půlměsíc a sedmicípá hvězda) z papírny, kterou se zatím nepodařilo identifikovat. Tento exemplář nemá však vytištěný text ve spodním poli, který byl patrně při tisku na desce zakryt. Vpravo dole má rovněž uvedeno jméno vydavatele a pravděpodobného autora předlohy Josefa Wentzela.

Dále víme ještě o dvou exemplářích. Jeden je uložen ve Státním okresním archivu v Mladé Boleslavi (fond Cech kožešníků a rukavičkářů 6-15; Soupis vedut 2003, 67–68, č. 168) a obsahuje pracovní vysvědčení z roku 1779 i jméno vydavatele Josefa Wentzela. Druhý exemplář vlastní Státní okresní archiv Benešov (fond Cechy – sbírky, inv. č. 17; Soupis vedut 2003, 20, č. 25). Obsahuje pracovní osvědčení vydané zámečnickým a cvočkařským cechem v České Lípě 10. května 1805. Pod listem je opět uvedeno jméno městského kniháře A. Herttera, který list vydal. Zdá se, že ten získal, neznámo jak, v letech 1791–1805 originální tiskovou desku a vydal z ní neznámý počet výtisků. To byl patrně důvod k odstranění jména původního vydavatele a snad i autora předlohy Josefa Wentzela. Jakým způsobem bylo jméno dalšího vydavatele na listy doplněno, není zřejmé. Jedná se však o tisk, takže buď byl text na vyhlazenou desku vyryt a později opět odstraněn nebo bylo jméno vydavatele dotištěno na listy dodatečně samostatnou matricí. Knihařský mistr Anton Herter je uveden ještě v soupise majitelů domů z roku 1836

(SOka Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 1026, fol. 7a) jako vlastník domu tehdejšího čp. 153 v Ševcovské ulici (dnes Prokopa Holého čp. 157).

Veduta se stala záhy oblíbenou a byla často kopírována a napodobována v různých technikách. Již jsme zmínili nepříliš podařenou kopii střední části listu od J. Kummera. Naproti tomu velice kvalitní byla lavírovaná kresba tuší, dochovaná dnes pouze ve fotokopii rozměru 172 x 304 mm (SOka Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 2554, st. sg. DI/b.2.; repro Cisar 1937, 67), o níž nevíme, zda byla kreslena podle tovaryšského listu nebo se jedná o jeho předlohu. Záběr kresby (**obr. 9**) je totožný s tovaryšským listem kromě levé strany, kde již nezobrazuje Holý vrch. Druhou odchylkou je vyobrazení vrchu Špičák bez kaple, která je zde zakreslena na tovaryšském listu. Legenda kresby se shoduje s tovaryšským listem, ale pochopitelně bez Holého vrchu, takže Ploučnice má č. 14. Název listu nemá určení směru pohledu (od jihu k severu), avšak typem písma se shoduje s tovaryšským listem. Jinak je vyobrazení na kresbě v detailech zcela shodné s tovaryšským listem. Je zcela možné, že se jedná o fotografii původního návrhu tovaryšského listu, protože nápis pod kresbou (*Leipa vor dem Brande 1787*), který by hovořil proti původnosti kresby, je proveden jinou rukou a byl evidentně připojen dodatečně.

Vděčný námět veduty města před požárem 1787 byl patrně oblíben zejména v průběhu 19. století jako výzdoba českolipských měšťanských domácností. V obrazové sbírce Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě (inv. č. V-1575) je dochován olej na dřevě neznámého autora, malovaný podle stejné předlohy (ve VMG údajně od roku 1946), dále tři oleje na plechu (inv. č. V-1354, V-1355, V-1356), které vykazují shodný rukopis autora, a olej na plátně (inv. č. V-1357). Na rozdíl od čtyř posledních, které jsou jakýmsi naivistickým zlidovělým podáním pohledu na město, existuje ve sbírce muzea ještě perokresba autora Vincenze Löbela (inv. č. V-723), který se snažil o věrnost napodobení veduty tovaryšského listu. Není vyloučeno, že v soukromých rukou v České Lípě by se mohla nalézt ještě nějaká další varianta oblíbeného pohledu na město. Rovněž tak budou nepochybně v dalších archivech v republice nebo i mimo ni uchovány další výtisky tovaryšského listu, které si sebou přinesli tovaryši různých řemesel jako doklad svého působení v České Lípě. Soupis vedut, vydaný v roce 2003 odborem Archivní správy Ministerstva vnitra není bohužel kompletní, protože v něm scházejí údaje z celé řady okresních archivů (včetně českolipského, nikoliv však vinou jeho pracovníků) a tak je možno doufat v nalezení dalších exemplářů tovaryšského listu.

Stejně jako sloužila veduta za předlohu vyobrazení České Lípy v různých technikách, býval často tovaryšský list nebo kresba veduty (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2554) reprodukován v různých publikacích o městě. Zmenšená reprodukce listu tvořila již v roce 1905 přílohu průvodce, vydaného při příležitosti konání krajské slavnosti turnerů (Festführer 1905) či o šest let později vlastivědy politického okresu Česká Lípa (Hantschel 1911, za s. 272). Nejčastěji byl tovaryšský list nebo kresba veduty otiskován v roce 1937 při příležitosti oslav 600. výročí města, resp. jeho prvního uvedení v písemných pramenech. V odborné publikaci (Festschrift 1937), vydané vlastivědným spolkem Nordböhmsche Excursions-Club, byl tovaryšský list uveden v soupisu starých vyobrazení města památkového konservátora Hanse Cisar a zde také kvalitně reprodukován spolu s výše uvedenou kresbou (Cisar 1937, za s. 66 a s. 67). Město pak k výročí vydalo ještě slavnostní publikaci Böhm. Leipa 1337–1937, kde byla otištěna veduta i její kresba (s. 7 a za s. 12) a některé další drobné tisky, kde bylo využito především kresby veduty (např. Kennen Sie B. Leipa ... b.d. nebo Stadt B. Leipa ... b.d.).

5. Závěr

Jak bylo již konstatováno, veduta tovaryšského listu z let 1761–1779 představuje nejkrásnější a nejpřesněji zachycené panorama města ve stavu před katastrofálním požárem 5.–6. října 1787, v jehož alegorickém rámci se zrcadlí nepochybně vřelý vztah autora Josepha Wenzela i mědirytcy Franze Antona Weisera k městu. Typické atributy města zde představuje Bolestná Matka Boží, uctívaná v kostele Narození Panny Marie, a zejména patroni farního kostela (i celého města) svatí apoštolové Petr a Pavel. Dobově příznačné je připomenutí všeobecné platnosti církevních zásad a všeobjímající blaženosti státu, stejně jako název listu doprovázející znak českého království i českolipský městský znak. Vedle ocenění uměleckého ztvárnění námětu a krásy staré rytiny spočívá však hlavní význam veduty v přesném zachycení stavu architektury města ve druhé polovině 18. století, kvůli němuž se k ní vždy budou badatelé a zájemci o historii města vracet.

PRAMENY A LITERATURA

AM: Archiv města (archivní fond).

Bibli svatá 1926: Bibli svatá, to jest: Svatá písma Starého i Nového zákona. Text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený, Praha.

Böhm. Leipa 1337–1937, Česká Lípa.

Cisar, H. 1937: Ein alter Leipaer Stadtgrundriß und andere heimatliche Stadtpläne und Karten aus dem 18. Jahrhunderte, Festschrift zur Sechshundertjahrfeier der Stadt Böhmisches Leipa 1337–1937, s. 66–74, Česká Lípa (viz též MNEC 60, s. 66–74).

Festführer 1905: Festführer für das IX. Kreisturn-Fest des Turnkreises Deutsch-Österreich, Leipa in Böhmen 22.–24. Juli 1905, Česká Lípa.

Festschrift 1937: Festschrift zur Sechshundertjahrfeier der Stadt Böhmisches Leipa 1337–1937, Česká Lípa.

Hantschel, F. 1901: Leipas Sehenswürdigkeiten, MNEC 24, s. 132–138.

Hantschel, F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa, Česká Lípa.

Just, J. 1914: Erinnerungen und Überlieferungen, MNEC 37, s. 30–34.

Kennen Sie B. Leipa ... b. d.: Kennen Sie B. Leipa und seine Umgebung, Liberec.

Kinský, B. 1933: Českolipské památky, Bezděz IV, s. 166–173.

Kinský, B. 1948: Českolipské památky, Bezděz X, s. 108–112.

Král, K. 1987: Severočeské veduty, Ústí nad Labem.

MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, Česká Lípa.

Paudler, A. 1900: (Redakční poznámka), MNEC 23, s. 112.

Poche, E. a kol. 1977: Umělecké památky Čech 1 (A – J), Praha.

Poche, E. a kol. 1982: Umělecké památky Čech 4 (T – Ž), Praha.

Royt, J. 1999: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století, Praha.

Royt, J. – Šmídová, L. 1995: Drobná devoční grafika, Rakovník.

SOKA: Státní okresní archiv.

Soupis vedut 2003: Soupis vedut vzniklých do roku 1850, II/3 – Státní okresní archivy, Odbor archivní správy Ministerstva vnitra, Praha.

Stadt B. Leipa ... b. d.: Stadt B. Leipa mit Sommerfrischen und Ausflugsorten der Umgebung, Česká Lípa.

VMG: Vlastivědné muzeum a galerie

Vogt, M. 1712: Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen In einer Historisch- und Geographischen Beschreibung vorgestellt..., Frankfurt a Leipzig.

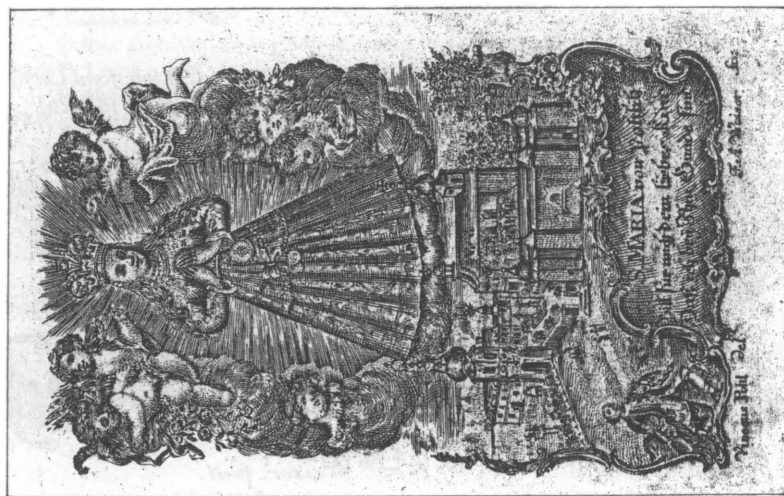
Willomitzer, J. N. 1880: Die Lieb-Frauen-Kirche in Böhm. Leipa, Česká Lípa.

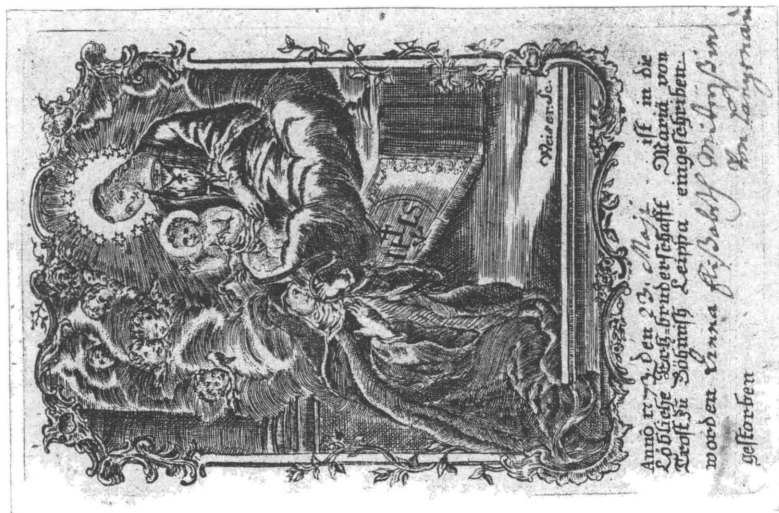
Obr. 1. Tovaryšský list mědirytkce F. A. Weisera z let 1761–1779 [SOka Č. Lipa, fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Cech jirchářů a koželuhů Č. Lipa, inv. č. (83) 26].

Obr. 2. Označení mědirytkce tovaryšského listu F. A. Weisera (detail; soukromá sbírka).

Obr. 3. Druhé známé dílo F. A. Weisera: rytina Milostné sochy Panny Marie a kostela v Horní Polci podle předlohy V. Pohla (Royt 1999, 113).

Obr. 4. Třetí dochované dílo F. A. Weisera: rytina Panny Marie Utěšitelky s kléčící řeholnici, vložená do modlitební knižky (VMG Č. Lípa, Fond rukopisů, inv. č. 39786).

Obr. 5. Označení autora předlohy a prvního vydavatele J. Wentzela (detail; soukromá sbírka).

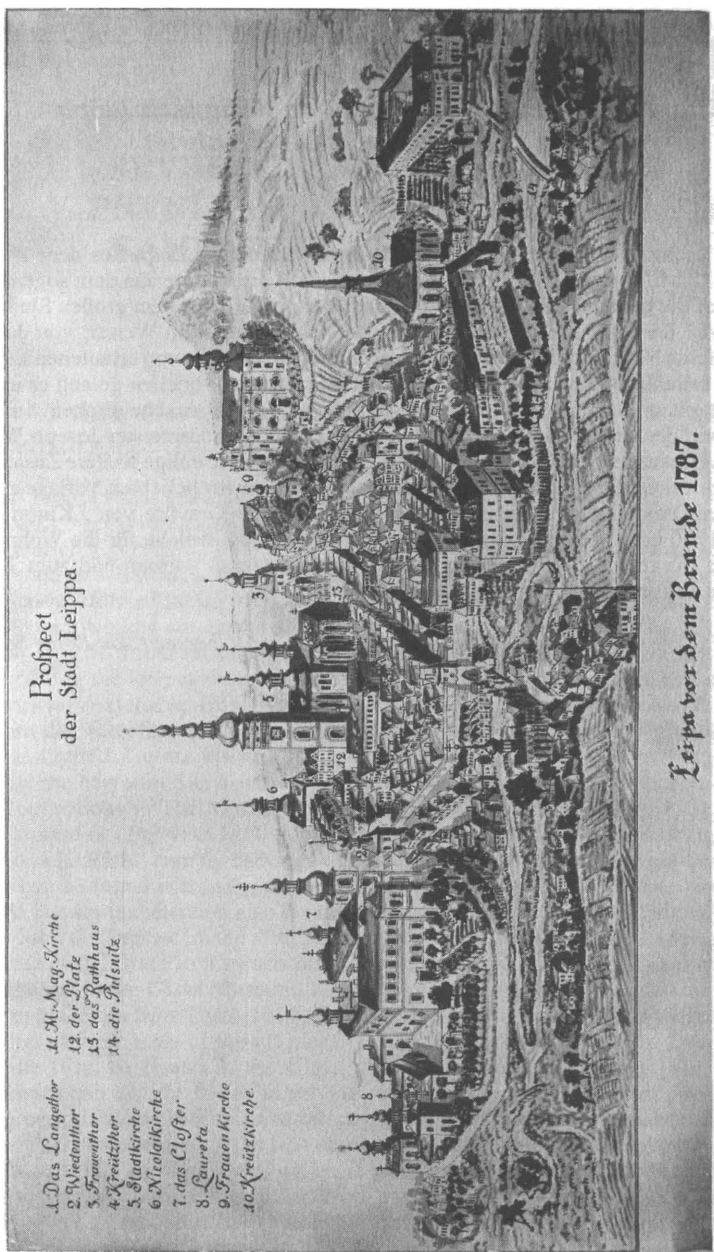
Obr. 6. Veduta České Lípy z tzv. tovaryšského listu (detail střední části).

Obr. 8. Svatý apoštol Pavel s druhou částí legendy k vedutě (detail).

Obr. 7. Svatý apoštol Petr s první částí legendy k vedutě (detail).

Prospect
der Stadt Leippa.

1. Das Langthor	11. St. Mag. Kirche
2. Vieckthor	12. der Markte
3. Frauenthor	13. das Rathhaus
4. Kreuzthor	14. die Silentze
5. Stadtkirche	
6. Nicolaikirche	
7. das Closter	
8. Laureta.	
9. FrauenKirche	
10. KreuzKirche.	

Leipa vor dem Brande 1787.

Obr. 9. Veduta České Lípy (kresba tuší), dochovaná ve fotokopii (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2554).

RESUMÉ

Zur Entstehung der Vedute von Böhmisches Leipa aus dem sogenannten Gesellenbrief

Jaroslav Panáček

Im Vergleich mit den zwei ältesten Veduten von Böhmisches Leipa aus dem 18. Jahrhundert (1712 M. Vogt, 1710–1730 F. B. Werner) stellt die Vedute aus dem sogenannten Gesellenbrief die genaueste Abbildung der Stadt aus der Zeit vor dem großen Stadtbrand im Jahre 1787 dar. Der Autor des Kupferstiches ist Franz Anton Weiser, von dem wir allerdings nichts Näheres wissen. Durch ein gründliches Studium von erhaltenen Exemplaren des Gesellenbriefes sowie eine Konfrontation mit Archivquellen gelang es uns, die Entstehungszeit in den Jahren 1761–1779 zu datieren, den wahrscheinlichen Autor der Vorlage sowie den ersten Herausgeber, den Leipaer Buchbindermeister Joseph Wenzel, den zweiten Herausgeber, den Buchbinder Anton Hertter, sowie einige weitere Zusammenhänge zu entdecken. Die Vedute des Gesellenbriefes wurde zur beliebten Vorlage zahlreicher späterer Darstellungen von Böhmisches Leipa, wie der Gravüre von J. Kummer aus dem Jahre 1780 oder vieler Ölbilder verschiedener Autoren, welche für die Wohnungen von Leipaer Bürgern auf Holz, Blech oder Leinwand gemalt wurden und zum Teil bis heute in den Museumssammlungen erhalten blieben.

Übersetzt von Petra Sochová

SEVEROČESKÉ ŘEZANÉ SKLO V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ II. KAMENICKÝ ŠENOV (2. ČÁST)

Jan Schöttner

Jan Schöttner: North Bohemian engraved glass in the first half of 19th century – II. Kamenický Šenov (Part 2)

Karl Pfohl (1826–1894) was besides Karl Günther (see Footnote 1) the second most significant glass carver in Kamenický Šenov. He served out in the shops of Johann Günther and Friedrich Egermann. First after passing his apprenticeship he worked for Franz Steigerwald in Wiesbaden. From 1845 to 1850 he built up a glass carving shop in Kamenický Šenov. Pfohl's first stay in Paris falls in the years 1858–1864. Thereafter he returned to his home town and stayed there for two years. For the second time he left for Paris in 1866. In 1872 K. Pfohl returned to Kamenický Šenov for good.

Regarding the long active portion of Karl Pfohl's lifetime it can be assumed that his work was very extensive. However, he signed his works far not as often as D. Biemann or A. Böhm did, therefore the number of artefacts, beyond any doubt originating from his hands, is limited. Before his first Paris mission a signed (C. Pfohl) carving was made, depicting the Merciful Samaritan on a monumental cobalt-coated chalice, which is now part of collections in The Museum of Decorative Arts in Prague [Fig. 1, 2]. Within the period around or after year 1850 numerous works are dated, which are being most often ascribed to K. Pfohl, namely carvings of horses on blue- or red-coated goblets. Two such goblets can be found within the collection of The Museum of Decorative Arts in Prague [Fig. 4]. The same collection also contains a chalice with carving of Madonna with Jesus and St. John the Baptist (made after Rafael) [Fig. 3]. Within the period after 1858, i. e. in the course of the first Pfohl's Paris mission, a chalice signed by him was made, which is now deponed in the Glass Museum, Kamenický Šenov [Fig. 5].

After his return from Paris (1872) K. Pfohl devoted himself to lithophanies; the largest collection of these state-of-the-art pieces is exposed in The Museum of Decorative Arts in Prague [Fig. 6, 7] and in the Glass Museum, Kamenický Šenov [Fig. 9]. Pfohl's lithophanies can also be found in private collections [Fig. 8]. The last years of Pfohl's carving period passed in a spirit of return to deep carvings in clear glass [Fig. 10, 11].

Karl Pfohl ranked among the best carvers of his time not only in Bohemia, but also all over Europe. His carving style, which is peculiar for its sculpturic shaping, is rather similar to a style common in glyptics. Pfohl's work falls into the divide of *biedermeier*, or should we say, of second rococo and historicism styles, and belongs to the top of carving craft not only in Bohemia, but also in the context of occidental arts.

Karl Pfohl (1826–1894) byl, vedle Karla Günthera,^{1/} druhým nejvýznamnějším kamenickošenovským řezáčem skla ve sledovaném období. Základy řezáčského umění si osvojil v dílně Johanna Günthera (bratra Karla) v dolním Kamenickém Šenově a u Friedricha Egermanna v nedalekém (Novém) Boru. Po svém vyučení Karl pracoval poprvé v zahraničí, a to ve Wiesbadenu v pobočné rafinerii Franze Steigerwalda, kde se již mělo v plné míře projevit, jak uvádí F. F. Palme jeho výjimečné nadání.^{2/}

Po návratu z Wiesbadenu zpět do Kamenického Šenova, tj. někdy v letech 1845–1850, si K. Pfohl zřídil v domě svého bratra (původně otcovském) Aloise řezáčskou dílnu. Do doby před rokem 1858, kdy Pfohl zahájil svůj první šestiletý pobyt v Paříži, je též datována většina děl, která se mu připisují. Jedněmi vůbec z prvních řezeb, které Pfohl vytvořil by podle G. E. Pazaerka měly být^{3/} dva poháry (dnes oba nezvěstné). Na jednom z nich byla alegorie čtyř lidských věků a na druhém sv. Cecílie. Ztráta posledně jmenovaného díla je o to nepříjemnější, protože se mělo jednat, jak opět uvádí Pazaurek,^{4/} o dílo signované. Karl Pfohl totiž, stejně jako většina ostatních řezáčů této doby, (až na D. Biemanna a do značné míry i A. Böhma) svá díla signoval zcela výjimečně. Datované Pfohlovo dílo (přímo nebo nepřímě) nebylo dosud objeveno žádné, a proto je třeba veškeré časové zařazení jeho děl chápat pouze jako přibližné.

Pohár se zobrazením sv. Cecílie nebyl ovšem jediným Pfohlovým dílem z této doby s náboženským motivem. Před rokem 1858 vznikl též monumentální, 55 cm vysoký, kobaltem vrstvený pohár s víkem ze sbírek pražského Uměleckoprůmyslového muzea. Na směrem vzhůru se rozšiřující kupě jsou dva oválné medailony, rámované hlubokým řezem, přičemž v předním je umístěna řezba výjevu Milosrdný Samaritán. Tento pohár zaujímá mezi pracemi K. Pfohla výjimečné místo (**obr. 1, 2**). Jednak je tato řezba jako jediná mezi všemi jeho díly z těchto let signována: C. Pfohl (vpravo dole u okraje medailonu) a dále tato řezba zaujme tím, že Pfohl zde zcela neobvykle uplatnil (na jednom výjevu!) techniku hluboké řezby v čiré vrstvě skla (v popředí) a reliéfní řezby v modré, kobaltem přejaté vrstvě v pozadí kompozice. Jako předloha pro tento výjev posloužila, byť zprostředkovaně, nizozemská malba z druhé čtvrti 16. století od tzv. Mistra milosrdného Samaritána, malíře vyučeného v dílně Jana van Scorela.^{5/}

Připsání dalších děl z této doby K. Pfohlovi je velmi odtížné, především díky neexistenci jím (až na právě uvedenou řezbu) signovaných prací. Dále je nutno počítat se skutečností, že reliéfní řezbou na vrstveném

skle se tehdy zabývali kromě Pfohla i další řezáči skla. Mimo již výše zmíněného F. P. Zacha to byl i Friedrich Egermann ml. a Dominik Bieman.^{6/}

Ve sbírce pražského Uměleckoprůmyslového musea (původně sbírka Václava Jílka) se nacházejí dva poháry z barevně vrstveného skla, přičemž řezby na jejich kupách byly W. Spieglem neopodstatněně připsány K. Pfohlovi.^{7/} První z těchto řezeb je na válcovité kupě červeně vrstveného poháru (Spiegel 1980, obr. 230) a představuje na zemi sedícího muže – pijáka vína, jak pozvedá pohár s tímto nápojem a náruživě si ho prohlíží. Předlohou pro tuto řezbu bylo nepochybně nějaké dílo – žánrový obraz holandského nebo vlámského malířství 17. století, jak nasvědčuje i oblečení tohoto „halsovského“ pijáka. V horní části kupy je výjev doplněn mohutnými akantovými rozvilinami. Na zadní straně je zmenšovací čočka. Řezba odpočívajícího myslivce – či snad lovce (Spiegel 1980, tabulka XIII), umístěná do oválného medailonu je na druhém, kobaltem vrstveném poháru.

Proti připsání těchto děl K. Pfohlovi svědčí zejména vročení vzniku obou prací do doby kolem roku 1860, protože Pfohl byl v této době již prokazatelně v Paříži. Jako možný autor obou děl by přicházel v úvahu Franz de Paula Zach, který byl činný pro F. Steigervalda. Z okruhu možných autorů těchto řezeb nelze vyloučit ani F. Egermanna ml. z nedalekého (Nového) Boru. Uspokojivou odpověď však může poskytnout pouze důkladná formální analýza, a to nejenom vlastních řezeb, nýbrž i použitého typu brusu, podložená studiem příslušných archivních materiálů.

Podobná nejistota ohledně autorství Karla Pfohla panuje i v případě dalších jemu donedávna připisovaných děl; např. je to řezba Madony s Ježíškem a sv. Janem Křtitelem v oválném medailonu (podle Raffaelova obrazu Madonna della Sedia) na kupě kobaltem vrstveného 28,2 cm vysokého poháru z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze (**obr. 3**). Stejný Raffaelův obraz byl předlohou pro další řezbu na morfologicky takřka identickém, kobaltem vrstveném poháru, který je vysoký 30 cm a nalézá se ve sbírkách Passauer Glasmuseum (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, č. kat. III/79). Pohár téhož tvaru a se stejným námětem výzdoby byl, podle zjištění J. Brožové objednan roku 1860 ve sklárně Nový Svět pro H. W. Thiela, obchodníka sklem z Bad Ems.^{8/} Do stejného časového období lze vročit i obě řezby Madonny della Sedia. Ani tentokrát není autor řezeb znám.

Někdy kolem roku 1860 vznikla i reliéfní řezba, jejíž předlohou byl obraz německého malíře Theodora Hildebranda z roku 1832 nazvaný

„Der Krieger und sein Kind“ Tento výjev je umístěn na modře vrstveném poháru (výška 28,3 cm) z neznámé soukromé sbírky (Kovacek, 1990, č. kat. 166). V neznámé sbírce je i nevelká, 12,5 cm vysoká, rubínem přejímaná číška s řezbou křtu Krista v Jordáně (Kovacek, 1993, č. kat. 129), jejíž vznik lze předpokládat někdy během první poloviny padesátých let 19. století. Zda tato díla vyšla z Pfohlovi ruky, jak bylo uvedeno v aukčních katalogích, není vůbec jisté. Karlu Pfohlovi je ale možno se značnou dávkou pravděpodobnosti připsat reliéfní řezby na dvou sklech z Passauer Glasmuseum (Das Böhmische Glas 1700–1950, 1995, č. kat. III/82 a III/83), které jsou vyrobeny z dvakrát přejímaného skla (tzv. triplé), a to opakním bílým sklem a kobaltem.

První z těchto prací je 17,6 cm vysoký pohár (typ Fussbecher), na jehož kupě je v oválném medailonu řezba podobizny Friedricha Wilhelma III., přičemž předlohu, které se Pfohl ve všech detailech držel byla mědirytina Antona Bognera;^{9/} jediný rozdíl představuje císařova koruna, vynechaná z kompozičních důvodů. Druhá z těchto passovských, K. Pfohlovi připsaných řezeb, je též umístěna do oválného medailonu na přední straně 14 cm vysoké holby a znázorňuje dvě tančící dívky oblečené do orientálního oděvu.

Důvodem pro označení Karla Pfohla jakožto autora obou právě jmenovaných děl je existence dvou jemu připisovaných litofanií (viz níže), které vytvořil po svém návratu z Paříže v sedmdesátých letech 19. století. Na těchto litofaniích jsou totiž znázorněny tytéž motivy jako na pasovských sklech. Litofanie s orientálními tanečnicemi je dnes v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze (původně sbírka Václava Jílka).^{10/} Z třikrát přejímaného skla byl vyroben i pohár s víkem ze sbírky Rudolfa von Strassera (Spiegel – Strasser, 1989, č. kat. 303). Řezba na kupě znázorňuje sedící dívku provedenou dle obrazu E. Bendemanna z roku 1833. Vzhledem k stejným formálním znakům řezby i typu použitého skla jako u pasovských prací je možno se spolu s W. Spieglem^{11/} domnívat, že tyto řezby vyšly ze stejné, tj. Pfohlovy ruky.

K. Pfohl se s největší pravděpodobností podílel i na sérii reliéfních řezeb rakouského císaře a dalších významných rakouských vojevůdců (polního maršála Radeckého, hraběte Schlicka, bána Jelačiče, knížete Schwarzenberga a hraběte Clam Gallase), kterou, jak zjistila J. Brožová^{12/} při studiu archívních materiálů, objednal roku 1851 (17. března) pražský obchodník Čermák v novosvětské sklárně. Vzhledem k tomu že podobizny jmenovaných rakouských vojevůdců se vyskytují na několika různých číškách, je zřejmé, že takovýchto sérií vzniklo několik. Otázkou

zůstává, zda obchodník Čermák další číšky znovuobjednal, nebo zda se harrachovská sklárna rozhodla tyto výrobky produkovat dále sama. Přestože objednávku přijala harrachovská sklárna v Novém Světě, byla nucena takto náročné portrétní řezby z důvodu nedostatku vlastních kapacit objednat mimo sklárnu. Jména autorů – řezáčů portrétů vojevůdců ovšem v příslušných archívních dokumentech uvedena nejsou, a protože ani jedna z těchto prací není signována, lze se o autorech pouze dohadovat. Je velmi pravděpodobné, že sklárnou byl osloven i Karl Pfohl, který „...in den fünfziger Jahren. (...), zu den beforzugten Graveuren für figurale Motive der Neuwelter Hütte gehört hat...“.^{13/} Není jisté bez zajímavosti, že již výše zmíněný pohár s řezbou Madonny della Sedia z Uměleckoprůmyslového muzea, stejně tak jako i oba kamenicko-šenovské poháry (tj. pohár s řezbou pijáka a pohár s řezbou starého lovce) jsou výrobky (ve významu polotovaru) sklárny v Novém Světě.^{14/} Ovšem které a kolik portrétů rakouských vojenských představitelů K. Pfohl řezal, zůstává dosud vzhledem ke složitosti problému neobjasněno.

Zdaleka nejvýznamnější a též nejpočetnější jsou Pfohlovi připisované řezby koní na modře, či červeně vrstvených číškách, které G. E. Pazaurek označil jako „...frühere(n) Arbeiten, die sich noch zum guten Teile in Pfohls Heimat erhalten haben.“^{15/} Toto Pazaurekovo tvrzení bylo a stále je též příčinou mnohdy zcela nekritického a někdy až zcela automatického připisování řezeb s tímto námětem K. Pfohlovi (zejména se tato praxe praktikuje v aukčních katalozích). Zcela namísto je (vzhledem k neexistenci jakékoli Pfohlem signované číšky s tímto zobrazením) souhlasit s W. Spieglem v tom, že za Pfohlovy práce lze považovat pouze „...die besseren Arbeiten dieses Genres...“^{16/} Dlužno podotknout, že nejasnosti panují i ohledně užitých předloh, a to i přesto, že Pazaurek uvádí jako možnou Pfohlovu inspiraci „... die durchgehenden Pferde eines Damier oder Courbet...“^{17/} Též nelze v této souvislosti nezmínit anglické umělce – malíře z počátku 19. století, jakými byl John Fernely st., George Stubbs a další, již malovali koně pro tamnější šlechtice, kteří si v této době malbu tohoto žánru velmi oblíbili.

Zatímco mistrovičtí řezáči – Pelikan a Böhm – zobrazovali vždy koně s jezdcem, ať už s elegantně oblečeným gentlemanem, nebo s válečníkem v akci, tak Pfohlovi koně jsou zobrazeni (jednotlivě nebo často též v páru) v prudkém nespoutaném pohybu. Pfohlův kůň nemá v naprosté většině případů žádnou uzdu, natož sedlo – je volný, silný, nikým neovládaný. Perfektně vypracované objemy, v úhledně vypracovaných

pramenech vlající hřiva a ocas, stejně tak jako protáhlá, kvadratická hlava se vztyčenými slechy a často široce otevřenou mordou zvířete (jakoby evokující zvuk ržání) je možno spolu s bezchybným perspektivním zkreslením považovat za charakteristické znaky řezeb koní Karla Pfohla, které se většinou datují do doby kolem nebo po roce 1850.

Všechny tyto výše vyjmenované atributy se objevují na reliéfní řezbě koně na 13 cm vysoké, kobaltem vrstvené číšce z pražského Umělecko-průmyslového musea (Brožová, 1970, č. kat. 22), jejíž vznik se předpokládá kolem roku 1850. Autorství K. Pfohla je do určité míry potvrzeno tím, že tato práce byla původně ve sbírce V. Jílka, který ji jako Pfohlovu (pravděpodobně na základě ústní tradice) katalogizoval ve svém rukopisném seznamu. Stejná řezba, ale zrcadlově převrácená, je i na poměrně vysoké (14,9 cm), též modře vrstvené číšce (**obr. 4**) ze stejné musejní sbírky (Brožová 1977, č. kat. 70), kterou J. Brožová datovala do doby před rokem 1858.^{18/}

Jiný typ kompozice řezby dvojice koní, ovšem nikoliv reliéfní, ale hluboké, je na dvou červeně přejímaných číškách. Jedna je v neznámé soukromé sbírce (Spiegl 1980, obr. 110) a druhá pak ve sbírce F. P. v Gratzu (Pazaurek – Philippovich, 1976, obr. 51). Oba koně běží v plném trysku, přičemž první z nich (asi klisna) má hlavu otočenu stejným způsobem jako na výše popsaných výjevech, zpět, tj. ke druhému koni (hřebci), který ji následuje. V případě obou číšek byla použita identická, zatím nenalezená předloha.

Reliéfní řezba zápasících koní na travnatém podnoží dekoruje kupu poháru z Passauer Glasmuseum (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, č. kat. III/ 73), jenž je 30 cm vysoký a je vyroben z čirého, kobaltem vrstveného skla. I tato, kolem roku 1855 provedená řezba vyšla pravděpodobně z ruky Karla Pfohla.

Kůň, jakožto téma zobrazení hrál (nejenom) v díle K. Pfohla nezanedbatelnou úlohu, což ostatně vyzdvihl již Pazaurek.^{19/} Ovšem neexistence jakéhokoliv „záchytného bodu“, ať už v podobě nějaké signované práce, či nějakého archivního dokumentu, který by umožňoval Pfohlovi připsat některou ze zachovaných číšek, respektive řezeb koní na jejich pláštích, dosud nebyl nalezen. Nelze nezmínit, že Pfohl jistě nebyl jediným, kdo podobné řezby prováděl. Svědčí pro to poměrně velké množství zachovaných takto rafinovaných číšek, ale i to, že kvalita řezeb i řezáčský rukopis je rozdílný. Bez povšimnutí jistě nelze ponechat ani předlohy, které řezáči pro tyto výjevy používali. Zdá se totiž, že jejich počet nebyl nijak závratný, jak je vidno z několika stejných výjevů, které se objevují

zнову a znovu, jen v různých modifikacích, což naznačuje i jejich výše uvedený výběr.

Již několikrát zmiňovaný rok 1858 byl datem odchodu K. Pfohla do Paříže, kde zůstal až do roku 1864, tedy šest let. Z této doby je i pohár (**obr. 5**) z kamenickošenovského Sklářského muzea, který je vyroben z čirého skla a svým tvarem i typem brusu nezapře svou francouzskou provenienci (Spiegl, 1980, obr. 112.). Na kupě, která se směrem vzhůru lehce rozšiřuje, jsou v jemné nehluboké řezbě provedeny dva výjevy. Na přední straně jsou zobrazeni dva za sebou na koních jedoucí lovci v renesančních oděvech a signatura: K. Pfohl. Na protilehlé straně kupy je ještě jeden výjev, a to řezba jakéhosi stupňovitého, poměrně vysokého památníku (tropeum), na němž jsou připevněny parohy.

Druhým, dnes bohužel neznámým dílem, jež také vzniklo za Pfohla prvního pařížského pobytu, byl pohár z čirého skla, stejné formy jako prvně zmíněný. Na kupě byla řezba výjevu rytířského turnaje a čtyři erby. Toto dílo bylo též ve sbírkách kamenickošenovského muzea.^{20/} Další práce – řezby K. Pfohla, kterých nepochybně vzniklo za jeho prvního pařížského pobytu nemálo, nebyly dosud identifikovány.

Roku 1864 Karl Pfohl své působení v Paříži na dva roky přerušil a vrátil se do svého rodiště – Kamenického Šenova. Důvod, který ho k tomu vedl, není znám, snad šlo o nějakou rodinnou, či osobní záležitost. Stejně jako důvody, které ho přivedly zpět do vlasti, je neznámé i Pfohlovo dílo z této doby.

Roku 1866 K. Pfohl zahajuje svůj druhý i tentokráte šest let trvající pobyt v Paříži „...wo er in einem Kunst- und Antiquitätengeschäfte beim rückwärtigen Hauseingange der Grossen Oper arbeitete.“^{21/} Pohlovy řezby, kterými dekoroval sklo během tohoto svého druhého pobytu v hlavním městě Francie, se dosud nepodařilo nalézt a určit. Z ústního podání pochází zpráva, že si Pfohl vysloužil pochvalu Napoleona III. za zobrazení loveckého výjevu na dnes již asi neexistujícím rubínem přejímaném poháru. Stejný osud potkal pravděpodobně i dva poháry, též s loveckými scénami, jež Pfohl zhotovil pro italského krále Viktora Emanuela II., který v té době dlel v Paříži.

Karl Pfohl se definitivně vrátil do Kamenického Šenova roku 1872. Skutečnost, že se domů vrátil velmi zámožný, potvrzuje jednak to, že si postavil nový dům a dále pak, že se mohl oprostit od materiálních starostí, zabývat tvorbou litofanií, které G. E. Pazaurek označil jako jeho „beste technische Leistungen.“^{22/} Největší kolekce Pfohlových litofanií se nalézá v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze. Tento soubor byl

původně součástí kolekce Václava Jílka, kterému se tyto předměty za pomoci jeho bratra Antonína na počátku třicátých let podařilo po různých peripetiích dostat zpět (do ČSR) z USA.

Krásným příkladem litofanie v jednom barevném tónu – modrém je v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze chovaná deska s vyobrazením hlavy Krista (šířka 8,5 cm, výška 11 cm) podle obrazu Q. Reniho (**obr. 6**). Hloubka výrazu, plastická modelace tváře pomocí odebrání vrstvy barevného skla a jemnost spolu s kultivovaností řezby je vlastní i dalším dílům tohoto druhu vyšlých z ruky K. Pfohla, jakým je např.: *Le Petit Physicien* v červeno modré (Passauer Glasmuseum; *Das Böhmisches Glas 1700–1950*, 1995, č. kat. III/ 84), jemuž byla vzorem malba Caspara Netschera, nebo výjev *Ecce Homo* (Uměleckoprůmyslové museum v Praze; původně sbírka Václava Jílka) (**obr. 7**) též červeno modrý. *Vesfálka* podle díla Angeliky Kauffmann je ve sbírkách Sklářského muzea v Novém Boru. Litofanie z neznámé soukromé sbírky (Kovacek, 1990, č. kat. 163) představuje výjev z Genesis 1, 16: „*Bůh udělal dvě velká světla, jedno velké světlo, které vládne dni, a jedno menší, které vládne noci.*“ (**obr. 8**) Zajímavé na tomto díle není ani tak to, že je tvořeno dvěma skleněnými deskami, ale že pod první červeně vrstvenou tabulí skla je druhá, nevrstvená, zato žlutě lazurovaná, která vytváří zlatou barvu pozadí. Neméně kvalitní litofanie je ve sbírkách Passauer Glasmuseum (červeno-modrá) s výjevem Zuzany a starců (*Das Böhmisches Glas 1700–1950*, 1995, č. kat. III/85). V Kamenickém Šenově (Sklářské muzeum), respektive v Praze (Uměleckoprůmyslové museum; původně sbírka Václava Jílka) jsou i další Pfohlovi připisované litofanie prováděné podle neznámých soudobých předloh. Jedná se např. o Sedící ženu se dvěma psy (modrá) nebo litofanii, na níž je spodobněn Jockey vedoucí koně (červená). Nejznámější litofanii (díky reprodukci v knize G. E. Pazaurka) ze sbírek kamenickošenovského Sklářského muzea je zobrazení dvou koní v bouři (**obr. 9**) podle malby Rosy Bonheur (červeno-modrá, Pazaurek, 1923, obr. 49).

Při hodnocení těchto prací z estetického hlediska nezbyvá než souhlasit se S. Urbanem: „*Die kleinen in Blei gefassten Arbeiten stellten zu ihrer Zeit den Höhepunkt der Glasschneidekunst dar. Heute sind sie unserem Geschmack fremd; man bewundert nur noch die überaus sorgfältige überraschende Gravierkunst.*“^{23/} K tomuto lze pouze dodat, že úroveň, která byla na tomto poli Karlem Pfohlem dosažena, nebyla již překonána; též proto, že se po něm (kromě Otto Pietsche) touto technikou rafinace skla (na této kvalitativní úrovni) nikdo nezabýval.

Poslední roky řezácké tvorby jsou ve znamení jeho návratu k hluboké řezbě do čirého skla. Signaturou K P je označen pohár s víkem z čirého skla ze Sklářského muzea v Kamenickém Šenově (Spiegl, 1980, obr. 113), na jehož vysoké válcové kupě je hluboká řezba výjevu lovu na kance podle obrazu P. P. Rubense. Obrazy stejného vlámského mistra byly i předlohami pro intagliogravury na dvou pohárech z čirého skla, které jsou ve vlastnictví Sklářského muzea v nedalekém Novém Boru. Jednak je to hranovaný pohár se zobrazením výjevu přepadení karavany, jenž je Pfohlem signován, a dále tentokráte bez signatury, ale bezpochyby z Pfohlovy ruky vyšlý pohár s protáhlou, směrem vzhůru se rozšiřující kupou, na niž je zachycen okamžik Únosu dcer Leukippových (**obr. 10, 11**). Tato řezaná kompozice je ze všech těchto pozdních, do osmdesátých let datovaných prací Karla Pfohla nejmonumentálněji pojata.

K. Pfohl patřil mezi nejlepší řezáče skla své doby, a to nejenom v Čechách, ale i v Evropě. Jeho řezba, pro kterou jsou charakteristické až sochařsky modelované objemy, se blíží stylu běžnému v glyptice. Dílo Karla Pfohla stojící na pomezí stylů biedermeieru, respektive druhého rokoka a historismu představuje jeden z vrcholů řezaného skla, a to nejenom v Čechách, nýbrž i v Evropě.

Šedesátá léta 19. století jsou v oblasti uměleckého řemesla, sklo nevyjímaje, ve znamení nástupu historických slohů. V Kamenickém Šenově v této době pracovali vynikající řezáči skla, jako např. Karl Pietsch, Peter Eisert nebo Franz Ullmann. To už je ale jiný příběh...

Tento článek je poslední ze série textů o severočeském řezaném skle, které byly uveřejněny ve sborníku Bezděz v předcházejících třech letech (viz Bezděz 11/2002, 12/2003, 13/2004). Kamenickošenovské, respektive mistrovické řezané sklo první poloviny 19. století, jak bylo již mnohokrát připomenuto, představovalo a stále představuje, vzhledem ke své vysoké umělecké a řemeslné úrovni, jeden z vrcholů, kterých bylo na poli rafinace skla řezáním dosaženo. Tato série textů si nekladla, a ani nemohla klást, za cíl vytvoření kompletního katalogu, respektive monografií^{24/} jednotlivých umělců – řezáčů. Záměrem bylo vytvořit pohled na jednotlivé řezácké osobnosti z hlediska umělecko-historického, postihnout charakter a signifikantní rysy jejich díla, respektive zařadit jejich dílo do kulturně historického kontextu a připravit tak prostor pro eventuální další, ikonologické zkoumání jednotlivých artefaktů, které je podle autora tohoto článku v některých (odůvodněných) případech možné.

září 2004

POZNÁMKY

- 1/ Schöttner, J.: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (1. část), Česká Lípa 2004, s. 49–82; s. 60–66.
- 2/ Palme, F. F.: Beiträge zur Geschichte der Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1935, s. 69.
- 3/ Pazaurek, G. E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 66.
- 4/ *Ibidem*, s. 66.
- 5/ Na tento fakt prvně upozornila J. Brožová: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], s. 26.
- 6/ Spiegl, W.: Dominik Bieman – Graveurhandschrift und Zuschreibungsfragen. In: 2. mezinárodní symposium rytého skla, Kamenický Šenov 1999, s. 73–78. W. Spiegl na základě formální analýzy připsal D. Biemannovi řezbu Madonny della Sedia (podle Raffaelova obrazu) z Kunstgewerbemuseum v Kolíně nad Rýnem (Spiegl 1980, obr. 232.).
- 7/ Spiegl, W.: Glas des Historismus, Braunschweig 1980, s. 195. K. Pfohl je coby autor těchto dvou řezeb uveden i v rukopisném seznamu sbírky Václava Jílka, v níž se původně nacházeli. Tento rukopisný soupis byl pořízen vlastníkem sbírky V. Jílkem.
- 8/ Brožová, J.: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], č. kat. 71.
- 9/ Bognerův mědiryt byl uveřejněn ve vícesvazkové publikaci vydané roku 1836, která se jmenovala „Österreichisches Museum. Topographisch-pittoreske Darstellung aller K. K. Österreichischen Staaten...“, sv. 2/II, 1836.
- 10/ Litofanie se zobrazením pruského císaře byla odcizena z muzea v Kamenickém Šenově a dnes je k dispozici pouze její černobílá fotografie.
- 11/ Spiegl, W. – Strasser, R. von: Dekoriertes Glas. Renaissance bis Biedermeier, Katalog Raisonné, Der Sammlung Rudolf von Strasser. München 1989, č. kat. 303.
- 12/ Brožová, J. – Holešovský, R.: České sklo XIX. století ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a Moravské galerie v Brně, Brno 1979, (katalog výstavy), č. kat. 88.
- 13/ Spiegl, W.: Glas des Historismus, Braunschweig 1980, s. 198.
- 14/ Brožová, J.: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], č. kat. 71.
- 15/ Pazaurek, G. E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 66.
- 16/ Spiegl, W. – Strasser, R. von: Dekoriertes Glas. Renaissance bis Biedermeier, Katalog Raisonné, Der Sammlung Rudolf von Strasser. München 1989, s. 148.
- 17/ Pazaurek, G. E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 67.
- 18/ Brožová, J.: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], č. kat. 70.
- 19/ Pazaurek G. E. – Philippovich E. von: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, (Zweite von Eugen von Philippovich überarbeitete Aufgabe), Braunschweig 1976, s. 65.
- 20/ Obě tyto práce, které K. Pfohl vytvořil ve Francii, byly původně ve sbírce skla F. F. Palmeho. V jím vytvořeném rukopisném seznamu jsou uvedeny pod č. 506 a 507.
- 21/ Palme, F. F.: Beiträge zur Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1931, s. 70.
- 22/ Pazaurek, G. E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 67.
- 23/ Urban, S.: Das Gleichnis von den Lithophanien. Glasrevue XXVI, 1971, s. 200–205, s. 202.
- 24/ Výjimkou je část věnovaná A. Böhmovi, kterou lze pokládat za první monografické zpracování díla a osobnosti tohoto umělce-řezáče skla.

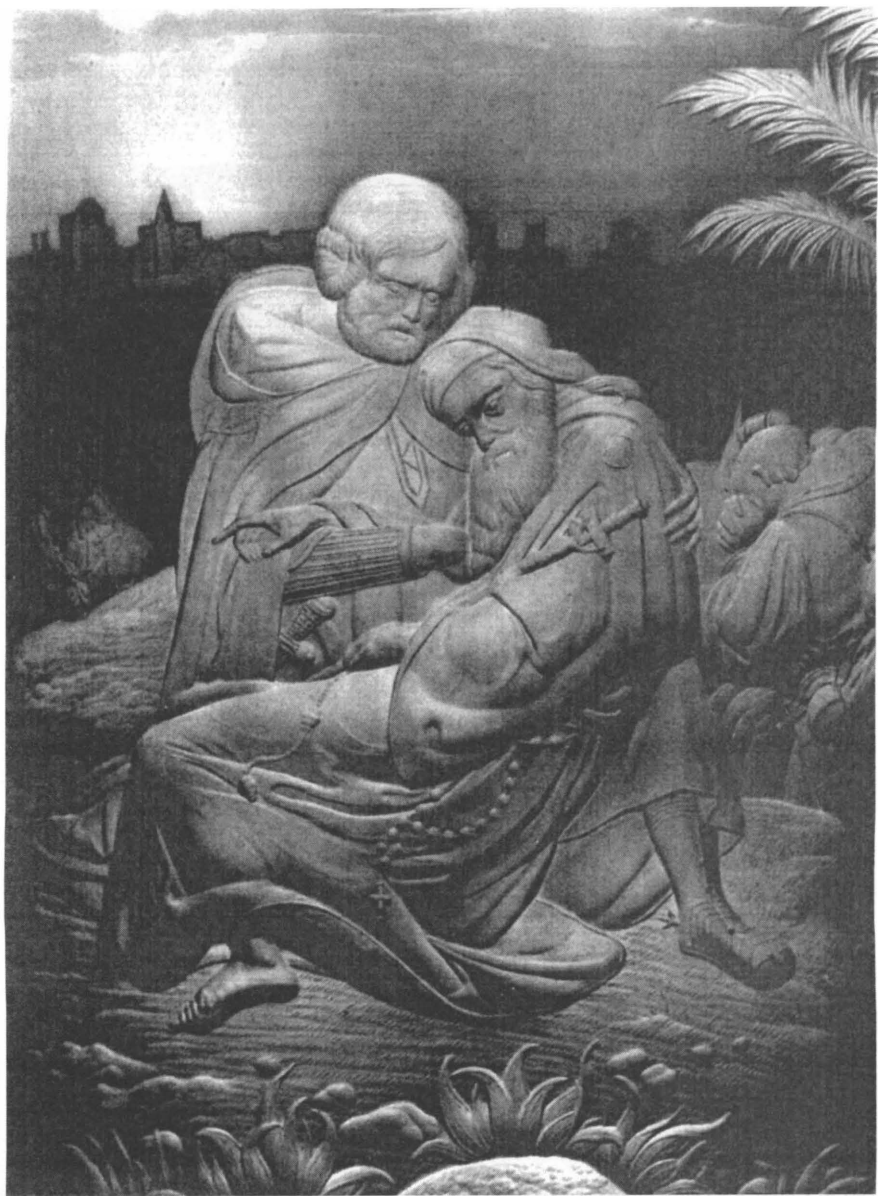
ZÁKLADNÍ LITERATURA

- Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band I–VII, Passauer Glasmuseum, (katalog sbírky), Passau 1995.
- Brožová, J.: Bohemian engraved glass of the 19th century, *Glasrevue* 36, 1981, č. 10, s. 5–8.
- Brožová, J.: Das böhmische Glas des Empire, das böhmische Glas des Biedermeier und Zweiten Rokoko. In: *Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band II, Passau 1995, s. 12–15, s. 74–79.*
- Brožová, J.: Das böhmische Glas des Historismus. In: *Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band III, Passau 1995, s. 12–16.*
- Brožová, J.: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977].
- Brožová, J., České sklo v období druhého rokoka (1835–1865), *Ars Vitraria* sv. 2, Jablonec nad Nisou 1968, s. 201–204.
- Brožová, J. – Brok, J. – Lukáš, V.: Severočeské sklo 19. století (katalog výstavy), Jablonec nad Nisou 1970.
- Brožová, J. – Holešovský, K.: České sklo XIX. století ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a Moravské galerie v Brně (katalog výstavy), Brno 1979.
- Das Buch der Stadt Steinschönau, Berlin – Friedenau 1930.
- Horner, J. P.: Nachrichte über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert, sv. I–III, Steinschönau 1876–1877.
- Kovacek, M.: Glas aus 5. Jahrhunderten, (aukční katalog), Wien 1990.
- Kovacek, M.: Glas 1500 – Heute, (aukční katalog), Wien 1993.
- Kybalová, J.: Kunstgewerbe und Wohnkultur. In: *Böhmen im 19. Jahrhundert (von Klassicismus zur Moderne), Frankfurt am Main 1995, s. 319–339.*
- Palme, F. F.: Beiträge zur Geschichte der Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1935.
- Pazaurek, G. E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923.
- Pazaurek, G. E. – Philippovich, E. von: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, (Zweite von Eugen von Philippovich überarbeitete Aufgabe), Braunschweig 1976.
- Pešatová, Z.: Böhmisches Glasgravuren, Braunschweig 1968.
- Spiegl, W. – Strasser R. von: Dekoriertes Glas. Renaissance bis Biedermeier. Katalog Raisonné, Der Sammlung Rudolf von Strasser, München 1989.
- Spiegl, W.: Glas des Historismus, Braunschweig 1980.
- Spiegl, W.: Geschnittene Gläser. In: *Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band II, Passau 1995, s. 110–131.*
- Spiegl, W.: Geschnittene Gläser. In: *Das Böhmisches Glas 1700–1950, Band III, Passau 1995, s. 64–83.*
- Urban, S.: Das Gleichnis von den Lithophanien, *Glasrevue* 26, 1971, č. 7, s. 200–204.

Obr. 1. Pohár s víkem z čírého, modře vrstveného skla s hlubokou řezbou výjevu Milosrdný Samaritán v číré vrstvě skla, pozadí řezáno reliéfně v modré vrstvě skla. Kamenický Šenov, signováno C. Pohl, řezal Karl Pfohl, před rokem 1858. V. 55 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

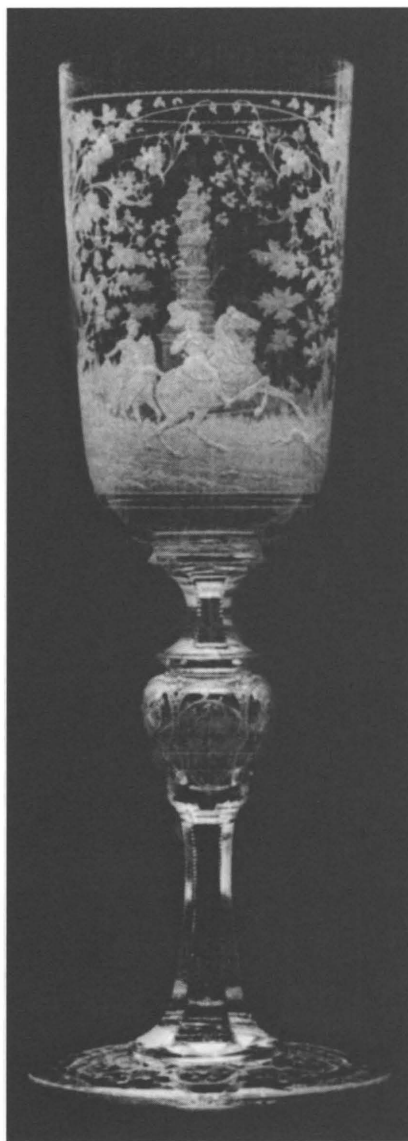
Obr. 2. Detail předchozího.

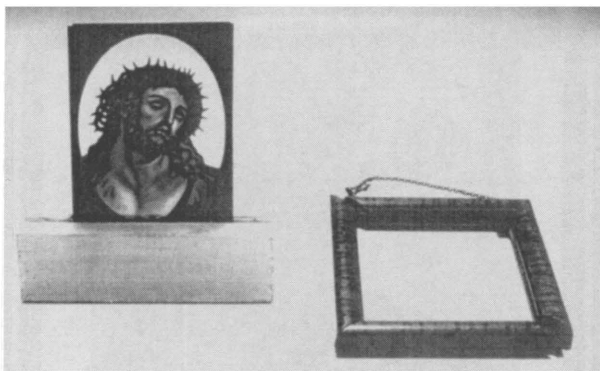
Obr. 3. Pohár z čirého, modře vrstveného skla s reliéfní řezbou Madonna della Sedia (podle obrazu Raffaela Santiho. Kamenický Šenov, řezal pravděpodobně Karl Pohl, druhá polovina 50. let 19. století. V. 28,2 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

Obr. 4. Číška z čirého, modře vrstveného skla s řezbou běžícího koně. Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, před rokem 1858. V. 14,9 cm. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

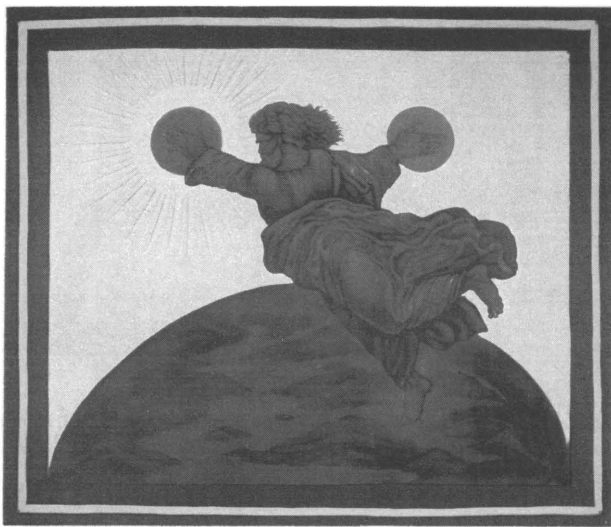
Obr. 5. Pohár z čirého skla s řezbou dvou lovců na koních. Paříž, signováno K. Pfohl, řezal Karl Pfohl, 1858–1864. V. 29,2 cm. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově.

Obr. 6. Litofanie, čiré sklo modře vrstvené. Hlava Krista (podle obrazu Q. Reniho). Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, po roce 1872. V. 11 cm. Š. 8,5 cm. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze.

Obr. 7. Litofanie, dvě desky z čirého skla, z nichž jedna je vrstvena modře a druhá červeně. Ecce Homo. Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, po roce 1872. V. 29,5 cm. Š. 25,5 cm. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze.

Obr. 8. Litofanie, dvě desky z čirého skla, z nichž jedna je vrstvena červeně a druhá lazurována žlutě. Stvoření slunce a měsíce Bohem Otcem. Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, po roce 1872. V. 18,8 cm. Š. 21,5 cm. Soukromá sbírka.

Obr. 9. Litofanie, dvě desky z čirého skla, z nichž jedna je vrstvena modře a druhá červeně. Dvojice koní v bouři (podle obrazu Rosy Bonheur). Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, po roce 1872. V. 30 cm. Š. 36 cm. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově.

Obr. 10. Pohár z čirého skla s řezbou Únosu dcer Leukippových (podle obrazu Petra Paula Rubense). Kamenický Šenov, řezal Karl Pohl, kolem roku 1880. V. 29,5 cm. Sklářské muzeum v Novém Boru.

Obr. 11. Detail z řezby Únosu dcer Leukippových (obr. č. 10).

RESUMÉ

Das nordböhmisches geschnittene Glas in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts – II. Kamenický Šenov (Steinschönau) [2. Teil].

Jan Schöttner

Neben Karl Günther (s. Anm. 1) zählt **Karl Pfohl** (1826–1894) zu den bedeutendsten Glasschneidern aus Steinschönau, heute Kamenický Šenov. Pfohls Lehrmeister waren Johann Günther und Friedrich Egermann. Im Anschluss an seine Lehrzeit arbeitete Karl Pfohl zunächst für die Wiesbadener Filiale der Firma Franz Steigerwald.

Nach seiner Rückkehr, die in die Jahre zwischen 1845 und 1850 fiel, richtete sich Pfohl eine eigene Werkstatt in Steinschönau ein. Die Mehrzahl der Werke, die Karl Pfohl zugeschrieben werden, wird in die Zeit vor 1858 datiert. In diesem Jahr begann sein erster sechsjähriger Aufenthalt in Paris. Zu den ersten Schnitten Pfohls überhaupt gehören nach Pazaurek (s. Anm. 3) zwei heute verschollene Pokale. Ein Pokal zeigt die vier Lebensalter des Menschen in allegorischer Form, der andere ein Bild der heiligen Cäcilia. Pfohl signierte seine Arbeiten nur sehr selten, bisher ist auch kein datiertes Werk von ihm bekannt. Aus diesen Gründen kann eine zeitliche Einordnung stets nur in ungefähren Zeiträumen erfolgen.

Ebenfalls vor dem Jahr 1858 entstand ein mit Kobaltblau beschichteter Deckelpokal von beeindruckender Größe (Höhe 55 cm); er befindet sich in den Sammlungen des Prager Kunstgewerbemuseums. Pfohls Schnitt gestaltet das Gleichnis vom barmherzigen Samariter [**Abb. 1 u. 2**]. Das Meisterwerk fasziniert insbesondere dadurch, dass der Künstler hier auf ungewöhnliche Weise in einer Szene die Techniken des Tiefschnitts (in klares Glas auf der Vorderseite) und des Reliefschnitts (in die kobaltblaue Schicht auf der Rückseite) miteinander kombiniert. Als einzige Arbeit aus diesen Jahren weist dieser Schnitt eine Signatur auf: „C. Pfohl“. Es ist daher äußerst schwierig, Karl Pfohl andere Glasschnitte aus diesem Zeitraum zuzuordnen.

Zur Sammlung des Prager Kunstgewerbemuseums (ursprünglich Sammlung V. Jílek) gehören auch zwei Pokale aus farbig beschichtetem Glas; die Schnitte auf ihren Kelchen betrachtet W. Spiegl als Arbeiten von Pfohl (s. Anm. 7).

Der erste der o. g. Schnitte zielt die walzenförmige Kupa eines rot beschichteten Pokals (Spiegl 1980, Abb. 230). Er zeigt einen auf der Erde sitzenden Mann, einen Weintrinker. Die zweite Arbeit, hier nun auf einem kobaltblau beschichtetem Gefäß, bildet in einem ovalen Medaillon einen von der Jagd ausruhenden Jäger ab (ebd. Tabelle XIII). In erster Linie spricht die Datierung beider Stücke in die Zeit um 1860 jedoch gegen eine Zuordnung zu Pfohls Werken, denn Karl Pfohl hielt sich zu dieser Zeit erwiesenermaßen bereits in Paris auf.

Noch vor kurzem wurde Pfohl eine Reihe weiterer Glasschnitte zugeschrieben; so zum Beispiel auch das Bildnis einer Madonna mit dem Jesuskind und dem heiligen Johannes dem Täufer nach dem Gemälde Raffaels „Madonna della Sedia“. Diese Arbeit schmückt in einem ovalen Medaillon die Kupa eines 28,2 cm hohen Pokals aus den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums in Prag [**Abb. 3**]. Lange galt auch der Schnitt zum gleichen Thema auf einem Pokal des Passauer Glasmuseums als Pfohls Arbeit (Das

Böhmische Glas 1700–1950, 1995, Ktlg.-Nr. III/79). Hinsichtlich der Zuschreibung beider Arbeiten besteht jedoch erhebliche Unsicherheit.

Ebenfalls um das Jahr 1860 entstand ein Reliefschnitt, dem das Bild „Der Krieger und sein Kind“ (1832) des deutschen Malers Theodor Hildebrand zur Vorlage diente. Der Pokal mit dieser Darstellung gehört zum Bestand einer unbekanntenen Privatsammlung (Kovacek 1990, Ktlg.-Nr. 166). Auch ein rubinfarben überfangener Becher, dessen Schnittverzierung den neutestamentlichen Bericht von Christi Taufe im Jordan künstlerisch umsetzt, befindet sich heute in einer unbekanntenen privaten Sammlung (Kovacek 1993, Ktlg.-Nr. 129). Seine Entstehung fällt vermutlich in die erste Hälfte der 50er-Jahre des 19. Jh.s. Ob diese Werke von Pfohls Hand stammen, ist gleichermaßen ungewiss.

Mit großer Sicherheit dagegen können Karl Pfohl die Reliefschnitte zweier Gläser aus dem Passauer Glasmuseum zugeschrieben werden (Das Böhmische Glas 1700–1950, 1995, Ktlg.-Nr. III/82 und III/83). Beide wurden aus doppelt überfangenem Glas (weißes Opalglas und kobaltblaues Glas), sog. Triplé, hergestellt.

Die erste der genannten Arbeiten, ein Porträt Friedrich Wilhelm III. in einem ovalen Medaillon, finden wir auf einem 17,6 cm hohen Pokal vom Typ eines Fußbeckers. Das zweite Stück aus Passau, ein 14 cm hohes Bierglas, trägt auf der Vorderseite die Darstellung zweier orientalisches gekleideter, tanzender Mädchen. Für diesen Schnitt wurde ebenso der Rahmen eines ovalen Medaillons gewählt.

Die Autorschaft Karl Pfohls darf deshalb begründet angenommen werden, da zwei sicher von Pfohl stammende Lithophanien, die nach seiner Rückkehr aus Paris in den 70er-Jahren des 19. Jh.s entstanden sein müssen, die gleichen Motive zeigen. Heute ist die Lithophanie mit den orientalischen Tänzerinnen im Besitz des Prager Kunstgewerbemuseums (ursprünglich Sammlung V. Jílek).

Aus doppelt überfangenem Glas wurde auch ein Deckelpokal mit dem geschnittenen Bildnis eines sitzenden Mädchens gearbeitet (Sammlung Rudolf von Strasser, Spiegel/von Strasser 1989, Ktlg.-Nr. 303).

Mit größter Wahrscheinlichkeit arbeitete Pfohl an einer Reliefschnittserie mit, die den Kaiser von Österreich und einige andere bedeutende österreichische Feldherren porträtiert: den Feldmarschall Radetzky, den Grafen Schlicka, den Bán Jelačić, den Fürsten Schwarzenberg und den Grafen Clam Gallas. Wie J. Brožová (s. Anm. 12) bei Archivstudien feststellen konnte, gehen die hier angeführten Schnitarbeiten auf eine Bestellung des Prager Kaufmanns Čermák vom 17. März 1851 bei der Glashütte von Neuwelt zurück.

Mit Abstand am bekanntesten und gleichzeitig auch am zahlreichsten sind Pfohl zugeschriebene Schnitte von Pferden auf blau oder rot beschichteten Bechern. G. E. Pazaurek sieht sie als „[...] frühere Arbeiten, die sich noch zum guten Teile in Pfohls Heimat erhalten haben,“ an (s. Anm. 15). Diese Annahme Pazaureks hat dazu geführt, dass noch immer oft unkritisch und manchmal auch gänzlich automatisch Schnitte mit dem genannten Sujet Karl Pfohl zugeordnet werden. Unklarheit herrscht auch bezüglich der verwendeten Vorlagen.

Während die Meistersdorfer Glasschneider Pelikan und Böhms Pferde immer mit ihren Reitern, seien es nun elegant gekleidete Herren oder kämpfende Krieger, in Szene setzen, so stellt Pfohl seine Pferde in wilder, ungezügelter Bewegung dar. Pfohls Pferde, oft auch paarweise abgebildet, tragen meist kein Zaumzeug – geschweige denn einen Sattel; sie sind frei und stark, niemand dirigiert sie. Die Mehrzahl dieser Schnitte wird in die Zeit um bzw. nach 1850 datiert. Als charakteristische Merkmale für Karl Pfohls Pferdedarstellungen können gelten: 1. eine bestehend plastische Gestaltungsweise 2. Die Strähnen der fliegenden Mähne und des wehenden Schweifes sind beeindruckend präzise

herausgearbeitet. 3. Der Pferdekopf ist langschädelig und kantig geformt, die Ohren aufgerichtet, häufig öffnet das Tier sein Maul, wie um zu wiehern. 4. Die Darstellungen zeichnen sich durch eine fehlerlos erfasste Perspektive aus.

Alle o. g. Charakteristika weisen die Reliefschnitte auf einigen kobaltblau beschichteten Bechern des Prager Kunstgewerbemuseums auf (ein Becher ursprünglich Sammlung V. Jílek; Božová 1970, Ktlg.-Nr. 22), [Abb. 4]. Es wird angenommen, dass diese Stücke um 1850 resp. vor 1858 entstanden sind.

Zwei Tiefschnitte auf rot überfangenen Bechern hingegen verkörpern einen anderen Kompositionstyp. Ein solcher Becher befindet sich in einer unbekanntem Privatsammlung, der andere in der Sammlung F. P. in Graz (Pazaurek/Philippovich 1976, Abb. 51).

Auch das Glasmuseum in Passau besitzt eine wahrscheinlich von Pfohl stammende Pferdedarstellung: Die Kupa eines Pokals aus klarem Glas mit Kobaltüberfang (Höhe 30 cm) ziert der Reliefschnitt zweier miteinander kämpfender Pferde auf einer Grasinsel (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, Ktlg.-Nr. III/73).

Wie schon Pazaurek hervorhebt (s. Anm. 19), spielt das Pferd als Thema künstlerischer Gestaltung im Schaffen Pfohls eine bedeutsame Rolle. Allerdings liegt bisher kein gesicherter Beweis, d. h. weder eine Signatur noch irgendein Archivdokument, vor, der eine absolut eindeutige Zuordnung der beschriebenen erhaltenen Arbeiten zu Pfohl erlaubt.

Im Jahre 1858 ging Pfohl wie erwähnt nach Paris; er lebte dort bis 1864. Aus dieser Zeit stammt auch ein Pokal der Sammlung des Glasmuseums von Kamenický Šenov. Dieser Pokal wurde aus klarem Glas hergestellt. Die Art seines Schliffes verweist deutlich auf seine französische Herkunft (Spiegel 1980, Abb. 111), [Abb. 5]. Die Kupa trägt zwei in feiner, flacher Schnitttechnik ausgeführte Abbildungen: Die erste zeigt zwei hintereinander reitende Jäger in Renaissancekleidung und die Signatur „K. Pfohl“, die zweite Seite ein Tropaeum.

Obwohl in Pfohls erster Pariser Zeit zweifellos nicht wenige Arbeiten entstanden sind, konnten selbst Experten bis heute kein weiteres dieser Stücke entdecken.

Nur für zwei Jahre kam Karl Pfohl 1864 in seinen Heimatort Steinschönau zurück. Die folgenden sechs Jahre verbrachte er wieder in Paris, „... *wo er in einem Kunst- und Antiquitätengeschäfte beim rückwärtigen Hauseingange der Großen Oper arbeitete*“ (s. Anm. 21). Aus diesem Lebensabschnitt konnte noch kein Glasschnitt von seiner Hand identifiziert werden.

Karl Pfohl kehrte 1872 endgültig heim. In Steinschönau beschäftigte er sich nun vor allem mit dem Litophaniebild. Die entstandenen Arbeiten bezeichnet Pazaurek als seine „*besten technischen Leistungen*“ (s. Anm. 22).

Die größte Kollektion von Pfohl-Litophanien besitzt das Kunstgewerbemuseum in Prag, darunter eine Darstellung des Hauptes Christi und eines Ecce-Homo [Abb. 6, 7]. Diese Werke gehörten zur Sammlung von Václav Jílek. Mit Hilfe seines Bruders Antonin war es Jílek zu Beginn der 1930er-Jahre gelungen, die Schnitte aus den USA zurückzukaufen.

Ein anderes Litophaniebild, Teil einer unbekanntem Privatsammlung, widmet sich dem Bibelvers Genesis 1, 16: „*Gott machte die beiden großen Lichter, das größere, das über den Tag herrscht, das kleinere, das über die Nacht herrscht* [, auch die Sterne]“ (Kovacek 1990, Ktlg.-Nr. 163), [Abb. 8]. Unter der ersten, rot beschichteten Glastafel liegt eine zweite, gelb lasierte Schicht; sie schafft einen goldenen Hintergrund. Das Passauer Glasmuseum verfügt über eine Litophanie von der gleichen hohen Qualität. Rot und Blau bilden hier den Hintergrund für „*Susanna im Bade*“ (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, Ktlg.-Nr. III/85). Im selben Museum wird eine Litophanie mit dem Titel „*Le Petit Physicien*“ (s. o.) ausgestellt (ebd. Ktlg.-Nr. III/84).

Die bekannteste Litophanie aus der Sammlung des Museums in Kamenický Šenov zeigt zwei Pferde im Gewitter. Ein Gemälde von Rosa Bonheur wurde als Vorlage genutzt. Auch hier sind rotes und blaues Glas miteinander verbunden (Pazaurek 1923, Abb. 9).

Eine ästhetische Bewertung der Litophanien schließt an Stanislav Urban: „*Die kleinen in Blei gefassten Arbeiten stellten zu ihrer Zeit den Höhepunkt der Glasschneidekunst dar. Heute sind sie unserem Geschmack fremd; man bewundert nur noch die überaus sorgfältige, überraschende Gravierkunst.*“ (s. Anm. 23). Es muss aber betont werden, dass Pfohls Niveau auf dem Gebiet der Litophanie niemals übertroffen wurde.

Die letzten Schaffensjahre Pfohls zeichnen sich durch Rückkehr zum Tiefschnitt in klares Glas aus. Eine solche Arbeit besitzt das Glasmuseum in Kamenický Šenov; es handelt sich hierbei um einen Pokal mit Deckel, er trägt die mit „K P“ signierte Darstellung einer Eberjagd, geschnitten nach einem Bild von P. P. Rubens.

Gemälde desselben flämischen Meisters dienten als Vorlage für großartige Intagliogravuren auf zwei Pokalen aus klarem Glas; beide Pokale sind Eigentum des Glasmuseums Nový Bor. Die erste Arbeit bildet einen Überfall auf eine Karawane ab, sie wurde von Pfohl signiert. Der Schnitt auf der Kuppe des anderen erwähnten Pokals (ohne Signatur) setzt die Entführung von Leukippos' Töchtern in Szene (Spiegl 1980, Abb. 117), [Abb. 10, 11].

Zweifelsohne zählt Karl Pfohl zu den besten Glasschneidemeistern seiner Zeit. Das Œuvre dieses Künstlers steht an der Wende des Biedermeiers bzw. Zweiten Rokokos zum Historismus. Die Gestaltungsweise seiner Schnitte, für die die geradezu bildhauerisch modellierende Technik so typisch ist, nähert sich dem in der Steinschneidekunst üblichen Stil an. Pfohls Schaffen stellt einen Höhepunkt der Glasschneidekunst in Böhmen und in ganz Europa dar.

Übersetzt von Maria Hentschel

PRUSKO-RAKOUSKÁ VÁLKA 1866 NA MNICHOVOHRADIŠŤSKU

Martin Barus

Martin Barus: *Prussian-Austrian war 1866 in area Mnichovo Hradiště*

This writing is a complex view of Prussian-Austrian conflict in 1866 inside a restricted area. The battles which went on here in the beginning of war, i.e. from 26th to 29th June, are described in detail. In particular the story goes about the battle of Kuřívody, a night battle near Svijany-Podolí, retreat actions of Austrian troops near Mnichovo Hradiště (which included most part Prussian attack from Kuřívody towards Klášter and consequent battle on hill Mužský) as well as combat actions within wider surroundings of Kost which climaxed in conquering this castle by Prussians. In all these combats Prussian troops had the upper hand.

The account further includes the impact of war onto civilian population – ransacking of Czech settlements by Prussian troops and cholera epidemic. An important part of the work are the origin and history of keeping up relics (graves and monuments) of the 1866 war, which are the best visible commemoration of battles once passed. Archeological memorials of the 1866 war, to which the work is partly dedicated, represent an interesting breakthrough mosaic in connection with literature and historical sources.

Jednou z nejvýznamnějších událostí 19. století v našich dějinách byla prusko-rakouská válka 1866, která probíhala především v českých zemích. Mnichovohradišťsko nepředstavuje nejdůležitější oblast bojů, popis průběhu událostí v tomto mikroregionu je v současné literatuře spíše povrchní, někdy navíc v rozporu s prameny a starší literaturou. Pro potřeby této práce rozumíme Mnichovohradišťskem prostor mezi obcemi Kuřívody a Podkost, včetně blízkého bojiště u Svijan-Podolí (**obr. 1**). Boje v tomto prostoru se odehrávaly na počátku války – od 26. do 29. června 1866. Válka však měla i svou nebojovou část – v Mnichově Hradišti byl až do srpna umístěn pruský vojenský lazaret.

I. Pozadí vzniku prusko-rakouské války 1866

Prusko-rakouská válka 1866 byla dlouho očekávaným konfliktem dvou středoevropských velmocí. Počátky soupeření Rakouska a Pruska lze datovat od poloviny 18. století („války o dědictví rakouské“). Po intermezzu vynuceném napoleonskými válkami se oba státy setkaly jako členové tzv. Německého spolku,^{1/} ve kterém Prusko nebylo spokojeno se svou podřadnější pozicí. Prosazovalo, především od roku 1862, kdy se stal pruským kancléřem Otto von Bismarck, nové sjednocené Německo pod pruskou hegemonií. Toto sjednocení mělo probíhat „shora“ a pod heslem „*Krví a železem*“ („*mit Blut und Eisen*“).

V roce 1864 ještě demonstrovali Rakousko a Prusko spojenectví vyhlášením války Dánsku, kvůli ochraně německých zájmů ve Šlesvicku a Holštýnsku. Válku němečtí spojenci vyhráli a získali obě sporná území. Právě problémy s jejich správou se staly záminkou k válce. Na jaře roku 1866 vystoupilo Prusko s požadavkem na odkoupení Holštýnska; chtělo tak údajně získat lepší přístup do „svého“ Šlesvicka. Itálie, jež byla od 10. března pruským spojencem, přišla s návrhem odkoupení rakouského Benátska. František Josef I. tyto požadavky odmítl. Protože se mezinárodní situace dále vyhrcovala, vyhlásilo Rakousko 21. dubna mobilizaci Jižní armády proti Itálii a 27. dubna mobilizaci Severní armády proti Prusku.

Bismarck se nezalekl a díky své obratné zahraniční politice si zajistil neutralitu Francie a Ruska. Dne 7. června 1866 vstoupila pruská vojska do Holštýnska a obsadila jej. O týden později (14. června) se konalo ve Frankfurtu nad Mohanem zasedání Spolkového sněmu, na němž bylo rozhodnuto o mobilizaci spolkových sil proti Prusku, které v důsledku tohoto rozhodnutí vystoupilo z Německého spolku. Dne 17. června vtrhli Prusové do Hannoverska, Saska a Hesenska. Na tuto vojenskou agresi reagovalo Rakousko tím, že vyhlásilo Prusku válku. Po celém Rakousku visely válečné manifesty Františka Josefa I., tímto okamžikem začaly události, dnes známé pod názvem „prusko-rakouská válka 1866“.

II. Válka 1866 v českých zemích a její důsledky ve středoevropském kontextu

Proti Prusku operovala Severní armáda pod velením polního zbrojmistra Ludvíka von Benedeka a tvořilo jí sedm armádních sborů o celkovém počtu necelých 240 000 mužů.^{2/} Severní armáda se soustředila na

Moravě (štáb sídlil v Olomouci), kde byl očekáván přímý pruský útok na Vídeň ze Slezska. V Čechách (Praha, Mladá Boleslav, Josefov, Teplice) byl dislokován 1. armádní sbor, který měl vyčkat na příchod Sasů s cílem spojit se se zbývající (hlavní) částí Severní armády. V den vypuknutí války, 17. června, však Benedek usoudil, že Prusové se připravují na vpád do východních Čech, a proto nařídil přesun celé hlavní armády do okolí Josefova a 1. armádnímu sboru rozkázal počkat na Sasy a vytvořit spolu s nimi tzv. Jizerskou skupinu, která bude operovat v okolí Mladé Boleslavi a při pruském útoku ustoupí k Jičínu. Dne 18. června přešel saský sbor o síle větší než 20 000 mužů do Čech.

Prusové u českých hranic soustředili tři armády. 1. armáda, jejímž velitelem byl princ Bedřich Karel,^{3/} byla soustředěna v Lužici při cestě na Liberec a měla 93 000 mužů. Druhá armáda pod velením korunního prince Bedřicha Viléma stála ve Slezsku a jejích 115 000 mužů bylo připraveno překročit české hranice u Trutnova, Náchoda a Broumova. Dalších 46 000 mužů, jež tvořilo Labskou (3.) armádu pod velením generála pěchoty Herwartha von Bittenfelda, se nacházelo v Sasku a bylo připraveno vpadnout do Čech přes Šluknovský výběžek. Ve Slezsku se nacházely ještě dva slabší sbory, celkem 4 000 mužů, které měly zdržet rakouská vojska, pokud by vpadla do Slezska z Moravy. V Berlíně se od počátku války formoval 1. záložní sbor o 24 000 mužích, do bojů ale nakonec nezasáhl.^{4/} Celková pruská síla soustředěná proti Rakousku činila 263 000 mužů a jejím formálním velitelem byl sám král Vilém I., jehož prakticky zastupoval náčelník generálního štábu generál Helmut von Moltke, který vypracoval válečný plán: všechny armády budou postupovat odděleně a setkají se „někde“ v okolí Jičína, kde svedou s Rakušany rozhodující bitvu.

23. června překročily pruské armády bez odporu hranice a vtrhly do Čech. Už první boje v Pojizeří a ve východních Čechách^{5/} ukázaly převahu pruských vojsk a odkryly nedostatky ze strany rakouského velení. Dne 3. července se hlavní síly obou armád střetly u Hradce Králové; Prusové v této rozhodující bitvě celé války zvítězili. Armády vítězů se však ve východních Čechách nezastavily – pronásledovaly poražené rakouské vojáky dále na Moravu. Na sklonku července se Prusové přibližovali k Vídni, což vedlo Rakušany k uzavření příměří. Stalo se tak 26. července v Mikulově. Výsledky této dohody byly definitivně stvrzeny tzv. pražským mírem z 23. srpna.

Čechy nebyly jediným bitevním prostorem, bojovalo se i v Itálii, která jakožto pruský spojenec vyhlásila 20. června Rakousku válku.

Na tomto vedlejší bojišti mělo Rakousko vytvořenu Jižní armádu pod velením polního maršála arcivévody Albrechta. Armáda se skládala ze tří armádních sborů, celkem čítala asi 80 000 mužů. Proti ní vytáhla do boje italská armáda vedená králem Viktorem Emanueleem I. o počtu přibližně 200 000 mužů. Italové byli nakonec 24. června 1866 poraženi v bitvě na Minciu.^{6'} Tato bitva byla rozhodující a vlastně jedinou větší událostí jižního bojiště. 26. července bylo uzavřeno rakousko-italské příměří. Rakušané sice vyhráli, ale jednotky bojující v Itálii citelně chyběly na českém bojišti, kde se rozhodovalo o osudu celé války. Válku definitivně ukončil mír s Itálií uzavřený 3. září ve Vídni.

Mírové podmínky byly pro Rakousko, vzhledem k průběhu války, vcelku přijatelné. Prusku muselo zaplatit válečnou náhradu 20 milionů zlatých, Itálii postoupit Benátsko a Prusku Holštýnsko. Dále byl zrušen Německý spolek a na území severně od Mohanu vznikl Severoněmecký spolek pod pruským vedením.

Výsledek války se pochopitelně promítl i do vnitropolitické situace Rakouska, zvažována byla změna státní struktury. Na odměnu za svůj loajální postoj za války čekali především Češi – větším dílem probíhala válka na českém území a nebýt zamítavého postoje panovníka, postavili by čeští Sokolové i vlastní dobrovolnické jednotky. Ke změně státoprávního uspořádání sice došlo, ale ve prospěch Uherska. V prosinci 1867 byla vydána nová ústava znamenající rakousko-uherské vyrovnání. Zatímco loajální Češi nedostali nic, Maďaři, jejichž zástupci z emigrace formovali na pomoc Prusku dobrovolnickou legii, získali částečnou samostatnost. Pro Prusko znamenalo vítězství cestu k válce s Francií a tudíž i k vytvoření sjednoceného Německa.

III. Vlastní boje na Mnichovohradištsku

Od 8. června tábořily v okolí Mladé Boleslavi a Mnichova Hradiště jednotky rakouského 1. armádního sboru. Ty byly 25. června posíleny saským sborem a tímto definitivně vznikla Jizerská skupina, jejímž úkolem bylo držet pozice kolem Mnichova Hradiště a při případném pruském útoku se stáhnout k Jičínu. Toto rakousko-saské vojenské těleso tvořil 1. armádní sbor (přibližně 33 000 mužů), 1. lehká jezdecká divize (přes 4 500 mužů) a saský sbor (více než 20 000 mužů). 1. armádní sbor tvořilo pět brigád^{7'} pod velením generálmajorů Ringelsheima, von Poschachera, Pireta, Leiningena a von Abele,^{8'} jeho vrchním velitelem byl generál jízdy hrabě Clam-Gallas. Jezdeckou podporu 1. armádního

sboru zajišťoval 2. husarský pluk „Mikuláš“, dělostřeleckou 1. dělostřelecký pluk „Císař František Josef I.“. 1. lehká jízdní divize se skládala ze tří jízdních brigád, kterým velel generálmajor von Edelsheim. Saský sbor byl tvořen čtyřmi pěšími a dvěma jízdními brigádami s velitelem korunním princem Albertem, jenž zároveň velel celé Jizerské skupině. Proti ní vrhli Prusové dvě armády. Labská armáda postupovala ze Saska na Rumburk a přes Mimoň k Mnichovu Hradišti, zatímco 1. armáda od Žitavy směrem na Turnov. K prvnímu vážnějšímu střetnutí došlo ráno 26. června, kdy byly menší rakouské jednotky vytlačeny předvojem Labské armády z Kuřívod. Odpoledne téhož dne obsadila 1. armáda Turnov a Prusové se vydali k dalšímu přechodu přes Jizeru ve Svijanech-Podolí,⁹ kde došlo v noci k boji, po němž se poražení Rakušané stáhli zpět k Mnichovu Hradišti. Druhého dne (27. června) byl na pojizerském bojišti klid, štáby připravovaly další vojenské operace. Ráno 28. června odešla většina rakousko-saských vojsk od Mnichova Hradiště na Jičín. Ke krytí ústupu zde zůstala jediná brigáda s jezdeckým plukem, kterou během boje podpořily další čtyři prapory a dvě baterie. Tyto jednotky zdržely útočící Prusy (jednotky obou armád) až do 12. hodiny. K poslednímu boji ve sledované oblasti došlo téhož dne v noci a tento boj trval do časného rána 29. června. Prusové při něm dobyli hrad Kost a Rakušané ustoupili k Jičínu, kde téhož dne odpoledne svedli bitvu, po níž se rozbitá Jizerská skupina stáhla k Hradci Králové.¹⁰

III.1 Boje u Kuřívod

V době plného soustředění rakousko-saských vojsk u Mnichova Hradiště táhli Prusové českým územím. Labská armáda tábořila 23. června, v den vpádu jejích hlavních sil na české území, u Rumburka, 24. června u Mařenic v Lužických horách, dalším cílem se stala Mimoň, odkud směřovala přes Kuřívody na Mnichovo Hradiště. Z této trasy se před Mimoní oddělila 14. divize, jež dostala rozkaz zaplnit prostor mezi 1. a Labskou armádou v okolí Českého Dubu. Následně táhla na Mnichovo Hradiště, kde se 28. června opět spojila s hlavními silami.

V Kuřívodech se nalézala malá část rakouských sil z brigády generálmajora Leiningena – dvě setniny 38. pěšího pluku „Haugwitz“ pod velením majora Čudiče a polovina eskadrony husarů 2. husarského pluku „Mikuláš“; celkem asi 400 mužů. Přední hlídku tvořili husaři hlídající prostor podél silnice Mimoň – Kuřívody, pěchota byla v obci. Ráno 26. června v devět hodin obsadil předvoj Labské armády pod velením

generálmajora von Schölera Mimoň a postupoval dále po silnici na Kuřívody. Vpředu postupovali husaři 7. husarského pluku, za nimi pěchota i dělostřelectvo (Fontane 1871, 124). První dvě eskadrony pruských husarů, jejichž velitelem byl rytmistr von Goltz, narazili před Kuřívodami na husary rakouské. Ti, ačkoliv jich bylo pouze kolem 75, vrhli se na čtyřnásobnou pruskou přesilu (310 mužů). Během střetu Rakušané zranili a zajali pruského důstojníka hraběte Moltkeho, a pak se za velkých ztrát stáhli do Kuřívod. Prustí jezdci je pronásledovali, ale byli zahánáni palbou rakouských pěšáků. Nedlouho potom dorazila ke Kuřívodům i pruská pěchota, konkrétně 2. prapor 33. pěšího pluku a 8. myslivecký prapor. Těchto 2 000 pruských pěšáků zaútočilo na Kuřívody a skoro bez boje vytlačilo rakouské vojáky až k lesu u silnice na Mnichovo Hradiště.

Prusové ihned zaujali třemi prapory v Kuřívodech obranu. Proti Mnichovu Hradišti stál fyzilírský^{11/} prapor 69. pěšího pluku, proti Jablonečku 2. prapor 40. fyzilírského pluku a směrem na Bělou pod Bezdězem fyzilírský prapor 28. pěšího pluku (**obr. 2**). Kolem 12. hodiny dorazil do Kuřívod i zbytek předvoje Labské armády (1. a 3. prapor 40. fyzilírského pluku), který se ubytoval v obci. Prusové pak svázeli mrtvá těla padlých rakouských vojáků do Kuřívod, aby určili útvar proti kterému bojovali, což také následně podle plukovních insignií zjistili (Fontane 1871, 126). Odpoledne odpočívali Prusové v opuštěných domech, obyvatelé Kuřívod se totiž ukrývali v okolních lesích. Již dopoledne dorazil ke Kuřívodům hrabě Gondrecourt, zástupce Clam-Gallase ve funkci velitele 1. armádního sboru, s úmyslem dobýt městečko zpět. Povolal proto 32. myslivecký prapor^{12/} a jeden prapor 33. pěšího pluku „Gyulai“ (Fontane 1871, 127).^{13/} Kolem 18. hodiny nařídil hrabě Condrecourt všem těmto jednotkám a samozřejmě také dvěma setninám Čudičovým z 38. pěšího pluku „Haugwitz“ útok na Kuřívody. Prusové chystající se povečeřet byli náhle vyrušeni rakouským útokem. Přední pruské postavení tvořily 10. a 11. setnina fyzilírského praporu 69. pluku, které byly rakouským útokem zatlačeny k dalším dvěma pruským setninám (9. a 12. setnina). Tento pruský prapor (prapor tvoří čtyři setniny) by však sám útok nezastavil, na pomoc proto dorazily 2. prapor 40. pluku a fyzilírský prapor 28. pluku z křídel pruské obrany, ale především všechny pruské síly z Kuřívod (konkrétně 1. a 3. prapor 40. pluku, 2. prapor 33. pluku a 8. myslivecký prapor). V těžkém boji nemohli Rakušané odolat více jak trojnásobné přesile pruských vojsk (poměr praporů 2 : 7). Byli proto Prusy zatlačeni až k Horní Krupé, odkud pak hlavní síly Rakušanů ustoupily na Mnichovo

Hradiště a přední pozice u Horní Krupé byly obsazeny pouze slabšími strážemi.

Celkové ztráty (mrtví, ranění, pohřešovaní) činily na pruské straně 4 důstojníky a 46 mužů (Fontane 1871, 129; Jedlička 1883, 71).^{14/} Rakouské ztráty jsou uváděny rozdílně: 13 důstojníků a 264 mužů (Jedlička 1883, 71; Ravik 2001, 164), nebo 27 mrtvých, 114 raněných, 54 pohřešovaných a 18 zajatých, tzn. celkem 213 osob (Heller 1896, 102; Kolektiv autorů 2003, 10).^{15/}

V noci z 26. na 27. června přitáhl do Kuřívod hlavní voj Labské armády a obec tak byla přeplněna pruskými vojáky, ze strany Prusů došlo ke všeobecnému rekvírování a plnění. Prusové zůstali v Kuřívodech až do 28. června ráno, kdy se jejich předvoj hnul směrem na Mnichovo Hradiště.

Záhadou je, kam své mrtvé po bitvě pohřbili Prusové, protože v okolí Kuřívod nejsou žádné pruské hroby. Padlí byli pravděpodobně odvezeni z Kuřívod na jiné místo, možná je i alternativa, že byli pohřbeni v Prusku. Naproti tomu rakouští mrtví večerního boje nebyli pohřbeni ještě ani 28. června ráno (Fontane 1871, 129).

III.2 Bitva u Svijan-Podolí

1. pruská armáda překročila 23. června české hranice u Hrádku nad Nisou, odkud postupovala přes Liberec a Turnov na Jičín. V prostoru Liberce čekal velitel Jizerské skupiny, saský korunní princ Albert, pruský vpád a z tohoto důvodu zde byly rozestaveny přední stráže 1. lehké jezdecké divize. Sřety zde proběhly již během prvního dne pobytu Prusů na českém území – pruské jezdectvo se v šarvátkách u Chrastavy, Mníšku, Stráže nad Nisou a Rochlic úspěšně utkalo s jezdectvem rakouským. Ještě téhož dne večer obsadili Prusové Liberec. Další menší boje pak proběhly podél silnice Liberec – Turnov, přesněji 24. června u Dlouhého Mostu, 25. června u Hodkovic nad Mohelkou a konečně 26. června kolem poledne nedaleko zámku Sychrova. Poražení Rakušané poté ustoupili do tábora u Mnichova Hradiště. Prusové tudíž bez obtíží obsadili před 17. hodinou město Turnov.^{16/} Zde kolem 18. hodiny rozkázal velitel 1. armády princ Fridrich Vilém 8. divizi, aby pro budoucí útok na rakousko-saskou Jizerskou skupinu obsadila most přes Jizeru u Svijan-Podolí.

Vrchní velitel rakouské Severní armády Ludvík von Benedek se 26. června ráno rozhodl, že se hlavní rakouské síly postaví Labské a 1. pruské armádě na Jizeře a nakázal Jizerské skupině přirozenou linii

řeky udržet do příchodu hlavních sil. Vše tak činil pod dojmem, že se 2. pruská armáda stále přemísťuje v pruském Slezsku a nemůže ho v týlu ohrozit.^{17/} Telegrafický rozkaz pro Jizerskou skupinu dorazil do jejího štábu v 10 hodin dopoledne, to byl její vrchní velitel princ Albert na obhlídce jednotek a nezajistil si dodání rozkazů. Princ tak obdržel rozkaz až ve 2 hodiny odpoledne a Clam-Gallas ještě o půl hodiny později (Ravik 2001, 181). V té době se už Prusové blížili k Turnovu, kde byl také jeden z přechodů přes Jizeru, který měla rakousko-saská vojska udržet. Velení Jizerské skupiny okamžitě vypracovalo plán na znovudobytí Turnova. Klíčovou pozicí byl most přes Jizeru v Podolí u Svijan, který měl být ještě téhož dne večer obsazen, spolu s přílehlou svijanskou výšinou, brigádou generálmajora von Poschachera. V noci z 26. na 27. června měla Edelsheimova 1. lehká jízdní divize s několika prapory pěchoty napadnout Turnov a 27. června měly jednotky 1. armádního sboru zatlačit Prusy až k Sychrovu. Jak Prusové, tak Rakušané vyslali své jednotky k mostu v Podolí u Svijan, o který se pak v noci bojovalo.

Toto strategické místo ovládala v té době 13. setnina rakouského 30. pěšího pluku „Martini“ a přílehlou svijanskou výšinu obsadila 18. setnina téhož pluku (Fontane 1871, 155; Jedlička 1883, 72; Kolektiv autorů 2003, 11; Šimáček 1933/34 129). Rakouská brigáda generálmajora von Poschachera obdržela rozkaz k obsazení podolského mostu a svijanské výšiny až v půl deváté (Jedlička 1883, 72; Ravik 2001, 182)^{18/} a okamžitě se vydala k místu bojů. Její velitel generálmajor von Poschacher byl v té době ve štábu Jizerské skupiny, a tak brigádě prozatím velel plukovník Bergou. Akce se však nezúčastnila celá brigáda, do boje šly tyto jednotky: dva prapory a čtyři setniny 34. pěšího pluku „Král pruský“, dva prapory 30. pěšího pluku „Martini“^{19/}, tři setniny 18. mysliveckého praporu^{20/} a baterie děl (Šimáček 1933/34, 129).^{21/}

Ke Svijanům-Podolí se však blížil z druhé strany předvoj pruské 8. pěší divize generálmajora von Horna, tvořený dvěma setninami 4. mysliveckého praporu a fyzilirským praporem 72. pěšího pluku. Kolem půl osmé večer tyto jednotky napadly rakouskou setninu střežící Podolí. Pruský útok nebyl neočekávaný, proto ve vesnici postavili Rakušané barikádu (Fontane 1871, 156; Ravik 2001, 182).^{22/} Bránci se 13. setnině 30. pěšího pluku „Martini“ přispěchala na pomoc 18. setnina téhož pluku ze Svijan. Pruská přesila vytláčila bránci se Rakušany z vesnice a tito ustoupili přes všechny mosty^{23/} až k hospodě.^{24/} Rakouské jednotky ji obsadily a provizorně se v ní opevnily. Prusové po obsazení

Podolí překročili mosty, rozestavili slabší jednotky ke krytí křídel a hlavní silou (10. a 11. setninou fyzilírského praporu 72. pěšího pluku) zaútočili po půl deváté na hospodu. Útok byl úspěšný a slabší rakouské jednotky ustoupily asi 80 kroků za hospodu, kterou ostřelovaly a čekaly na přicházející posily.^{25/}

Kolem deváté hodiny dorazily na bojiště jednotky z brigády generálmajora von Poschachera a Rakušané dosáhli, alespoň na přechodnou dobu, početní převahy. Příchozí jednotky ihned zaútočily na hospodu. Podnikly přitom tři neúspěšné útoky, pruské setniny ustoupily k Podolí až při čtvrtém útoku. Na rakouské straně se při těchto útocích vyznamenal především 18. myslivecký prapor pod velením plukovníka Hohendorfa. Ustupujícím Prusům se nepodařilo zaujmout obranou pozici ve vesnici a byli z ní vytlačeni po silnici na Turnov k nedalekým Příšovicím. Na okraji této vesnice stála zděná sýpka, kterou ustupující prouští vojáci využili k obraně. Rakouské útoky na sýpku prováděné kolem desáté hodiny nebyly úspěšné. V té době dorazil na bojiště velitel rakouského 1. armádního sboru Clam-Gallas a velitel zde bojující brigády von Poschacher, kteří okamžitě povolali k boji další rakouské jednotky – brigády generálmajorů Pireta a von Abele.

Nedlouho po rakouském nezdařeném útoku, nejdéle v půl jedenácté, postupně dorazily na bojiště pruské posily od Přepeř a Turnova; celkem dva prapory 71. pěšího pluku a dva prapory 31. pěšího pluku, jimž velel generálmajor von Bose. První dorazil na místo 2. prapor 31. pěšího pluku, který se okamžitě z pochodové formace rozvinul do bojové a zaútočil na Podolí. Na křídlech útočícího praporu postupovala vždy jedna setnina a přímo na vesnici zbylé dvě setniny. V tu dobu však již byla tma, jak uvádějí očití svědci „*nebylo vidět více než na 20 kroků a cíle střelby jsme určovali pouze podle záblesků nepřátelských pušek*“ (Fontane 1871, 159). Nejlépe se dařilo pravému křídlu, posílenému o později příchozí 2. prapor 71. pěšího pluku, jež se dostalo podél vesnice až k Jizeře. V Podolí se ale bojovalo pomalu a těžce, přesto i zde bojující jednotky, vedené osobně generálmajorem von Bose postupovaly vpřed. Mezitím levé křídlo dobylo statek ležící východně od vesnice. Bylo kolem jedenácté hodiny, když po těžkých bojích Prusové definitivně obsadili Podolí a trosky rakouských jednotek ustoupily k prvnímu mostu.

Tou dobou dorazily k místu střetu přední jednotky povolanych rakouských brigád (nejrychleji byl u Podolí 3. prapor 72. pěšího pluku „Ramming“), ale ty se už do boje nezapojily. Clam-Gallas správně

odhadl, že podolské mosty není možné dlouhodobě udržet a že další akce rakouských brigád by byly neúspěšné. Proto vydal příkaz, aby příchozí jednotky do boje nezasahovaly a aby se bojující oddíly stáhly za mosty, které budou zničeny pro ztížení dalšího pruského postupu. Prusové se nespokojili s obsazením vesnice a do útoku na most vyslali právě příchozí fyzilírský prapor 31. pěšího pluku. Boj byl rychlý a prudký, Prusové doslova smetli Rakušany z mostu, přestože padl i jejich velitel podplukovník von Drigalski.^{26/} Rakušané se během tohoto útoku pokusili podpálit most, ale nadporučík von Zimmermann z 18. mysliveckého praporu, pověřený tímto úkolem, byl těžce zraněn – rozkaz tudíž nakonec nesplnil. Prusové dobyli most a ustupující rakouské jednotky 30. pěšího pluku „Martini“ a 18. mysliveckého praporu se ukryly za čerstvými rakouskými silami. Podolský most nakonec Rakušané přece jen podpálili. Podařilo se to Václavu Horovi, prostému pěšákovi 18. mysliveckého praporu, který plávaje ve vodě podpálil jeden z mostních pilířů. Boj, pokračující ještě ve formě přestřelky, skončil mezi první a druhou hodinou ranní druhého dne 27. června 1866, kdy poslední rakouské jednotky ustoupily k Mnichovu Hradišti.^{27/}

Ačkoliv boje v okolí Svijan-Podolí probíhaly poměrně vyrovnaně, neporovnatelně vyšší ztráty utrpěli Rakušané – celkem 33 důstojníků a 1015 mužů (Fontane 1871, 162; Heller 1896, 108; Jedlička 1883, 72; Kolektiv autorů 2003, 11; Ravik 2001, 183; Šimáček 1933/34, 129), z toho bylo 106 mrtvých, 247 zraněných, 555 zajatých a 140 pohřešovaných (Heller 1896, 10). Nejvíce byl postižen 30. pěší pluk Martini, jenž ztratil 20 důstojníků a 600 mužů, a 18. myslivecký prapor postrádající 6 důstojníků a 189 mužů (Fontane 1871, 163). Pruské ztráty byly neporovnatelně nižší, bohužel jsou v literatuře zmiňovány odlišně. Heller (1896, 108), Jedlička (1883, 72), Kolektiv autorů (2003, 11) a Ravik (2001, 183) uvádějí ztrátu 12 důstojníků a 118 mužů. Oproti tomu Fontane (1871, 162) uvádí celkem 101 ztracených vojáků, z toho mrtví – 2 důstojníci a 21 mužů, zranění – 7 důstojníků a 69 mužů a 2 pohřešovaní muži.^{28/}

26. června v deset hodin večer dorazil do štábu Jizerské skupiny další telegram od Benedeka. Ten proměnil celou probíhající bitvu ve zbytečnou záležitost. Vrchní velitelství sdělovalo saskému princovi Albertovi, že silné nepřátelské oddíly stojí před Trutnovem a Náchodem. Tím prakticky padl přesun hlavních rakouských sil na Jizeru, neboť předtím, než by tam stačily dorazit, byly by ohroženy pruskými vojsky ve svém týlu. Rakousko-saským vojskům na Jizeře tak nezbylo nic

jiného než ustoupit k hlavním silám, jestliže nechtěly být zničeny pruskou přesilou. Velení Jizerské skupiny tento přesun zbytečně oddalovalo ještě skoro celý den, ale ani pruské armády působící v této oblasti nechystaly na 27. červen žádné bojové akce. Ten den všechny jednotky, jak pruské, tak rakouské, odpočívaly a připravovaly se na příští boje, štáby mezitím vypracovávaly direktivy na další dny.

V poledne 27. června byl na velitelství Jizerské skupiny doručen nový Benedekův rozkaz, podle kterého se měla celá rakouská Severní armáda soustředit u Josefova. Štáb Jizerské skupiny ovlivněn tímto rozkazem se rozhodl 28. června ustoupit přes Sobotku na Jičín. Tento manévřer mohl být ale ohrožen Prusy. Ti totiž od odpoledne 26. června ovládali Turnov, a odtud mohli obsadit Jičín dříve než rakousko-saské jednotky. Dalším možným nebezpečím byl pruský postup po silnici Žďár – Žehrov – Podkost – Sobotka, který by přetřal linii ústupu Jizerské skupiny na Jičín. Z tohoto důvodu byla již 27. června navečer vyslána k Sobotce brigáda generálmajora Ringelsheima, jejíž jednotky do 23. hodiny zajistily silnici na Sobotku a její menší část obsadila okolí hradu Kost. Ostatní jednotky Jizerské skupiny měly ustoupit 28. června ráno. 1. armádní sbor a 1. lehká jízdní divize měly táhnout přibližně po linii Mnichovo Hradiště – Kněžmost – Sobotka – Samšina - Jičín, zatímco saský sbor měl směřovat jižněji – od Mladé Boleslavi přes Dolní Bousov a Libáň rovněž k Jičínu. Krytím ústupu byla pověřena brigáda generálmajora Leiningena a 2. husarský pluk „Mikuláš“; tyto jednotky se měly s útočícími Prusy střetnout v okolí Mnichova Hradiště (Kudr 1936, 251).

Velení 1. pruské armády se nerozhodlo (jak se Clam-Gallas obával) orientovat své síly na Jičín, ale její velitel princ Bedřich Karel určil cílem dalšího útoku Mnichovo Hradiště. Domníval se totiž, že útokem do boku Jizerské skupiny toto rakousko-saské vojenské těleso zničí. Postup 1. armády měla podporovat i Labská armáda ze směru od Kuřívod. Rozkaz prince Bedřicha Karla obsahoval především: útok 1. armády na Mnichovo Hradiště v součinnosti s Labskou armádou, 8. divize generálporučíka von Horna od Podolí zaútočí přes Březinu na Mnichovo Hradiště, na východ od ní bude postupovat přes Všeň a Žďár 7. divize generálporučíka von Franseckého, útok těchto oddílů bude podporovat 6. divize generálporučíka von Mansteina a dělostřelecká záloha 1. armády (tyto jednotky se budou nalézat mezi Čtverínem, Ohrazenicemi a Přepěfemi), z Turnova vyjede jezdecká průzkumná skupina (šest eskadron a jedna jízdní baterie) pod velením podplukovníka Heinichena směrem

na Jičín, k její podpoře se od Železného Brodu k Rovensku pod Troskami přesune 5. divize generálporučíka von Tümplinga, ostatní jednotky 1. armády (dvě divize a jízdní sbor) opustí Liberec a přemístí se k Turnovu. Jednotky Labské armády měly podle dispozic jejího velitele generála Herwartha von Bittenfeld postupovat takto: 15. a 16. divize z Kuřívod na Mnichovo Hradiště a 14. divize od Českého Dubu přes Mohelnicu měla tento útok podpořit. Celkově mělo jít o útok ze tří směrů, který mělo při plném rozvinutí sil vést šest divízi (tj. 70–90 000 mužů) a jezuýt měla Jizerská skupina podlehnout. Ta už se ale v té době chystala na ústup.

III.3 Bitva u Mnichova Hradiště

Rakouské jednotky se začaly ráno 28. června přesouvat z táborů u Mnichova Hradiště k Jičínu. Ve čtyři hodiny vyrazila 1. lehká jízdní divize, jejímž úkolem bylo provádět průzkum prostoru Jičín – Rovensko pod Troskami. V pět hodin ji z Honsoba následovala brigáda generálmajora von Poschachera a v šest hodin štáb 1. armádního sboru a brigáda generálmajora Pireta (také z Honsoba), její 29. myslivecký prapor a 3. prapor 45. pěšího pluku „Zikmund“ táhly přes skalní masiv Mužského jako krycí jednotky. V sedm hodin se z Březiny vydala na pochod brigáda generálmajora von Abele, která přes Hoškovice a Dobrou Vodu směřovala na Boseň. Pouze 22. myslivecký prapor této brigády byl zanechán mezi Březinou a Svijany-Podolím k zastření ústupu, když pak tento následoval svou brigádu byl napadán několika pruskými hulánskými eskadronami.^{29/} V osm hodin byly brigády generálmajorů Pireta a von Poschachera i se sborovým štábem v Kněžmostě, kde zaslechly dělostřeleckou palbu od Kláštera. Následně, po doručení hlášení, které informovalo o postupu pruských jednotek od Mohelnice a Podolí (Turnova), nařídil Clam-Gallas, aby 1. dělostřelecký pluk „Císař František Josef I.“ (tj. dělostřelecká záloha 1. armádního sboru) stojící u Bosně nepokračoval v přesunu na Jičín, ale zůstal ve stávajícím postavení k podpoře ustupujících jednotek. Zároveň rozkázal 7. a 8. jízdní baterii tohoto pluku, aby neprodleně zaujaly palebné postavení na Mužském, k jejich podpoře a ochraně byly určeny jednotky od brigády generálmajora Pireta, jež na Mužském vykonávaly funkci bočních ochranných oddílů – 29. myslivecký prapor a 3. prapor 45. pěšího pluku „Zikmund“. Brigáda generálmajora von Poschachera a zbytek brigády generálmajora Pireta měly pokračovat v cestě na Jičín (Kudr 1936, 251–252).

Krycí jednotku Jizerské skupiny tvořila brigáda generálmajora Leinigena s přiděleným 2. husarským plukem „Mikuláš“. Rozestavení těchto jednotek bylo následované: 2. prapor 38. pěšího pluku „Haugwitz“ obsadil vrch Radechov jihozápadně od Dolní Krupé (ve směru na Bělou pod Bezdězem),^{30/} Dolní Krupou držely tři setniny (16., 17. a 18.) 3. praporu 33. pěšího pluku „Gyulai“ (3 setniny = polovina praporu), v Bílé Hlíně byl 2. prapor a druhá polovina 3. praporu 33. pěšího pluku „Gyulai“, obrana Kláštera (současný název zní Klášter Hradiště nad Jizerou) a okolí byla svěřena 1. a 3. praporu 38. pěšího pluku „Haugwitz“, 32. myslivecký prapor držel zámek v Mnichově Hradišti^{31/} a severní část města samého, zálohu brigády tvořil 1. prapor 33. pěšího pluku „Gyulai“ dislokovaný na levém břehu Jizery u Mnichova Hradiště (Fontane 1871, 168; Jedlička 1883, 122; Kopal 1994; Kudr 1936, 253).^{32/} Pruské jednotky vyrazily do boje podle rozkazů svých velitelů. První se do boje dostala Labská armáda,^{33/} teprve v době jejího střetu s Rakušany do boje vyrazily i jednotky 1. armády. Předvoj Labské armády byl tvořen sedmi prapory (všechny tři prapory 40. fyzilírského pluku, 2. prapor 33. pěšího pluku, fyzilírský prapor 28. pěšího pluku, fyzilírský prapor 69. pěšího pluku a 8. myslivecký prapor), dvěma bateriemi a pěti eskadronami ze 7. husarského pluku (Kopal 1994; Kudr 1936, 253),^{34/} jeho velitelem byl generálmajor von Schöler. Předvoj vyrazil v půl páté ráno z Kuřívod a po půl sedmé stály jeho jednotky před Dolní Krupou (Fontane 1871, 169). Na tuto vesnici zaútočili Prusové jak po silnici, tak z obou křídel (přes Dolní Rokytá a přes oboru). Tři rakouské setniny se po krátkém obranném boji stáhly k Bílé Hlíně, kde se spojily s tam dislokovanými jednotkami (2. prapor a druhá polovina 3. praporu 33. pěšího pluku „Gyulai“). Tyto rakouské jednotky podnikly z Bílé Hliny protiútok na pruské pozice východně od Dolní Krupé, ale byly stále silicím nepřítelem odraženy a kryty eskadronami 2. husarského pluku „Mikuláš“ ustoupily zpět k Bílé Hlíně (Kudr 1936, 253–254). Prusové rozvinuli své síly – fyzilírský prapor 28. pěšího pluku a dvě setniny 8. mysliveckého praporu pokračovaly v postupu podél silnice přímo na Bílou Hlinu, na levém křídle útočil 2. prapor 33. pěšího pluku a fyzilírský prapor 69. pluku, pravé křídlo tvořil 1. prapor 40. fyzilírského pluku a dvě setniny 8. mysliveckého praporu, jako zálohy byly vyčleněny 2. a 3. prapor 40. fyzilírského pluku – a podporování palbou obou baterií z vrchu Ševčina zaútočili po deváté hodině na Bílou Hlinu (Fontane 1871, 169). Prusové obešli lesní oborou „Klokočka“ Rakušany a snažili se je odříznout od Kláštera. Pokud nechtěly být bránící se rakouské

jednotky obklíčeny musely Bílou Hlínu vyklidit a ustoupit do dalšího obranného postavení v Klášteře Hradišti, což také ihned učinily, kryty baterií střelící z postavení severně od vesnice (Jedlička 1883, 121; Kudr 1936, 254).

V době rakouského protiútoků směrem na Dolní Krupou, mezi osmou a devátou hodinou, se generálmajor Leiningen rozhodl přesunout své jednotky na levý břeh Jizery – do Mnichova Hradiště. Jedna setnina 38. pěšího pluku „Haugwitz“ držela Mukařov a mohla být Prusy odříznuta od ústupové linie. Aby nebyl přesun této setniny ohrožen, byly vyslány dvě setniny téhož pluku do Bukoviny^{35/} a Rakušané z Mukařova ustoupili (Kudr 1936, 254). Nebojící rakouské jednotky se začaly přemísťovat do Mnichova Hradiště. V průběhu přesunu přijal generálmajor Leiningen rozkaz, ve kterém mu Clam-Gallas nařizoval udržet Klášter Hradiště, co možná nejdéle, ideálně do 12. hodiny. Rakušané proto znovu obsadili Klášter, brigádní baterie zaujala již zmíněné postavení severně od vesnice (Kudr 1936, 254).

Ke Klášteru dorazili po půl desáté ustupující Rakušané pronásledováni útočícími pruskými jednotkami. Bylo jasné, že Klášter není možno dále udržet a tudíž byl nařízen ústup na Mnichovo Hradiště. Nejprve se za Jizeru dostala brigádní baterie, následně 1. prapor 38. pěšího pluku „Haugwitz“ a všechny eskadrony 2. husarského pluku „Mikuláš“. Později jednotky ustupující od Bílé Hlíny (2. a 3. prapor 33. pěšího pluku „Gyulai“) a jako poslední – krycí – jednotka 3. prapor 38. pěšího pluku „Haugwitz“ (Kudr 1936, 254). Vykližení vesnice probíhalo za stálého pruského útoku, těžké ztráty způsobila ustupujícím Rakušanům především pruská baterie postavená na výšině u klášterského pivovaru. Ta svou palbou zasáhla i dělostřelecký muniční vůz, při jehož výbuchu zemřelo 20 mužů (Chaura – Lang 1902, 66). Prusové přisunuli ke Klášteru ještě další čtyři baterie, jimiž ostřelovali rakouské jednotky (Kudr 1936, 254). Rakušané po přechodu všech svých jednotek přes Jizeru zapálili po desáté hodině most, aby ztížili další pruský postup. Přímou po silnici z Kláštera se k Mnichovu Hradišti vydaly jednotky pruského předvoje, ale jejich útok byl zastaven palbou rakouské baterie ukryté nad židovským hřbitovem^{36/} (Šimáček 1933/34, 128; **obr. 3**). Po tomto neúspěchu se Prusové snažili překonat Jizeru na jiném místě, což se jim podařilo dále po proudu řeky, kde byl pak také postaven pontonový most.^{37/} Na levý břeh Jizery se jako první dostaly jednotky 28. a 29. pěšího pluku, které zaútočily z boku na rakouskou baterii u židovského hřbitova a donutily jí odjet do Mnichova Hradiště (Kudr 1936, 254;

Šimáček 1933/34, 128). Další pruské jednotky pak přebrodily Jizeru u zničeného mostu.

V době, kdy Rakušané přecházeli Jizeru (kolem desáté hodiny), bylo Mnichovo Hradiště napadeno dalšími pruskými oddíly. Kolem osmé hodiny ranní totiž dorazil předvoj pruské 14. divize (součást Labské armády) k Mohelnici nad Jizerou.^{38/} Velitel tohoto předvoje generálmajor von Goltz vyslal k Mnichovu Hradišti fyzilírský prapor 56. pěšího pluku,^{39/} který zaútočil na mnichovohradištský zámek. Ten byl ale prozíravě obsazen 32. mysliveckým praporem, jež útočící Prusy odrazil a zahnal zpět (Kopal 1994).

Před jedenáctou hodinou viděl generálmajor Leiningen, že udržení Mnichova Hradiště je nereálné – pruské jednotky se blížily jak od židovského hřbitova, tak od Mohelnice a navíc bylo slyšet dělostřelbu od Mužského. V jedenáct hodin opustila celá brigáda město a zaujala nové postavení na vrchu Horka (Kopal 1994; Kudr 1936, 254). Tam stála, nedaleko vrcholové kóty, jedna půlbaterie obrácená přímo na Mnichovo Hradiště, další půlbaterie měla své postavení asi 300 metrů západně od Dobré Vody. Baterie brigády generálmajora Leiningena zaujala pozici vedle další baterie stojící na návrší severovýchodně od Dobré Vody (**obr. 3**), odkud byl velmi dobrý výhled na celé Mnichovo Hradiště. U Horky se brigáda generálmajora Leiningena pouze sešikovala a kolem půl dvanácté ustoupila k Bosni kryta na bocích eskadronami 2. husarského pluku „Mikuláš“. V prostoru na sever od Bosně se od deseti hodin soustředila brigáda generálmajora von Abele, pouze 22. myslivecký prapor a 1. prapor 35. pěšího pluku „Khevenhüler“ ovládaly výšinu západně od zříceniny hradu Valečova. Brigáda měla za úkol krýt ústup jednotek od Jizery i z oblasti Mužského. V půl dvanácté vstoupily do Mnichova Hradiště jednotky předvoje Labské armády od Kláštera, město však již bylo obsazeno fyzilírským praporem 56. pěšího pluku, který přitáhl od Mohelnice (byl to tentýž prapor, jež byl předtím odražen od zámku 32. mysliveckým praporem). Prusové prošli městem a vyrazili směrem na Boseň s úmyslem napadnout rakouské postavení. Pruské jednotky však byly zastaveny rakouským dělostřelectvem a vrátily se zpět do Mnichova Hradiště, útok neúspěšně podporovala pruská baterie v postavení u Ptýrovce (Kudr 1936, 255). Po dvanácté hodině opustily obě rakouské brigády Boseň a vydaly se směrem na Kněžmost. Ke krytí manévru zůstala jedna baterie v postavení před Bosní,^{40/} další baterie asi 2000 kroků jižně od Bosně a jedna raketová a jedna dělostřelecká baterie obsadily výšinu za Kněžmostem (Kudr 1936, 255).

Na Mužský byly již ráno vyslány dvě jízdní baterie (7. a 8.) 1. dělostřeleckého pluku „Císař František Josef I.“; k jejich ochraně a podpoře byly vyčleněny 29. myslivecký prapor a 3. prapor 45. pěšího pluku „Zikmund“ z brigády generálmajora Pireta. Jednotky pruské 1. armády vyrazily podle rozkazu až v momentu, kdy bylo slyšet dělostřelbu od Kláštera. To mohlo být nejdříve po osmé hodině. 8. divize vyrazila od Svijan-Podolí přímo na Březinu a Mnichovo Hradiště, zatímco sousední 7. divize od Všeně přes Žďár na Mužský (Fontane 1871, 176). Kolem jedenácté hodiny se ocitly oddíly 8. divize před Březinou, kde na ně spustily palbu rakouské baterie položené pod vrcholkem Mužského, jejichž přesná střelba donutila Prusy stáhnout se z dostřelu^{41/} (**obr. 3**). Dělostřelectvo 8. divize se pokoušelo rakouským bateriím také uškodit, ale střelba proti bateriím na Mužském byla bezúspěšná. Pruská 7. divize byla již v té době za Žďárem. Její velitel generálporučík von Fransecky si uvědomil, že pokud má být útok úspěšný, musí být Rakušané vytlačeni z Mužského. Vytvořil proto ze dvou pěších pluků útočné jednotky a vyslal je ze dvou směrů k útoku. 2. a fyzilírský prapor 27. pěšího pluku pod velením plukovníka von Zychlinského se vydal přes Příhrazy přímo k vrcholu Mužského. Další jednotky, konkrétně 2. a fyzilírský prapor 66. pěšího pluku (velitel plukovník von Blanckensee), 1. prapor 27. pěšího pluku a 1. prapor 66. pěšího pluku (tomuto oddílu velel sám velitel 7. divize generálporučík von Fransecky), postupovaly skrytě podél úpatí Mužského na Olšinu a Dneboh a teprve odtud k vrcholu (Fontane 1871, 176). Jednotky plukovníka von Zychlinského vylezly roklemi na Mužský a napadly 29. myslivecký prapor i baterie. Náčelník štábu 1. armádního sboru plukovník Litzelhofen, který byl na Mužském přítomen, nakázal bateriím odjet k Bosni (Kudr 1936, 255). Tento přesun byl ale spojený s obtížemi, neboť Prusové byli již nablízku. 29. mysliveckému praporu se podařilo zdržet Prusy, a poté se soustředil u kóty Mužského, odkud se vydal k Bosni (Kudr 1936, 255). Vesnici Mužský držel 3. prapor 45. pěšího pluku „Zikmund“, který byl při odchodu napaden pruskou přesilou a se značnými ztrátami (především na zajatých)^{42/} ustoupil na Boseň. Prusové, kterým na Mužský přicházely ze všech směrů na pomoc další jednotky, pronásledovali ustupující Rakušany až k myslivně Vordaň, kde se na chvíli zastavili. To bylo po dvanácté hodině a brigády generálmajorů von Abele a Leiningena i s jednotkami, jež ustoupily z Mužského, byly již na cestě ke Kněžmostu. Přesto vydal generálmajor von Abele rozkaz k protiútoky, aby zpomalil eventuální pruské pronásledování. Tímto úkolem byly pověřeny 1. a 3. prapor 72. pěšího pluku

„Ramming“. Rakušané se dostali až ke zřícenině hradu Valečov, kde se střetli s prapory 27. pěšího pluku a se ztrátami ustoupili zpět k Bosni, odkud jejich postup dále na Kněžmost kryl 2. prapor 72. pěšího pluku „Ramming“. Prusové se pokusili ustupující pronásledovat, ale po několika výstřelech rakouských baterií stojících před Kněžmostem se stáhli do Bosně. Prusové už poté Rakušany nepronásledovali.^{43/} Právě zmíněná palba rakouských děl od Kněžmosta podpálila některá stavení v Bosni (Maštaliř 1885, 14)^{44/} Ustupující rakouské brigády přešly za Kněžmostem do pochodové formace a vyrazily k Sobotce, zadní voj byl tvořen 22. mysliveckým praporem, 2. husarským plukem „Mikuláš“ a jednou baterií.

Rakušané ztratili u Mnichova Hradiště značné množství vojáků, většinu z nich však tvořili zajatí (viz výše). Literatura uvádí tyto počty: 20 důstojníků a 1 634 mužů (Chaura – Lang 1902, 66; Jedlička 1883, 124; Kolektiv autorů 2003, 14; Kopal 1994; Kudr 1936, 258; Ravik 2001, 244), z čehož bylo mrtvých 8 důstojníků a 173 mužů, pohřešovaných bylo 134 mužů, raněných 7 důstojníků a 116 mužů, raněných a zajatých – 4 důstojníci a 479 mužů a zajatých nezraněných 1 důstojník a 732 mužů (Kopal 1994; Kudr 1936, 258).^{45/} Pruské ztráty byly, obdobně jako v předešlých bojích, o mnoho menší. Údaje v literatuře se však liší. Část autorů uvádí celkem 341 vojáků, včetně 8 důstojníků (Heller 1896, 116; Kopal 1994; Kudr 1936, 259), zatímco jiní autoři (Hrych 2000, 496; Chaura – Lang 1902, 66; Jedlička 1883, 124; Kolektiv autorů 2003, 14) udávají ztrátu 341 mužů a 8 důstojníků. Ani časově bližší práce Fontana tento rozpor nerozřešila, neboť jeho údaje jsou odlišné od předešlých – Prusové měli přijít celkem o 331 vojáků (Fontane 1871, 180).^{46/}

1. lehká jízdní divize, která ve čtyři hodiny vyrazila od Mnichova Hradiště, projela kolem desáté hodiny Samšinou (Jedlička 1883, 123; Kudr 1936, 256) a pokračovala dále na Jičín, který byl ohrožován výše zmíněnou pruskou průzkumnou skupinou podplukovníka Heinichena. Po jezdeckých šarvátkách mezi touto skupinou a předními jednotkami 1. lehké jízdní divize se Prusové stáhli k Újezdu pod Troskami.^{47/} Po 21. hodině obsadila Jičín příchozí brigáda generálmajora von Poschachera. Ostatní rakouské jednotky 1. armádního sboru tábořily večer 28. června v těchto pozicích: brigáda generálmajora von Abeleho se dvěma eskadronami 2. husarského pluku „Mikuláš“ u Horního Bousova, brigáda generálmajora Leiningena se zbytkem 2. husarského pluku „Mikuláš“ u Oseku, brigáda generálmajora Ringelsheima u Kosti a brigáda generálmajora Pireta i se sborovým velitelstvím v Sobotce. Saský

sbor po ranním zboření mostů přes Jizeru u Josefova Dolu, Debře a Mladé Boleslavi vyrazil na Dolní Bousov a Libáň. Večer ležely saské jednotky v okolí Března, Dlouhé Lhoty, Domousnic, Obruců a Dolního Bousova (Fontane 1871, 185; Kudr 1936, 257).

Pruské jednotky obou armád ležely 28. června večer v těchto táborech – 7. divize u Bosně, 8. divize u Dobré Vody, 15. divize u Veselé, 16. divize u Kláštera Hradiště, 14. divize u Mnichova Hradiště, 6. divize u Březiny, 3. divize u Žehrova, 4. divize u Doubravy, 5. divize u Rovenska pod Troskami a jízdní sbor 1. armády u Hodkovic a Lažan. Z výčtu je patrné, že zvláště nejbližší okolí Mnichova Hradiště se proměnilo v jeden velký vojenský tábor (Fontane 1871, 184; Jedlička 1883, 124; Kudr 1936, 258). V prostoru mezi Březinou, Klášteřem, Veselou a Bosní tábořilo 70–90 000 vojáků.^{48/}

III.4 Boj v okolí hradu Kostí

Brigáda generálmajora Ringelsheima obsadila 27. června večer (kolem 23. hodiny) hrad Kost (i s přilehlou vesnicí Podkost) ležící u strategické silnice, po které mohly od Turnova přijít pruské jednotky a ohrozit tak již výše zmíněný rakousko-saský ústup k Jičínu. Obrana hradu a okolí byla svěřena veliteli 2. praporu 73. pěšího pluku „Württemberg“ majoru Hergertovi, podle jeho rozkazu obsadil 28. června ráno 6. divizion^{49/} 73. pěšího pluku „Württemberg“ pod velením setníka Soyky hrad Kost a připravil ho k obraně. 26. myslivecký prapor zaujal postavení v lese mezi Žehrovem a Podkostí s předními strážemi vysunutými k Žehrovu a Vyskři. Dva diviziony (čtyři setniny) 3. praporu 73. pěšího pluku „Württemberg“ obsadily rokli táhnoucí se od Podkosti k Rytířově Lhotě. Zbytek (čtyři diviziony) 72. pěšího pluku „Württemberg“ a přidělená půlbaterie stály na výšinách východně od hradu. Pravé křídlo brigády tvořil v prostoru mezi Dobšicemi a Rovní 3. prapor 42. pěšího pluku „Hannover“. Záloha brigády tvořená 1. a 2. praporem 42. pěšího pluku „Hannover“ a druhou půlbaterií se nacházela u Vesce. Klíčovou pozicí byl hrad Kost, jehož obrana byla dobře připravena – byl zde zajištěn dostatek vody, narychlo opraveny vrchní části hradeb a především dobře zorganizovaná obrana, posílená navíc postavením barikády na turnovské silnici (Jedlička 1883, 136; Krsek – Dvořák 1993, 191; Kudr 1936, 260).

Odpoledne po bitvě u Mnichova Hradiště vyrazil jeden prapor pruského 27. pěšího pluku z Bosně do Nové Vsi u Branžeže. Protože velitel

praporu neznal cestu, byl boseňský farář Jonáš přinucen dělat jim průvodce. Vedl je přes Kněžmost k Branžeži. Když byli na okraji Branžeže, spustila se na ně palba z protějšího lesíka „Skříp“ (Skříby), kde mělo být ukryto pouze asi 25 rakouských vojáků 26. mysliveckého praporu. Při přestřelce uprchl boseňský farář přes Mužský zpět do Bosně (Maštalíř 1885, 17, 20). Myslivci byli rychle pruským praporem vytlačeni a odebrali se pravděpodobně ke Kosti.^{50/} Podle Maštalíře (1885, 20) je pruský prapor pronásledoval a druhý ráno bojoval u hradu Kost.^{51/} Pro tuto událost chybí další informace, mimo to, hlavní tíhu bojů u Kosti nesl z pruské strany oddíl plukovníka von Stahra ze 3. divize. Fontane, ani ostatní mně známá literatura a prameny, o výše uvedených přesunech nepodává žádné informace.

Pruská 3. divize, jejímž velitelem byl generálporučík von Werder, vyrazila nejspíše 27. června odpoledne či večer z okolí Liberce, aby dle rozkazu prince Bedřicha Karla stála 28. června v 9 hodin u Sychrova nebo Pacěřic. Z této pozice se v průběhu 28. června přesunula do tábora mezi Žďárem a Žehrovem (Fontane 1871, 184). Po zprávách předních pruských stráží o silných rakouských hlídkách v lesích směrem na Podkost, vydal princ Bedřich Karel 3. divizi rozkaz, aby směrem na Sobotku vyslala oddíl, jenž obsadí skalní „úzinu“ u Kosti (Kudr 1936, 259). Kolem 22. hodiny vyrazil pruský oddíl pod velením plukovníka von Stahra z tábora „u Žehrova“; tvořily jej dvě setniny 2. mysliveckého praporu, dva prapory 14. pěšího pluku, stočlenná skupina pionýrů (ženistů) a četa husarů 5. husarského pluku. Předvoj oddílu plukovníka von Stahra narazil asi v půl dvanácté večer na pozici předních jednotek 26. mysliveckého praporu stojících na okraji lesa jižně od Žehrova, poblíž silnice vedoucí na Kost (Krsek – Dvořák 1993, 193).^{52/} Pruské setniny se rozvinuly a rozpoutala se přestřelka trvající až do jedné hodiny ranní druhého dne – 29. června. Prusové nedobyli rakouské pozice a jejich velitel se rozhodl útok zopakovat jakmile se rozední. V půl třetí Prusové opět zaútočili a asi ve tři hodiny začali rakouští myslivci zvolna ustupovat a všech šest setnin 26. mysliveckého praporu se shromáždilo na silnici před Kostí, nejspíše na křižovatce Pomníky (Krsek – Dvořák 1993, 194).^{53/} V tomto postavení odrazili myslivci ještě několik pruských útoků. Kolem čtvrté hodiny (Krsek – Dvořák 1993, 194),^{54/} když několik setnin pruského 14. pěšího pluku začalo obcházet levé křídlo rakouského postavení, ustoupili myslivci k hradu Kost. Během ústupu provedl ještě silný oddíl myslivců vedený setníkem Blatteisem protiútok, který byl odražen pruskou salvou,^{55/} (Kudr 1936, 261). Vojáci 26. mysliveckého

praporu prošli nejpozději v půl páté areálem hradu a zaujali pozici východně od Kosti u hlavních sil 73. pěšího pluku „Württemberg“. Pouze jeden divizion myslivců zůstal na hradě, aby posílil jeho posádku. Ihned za ustupujícími myslivci dorazili k hradu Prusové a zaútočili na hradní bránu, kterou mezitím stihli rakouští pionýři (ženisté) zabarikádovat. Pruský útok byl odražen palbou hradní posádky i děl z protilehlé výšiny (Krsek – Dvořák 1993, 194). Další příčina neúspěšného útoku spočívala také v úzkém profilu terénu, a proto mohli Prusové útočit pouze v menších formacích, jež mohla hradní posádka lehčeji odrazit. Pruské jednotky se stáhly na výšinu severozápadně od hradu. Z této pozice pak asi jeden a půl praporu (přibližně 1 500 mužů) zaútočilo znovu na hrad a bylo opět odraženo. Prusové se ještě čtyřikrát pokusili dobýt hrad Kost, ale byli vždy odraženi (Krsek – Dvořák 1993, 195; **obr. 4**). Potom zaujal pruský oddíl skryté postavení a omezil se pouze na pozorování rakouských pozic. Prusové čekali na příchod posil, neboť za současného poměru sil nemohli hrad dobýt.

Mezitím obdržel generálmajor Ringelsheim rozkaz k ústupu, protože všechny jednotky 1. armádního sboru, brigády generálmajorů Leiningena a von Abeleho, již prošly Sobotkou a nemohly být Prusy postupujícími od Svijan-Podolí ohroženy (Jedlička 1883, 137; Kudr 1936, 261). V důsledku toho obdržel v půl sedmé velitel hradní posádky setník Soyka příkaz k opuštění hradu a přesunu k jádru brigády. Vyklízení hradu bylo dobře organizováno a proběhlo bez komplikací. Zadní voj, tvořený původními zálohami, opustil hrad Kost v sedm hodin ráno (Krsek – Dvořák 1993, 196). Jednotky bránící hrad i jeho okolí se stáhly do Vesce k hlavním silám své brigády. Po spojení se saským 3. jezdeckým plukem vyrazili Rakušané na Sobotku a Jičín. Nové postavení zaujala brigáda generálmajora Ringelsheima u Horního Lochova a Ohavče (před Jičínem, směrem od Sobotky) spolu se saským 3. jezdeckým plukem a rakouským 2. husarským plukem „Mikuláš“.

Poté, co kolem sedmé hodiny opustili Kost poslední rakouští vojáci, vtrhli do prázdného hradu Prusové a ukončili tak poslední obléhání hradu v české historii.^{56/} Ačkoliv boj probíhal poměrně dlouhou dobu, nejsou ztráty relativně vysoké. Prusové museli ze stavů svých jednotek odpočítat 3 mrtvé a 17 raněných (Fontane 1871, 188).^{57/} Rakouské ztráty uvádí literatura shodně – 5 důstojníků a 72 mužů, vesměs od 26. mysliveckého praporu (Fontane 1871, 188; Jedlička 1883, 138; Kudr 1936, 261).^{58/}

Prusové se za ustupujícími Rakušany vydali až v poledne (29. června) a kolem 17. hodiny zaútočily jednotky pruské 3. divize na rakouská

postavení u Ohavče. Už kolem 15. hodiny zaútočila pruská 5. divize na Jičín od Turnova. Těmito srážkami začala bitva u Jičina trvající až do večera. Prusům se v této bitvě podařilo nejenom dobýt Jičín, ale i rozbít celou Jizerskou skupinu, která pak v noci z 29. na 30. června neorganizovaně ustupovala do prostoru mezi Josefovem a Hradcem Králové.

IV. Pruská okupace

Válka měla velký dopad i na civilní obyvatelstvo. Nejprve v okolí jejich domovů tábořili Rakušané, poté se jejich sídla stala dějištěm bitev a nakonec bylo území konfliktu okupováno vítěznými Prusy. Obyvatelé se samozřejmě války obávali, a proto většinou před boji prchli i se svým majetkem. Cennosti, které nemohli vzít s sebou, pečlivě ukryli. Jedni hledali útočiště v okolních lesích a skalách (např. Maštalíř 1885), jiní uprchli do větších vzdáleností, často ke svým příbuzným či známým. Pouze malá část obyvatel zůstávala ve svých domovech. Tábořící Rakušané sídlům a jejich obyvatelům až na výjimky neuškodili, boje však určitou škodu zanechaly. Největší újmu ale způsobili Prusové. V domech, jejichž majitelé uprchli, rekvírovali Prusové o mnoho více a „pečlivěji“ než ve staveních, v nichž aspoň někdo zůstal, tam pobrali většinou „pouze“ potraviny (Taneček – Taneček – Pražák 2001, 6).

Po bitvě u Mnichova Hradiště se v jeho okolí rozložila skoro celá Labská armáda a několik divizí 1. armády, asi 70–90 000 vojáků (viz kapitola III.3). Značná část obyvatel uprchla. V Mnichově Hradišti žilo kolem roku 1866 asi 3 200 obyvatel (k roku 1869 udáváno 3 199; Kuča 2000, 75), ale odpoledne 28. června napočítali Prusové ve městě asi 50 obyvatel. V Klášteře Hradišti, kde bylo k roku 1869 udáváno 1 018 obyvatel (Kolektiv autorů 1994, 46), zůstalo ještě méně obyvatel než v Mnichově Hradišti (Fontane 1871, 181).⁵⁹ Prusové, kteří obsadili Klášter se zpočátku nechovali vůči místním obyvatelům nepřátelsky, ale poté co objevili a zajali několik schovaných maďarských vojáků z 33. pěšího pluku „Gyulai“, o kterých se domnívali, že je vesničané zatajili, a po neobjasněném ojedinelém výstřelu, se vydali plenit vesnici (Šimon 1927/28, 108). Při této činnosti objevili vinopalnu (č.p. 38) a po několika sklenkách pálenky při neopatrném zacházení s ohněm vypukl ve vinopalně požár. Při této tragické události uhořelo 13 pruských vojáků a mnoho dalších bylo poraněno (Fontane 1871, 181). Prusové se snažili určit viníka mezi civilisty a některé obyvatele dokonce zatkli a odvezli do Mnichova Hradiště. Požár ve vinopalně použili Prusové

jako záminku pro další drancování vesnice, přitom v klášterském pivovaře zrekvírovali pivo.^{60/} Fontane (1871, 182) k tomu podotýká: „*Tento valdštejnský pivovar s jeho nevyčerpatelným kamenným sklepem byl nejhezčím úlovkem, jež Labská armáda během tažení v roce 1866 dosáhla.*“^{61/} Celkem Prusové v Klášteře Hradišti zabavili: z panského dvora 90 kusů hovězího dobytka, 500 ovcí a 3 koně, stavebnímu řediteli Vendrovi 3 koně, ostatním vesničanům 14 krav a 4 koně, drůbež a potraviny nepočítaje. Škody způsobené panskému dvoru činily 16 000 zlatých a vesničanům 20 000 zlatých (Heller 1896, 116).

Své mrtvé vojáky si Prusové pochovali sami, ale na pohřbívání Rakušanů byli určeni místní obyvatelé. Ranění vojáci obou armád leželi po celé vsi – např. v pivovaře, ve škole, ve mlýně, v bečvárně... Odpoledne 29. června přijel na Klášter tzv. lehký lazaret pruské 14. divize a ubytoval se na zámku (areál pivovaru). Dne 1. července tento lazaret odjel z Kláštera blíže k bojujícím jednotkám a podstoupil své místo těžkému lazaretu Labské armády. Jedno jeho oddělení bylo umístěno na zámku v Mnichově Hradišti, kde již předtím leželo několik raněných. Přibližně v polovině července se do Kláštera Hradiště vraceli uprchlíci (některé zahnal strach před Prusy až k Hořovicím a Kasejovicím; Kopal 1994). Dne 1. srpna přesídlil těžký lazaret z Kláštera do mnichovohradištského zámku. Koncem měsíce srpna se vítězná pruská armáda stáhla zpět do vlasti a tím skončila pruská okupace; nikoli však útrapy obyvatel. Počátkem září 1866 totiž propukla v okolí Mnichova Hradiště epidemie cholery, která si na území Čech, Moravy, Slovenska a Dolních Rakous vyžádala 120 000 obětí (Taneček – Taneček – Pražák 2001, 87; Šimon 1927/28, 12–17, 44–49, 107–111, 155–161, 243–247).^{62/}

V Mnichově Hradišti proběhla pruská okupace klidněji. V kapli sv. Anny neúspěšně hledali Prusové ostatky generalissima Albrechta z Valdštejna. Rakev s jeho ostatky však zámecký lékař Mattuš, zahradník Hájek a jeho pomocník Žitný v noci z 27. na 28. června odnesli z hrobu v kapli a tajně jí zakopali v zámeckém skleníku. Předešli tak možnému odvezení Valdštejnových ostatků, jako válečné kořisti, do Pruska (Kopal 1994). Na mnichovohradištském zámku se ubytoval velitel Labské armády Herwarth von Bittenfeld a v noci z 28. na 29. června se zde konala hostina pruských důstojníků (Fontane 1871, 183).

Mnoho obyvatel Bosně se ukrylo převážně ve skalách v okolí Valečova, Zápudova a Branžeže. V době, kdy Prusové dobyli Boseň a chtěli pronásledovat Rakušany ustupující na Kněžmost, došlo k požáru čtyř boseňských stavení v důsledku palby rakouských děl od Kněžmosta

(zapáleno bylo stavení č.p. 43 a od něj chytla i stavení č.p. 1, 2 a 3). Požár uhasil déšť, který se chvíli nato spustil. Prusové poté začali prozkoumávat vesnici – nahlíželi do domů, stájí, chlévů... Hledali především potraviny, které si okamžitě přivlastnili (Maštaliř, 14). Na faře byl ubytován velitel 27. pěšího pluku Zychlinski^{63/} a jeho pobočník. Když se farář Jonáš vrátil z Branžeže, kam doprovázel jeden prapor zmíněného 27. pěšího pluku (viz kapitola III.4), byl uvězněn (hlídán byl v jednom pokoji na faře). Důvodem uvěznění bylo zatajování potravin, o kterých však farář nevěděl – ukryla je uprchlá farská čeleď. V noci z 28. na 29. června mělo být v boseňském kostele zavřeno kolem 800 rakouských zajatců (viz kapitola III.3). Ráno 29. června oznámil Jonášovi plukovník Zychlinski, že bude zastřelen, protože dovedl výše zmíněný prapor na špatné stanoviště (viz kapitola III.4). Farář se již pomalu připravoval na smrt, když za ním přišel pruský evangelický duchovní a požádal ho, zda by mu nepomohl se zaopatřováním těžce raněných. Farář Jonáš mu vysvětlil, že bude zastřelen a pruský duchovní mu slíbil, že se za něj přimluví. Po chvíli byl boseňský farář opravdu propuštěn s podmínkou, že bude s několika civilisty pohřbívat padlé. Fara byla úplně vydrancována, bylo zde prázdko, podobně jako v celé vesnici. Škoda na faře byla vyčíslena na 1 500 zlatých. Pruské vojsko procházelo postupně Bosní od 29. června až do 1. července a mezitím postavilo vojenský telegraf vedoucí z Mnichova Hradiště do Jičína (Maštaliř, 13–23).^{64/}

V. Archeologické památky na prusko-rakouský konflikt 1866

Válku 1866 veřejnosti připomínají především pomníky a hroby roztroušené na všech bojištích. Nejsou to však jediné pozůstatky, které se z té doby zachovaly až do současnosti.^{65/}

Existují i památky ukryté pod povrchem, které také dokumentují válku a události s ní spojené. Právě archeologickým památkám z války 1866 na Mnichovohradištsku je věnována tato kapitola.

V.1. Hroby rakouských vojáků u Kuřívod

V okolí Kuřívod se nachází třináct evidovaných hrobů z války 1866. Jedná se o hroby rakouských vojáků padlých zde 26. června. Z důvodu odborného zájmu historického oddělení Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě byl na jaře roku 2003 proveden malý archeologický výzkum, který si vytkl za cíl zjistit o padlých přesnější informace. Výzkum

je podrobně popsán v tomto svazku Bezdězu pracovníky VMG v České Lípě V. Pešou a P. Bajakem v příspěvku „Průzkum hrobů z války 1866 u Kuřívod“ na který zde tedy odkazují. Jak již bylo výše řečeno, u Kuřívod se nacházejí pouze hroby rakouských vojáků, otázky kolem pohřbení pruských padlých nejsou dosud zodpovězeny.

V.2 Vojenské opevnění u Žehrova a průzkum bojiště v poloze Pomníky

Na okraji lesa jižně od Žehrova, západně silnice Žehrov – Podkost, se nachází vojenské opevnění v podobě valů s příkopem, které přerušuje homole s loveckým zámečkem Bellevue. U této lokality však není přesně určena datace. Okresní muzeum v Mladé Boleslavi provedlo v roce 1995 archeologický průzkum s použitím detektoru kovů ve východní části opevnění, ale ten nepřinesl žádný přesněji datovatelný materiál (Jenč 1999; Waldhauser 2001, 119). Dle P. Jenče se jedná o novověké opevnění nejspíše z období slezských válek nebo války prusko-rakouské 1866 (nejméně pravděpodobná je válka třicetiletá); pokud se jedná o opevnění ze slezských válek – nelze vyloučit jeho druhotné využití v souvislosti s konfliktem 1866 (P. Jenč – ústní sdělení).

Druhou lokalitou podrobenou v roce 1995 archeologickému průzkumu mladoboleslavského muzea je bojiště v prostoru silniční křižovatky „Pomníky“ u Kosti. Pomocí detektoru kovů bylo nalezeno velké množství munice (rakouské i pruské) a zjištěny reliktů okopu (zákopu) pro ležícího střelce (Jenč 1999, Waldhauser v tisku).

Problematiku využití opevnění pod Bellevue a srážky u křižovatky Pomníky jsem se snažil propojit s informacemi z literatury. Vznikl následující přehled: pruský oddíl plukovníka von Stahra vyrazil kolem 22. hodiny z tábora „u Žehrova“ a ve 23. hod. (Fontane 1871, 187)^{66/} narazil na opevněné pozice části rakouského 26. mysliveckého praporu. Rakušané se bez boje stáhli od „první překážky“ a bojovali až do jedné hodiny (29. června) kryti „druhou překážkou“ (Fontane 1871, 187).^{67/} V půl třetí ráno začal boj znovu a během půlhodiny byli Rakušané vytlačeni ze svých pozic a celý 26. myslivecký prapor se shromáždil na silnici před Kostí, kde odrazil několik dalších pruských útoků (Krsek – Dvořák 1992, 194). Ve čtyři hodiny (Krsek – Dvořák 1992, 194) se myslivci stáhli ke Kosti a poté se bojovalo už přímo o tento hrad. Fontane popisuje boj jako celek bez větších přesunů jednotek. Oproti tomu Krsek – Dvořák uvádějí dvě polohy bojů – v lesích jižně od Žehrova a pak „kdesi“ před Kostí. Výše uvedené boje lze, byť s výhradami, ztotožnit s blíže

nedatovaným vojenským opevněním u Bellevue (poloha jižně od Žehrova) a zcela určitě s nálezy munice a reliktu zákopu v okolí křižovatky Pomníky (boje „kdesi“ před Kostí). Osobně si ale myslím, že oba střety lze přiřadit k poloze Pomníky, resp. jejímu širšímu okolí, první střet se nejspíše odehrál před křižovatkou (ze směru od Žehrova) a druhý pak blíže Kosti, čemuž lépe odpovídají časové údaje.

V.3. Skalní oblast Mužského (též Příhrazská vrchovina)

Dalším cenným střípkem je nález knoflíku z uniformy dělostřelce pod mohutným skalním převisem Velký Mamuťák na Vránovech, průzkum za použití detektoru kovů zde v roce 1997 provedli archeologové P. Jenč a V. Peša (Jenč 1999; Jenč 2003, 5). Zajímavý je rovněž výskyt dobových skalních rytin (např. letopočty 1866), zjištěných při archeologickém a epigrafickém průzkumu oblasti Příhrazské vrchoviny (P. Jenč – ústní sdělení).

VI. Historie a současný stav péče o pomníky a hroby na Mnichovohradištsku

Brzy po válce začaly nad hroby padlých vojáků vznikat náhrobky, pomníky či jen prosté kříže. V období do roku 1868 bylo rovněž vybudováno největší množství tzv. útvárových pomníků.^{68/} Tak vznikl na všech bojištích, především u Hradce Králové, ojedinělý soubor vojenských i architektonických památek. Ani tyto památky neušly působení „zubu času“. Postupného chátrání pomníků a hrobů si na podzim 1888 povšiml setník v. v. Jan Nepomuk Steinský, který inicioval založení spolku pro ochranu památek z války 1866. Tento byl založen na ustavující schůzi, která se konala 2. prosince 1888 v Cerekvicích nad Bystřicí^{69/} pod názvem „Komitét pro udržování pomníků na bojišti Královehradeckém“ a jehož předsedou se stal právě J. N. Steinský. Spolek postupně získal na důležitosti, přibývalo členů a do roku 1891 již opravil a zevidoval 227 hrobů a pomníků. Dalším významným mezníkem v dějinách péče o památky z války 1866 bylo založení „Ústředního spolku pro udržování vojenských pomníků z roku 1866 v Čechách“ k němuž došlo 21. prosince 1892. Ten až do 1. světové války koordinoval a finančně podporoval činnost lokálních spolků, které pečovaly o pomníky na jednotlivých bojištích z války 1866. Zmíněné lokální spolky vznikaly v návaznosti na dominantní královehradecký Komitét, především

právě na počátku 90. let 19. století. Do počátku 1. světové války prožívaly spolky dobu největšího rozvoje své činnosti: kromě udržování a evidence památek stojících byly vyhledávány zaniklé hroby a stavěny pomníky nové. Po 1. světové válce, která činnost spolků omezila, a „boomu“ republikánské euforie, jež některé památky zničila, byla obnovována předválečná tradice spolků, což se však ve všech případech úspěšně nezdařilo. Za 2. světové války nebyla činnost spolků zakázána, ale přesto byla značně omezená. Největší proluka v působení spolků začala v 50. letech 20. století, kdy byly všechny spolky zakázány. Nadšenci se pokoušeli ilegálně památky opravovat, ale byli často stíháni policií. Již koncem listopadu 1989 bylo zainteresovanými osobami iniciováno obnovení činnosti spolku s působností na královehradeckém bojišti. Dne 20. dubna 1990 byl spolek schválen a zaregistrován pod názvem „Komitét pro udržování památek z války roku 1866“. Protože nebyl předpoklad, že budou obnoveny i regionální (lokální) spolky, určil si Komitét za svůj cíl péči o všechny památky vztahující se k válce 1866 na území celé České republiky.

Na Mnichovohradištsku byl vývoj veskrze podobný jako v celých Čechách. Majitelka zdejšího panství hraběnka Marie Valdštejn-Vartenberková rozkázala počátkem roku 1867 hraběcímu staviteli Vendrovi, aby zaznamenal v okolí Mnichova Hradiště všechna místa, kde byli pohřbeni rakouští nebo prušští vojáci. Nákladem uvedené hraběnky byl zhotoven potřebný počet křížů i s příslušnými nápisy.^{70/} Náhrobky s těmito kříži byly na jaře 1867 umístěny na hrobech padlých vojáků. Celkem bylo napočítáno na 80 hrobů. V listopadu 1868 byl postaven na Klášteře společný (ústřední) pomník zhotovený také z hraběččiných prostředků.^{71/} Úsilí hraběnky Valdštejn-Vartenberkové v péči o hroby však tímto neskončilo. Po vzniku královehradeckého Komitétu iniciovala vznik podobného spolku v Mnichově Hradišti. Dne 29. července 1893 se konala ustavující valná hromada „Spolku pro udržování pomníků a hrobů padlých vojinů v politickém okresu Mnichovo-Hradištském“. Jeho předsedou byl zvolen ředitel panství Jan Kropáček, místopředsedou okresní starosta Josef Dürich, jednatelem c. a k. okresní komisař Václav Pohl a pokladníkem Antonín Stříbrný.^{72/} V roce 1895, kdy měl 16 zakládajících a 54 řádných členů, přistoupil tento spolek k „Ústřednímu spolku pro udržování vojenských pomníků z roku 1866 v Čechách“. Výsledkem činnosti mnichovohradištského spolku bylo mj. i postavení ústředního pomníku padlých vojáků na hřbitově v Mnichově Hradišti. 1. světová válka spolkovou činnost ochromila a od roku 1923 již spolek pouze

přežíval. Z tohoto důvodu byl v roce 1931 vyzván k zahájení činnosti ve smyslu stanov, nebo k ukončení činnosti. Dne 21. července 1932 byl podán návrh na zánik spolku a 22. listopadu 1937 byl tento oficiálně zrušen. Již roku 1927 převzal faktickou péči o válečné hroby a pomníky v okolí Mnichova Hradiště „Spolek pro udržování Ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z r. 1866“, jehož činnost je zde doložena ještě v roce 1944.

V Podolí u Svijan vznikaly pomníky na hrobech padlých především v letech 1866–1868. Velkou zásluhu na jejich vzniku měla jak výše zmíněná hraběnka Valdštejn-Vartenberková, tak knížecí rod Rohanů vlastníci zámek i panství Sychrov, do něhož patřily i Svijany. V pozdějším období pečoval o hroby a pomníky na tomto bojišti místní „Spolek vojenských vysloužilců Podolí“ a „Spolek pro udržování válečných pomníků v Turnově“. Po 1. světové válce byl osud pomníků a hrobů na podolském bojišti obdobný jako u Mnichova Hradiště.

Několik let po válce nechal majitel kosteckého panství Flaminio dal Borgo-Netolitzky vystavět na křižovatce „U černé louže“ (viz kapitola III.4) dva pomníky nad hroby padlých v bojích u Kosti.^{73/} Křižovatka podle nich získala své dnešní jméno Pomníky. Výše zmíněný majitel kosteckého panství zde rovněž na památku boje nechal postavit kamennou, asi dva metry vysokou pyramidu.^{74/} O tyto památky až do padesátých let pečoval „Spolek pro udržování Ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z r. 1866“. Při rozšiřování výše zmíněné křižovatky byly oba pomníky přemístěny na okraj lesa a pyramida byla zbořena (Svoboda 2002).

V okolí Kuřívod vznikla většina pomníků na hrobech v roce 1891 u příležitosti 25. výročí války. Tyto pomníky zřídil městský úřad v Kuřívodech, který o ně také v následujících desetiletích pečoval. Pečovatelská činnost určitě netrvala déle než do konce 2. světové války, kdy bylo místní, převážně německé obyvatelstvo, vysídleno.^{75/}

Od konce 2. světové války až do začátku 90. let 20. století nebylo na Mnichovohradištsku o památky z války 1866, až na výjimky, vůbec pečováno. Většina památek postupně chátrala a některé byly zcela poškozeny. Stavbou nové silnice z Mnichova Hradiště na Mimoň v 80. letech byl zničen i ústřední pomník na Klášteře. Po vzniku „Komitétu pro udržování památek z války roku 1866“ v roce 1990 vyhledali jeho členové několik „zapomenutých“ hrobů a většinu jich opravili; z velkých akcí jmenujme např. rekonstrukci poškozeného ústředního pomníku na Klášteře či obnovení náhrobního kamenu nad hrobem podporučíka von

Schoelzera. Pravidelné kontroly stavu jednotlivých objektů se konají několikrát do roka, členové Komitétu při nich provádějí drobné úpravy hrobů a jejich okolí (nátěry, odstraňování okolní vegetace, oškrabávání, spárování...). Bohužel i v současnosti existují vandalové, kteří z neznámé příčiny ničí válečné hroby. V okolí Mnichova Hradiště je tak nutné opravovat několik hrobů ročně.

K roku 2000 provedl Komitét částečnou evidenci vojenských památek (hrobů a pomníků) z války 1866. Na bojišti u Mnichova Hradiště jich evidoval 71, u Podolí 11, u Kuřívod 16 a u Kosti a Žehrova 4. Tato evidence však byla pouze rámcová – v současnosti probíhá generální evidence všech památek z války 1866 na území celé České republiky. Komitét uspořádal na bývalých bojištích Mnichovohradištska dvě pietní vzpomínkové akce. První se konala v roce 1994 v Klášteře Hradišti nad Jizerou u příležitosti 850 let první zmínky o obci. Druhá, a zatím poslední, byla uspořádána v roce 2002 ve Svijanech-Podolí. Současní členové Komitétu působící v této oblasti jsou Jiří Náhlavský (technický referent Komitétu pro oblast severních Čech), Karel Kopal, Petr Novák a Milan Janoušek (Kolektiv autorů 2003, 20–22, 64–67; Brůha – Dvořák – Poláček – Vycpálek 1996, 23–30; Kopal 1994; Vycpálek 2000).

VII. Závěr

Při tvorbě práce jsem využil značné množství různě kvalitní literatury i pramenů. Nejdůvěryhodnější literaturou byl bezesporu Fontane,^{76/} i vzhledem k jeho časové blízkosti – 1871. Velice dobře zpracovaná je i kniha Komitétu (Kolektiv autorů 2003) věnovaná péči o památky z války 1866. Mezi starší autory, kteří uvádějí zajímavé, i když někdy nepřesné údaje lze zařadit Jedličku (1883), Hellera (1896) a Kudra (1936). V současnosti vzniklo několik publikací o prusko-rakouské válce 1866, které jsou však psány mnohdy i s chybami (Ravík 2001) nebo ve kterých výrazně převládá obrazová část na úkor textové (Taneček – Taneček – Pražák 2001). Důležitým pramenem byla Pamětnice dějin školy v Branžeži (Maštálíř 1885), v níž je pasáž o válce 1866 opsána z boseňské farní kroniky. Do ní provedl zápis boseňský farář Jonáš, který válku osobně v Bosni prožil. Událostem, kterých se osobně zúčastnil můžeme s velkou pravděpodobností věřit, ale u příběhů „z druhé ruky“ již takovou jistotu nemáme.

Práce je komplexním pohledem na prusko-rakouskou válku 1866 a události s ní související ve vymezené oblasti. Konkrétně se jedná

o vylíčení průběhu bojů, dopad války na civilní obyvatelstvo, o vznik památek na válku 1866 a péči o ně a částečně i o archeologické památky na válku. Nejobsáhlejší část práce tvoří popis jednotlivých střetů, od kterých se všechny další kapitoly odvíjí. Základním zdrojem práce byla již zmíněná kniha T. Fontana, která se v určitých pasážích liší od většiny literatury. Např. jiné postavení rakouských baterií na Mužském a velice nepravděpodobné přebrodění Jizery během bojů u Podolí. Cenná je zmínka o dosud nepublikované srážce u Branžeže v Pamětnici dějin školy v Branžeži (Maštališ 1885). V neposlední řadě musím zmínit i propojení informací z literatury s archeologickými výzkumy u Žehrova a Kostí, které osvětlilo (ale zcela nerozřešilo) problematiku opevnění u Bellevue. Dalším nerozřešeným problémem prusko-rakouské války 1866 na Mnichovohradištsku je místo pohřbení pruských vojáků padlých u Kuřívod.

Poděkování

Největší dík náleží Petru Jenčovi především za metodickou i odbornou pomoc při vzniku této práce. Na druhém místě jsem povinován díky panu Ladislavu Smejkalovi za odbornou konzultaci týkající se především kuřívodského bojiště a Vladimíru Pešovi za poskytnutí nálezové zprávy o archeologickém výzkumu u Kuřívod. Všichni tři zmínění jsou pracovníky historického oddělení Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě. Rovněž děkuji p. Petru Novákovi (Komitét) za informace o současném stavu péče o památky z války 1866 a za poskytnutí některé literatury a p. Jaroslavu Dvořákovi z Mnichova Hradiště za poskytnutí některých obrazových materiálů. Nemohu zapomenout ani na rodiče, kteří mě při tvorbě práce podporovali.

POZNÁMKY

- 1/ Nástupnický stát Svaté říše římské (resp. Rýnského spolku) vzniklý na Vídeňském kongresu (1814–1815). Jeho hlavou už nebyl císař, ale spolkový sněm, v němž mělo hlavní slovo Rakousko, které tímto udržovalo ve svém vlivu většinu Spolku.
- 2/ Sedm armádních sborů, pět divizí jízdy a technické jednotky, tj. 203 praporů pěchoty (192 089 mužů), 155 eskadron jízdy (22 832 mužů) a 736 děl s obsluhou (23 288 mužů). Celkem 238 209 mužů (Heller 1896, 75).
- 3/ Mladší bratr krále Viléma I.
- 4/ Prusko disponovalo ještě Mohanskou armádou o síle 50 000 mužů pod velením generálporučíka Vogel von Falkenstein, která úspěšně bojovala proti německým spojencům Rakouska (Hannoversku, Bavorsku a Hesensku).
- 5/ Šlo o tyto větší bitvy: 26. června u Kufívod a Svijan-Podolí, 27. června u Trutnova a Vysokova (Náchoda), 28. června u Mnichova Hradiště, České Skalice, Rokytníku a Kosti, 29. června u Svinišťan, Jičina a Dvora Králové nad Labem.
- 6/ Někdy označována jako druhá bitva u Custozzy.
- 7/ Všechny rakouské armádní sbory byly tvořeny čtyřmi brigádami, pouze 1. armádní sbor tvořil výjimku. V jeho sestavě byla navíc brigáda generálmajora von Abele, která tvořila do 7. června posádku Holštýnska, odkud ustoupila a 16. června dorazila do Čech a připojila se k nejbližšímu rakouskému tělesu – 1. armádnímu sboru (Fontane 1871, 116).
- 8/ Jedlička (1883, 40) uvádí, že Leiningen a Abele měli hodnosti plukovníků, ostatní literatura uvádí hodnosti generálmajorů, ke kterým jsem se také připojil.
- 9/ Dnes je vesnice Podolí součástí Svijan a název Podolí už skoro vymizel.
- 10/ Fontane 1871, 124–189; Kolektiv autorů 2003, 10–11, 13–14; Kudr 1936, 151–161.
- 11/ Fyzilíři tvořili spolu s granátníky a myslivci pěší elitu pruské armády. Prusové disponovali osmi samostatnými fyzilírskými pluky. Vedle toho měl každý řadový pěší pluk kromě dvou praporů řadové pěchoty i jeden prapor fyzilírů. Úkolem fyzilírských jednotek bylo během boje podporovat palbou postup pěchoty. (Taneček – Taneček – Pražák 2001, 11).
- 12/ Myslivecké prapory (celkem 28) tvořily elitu rakouské armády. Každá brigáda měla k dispozici jeden myslivecký prapor, jehož příslušníci byli využíván k průzkumu, nasazování na nejhroženější místa v průběhu bojů a ke krytí ústupu (Taneček – Taneček – Pražák 2001, 10–11). Myslivecké prapory byly cvičeny pro bodovou střelbu, na rozdíl od řadové pěchoty, cvičené pro nasazení v mase při bodákovém útoku.
- 13/ Jiní autoři uvádějí odlišné počty praporů – Šimáček (1933/34, 126) a Jedlička (1883, 71) zmiňují pouze 32. myslivecký prapor, zatímco Ravik (2001, 174) uvádí celkem tři prapory, dva řadové a jeden (32.) myslivecký. Za pravděpodobnější pokládám citovaný údaj (Fontane 1871).
- 14/ Heller (1896, 102) uvádí ztráty 9 mrtvých, 80 raněných a 3 pohřešované. Ravik (2001, 174) se v číslech shoduje s Fontanem a Jedličkou – 4 důstojníci a 46 mužů, ale tvrdí, že to je pouze výsledek večerního boje.
- 15/ Tyto informace se vylučují s Jedličkou (1883, 71), který tvrdí, že bylo zajato asi 80 italských vojáků od 38. pěšího pluku „Haugwitz“.
- 16/ Během ústupu rakouských jednotek z Turnova nařídil velící důstojník starostovi města strhnout hlavní most přes Jizeru. Rozkaz byl rychle splněn, ale pruští husaři přebrodili řeku a pronikli do města (dnešní centrum Turnova). Ihned byli svoláni všichni

práceschopní obyvatelé k opravě mostu. Zároveň postavili Prusové pontonový most a hlavní síly 1. armády obsadily Turnov. Tím byla otevřena cesta na Jičín, kde se měly všechny pruské armády setkat.

- 17/ Pruská 2. armáda byla ale už v té době nedaleko českých hranic a přední jednotky této armády pronikly téhož dne večer do prostoru Náchoda.
- 18/ Šimáček (1933/34, 129) uvádí, že brigáda obdržela rozkaz v půl sedmé, to je ale méně pravděpodobné.
- 19/ Jednalo se o konkrétně o celý 2. prapor, 4., 5. a 6. setninu z 1. praporu a 14., 15. a 16. setninu z 3. praporu. Prapor tvořilo šest setnin.
- 20/ Tento prapor je známý i pod přezdívkami *Pražská chasa* nebo *18. chasa*.
- 21/ Šimáček (1933/34, 129) uvádí, že část těchto jednotek postupovala přes Loukov do Svijan, ale žádná jiná literatura to nepotvrzuje a ani autor sám tuto informaci dále nezvíjí.
- 22/ V německé originální literatuře (Fontane 1871, 156) je uváděno slovo „Verhaue“ – tj. překážka, zásek.
- 23/ Na cestě vedoucí k Doubravě jsou dnes dva mosty – z toho velký vede přes Jizeru. K roku 1866 jsou u Podolí zmiňovány tři silniční mosty (Fontane 1871, 155–156).
- 24/ Šimáček (1933/34, 129) i Jedlička (1883, 72) uvádějí, že tento ústup byl vynucen přebroděním Jizery Prusy výše proti proudu. Prusové pak měli obsadit hospodu a ohrozit tak rakouský týl. Přebrodění Jizery pruskými jednotkami je ale nepravděpodobné. Fontane (1871, 157–158) cituje dopisy a zprávy účastníků boje, ale o přebrodění Jizery zde není žádná zmínka.
- 25/ Fontane cituje v kapitole o bitvě u Podolí dva dopisy účastníků bojů týkající se tohoto pruského útoku. V dopise příslušníka 72. pěšího pluku se píše, že Prusové hospodu dobyli, citují: „*Masivní dům* (tj. hospoda) *byl brzy vyklizen a zde, ..., stáli naši lidé, sotva 400 mužů silní, 33 minut v ohni*“ Asi po půl hodině byli Prusové rakouskými posilami vytlačeni (Fontane 1871, 157). Tento dopis však Fontane kritizuje za nepřesné líčení boje a přílišné zaujetí pro sebe. Oproti tomu dopis příslušníka 4. mysliveckého praporu Fontane chválí, tento dopis líčí boj před hospodou, její dobytí však vylučuje, popisuje pouze neúspěšný pruský útok (Fontane 1871, 158). Protože se literatura shoduje, že útok na hospodu provedly 10. a 11. setnina fyzilírského praporu 72. pěšího pluku, rozhodl jsem se věřit více dopisu příslušníka 72. pěšího pluku. Toto líčení částečně odpovídá i líčení české literatury, která však nepřesně uvádí, že Prusové se hospody zmocnili přebroděním Jizery. Viz pozn. č. 24.
- 26/ Pohřben je na vojenském hřbitově v Podolí.
- 27/ Velký počet raněných Rakušanů byl ještě naložen do připraveného vlaku a odvezen (Jedlička 1883, 73).
- 28/ Pravděpodobnější je podle mě Fontanův údaj, protože jde o pruský zdroj, je však možné, že autor úmyslně snižoval vlastní ztráty.
- 29/ Jednalo se o dvě eskadrony 6. hulánského pluku.
- 30/ O tom jak se tento prapor zapojil do bojů o nedalekou Dolní Krupou, či co se s ním dělo dále, se zmiňuje Kudr (1936, 252): „..., s výjimkou dvou prap. Haugwitzova pl., které byly vzaty od Bělé do Bakova, ...“ Zmínka o dvou praporech je nesprávná, 1. a 3. prapor 38. pěšího pluku „Haugwitz“ (pluk se skládá ze tří praporů) se zúčastnily bojů o Klášter – jednalo se výhradně o 2. prapor. Mírně lišící se informací sděluje Jedlička (1883, 121): „*Rakouská brigáda Leiningenova stála s jedním praporem u Bělé, ...*“ Ústup výše zmíněného 2. praporu 38. pěšího pluku „Haugwitz“ z vrchu

Radechov na Bělou pod Bezdězem (nebo jeho pobyt v samotné Bělé – jak píše Jedlička) není nereálný – v momentě, kdy Prusové obsadili Dolní Krupou znemožnily tomuto praporu ústup na Mnichovo Hradiště, Rakušané pak hledali jinou trasu a je možné, že ustupovali přes Bělou pod Bezdězem, což by se blížilo sdělení Jedličkovu, nebo že si cestu zkrátili přes oboru Klokočka – křižovatka Bílý kříž – na Bakov nad Jizerou a odtud na Sobotku.

- 31/ V prostoru zámku byla největší pravděpodobnost pruského útoku od Mohelnice.
- 32/ V dostupné literatuře není žádná zmínka o pozicích 2. husarského pluku „Mikuláš“, ale vzhledem k jeho nasazení v boji u Bílé Hlíny předpokládán jeho dislokaci v okolí Kláštera.
- 33/ Především 15. a 16. divize, které útočily od Kuřívod, zatímco třetí divize Labské armády (14.) útočila až později, a to od Mohelnice.
- 34/ Fontane (1871, 169) sice detailně popisuje pěchotu, ale o jízdě se vůbec nezmiňuje. Předvoj však pravidelně disponoval jízdními oddíly.
- 35/ Nejspíše jak do Horní Bukoviny tak do Dolní – Kudr (1936, 254) to neupřesňuje.
- 36/ Největší ztráty utrpěl 40. fyzilírský pluk (Šimáček 1933/34, 128).
- 37/ Jde o polohu asi o 500 metrů po proudu řeky, v těchto místech byl později postaven most, který již dnes neexistuje.
- 38/ 14. divize se oddělila od hlavních sil Labské armády v okolí Mimoně, aby vyplnila prostor mezi 1. a labskou armádou, jejím cílem byl Český Dub, odkud táhla na Mnichovo Hradiště.
- 39/ A nejspíše i několik jezdců 7. dragounského pluku, vycházím z nápisu u hrobu v Dolcích (údolí potoka Nedbalky severovýchodně od Mnichova Hradiště – od zámku směrem na Hořkovice), na němž je uvedeno, že zde je pohřben dragoun i s koněm. Vzhledem k tomu, že Rakušané v bitvě u Mnichova Hradiště neměli dragouny k dispozici (nejbližší byl, 1. dragounský pluk „Princ Savojský“ ze sestavy 1. lehké jezdecké divize, ta však se již tou dobou blížila k Jičínu) musí se jednat o hrob pruského vojáka, a protože Labská armáda disponovala z dragounských pluků pouze již zmíněným 7. plukem, který byl přidělen právě 14. divizi, je více než pravděpodobné, že je to hrob jejího příslušníka, který doprovázel fyzilírský prapor 56. pěšího pluku při útoku na mnichovohradištský zámek.
- 40/ Je možné, že zůstala v pozici severovýchodně od Dobré Vody, což je vlastně také před Bosní.
- 41/ Ačkoliv Kudr (1936, 255) a Šimáček (1933/34, 128) píší, že rakouské baterie začaly střílet až po pruském průchodu Březinou z pozice nad Studeným průchodem, je to méně pravděpodobné. Vycházím především z Fontana (1871, 177) – mapa okolí Mužského a Mnichova Hradiště, na které jsou děla, stojící severně od kóty, namířena do prostoru mezi Doubravou a Březinou. K ochraně děl byly vyčleněny již zmíněné pěchotní oddíly, na které pak zaútočily od Příhráz jednotky 7. divize (viz dále kapitola III.3), hroby mrtvých Rakušanů jsou v okolí Krásné vyhlídky, kde mohla být podle Fontanovy mapy umístěna děla. Pokud by byly rakouské jednotky u Studeného průchodu, nestahovaly by se při ústupu na Bosen na vrchol Mužského, tedy vlastně vstříc Prusům, ale odešly by přímo. Soustředění rakouských vojáků na vrcholu Mužského potvrzuje Kudr (1936, 255).
- 42/ Jednalo se o italský pluk verbovaný v rakouském Benátsku. Italové válčili proti Rakušanům, italským vojákům v rakouských armádách chyběla motivace. To bylo důvodem pro časté derzce a ochotného vzdávání si se do pruských rukou.
- 43/ Důvodem muselo být kromě únavy i horké červenové počasí. Celkovému vyčerpání podleho při ústupu k Sobotce následně rakouských vojinů (Jedlička 1883, 123).

- 44/ Nejprve bylo podpáleno stavení č.p. 43 a od něj chytla i stavení č.p. 1, 2 a 3. Požár uhasil déšť, který se chvíli poté spustil. Kudr (1936, 256) sice píše, že Bosen podpálila jedna baterie pruské 7. divize. Pisatel *Pamětnice školy v Branžeži* opsal pasáž o válce 1866 z boseňské farní kroniky, záznam do ní napsal farář Jonáš, který byl v Bosni během bojů a ošetřoval raněné. Je více než pravděpodobné, že má pravdu.
- 45/ Pouze dva mně dostupné zdroje uvádějí odlišné počty – Heller (1896, 116): celkem 1634 důstojníků i mužů a Hrych (2000, 496) píše: *...ztratil 20 důstojníků, 1634 mužů a do zajetí padlo 5 důstojníků a 1211 mužů*. Oba autoři se zřejmě dopustili malých chyb. Heller opomněl ztrátu 20 důstojníků a Hrych naopak vyčlenil jako samostatnou ztrátu zajaté, kteří jsou v ostatní literatuře započítáváni do celkových ztrát.
- 46/ Z čehož ztratila Labská armáda 167 a 1. armáda 164 mužů (Fontane 1871, 180).
- 47/ Již ze Samšiny vyslal velitel 1. lehké jezdecké divize generálmajor Edelsheim plukovník Appela se třemi eskadronami a jednou jízdní baterií jako předvoj do Jičína. Dříve než do něj tato jednotka dorazila, objevil se před tímto městem výše zmíněný pruský průzkumný oddíl podplukovníka Heinichena (6 eskadron a 1 baterie). V Jičíně se v té době nacházely 2 eskadrony 9. husarského pluku „Liechtenstein“ a 3. setnina 18. mysliveckého praporu přichází od Železného Brodu pod velením podplukovníka Smagalského. Tyto jednotky, 18. myslivecký prapor brigády generálmajora von Poschachera a 9. husarský pluk 1. lehké jezdecké divize, byly součástí Jizerské skupiny a tvořily nejspíše přední stráž v prostoru Železného Brodu. Po obsazení Turnova se nemohly spojit s Jizerskou skupinou a podle mého názoru ustoupily na Jičín. Žádná literatura o tom přímo nehovoří. Pruské jednotky měly v úmyslu obsadit město, ale vojáci 18. mysliveckého praporu jim v tom palbou zabránili. Poté se na bojišti objevil oddíl plukovníka Appela, který s pomocí jednotek z Jičína zahnal Prusy od města. Rakouská jízda pronásledovala ustupující až k Újezdu pod Troskami, kde narazila na přední stráž pruské 5. divize. Mezitím do Jičína dorazilo jádro 1. lehké jezdecké divize a přichystalo se na možný pruský útok, který však nepřišel (Kudr 1936, 256).
- 48/ Jednalo se o šest divizí – 6., 7., 8., 14., 15. a 16. – přičemž jedna divize byla tvořena 12–15 000 muži.
- 49/ Divizion – jednotka složená ze dvou setnin, tj. má 320–340 mužů, není to organizační jednotka, ale jednotka vytvářející se před bojem, na tři tyto diviziony byl rozdělen během boje prapor – snazší velení, jeden pluk má celkem 9 divizionů.
- 50/ Vycházím z „Pamětnice dějin školy v Branžeži“ (v literatuře Maštaliř 1885), kde je pasáž o válce 1866 opsána z boseňské farní kroniky, záznam do ní provedl zmíněný farář Jonáš, očitý svědek událostí. Cit.: *„Když jsme sešli dolů k stodole Hrušova statku (č. 23), tu z protějšho lesika (ze Skřip) padlo víc ran na Prušáky a tito nelenili jim odpovídati...“*. Farář se pak k líčení boje vrací: *„Prápor ten totiž po zatlačení Rakušanů z lesa (neb tam mělo být podle pozdějších zpráv jen asi 25 myslivců) ...“* Tyto citace dávám do souvislosti s rozvinutím 26. mysliveckého praporu v lesích severně od Kosti – zmínění myslivci do něj patřili.
- 51/ Maštaliř 1885, 20 – citují: *„...ještě v noci přirazil ku Kosti a tam časně ráno na sv. Petra a Pavla (29. června) dostal notný výprask“*.
- 52/ Možnost ztotožnění této lokality s blíže neurčeným vojenským opevněním pod loveckým zámečkem Bellevue – viz kapitola V.
- 53/ V té době známá pod názvem „U Černé louže“, název Pomníky je po pomnicích padlých vojáků.

- 54/ Jedlička (1883, 137) a Kudr (1936, 260) uvádějí čas kolem páté hodiny – méně pravděpodobné, vzhledem k dalšímu průběhu boje.
- 55/ Padl i setník Blatteis – pohřben v poloze Pomníky.
- 56/ K hradu Kosti se vztahuje ještě další zajímavost, citují: „*Hrad Kost... má ještě další primát, a sice je patrně prvním fotografovaným hradem u nás. Totiž ještě v roce 1866 ho pruská rozvědka považovala za vojensky hodnotný, a tak pořídili fotografii*“ (Nechvíle 2004). Fotografie rozvědka pořídila pravděpodobně ještě před válkou, přítomnost pruských špiónů (vydávajících se nejčastěji za obchodníky) je v Čechách prokázána.
- 57/ Jedlička (1883, 138) a Kudr (1936, 261) sice udávají celkovou ztrátu jednoho důstojníka a 13 mužů. Důvěryhodnější je citovaný pruský zdroj.
- 58/ Pouze Krsek – Dvořák (1993, 196) uvádějí ztrátu 5 důstojníků a 22 mužů, což je nejspíše pouze překlep nebo tisková chyba – přepis (z číslice 72 na 22).
- 59/ V originále: „*Kaum 50 Einwohner waren in Münchengrätz verblieben, in Kloster noch weniger.*“
- 60/ To vytažené ze studených sklepů přišlo Prusům v parných červnových dnech velmi vhod, během tří dnů Prusové vypili 2 000 věder (113 000 litrů) piva (Heller 1896, 116). Jedno vědro = 56,589 litrů (Harna – Fišer 1998, 25).
- 61/ V originále: „*Diese Waldsteinsche Bier-Brauerei mit ihrem unerschöpflichen Felsenkeller war der schönste Fang, den die Elbe-Armee während des 66er Feldzuges that.*“
- 62/ V důsledku epidemie na Klášteře zemřelo 32 lidí, v Horní a Dolní Bukovině 20 lidí (Kopal 1994).
- 63/ Maštaliř (15) ho nazývá jménem Silensky – možná záměna, zkomolení jména z neznalosti.
- 64/ V okolí byly zaznamenána i zranění (mnohdy smrtelná) mezi civilním obyvatelstvem: Na návsi v obci Mužský vystřelil tesař Matoušek na Prusy, ti střelbu opětovali a on podlehl svým zraněním v mnichovohradištském lazaretu. V lese pod Mužským (tzv. Pažoutova rokle) schoval se jeden rakouský voják před Prusy za ženu, která držela v rukou dítě, a nechtěl se vzdát. Pruský voják vystřelil – zastřelil dítě a ženu smrtelně zranil (zemřela také v mnichovohradištském lazaretu). Na Zásadce sháněla tchýně zedníka Bartoše v prudké palbě husy a jedna rána jí trefila. Pruský vojenský lékař jí ošetřil a ona vyléčila zranění podomácku (Maštaliř, 23).
- 65/ Je sice pravda, že pomníky a náhrobní kameny vznikly až po válce, ale hroby vznikly už v průběhu války – viz kapitola VI.
- 66/ Krsek – Dvořák (1992, 193) uvádí 23:30, ale pravděpodobnější je citovaný pruský zdroj.
- 67/ Krsek – Dvořák (1992, 193–194) se zmiňují pouze o jedné překážce.
- 68/ Útvarové pomníky věnovaly svým padlých vojenské útvary, jež se jednotlivých bitev zúčastnily, většinou stojí na místech, kde se jednotka vyznamenala, či utrpěla velké ztráty, většina útvarových pomníků se nachází na bojišti u Hradce Králové.
- 69/ Obec ležící na bývalém královehradeckém bojišti.
- 70/ Kříže vyrobily hraběcí železárny v Sedlci u Plzně (Kopal 1994).
- 71/ Tento stojí dodnes na křižovatce silnic vedoucích na Mimoň a Malou Bělou. Můžeme si na něm přečíst tento česko-německý nápis: „*Upomínka c. k. rakouským vojínům, již v bitkách u Kuřivod a Mnichova Hradiště dne 26. a 28. června 1866 věrni povinností svým, rekovně padli. Věnováno od Marie, hraběnky Valdštejn-Vartenberkové, rozené kněžny Schwarzenbergové, r. 1868.*“

- 72/ Vedení se samozřejmě v průběhu let měnilo, zde podávám pouze stručný přehled: v roce 1895 se stal jednatelem František Balgách (ředitel školy v. v.), v roce 1906 zemřel dlouholetý předseda spolku Jan Kropáček, kterého ve funkci nahradil Alois Nový, ten byl v roce 1914 vystřídán ředitelem klášterského pivovaru Josefem Judlem, po emigraci Josefa Düricha v roce 1916 byl místopředsedou zvolen mnichovohradištský děkan Jan Bernat.
- 73/ Pod rakouským odpočívali poručík Olivio Chiechi, setník Rudolf Blatteis a dalších pět mužů, pod pruským August Höse a další čtyři muži.
- 74/ Chtěl v ní být údajně pohřben (Svoboda 2002).
- 75/ Nové české obyvatelstvo většinou považovalo jakékoliv pomníky za německé – nacistické, a tak je bořilo. Od roku 1947 do roku 1949 byl budován vojenský výcvikový prostor Ralsko a noví obyvatelé byli opět vysídleni (L. Smejkal – ústní sdělení).
- 76/ Theodor Fontane byl německý spisovatel francouzského původu, který za válek 1864, 1866 a 1870–1871 působil jako pruský válečný zpravodaj. Jeho informace jsou kvalitní a více než pravděpodobné (L. Smejkal – ústní sdělení).

LITERATURA A PRAMENY

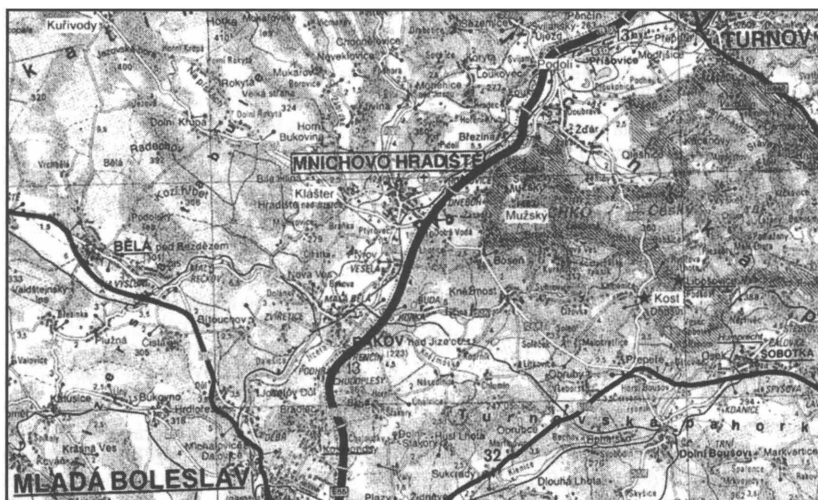
- Brůha, J. – Dvořák, J. – Poláček, B. – Vycpálek, M., 1996: Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866. Hradec Králové.
- Fontane, T., 1871: Der deutsche Krieg von 1866. Berlin.
- Harna, J. – Fišer, R., 1998: Dějiny českých zemí II. Praha.
- Heller, S., 1896: Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky. Praha.
- Hrych, E., 2000: Velká kniha vojevůdců bitev a zbraní. Praha.
- Chaura, E. – Lang, M. A., 1902: Válka Prusko-rakouská r. 1866. Brno.
- Jedlička, O., 1883: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866. Pardubice.
- Jenč, P., 1999: Dějiny Příhrazské vrchoviny (nepublik. rukopis).
- Jenč, P., 2003: Soupis speleoarcheologických lokalit Českého ráje – terénní průzkum a evidence nálezů v letech 1992–2002, 1. část. Správa CHKO Český ráj Turnov (interní dokument).
- Kolektiv autorů, 1968: Dějiny Československa v datech. Praha.
- Kolektiv autorů, 1987: Malá československá encyklopedie. Praha.
- Kolektiv autorů, 1992: Dějiny země koruny české, 2. díl. Praha.
- Kolektiv autorů, 1994: 850 let Kláštera Hradiště nad Jizerou. Klášter Hradiště nad Jizerou.
- Kolektiv autorů, 2003: Komitét 1866. Péče o válečné památky v běhu staletí. Hradec Králové.
- Kopal, K., 1994: Klášter Hradiště nad Jizerou 1866. Klášter Hradiště nad Jizerou.
- Krsek, O. – Dvořák, J., 1993: Chebský pluk za války roku 1866. Bellum 1866 2/6, 188–196. Hradec Králové.
- Kuča, K., 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl. Praha.
- Kudr, K., 1936: Válka rakousko-pruská 1866. Praha.
- Maštalíř, V. in: Pamětnice dějin školy v Branžeži – 1. díl (založena r. 1885). Deponována v Státním okresním archivu v Mladé Boleslavi.
- Nechvíle, M., 2004: Nové poznatky o hradu Kostí. Zpravodaj města Mnichova Hradiště 4/04. Mnichovo Hradiště.
- Peša, V., 2003: Ralsko – Kuřívody. Nálezová zpráva č.j. 1999/04 v Archivu NZ v Archeologickém ústavu AV ČR Praha.
- Ravik, S., 2001: Tam u Králového Hradce... Praha.
- Svoboda, J., 2002: Tajemství křížovaty Pomníky, www.rajnet.cz.
- Šimáček, F. 1933/34: Z války pruskorakouské. Od Ještěda k Troskám 12, 125–131. Turnov.
- Šimon, A., 1927/28: Okupace Kláštera Prusy. Od Ještěda k Troskám 6, 12–17, 44–49, 107–111, 155–161, 243–247. Turnov.
- Taneček, L. – Taneček, L. – Pražák, V., 2001: Memento 1866. Hradec Králové.
- Ulrychová, E. – Krsek, O., 1996: Prusko-rakouská válka v roce 1866 na Jičínsku. Jičín.
- Urban, O., 1986: Vzpomínka na Hradec Králové. Drama roku 1866. Praha.
- Vycpálek, M., 2000: Přípravovaný generální katalog památek z války roku 1866. Bellum 1866 9/3. Hradec Králové.
- Waldhauser J., 2001: Archeologické nemovité památky Mladoboleslavska. Mladá Boleslav.

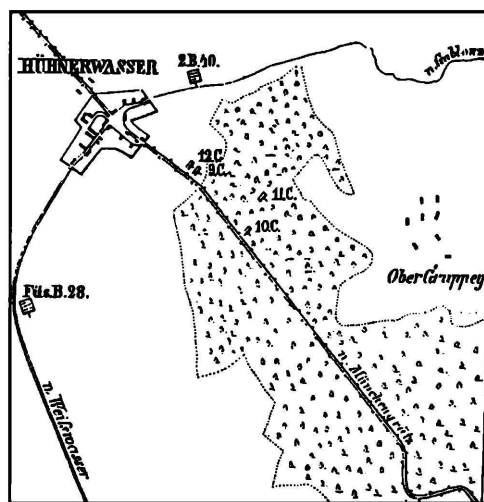
Tab. 1. Organizace (členění armád)

Pěchota Těleso	Prusové	Rakušané
Sbor	Skládá se ze 2 divizí, celkem 25 000 pěšáků, 3 600 jezdců a 96 děl	Skládá se ze 4 brigád, celkem 30 000 pěšáků, 5 eskadron a 80 děl
Divize	Skládá se ze 2 brigád, celkem 12 – 15 000 pěšáků, 1 jezdecký pluk a 24 děl	Není
Brigáda	Skládá se ze 2 pluků, tj. 6 praporů, celkem necelých 7 000 mužů	Skládá se ze 2 pluků (po 3 praporech), 1 mysliveckého praporu, 1 eskadrony jízdy a 8 děl, celkem 7 000 mužů
Pluk	Skládá se ze 3 praporů, celkem 3 098 mužů a 69 důstojníků	Skládá se ze 3 praporů, celkem více než 3 000 mužů
Prapor	Skládá se ze 4 setnin, celkem 1 025 mužů a 22 důstojníků	Skládá se ze 6 setnin, celkem 1 018 mužů u řadového pěšího praporu a 1 011 mužů u mysliveckého
Setnina	Skládá se ze 3 čet, celkem 250–255 mužů	Skládá se ze 2 čet, celkem 160–170 mužů
Četa	Tj. 83 mužů	Skládá se ze 2 členů, celkem 85 mužů
Člen	Není	Tj. 42 mužů
Jízda Těleso	Prusové	Rakušané
Jezdecká divize	Skládá se ze 2 brigád, celkem 4 340 mužů a 6–12 děl	Skládá se ze 2–3 brigád a většinou z dalších 2 přidělených jezdeckých pluků, celkem 3 000–4 500 mužů a 24 děl
Jezdecká brigáda	Skládá se ze 2 pluků, celkem 1 240–1 860 mužů	Skládá se ze 2–3 pluků, celkem 1 500–2 250 mužů a 8 děl
Jezdecký pluk	Skládá se ze 4 eskadron, celkem 640 mužů	Skládá se z 5 eskadron, celkem přes 750 mužů
Eskadrona	Tj. 155 mužů	Tj. 150 mužů

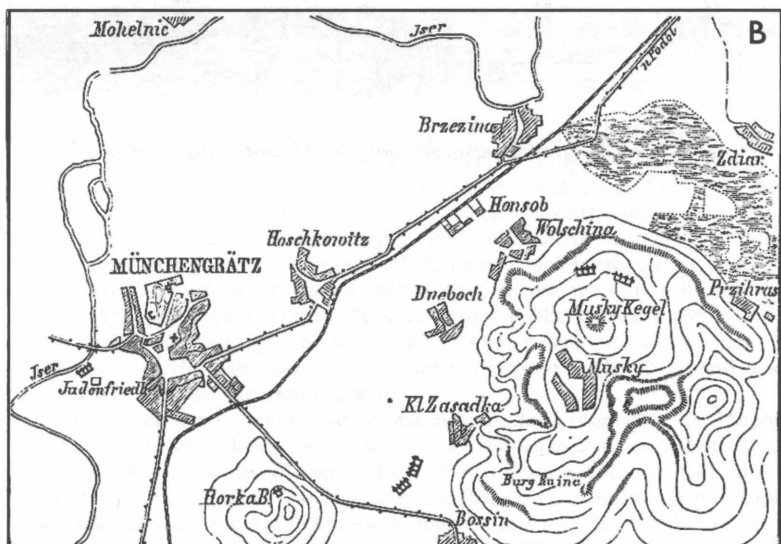
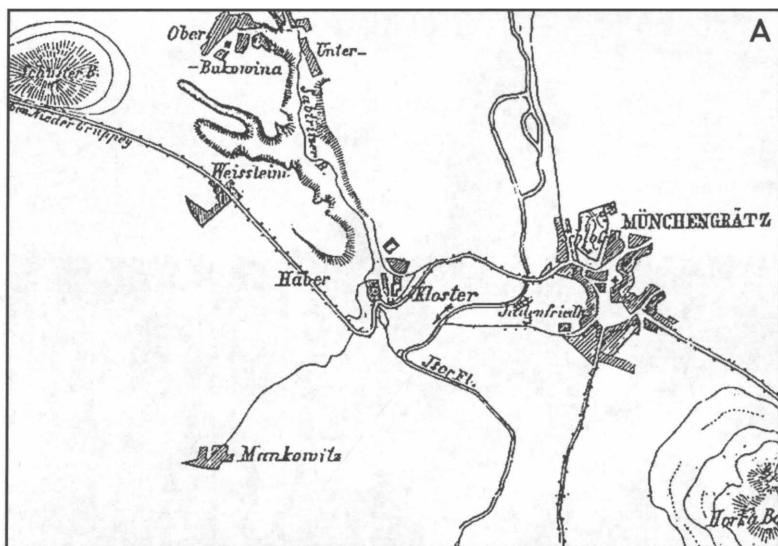
(Ravik 2001, 169–170)

Obr. 1. Mapa širšího okolí Mnichova Hradiště.

Obr. 2. Mapa okolí Kuřívod (Hühnerwasser) zachycující postavení pruských jednotek po dopoledním boji 26. června: podél silnice vedoucí do Mnichova Hradiště (Münchengrätz) stály čtyři setmy fyzilirského praporu 69. pěšího pluku (9.–12. C.), proti Jabloněčku (Gablonz) 2. prapor 40. fyzilirského pluku (2. B. 40.) a směrem na Bělou pod Bezdězem (Weisswasser) fyzilirský prapor 28. pěšího pluku (Füs. B. 28.). Zdroj: Fontane 1871.

Obr. 3. A – Mapa okolí Kláštera. B – Mapa okolí Mužského. Münchengrätz – Mnichovo Hradiště; Weissleim – Bílá Hlina; Kloster – Klášter; Iser Fl. – Jizera; Judenfriedh. – židovský hřbitov; Burg Ruine – zřícenina hradu (Valečov); malé šipky znamenají postavení rakouských baterií. Zdroj: Fontane 1871.

Obr. 4. Prusové se 29. června ráno pokoušejí dobýt hrad Kost. Zdroj: Fontane 1871.

RESUMÉ

Der preußisch-österreichische Krieg 1866 in Mnichovo Hradiště und Umgebung

Martin Barus

Der preußisch-österreichische Krieg 1866 stellte einen entscheidenden Konflikt zwischen Preußen und Österreich wegen der Vorherrschaft im neu entstehenden Deutschland dar. Die Preußen nutzten als Vorwand den Streit um das Gebiet von Schleswig-Holstein, welches beide Mächte gemeinsam während des Krieges gegen Dänemark im Jahre 1864 gewannen. Nach dem Einfall des preußischen Heeres in Sachsen, Hannover und Hessen am 17. Juni 1866 erklärte Österreich dem preußischen Staat den Krieg. An der preußischen Seite trat in den Krieg auch Italien, welches zwar von den Österreichern besiegt wurde, aber einen Teil der österreichischen Armee band. Die österreichische Nordarmee (mit dem Oberkommandanten Ludwig von Benedek) war in Mähren konzentriert; in Böhmen befand sich nur das 1. Armeekorps und das aus Sachsen gekommene sächsische Alliiertenkorps. Erst zu Kriegsbeginn beschloss Benedek, alle österreichischen Kräfte nach Böhmen zu verlagern. Die Preußen teilten ihre militärische Einheiten in drei Armeen (1., 2. und Elbearmee) und fielen nach dem Plan des Chefs des Generalstabs, Helmut von Moltke, aus drei Richtungen kommend in Böhmen ein: am 23. Juni die 1. Armee bei Hrádek nad Nisou und die Elbearmee bei Rumburk, am 26. Juni die 2. Armee bei Trutnov und Náchod.

Bei Mnichovo Hradiště operierte die sogenannte Isergruppe. Diese Gruppierung bildeten das österreichische 1. Armeekorps, die österreichische 1. leichte Reiterdivision und das sächsische Korps, dessen Befehlshaber, Prinz Albert, gleichzeitig Befehlshaber der ganzen, insgesamt etwa 60 000 Männer zählenden, Isergruppe war. Gegen diese österreichisch-sächsische Gruppierung stellte der preußische Stab zwei Armeen – die Elbearmee (46 000 Männer) von Rumburk und die 1. Armee von Zittau und Hrádek nad Nisou.

Die Elbearmee durchschritt das böhmische Gebiet ohne Schwierigkeiten von Rumburk in Richtung Böhmisches Leipa und weiter nach Mimoň, welches sie am 26. Juni besetzte. Danach brach die Vorhut dieser Armee nach Kuřivody auf, wo eine schwächere österreichische Truppe war. Nach den ersten Reiterzusammenstößen griff die preußische Infanterie in den Kampf ein und jagte die schwächeren Österreicher aus der kleinen Stadt in Richtung Mnichovo Hradiště. Die Österreicher versuchten noch am Abend desselben Tages erfolglos Kuřivody zurückzuerobern.

Das Fortkommen der 1. Armee war schwieriger. In der Umgebung von Liberec operierte nämlich die österreichische Kavallerie, und deswegen kam es während des Vormarsches der 1. Armee immer wieder zu Reitergeplänkeln, welche die fortschreitenden Preußen bis nach Turnov begleiteten. Nachdem die Preußen am 26. Juni Turnov besetzten, entschloss sich das österreichische Oberkommando die Linie des Iserflusses zu halten. Der Stab der Isergruppe erarbeitete deswegen sofort einen Plan zur Wiedereroberung von Turnov. Die Schlüsselposition hatte die Brücke in Svijany-Podolí, die noch am selben Abend von der Brigade des Generalmajors Poschaher besetzt werden sollte. Die Preußen schickten allerdings zur Brücke in Podolí auch ihre Truppen. Um die Brücke entbrannte in den Nachtstunden ein blutiger Kampf. Die Brücke sowie das Dorf Podolí wechselten mehrmals den Besitzer, bis sie gegen elf Uhr abends endgültig durch preußische Truppen

eroberten wurden. Den zurückziehenden Österreichern gelang es noch die Brücke in Flammen zu setzen. Die Schießereien endeten erst zwischen der 1. und 2. Morgenstunde des 27. Juni.

Der Isergruppe blieb nach der Niederlage bei Svijany-Podolí nichts Anderes übrig, als sich über Jičín nach Josefov zu den österreichischen Hauptkräften zurückzuziehen. Die Österreicher zögerten jedoch unnötig noch einen Tag. Ihr Manöver konnte durch die preußische Eroberung von Jičín oder durch die Unterbrechung ihrer Rückzugslinie bei Sobotka bedroht werden. Aus diesem Grund wurde die Brigade des Generalmajors Ringelsheim am 27. Juni abend nach Kost geschickt. Am 28. Juni war der Rückzug der Isergruppe in Richtung Jičín geplant. Die österreichischen Truppen sollten sich von Mnichovo Hradiště über Sobotka, die Sachsen von Mladá Boleslav über Libáň zurückziehen. Die Preußen unternahmen jedoch am 27. Juni keine Aktion und weitere Kämpfe planten sie erst am 28. Juni. An diesem Tag sollte die Isergruppe durch eine gemeinsame Offensive der 1. Armee von Tormov (6., 7. und 8. Division) sowie der Elbearmee von Kuřivody (15. und 16. Division) und von Český Dub (14. Division) zerschlagen werden.

Am 28. Juni morgens begab sich die Mehrheit der Isergruppe nach den Dispositionen in Richtung Jičín. Bei Mnichovo Hradiště blieb nur die Brigade des Generalmajors Leininger und das 2. Husarenregiment „Nikolaus“. Diese Truppen waren in der Richtung der Offensive der Elbearmee verteilt: in Dolní Krupá, Bílá Hlína und Klášter Hradiště. Auf den Berg Mužský wurden zwei Infanteriebataillone und zwei Batterien positioniert, welche die von Turnov fortschreitenden Truppen aufhalten sollten. Um halb sieben morgens stießen die fortschreitenden Preußen auf die österreichischen Truppen in Dolní Krupá und drängten sie von hier bis Bílá Hlína zurück, wo sich dann weitere Kämpfe abspielten. Nach neun Uhr wichen die Österreicher nach Klášter aus, welches sie ebenfalls bald räumten, und über die Brücke, die von ihnen angezündet wurde, nach Mnichovo Hradiště auf dem anderen Iserufer. Den preußischen Truppen gelang es die Iser weiter flussabwärts (außerhalb der Tragweite der österreichischen Batterien) zu durchwaten. Gegen zehn Uhr wurde Mnichovo Hradiště von anderen preußischen Truppen (Einheiten der 14. Division) angegriffen, welche von Mohelnice aus anstürmten. Die Offensive wurde jedoch beim Schloss in Mnichovo Hradiště abgeschlagen. Der Generalmajor Leininger entschloss unter dem Druck der preußischen Angriffe gegen halb elf Mnichovo Hradiště zu räumen und auf den unweiten Hügel Horka zurückzuweichen. Nach einer Neuformierung der im Kampf verstreuten Truppen zog er sich weiter nach Boseň zurück, wo die Brigade des Generalmajors Abele disloziert wurde, deren Aufgabe war, die kämpfenden Truppen zu unterstützen. Die Preußen besetzten Mnichovo Hradiště nach dem Rückzug der Österreicher ohne Schwierigkeiten. Ihr Angriff auf Boseň war jedoch nicht erfolgreich. Beide österreichischen Brigaden machten sich gegen 12 Uhr auf den Weg nach Kněžmost zum Hauptteil der Isergruppe.

Gegen 11 Uhr erschallte das Artillerief Feuer von Mužský aus – die österreichischen Batterien schossen auf die Einheiten der 8. Division, die nach Březina vorrückte. Die Genauigkeit des Feuers zwang die Preußen, sich außerhalb der Tragweite der Geschütze zu halten. Zur gleichen Zeit gingen die Einheiten der 7. preußischen Division durch Žďár in Richtung Příhazy. Ihre Aufgabe war es, die österreichischen Batterien auf Mužský entweder zu vernichten, oder zum Rückzug zu zwingen. Dank dem verdeckten Vorrücken von zwei Bataillonen durch Schluchten bis zu den Positionen der Batterien sowie von vier Bataillonen um den Berg herum zur Unterbrechung der Rückzugslinie, gelang es, die Aufgabe zu erfüllen. Sobald die Batterien die Preußen erblickt hatten, führen sie nach Boseň, und die unterstützende Artillerie zog sich mit beträchtlichen Verlusten inder

selben Richtung zurück. Die Österreicher versuchten noch in der Nähe der Burg Valečov ohne Erfolg zum Gegenangriff überzugehen und zogen sich dann nach Kněžmost zurück. Die Preußen besetzten Boseň und ruhten aus.

Am 28. Juni nachmittags brach ein preußisches Bataillon aus Boseň zu Nová Ves bei Branžež auf. Während seines Vorrückens wurde es jedoch unweit von Branžež durch eine österreichische Jägertruppe beschossen, welche einen vorgeschobenen Abwehrposten für die Burg Kost bildete. Die Jäger wurden schnell geschlagen und zogen sich zur Burg zurück.

Gegen zehn Uhr abends am 28. Juni marschierte eine preußische Truppe aus dem Lager zwischen Žďár und Žehrov in Richtung Kost mit dem Ziel los, die Umgebung der Burg zu besetzen. Zwischen halb zwölf und vier Uhr morgens am 29. Juni kämpfte diese Truppe mit österreichischen Jägern in den Wäldern zwischen Žehrov und Kost. Erst nach halb fünf attackierten die Preußen direkt die Burg. Ihre Verteidigung war jedoch gut organisiert, so dass nicht einmal wiederholte Angriffe zu einem Erfolg der Preußen führten. Die Österreicher verließen die Burg selbst um sieben Uhr, denn die letzten österreichischen Truppen waren zu dieser Zeit schon hinter Sobotka und konnten also nicht mehr von den Preußen bedroht werden. Nach sieben Uhr drangen die Preußen in die Burg ein und beendeten damit die letzte Belagerung einer Burg in der böhmischen Geschichte. Die Österreicher wichen nach Jičín zurück, wo sich die ganze Isergruppe sammelte.

Die Kriegsfolgen waren für die Zivilbevölkerung sehr schlimm. Die meisten Zivilisten hatten vor dem Krieg berechnete Angst und flohen deswegen von zu Hause weg. Als Zufluchtort dienten meistens die umliegenden Wälder. Manchmal flüchteten die Einwohner auch in weiter entfernte Gegenden. In unmittelbarer Nähe von Mnichovo Hradiště lagerten in der Nacht vom 28. zum 29. Juni 70–90 000 preußische Soldaten. Wegen Problemen mit der Lebensmittelversorgung plünderten die Preußen die Stadt und umliegende Dörfer aus. In Kläster setzten die unachtsamen preußischen Soldaten die Weinbrennerei in Brand, wobei 13 von ihnen ums Leben kamen und viele andere verletzt wurden. Nicht einmal die Klosterbrauerei entkam dem preußischen Requirieren – in zwei Tagen tranken die Preußen 1 130 Hektoliter Bier aus. Die Preußen richteten in allen Dörfern allgemein große Schäden an, welche später nur schwer zu beheben waren. Nach dem Abmarsch der preußischen Armee zu weiteren Kampfplätzen wurde in Kläster Hradiště und im Schloss Mnichovo Hradiště ein schweres Lazarett der Elbearmee errichtet. Das Lazarett verließ unser Gebiet Ende August gemeinsam mit der preußischen Armee. Damit endeten jedoch keinesfalls die Plagen für die Bevölkerung – im September wurde die Region um Mnichovo Hradiště von einer schweren Choleraepidemie heimgesucht.

Der Krieg 1866 hinterließ außer Denkmälern auf den Schlachtfeldern auch archäologische Zeugnisse. Ein Kapitel unserer Arbeit geht darauf kurz ein. Im Jahre 2003 unternahm VMG in Česká Lípa eine kleinere archäologische Untersuchung von zwei Gräbern aus dem Krieg 1866 bei Kuřívody. Das erste Grab erwies sich als symbolisch, im zweiten wurden drei Skelette sowie einige persönliche Gegenstände der gefallenen Soldaten entdeckt. Es zeigte sich jedoch, dass sie ohne Ausrüstung beerdigt wurden. Weitere archäologischen Untersuchungen (diesmal des Museums in Mladá Boleslav) erfolgten in den Wäldern zwischen Žehrov und Kost. Ihre Ergebnisse ergänzen die bestehende Literatur, können aber trotzdem nicht alles klären.

Über den Gräbern der gefallenen Soldaten entstanden schon bald nach dem Krieg (in den Jahren 1867–1868) Kreuze und Denkmäler. Ihre Pflege war am Anfang nicht notwendig, aber seit Ende der 80-er Jahre wurde sie unentbehrlich. Aus diesem Grund

entstand das „Komitee zur Instandhaltung der Denkmäler auf dem Schlachtfeld bei Hradec Králové“, nach dessen Vorbild ähnliche Verbände auf anderen Kampfplätzen gegründet wurden. Im Jahre 1893 wurde der „Verein zur Instandhaltung der Denkmäler und Gräber gefallener Soldaten im politischen Bezirk Mnichovo Hradiště“ gegründet, der bis in die 30-er Jahre des 20. Jahrhunderts die Kriegsdenkmäler auf dem Schlachtfeld bei Mnichovo Hradiště pflegte. Auch auf anderen Kampfplätzen entstanden ähnliche Vereine. Die Tätigkeit aller dieser Vereine wurde jedoch in den 50-er Jahren des 20. Jahrhunderts verboten und in Folge dessen verfielen die meisten Denkmäler. Dieser unerfreuliche Zustand dauerte bis zum Jahre 1990 an, als von Interessierten das „Komitee zur Instandhaltung der Denkmäler aus dem Krieg 1866“ für das Gebiet der ganzen Tschechischen Republik gegründet wurde. Dank seinen Bemühungen wurden die Gräber und Denkmäler renoviert und dokumentiert. Die Mitglieder des Komitees führen mehrmals jährlich Kontrollen der Denkmäler durch und müssen sie leider oft erneut renovieren, denn es gibt unter uns immer noch Wandalen, welche in der Zerstörung von Denkmälern ihr Vergnügen suchen.

Übersetzt von Petra Sochová

OSLAVY 600. VÝROČÍ PRVNÍHO LISTINNÉHO DOLOŽENÍ MĚSTA ČESKÉ LÍPY V ROCE 1937

Zuzana Raková

Zuzana Raková: Commemoration of 600th anniversary of the first in-writing documented mention of town Česká Lípa in 1937

Commemoration of 600th anniversary of the first historically documented mention of Česká Lípa as a town took place in April 1937. This anniversary commemoration was to be used for publicizing Česká Lípa. Major part of the celebrations was a “patriotic party” consisting of a lecture on the history of Česká Lípa and a concert of local singing fellowships. On this occasion the first live broadcast of a specialized program from Česká Lípa went on. Czech population dissociated from the celebrations. Also the SDP (*Sudeten-Deutsche Partei*) disputed the legitimacy of commemoration from whose organizing and participation in they were entirely left out.

Rok 1937 v České Lípě byl rokem celé řady společenských událostí, jimiž chtěli představitelé obce připomenout a oslavit šestisté výročí první zmínky o Lípě jako městě.

Účelem oslav však bylo nejen připomenout obyvatelům České Lípy historický i současný význam jejich bydliště, nýbrž především účinnou propagací v tisku i v rozhlase zvýšit zájem okolí o město a oživit tak zdejší turistický ruch.

Přípravy oslav

Počátky plánu na uskutečnění oslav 600. výročí se datují k 26. září 1935, kdy na schůzi členů spolku Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege (což byl nový název původního českolipského vlastivědného spolku Exkursions-Klub) a hostů v hotelu Alte Post měl českolipský archivář Karl J. Bienert přednášku o České Lípě jako městě starém 600 let. Již v této době se ozývaly pochybnosti o oprávněnosti takových oslav, podle nichž Česká Lípa existuje jako město pravděpodobně

déle než 600 let a dokonce by měla zanedlouho oslavit 700. výročí své existence (uvažovalo se o roce 1944 jako 700. jubileu města). Tyto pochybnosti se znovu vynořily až v průběhu samotných oslav, kdy byly použity (či spíše zneužity) SdP jako argument, který měl oslavy zmařit.

V rámci své přednášky navrhl archivář Bienert postavit v České Lípě u příležitosti oslav kulturní dům, jaký měla v té době některá okolní města, kde by našly odpovídající prostory archiv, knihovna, čítárna, česká knihovna (!), naučná knihovna, ornitologická stanice, přednáškový sál apod. Bienert oficiálně zdůvodnil svůj návrh přáním, aby ve městě existovala trvalá památka, která by stále připomínala slavnostní jubileum; zároveň je však zřejmé, že viděl v oslavách vítanou příležitost k uskutečnění nanejvýš potřebného a užitečného projektu (neboť knihovny, archiv a ostatní zmíněné instituce se nacházely v nedostačujících prostorách – v budovách škol apod.), jehož realizace se za panující napjaté politické a společenské situace ve městě i ve státě po květnových volbách 1935 jevila problematickou.

Na závěr svého vystoupení archivář Bienert vyzval veřejnost, aby svou účastí na oslavách podpořila iniciativu Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege.

Již na této schůzi bylo stanoveno, že nelze pomýšlet na žádné okázalé slavnosti (z finančních důvodů), ale že se uskuteční pouze organizačně jednoduché, zato hodnotné akce. Cíle oslav byly shrnuty do tří základních bodů, jež se v mnohém navzájem prolínaly:

1. Propagovat Českou Lípou v rámci celé republiky (případně i v zahraničí) a poskytnout občanům co nejvíce informací o městě a okolí.
2. Uspořádat četná shromáždění, výstavy a setkání různých německých spolků a přilákat tak do České Lípy co nejvíce návštěvníků, což mělo přispět ke zlepšení hospodářské situace ve městě.
3. Zřídit finanční fondy a nadace pro sociální, kulturní a jiné zvláštní účely.

Samotné oslavy byly rozplánovány do dvou fází, a to s ohledem na vlastní historické výročí spadající na duben 1937, kdy se měla odehrát oficiální část oslav; na letní měsíce se plánovala část neoficiální, jejímž vyvrcholením měl být 15. sudetoněmecký vysokoškolský týden.¹⁷

Na vlastní slavnostní dny, 23. a 24. duben, bylo plánováno osvětlení všech domů ve městě, hlavně však radnice, kostelů a veřejných budov, vyvěšení vlajek, ohňostroje na kopcích okolo města, vyzvánění kostelních zvonů, slavnostní zasedání městské správní komise, které mělo být reprodukováno tlampači na náměstí podobně jako při Valdštejnových

oslavách v roce 1927 (šlo o 300. výročí založení českolipského augustiniánského kláštera Albrechtem z Valdštejna). Dále se měla uskutečnit slavnostní bohoslužba a přednášky se světelnými obrazy.

Další řečníci rozvinuli Bienertovy představy o oslavách následujícími návrhy: doplnit vlastivědné písemnictví městskou knihovnou, vydat pamětní spisy, propagační letáky a českolipskou kroniku Hanse Kriescheho ze 17. století. Dále se plánovala propagace města rozhlasem a zhotovení pamětní mince (medaile) mincovním oddělením Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege. Uvažovalo se rovněž o výstavě vlastivědného muzea, archivu a zvláštních poštovních razítek.^{2/}

Již v lednu 1936 adresovalo Ilustrační oddělení Československé tiskové kanceláře v Praze městskému úřadu v České Lípě žádost o zaslání fotografie města k 600. výročí spolu s textem k historii města, tak aby obojí bylo připraveno pro publikaci v tisku.^{3/} Na popud Okresního osvětového sboru (v čele s prof. Dr. Teichmannem) přednesl archivář Bienert za podpory kustoda vlastivědného muzea Karla Bondyho v září 1936 plán celovečerní přednášky se světelnými obrazy, jež by seznámila veřejnost s historií a rozvojem města.^{4/}

Další významný krok v organizaci oslav byl učiněn ve čtvrtek 10. prosince 1936, kdy Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege, který dosud konal odpovídající přípravy k oslavám, svolal do hotelu Alte Post schůzi členů spolku, aby zjistil, jak je obyvatelstvo nadšeno pro pořádání oslav a zároveň aby tak dal širší veřejnosti příležitost k spolupráci na přípravě oslav.^{5/} Archivář Bienert zde shrnul dosavadní vývoj příprav, přičemž připomněl zejména aktivitu Okresního osvětového sboru, jenž nechal vyrobit naučný film s doprovodným textem, jehož promítání bylo naplánováno na následující týden.

Jednatel Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege Ivan Brandstädter podal přehled akcí, jež by se měly v jubilejním roce uskutečnit. Za zlatý hřeb všech vědeckých setkání považoval Brandstädter plánovaný sraz Bund der Deutschen in Böhmen. Dále zmínil plánované vytištění Kriescheho kroniky ze 17. století, jejíž odbyť měl být předem zajištěn pomocí předplatitelů, jimiž byly v první řadě různé spolky. Pan učitel Weber předestřel plán na velké setkání genealogů spojené s výstavou, na sraz všech někdejších českolipských studentů od roku 1880 a na setkání Svazu přátel turistického ruchu. Na advent roku 1937 ohlásil učitel Weber velkou výstavu jesliček.

Kustod vlastivědného muzea Karl Bondy zmínil, že muzeum uspořádá především výstavu skla a doufal, že se do ní zapojí i českolipští

obchodníci. Redaktor Dörre navrhl uspořádat slavnostní divadelní hru na námět z českolipských dějin, do jejíhož provedení by se aktivně zapojilo i obyvatelstvo, jako tomu bylo při oslavách v St. Georghaldu (v Sasku).

Oficiální stránku oslav organizovala především správní komise České Lípy, která již od prosince 1936 dojednávala nutná opatření s Československým ústředím cizineckého ruchu v Praze. Jednalo se především o zajištění propagace oslav v rozhlase, což bylo tehdy českolipskými organizátory považováno za velkou událost.

Na zasedání členů místních spolků, které zahájil starosta W. L. Wiesner 22. ledna 1937, byl potvrzen původní plán, který určil za těžiště oslav dny 23.–25. dubna, a byla vypsána soutěž o nejlepší plakát k připravovanému výročí.^{6/}

Na propagaci oslav tiskem se podílel významnou měrou především místní deník Deutsche Leipziger Zeitung. Ten přinesl 22. ledna 1937, kdy se uskutečnilo již zmíněné zasedání členů místních spolků, následující komentář k přípravě oslav: „*Stojí za povšimnutí, že z české strany je založení Lípy považováno za záležitost Čechů, ačkoli o tom nemohou být podány žádné důkazy. V každém případě myslí i Češi na to, aby bylo 600. výročí založení města náležitě oslaveno. Svědčí o tom fakt, že při příležitosti oslav jimi byl pozván pan prezident Beneš k návštěvě České Lípy.*“^{7/} K tomu je třeba poznamenat, že české obyvatelstvo města se od organizace oslav (až na výjimky, jakou bylo pozvání Edvarda Beneše jako čestného hosta) distancovalo.

K propagaci města byly vytištěny četné reklamní letáky a plakáty, které zvaly návštěvníky jak na dubnové oficiální oslavy, tak na další akce následující v průběhu roku.

Město nechalo vyrobit odznak, nesoucí městský erb s nápisem „*Böhm.-Leipa, 1337–1937*“. Zakázku ke zhotovení dostala firma Rudolf Stracke.^{8/} Mincovní oddělení Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege vydalo pamětní medaili; byla zhotovena ve státní mincovně v Kremnici a nesla nápis „*Zur Erinnerung an die 600 Jahrfeier der Stadt Böhmisch-Leipa 1337–1937*“ („*Na paměť 600. jubilea města Česká Lípa*“). Byly vyrobeny dva druhy medaile: stříbrná v ceně 100 korun a bronzová za 27 korun.^{9/}

11. dubna nechala správní komise města České Lípy vytisknout dvojazyčné (českoněmecké) a německé pozvánky k slavnostnímu zasedání správní komise, jež se mělo konat v pátek 23. dubna večer v Nové tělocvičně německé chlapecké měšťanské školy v dnešní Pátově ulici.^{10/}

Deník Deutsche Leipaer Zeitung přinesl již 2. dubna 1937 podrobný program rozhlasového přenosu chystaného na neděli 25. dubna. Z 27 plánovaných čísel programu byla některá snímána a nahrána předem, a to buď ze zasedací síně radnice nebo z augustiniánského kláštera (např. kostelní zvony).^{11/} Přimo v den vysílání, 25. dubna, vydaly Deutsche Leipaer Zeitung zvláštní přílohu věnovanou oslavám, historii města a nejvýznamnějším českolipským architektonickým památkám.^{12/}

O informace týkající se českolipských oslav projevil ovšem zájem i tisk z jiných regionů, a to nejen německých. Tak např. české Lidové noviny s redakcí v Brně adresovaly 21. dubna 1937 městskému úřadu v České Lípě dopis, v němž nabízejí uveřejnění zvláštního článku k oslavám ve své nedělní příloze a žádají proto o zaslání textu vhodného k zveřejnění.^{13/}

Průběh oslav

Oficiální část oslav proběhla ve dnech 23.–25. dubna 1937 víceméně podle stanoveného plánu, ačkoli zcela bez problémů se neobešla. Již samotný začátek oslav byl totiž poznamenán pokusem o sabotáž. Ve čtvrtek 22. dubna, v předvečer plánovaného slavnostního osvětlení veřejných budov, respektive v noci ze čtvrtka na pátek, bylo neznámými pachateli přestřiženo vedení od Severočeské elektrárny k hlavním reflektorům, jimiž měly být osvětleny českolipské kostely, školy apod. Incidentem se okamžitě zabývala městská policie. Druhého dne byla závada narychlo opravena a plánované osvětlení města bylo realizováno,^{14/} o čemž svědčí mimo jiné dobová fotografie radnice a chlapecké měšťánské školy v Pátově ulici.

Páteční oslavy tedy proběhly přes zmíněné komplikace a navzdory nepříznivému počasí podle původního plánu. Na slavnostním zasedání městské správní komise, které se uskutečnilo v nové tělocvičně chlapecké měšťánské školy v pátek večer od 19 hodin, se sešli též četní zástupci jiných měst regionu a představitelé škol, školních inspektorátů, náboženských společností, řemesel a obchodů. Po zahájení byl přečten pozdravný telegram od ministra veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy dr. Ludwiga Czecha. Po německém proslovu starosty W. L. Wiesnera, v němž tento pochválil věrnost vlasti, kterou město Česká Lípa po staletí zachovávalo, vystoupil s projevem v češtině městský radní Kunc. Na návrh místostarosty Reichelta byl prezident Eduard Beneš jmenován čestným občanem České Lípy a dosavadní Wienerstrasse (Vídeňská

ulice) byla přejmenována na Dr. Edvard-Beneš-Strasse. Kanceláři prezidenta republiky byl zároveň se schválením jeho jmenování čestným občanem města odeslán holdovací telegram se slibem věrnosti. Na závěr zasedání zazněla hymna.^{15/}

Protože současně se zasedáním se konala na náměstí vojenská přehlídka, byl slavnostní večer zakončen troubením večerky; poté se na půl hodiny rozezněly zvony v kostelech a bylo zapnuto osvětlení veřejných a historických budov města. Soukromé domy byly osvětleny stovkami svíček, zejména na Kudlichově náměstí (dnešní nám. Osvobození), a ozdobeny státními a městskými vlajkami.^{16/}

V době zasedání správní komise se na náměstí shromáždila spousta lidí kvůli poslechu přenosu ze zasedání, který byl zajišťován reproduktory. Po odtroubení večerky byly na kopcích okolo města zapáleny ohně (za účasti městské policie a hasičů), v mnoha městských ulicích byly ohňostroje a „*ještě dlouho po jejich skončení se tísnily davy lidí v ulicích*“.^{17/} Podle některých jiných zpráv však účast obyvatelstva nebyla tak hojná, jak se předpokládalo a jak by si byli pořadatelé přáli.^{18/}

V sobotu 24. dubna, jež byla považována za hlavní den oslav (spadalo na ni vlastní historické výročí), měli žáci většiny českolipských škol volno. Též městské kanceláře, městská knihovna a čítárna zůstaly zavřeny. Dopoledne proběhly slavnostní bohoslužby: v Křížovém kostele od 9.00, v bazilice Všech svatých od 10.00 a v židovské synagoze od 10.30.^{19/}

Večer se v Nové tělocvičně chlapecké měšťanky v Pátově ulici uskutečnil „vlastenecký večer“ Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege za spoluúčasti dalších německých spolků. Na setkání přišlo poměrně málo diváků, též řada spoluúčinkujících účast odřekla, přesto proběhl večer podle plánu. Hodnotná vystoupení, která se uskutečnila, udržela návštěvníky pohromadě až do půlnoci.^{20/} Na programu večera, jímž provázal jednatel spolku Ivan Brandstädter, byla různá pěvecká a hudební vystoupení. Jádro repertoáru tvořily především skladby a písně místních skladatelů. Jedním z vrcholů večera byl krátký historický výklad prof. Schobera o staré České Lípě a jejích paměti-hodnostech.^{21/}

V neděli 25. dubna se v podvečer uskutečnilo v nové tělocvičně chlapecké měšťanské školy v Pátově ulici vysílání pro Prager Deutscher Sender (Pražský německý rozhlas, též označovaný jako rádio Rundfunk). Rozhlasová reportáž, vedená redaktorem Hornerem Tetschenem a sestavená archivářem Karlem J. Bienertem, se po technické stránce skládala

ze dvou částí. První byla již dříve připravena a při vysílání byla pouštěna z gramofonových desek, druhou částí byl vlastní přímý přenos z tělocvičny. Vysílání bylo možno poslouchat buď přímo v tělocvičně, z amplionů na náměstí nebo doma v rádiu. Přenos zajišťoval Radiohaus Klimpt a po dobu vysílání bylo náměstí uzavřeno pro jízdní dopravu. Návštěvnost v tělocvičně byla slabá, na náměstí bylo několik posluchačů. Kolik lidí poslouchalo přenos doma, v kavárnách a restauracích, není známo.^{22/}

V úvodu přenosu byli všichni posluchači rádia Rundfunk pozdraveni starostou (přesněji předsedou městské správní komise České Lípy) Wenzlem L. Wiesnerem, který se obrátil na všechny českolipské rodáky a pozval je k vlasteneckým oslavám 600. výročí. Dále promluvili do rozhlasu redaktor Horner, archivář Karl J. Bienert, který měl krátký exkurs o dějinách města, kustod Vlastivědného muzea Karl Bondy, jenž stručně a výstižně zdůraznil význam muzea a ohlásil na červen výstavu skla, a učitel Rudolf Weber, ředitel Severočeského spolku lázeňských a letních sídel, který stejně jako starosta vyzýval posluchače k návštěvě České Lípy a okolí.

Organizátoři posluchačům nabídli také několik uměleckých čísel, zajišťovaných osvědčenými českolipskými umělci. Nejprve přednesl orchestr a smíšený sbor Českolipského pěveckého a hudebního spolku pod vedením Fritze Wenera úryvku z oratoria Oceán od místního skladatele Gustava Laufkeho. Poté slečna Isolde Laufkeová zazpívala píseň Heimat, komponovanou a na klavír doprovázenou Kamillo Hornem, slavným českolipským rodákem, který se tu zastavil v rámci své dovolené (bydlel v této době již několik let v Děčíně). Dále předvedli žáci Státního reálného gymnázia pod vedením profesora dr. Tschecha scény z rozhlasové hry s husitskou tematikou „Jindřich Berka“ od českolipského autora Ericha Hackela; sám autor se v průběhu hry objevil v tělocvičně a řídil další produkci svého díla.

V reportáži byl zahrnut také pochod měšťanského spolku lukostřelců, složený kapelmeistrem Maxem Förstem a zahráný pod jeho taktovkou, a budíček někdejších českolipských ostrostřelců.

Dále byla na programu recitace básní, zpěv písní v podání dámského pěveckého kvinteta Die Polzenschwalben, předvedení starých hracích hodin z muzea a vyzvánění klášterních zvonů, jež bylo nahráno speciálně pro rozhlasové vysílání. Program uzavřela píseň Heimat od Augusta Köhlera v podání sboru mužského pěveckého spolku.^{23/}

Reportáž splnila svůj hlavní účel, totiž aby zprostředkovala jiným krajům informace o České Lípě a jejích obyvatelích, a zanechala

v posluchačích a v přímých účastnících přenosu dobrý dojem.^{24/} Přesto se přenos prvního přímého rozhlasového vysílání z České Lípy neobešel zcela bez problémů. V jeho průběhu byl totiž neznámými pachateli učiněn pokus o jeho přerušení. Pachatelé se napojili na telefonní vedení, které mělo předávat informace do Prahy; muselo být proto použito náhradní kontaktní vedení, aby mohl přenos nerušeně pokračovat.^{25/}

Hlavní fáze oslav, za jejíž zlatý hřeb bylo považováno nedělní vysílání z nové tělocvičny, byla tímto u konce. Další vlna společenských a kulturních událostí proběhla v první polovině července, zvláště pak v rámci 15. Sudetoněmeckého vysokoškolského týdne.

Ohlas a polemiky v tisku

V předvečer zahájení oslav, ve čtvrtek 22. dubna, vyšel v krajském listu SdP Der Trommler článek poslance SdP Gustava Knöchla, který rozvířil polemiky a slovní šarvátky v tisku, dosud se omezujícím na klidné informování čtenářů o nastávajících akcích. Od tohoto buřičského článku se odvíjejí další novinové spory o oprávněnost či neoprávněnost oslav.^{26/}

Gustav Knöchel ve svém článku odmítá pořádání oslav 600. výročí existence České Lípy. Své stanovisko opírá o argumenty historické povahy, když popírá, že by listina z 24. dubna 1337 byla nejstarším dokumentem svědčícím o existenci města Lipé. Historickou oprávněnost oslav zpochybňuje konstatováním, že Česká Lípa oslaví roku 1944 již 700. výročí; jako podklad pro své tvrzení uvádí jakýsi dokument, který hovoří o Jindřichu z Lipé. O jaký dokument se přesně jedná, jaká je jeho datace a provenience ovšem Gustav Knöchel neudává. Kromě údajné historické neoprávněnosti oslav přiměly G. Knöchla k tomuto polemickému článku především důvody politické. Vadí mu zejména to, že českolipská správní komise jako hlavní pořadatel oslav nespolupracovala při jejich organizaci s SdP. Českolipská správní komise mu byla trnem v oku a fakt, že v roce 1937 působila již tři roky přes stanovené tříměsíční funkční období, provokovalo G. Knöchla k ostrým výpadům proti tomuto úřednickému sboru. Využil této nelehké situace českolipských představitelů a osočil je z toho, že oslavy pořádají jen proto, aby se mohli ukázat v příznivém světle před českolipskou veřejností a aby tak získali stranám, z nichž pocházejí, voliče pro očekávané podzimní obecní volby.

Údajná historická nepodloženost oslav evidentně posloužila G. Knöchlovi pouze jako podpůrný argument pro odmítnutí oslav za celou SdP

i za německé obyvatelstvo České Lípy. Zcela zmařit oslavy se Knöchlovi sice nepodařilo, přesto však jeho článek způsobil určitou nejistotu a váhání v řadách českolipských obyvatel a to se projevilo zejména v slabší účasti na oficiálních akcích. Hlavně však Knöchlův útok vyvolal vlnu polemik v regionálním i celostátním tisku a tyto diskuse o případné neoprávněnosti oslav neprezentovaly Českou Lípu v očích ostatní veřejnosti v nejlepší světlo. Na druhé straně ovšem i tyto negativní zmínky přispívaly k tomu, že se o dění v České Lípě dozvěděli i lidé z jiných krajů republiky, kteří třeba o existenci tohoto severočeského města dosud ani nevěděli.

Závěr

Celý rok 1937 v České Lípě se nesl ve znamení různých společenských událostí. V důsledku jubilejních oslav bylo do města přeloženo konání asi dvaceti velkých spolkových shromáždění. Zejména v jarních a letních měsících následovala jedna akce za druhou.

Oslavy 600. výročí existence České Lípy byly uspořádány převážně z iniciativy tehdejšího vedení města. Městská správní komise si od jejich uskutečnění slibovala zejména propagaci města a povzbuzení cestovního ruchu. Oslavy tedy měly přispět k obnovení hospodářské prosperity města a ke zklidnění politických poměrů ve městě.

Napjatá politická situace, hlavně národnostní problémy, se odrazila i v samotném průběhu oslav a útoky sudetoněmeckého tisku na poradatele negativně ovlivnily účast německého obyvatelstva na oslavách. České obyvatelstvo se až na několik výjimek do organizace oslav vůbec nezapojilo. V tomto případě to však nebyla vina poslance Knöchla. Češi zřejmě neměli chuť spolupracovat s německými spoluobčany a oslavy se tak od počátku ocitly v režii německých spolků.

Navzdory četným problémům se oslavy uskutečnily, a to hlavně díky obětavé organizační činnosti německých spolků a několika významných českolipských občanů (archiváře, kustoda muzea, učitelů), kteří pozvali i vědecké pracovníky z různých míst Československa i z ciziny. Ze spolků vynaložil největší aktivitu Nordböhmischer Verein für Heimatsforschung und Wanderpflege, bez jehož činnosti by se oslavy stěží uskutečnily. Ostatní obyvatelstvo města naproti tomu zůstalo dost pasivní; jeho slabou účast až rezervovanost vzhledem k oslavám je možno si vysvětlit určitou obavou z reakce SdP, která oslavy odsoudila.

Přesto oslavy alespoň zčásti svůj úkol splnily. Prostřednictvím tisku a rozhlasu upozornily obyvatelstvo z jiných regionů na dění v České

Lípě, zprostředkovaly informace o městě a okolí a přilákaly do města nejen bývalé rodáky, ale též mnohé vědecké pracovníky ze vzdálenějších oblastí; ti zase svými přednáškami v rámci Vysokoškolského týdne obohatili posluchače o nové poznatky o přírodních, kulturních a historických pamětihodnostech Českolipska. Pro českolipské obyvatelstvo tak oslavy znamenaly nejen připomenutí historického významu jejich rodiště, ale v neposlední řadě i možnost účastnit se řady společensko-kulturních událostí. Je proto škoda, že této příležitosti většina z nich příliš nevyužila.

POZNÁMKY

- 1/ Deutsche Leipaer Zeitung (dále jen DLZ), 1. 10. 1935; též Der Trommler, 22. 4. 1937, s. 4.
- 2/ Tamtéž; rovněž DLZ, 25. 4. 1937.
- 3/ SOA Litoměřice, pobočka SOKA Česká Lípa, fond Archiv města Česká Lípa (dále jen AM ČL), inv. č. 2959: Oslavy 600 let města České Lípy.
- 4/ DLZ, 20. 9. 1936 a 20. 12. 1936.
- 5/ DLZ, 12. 12. 1936.
- 6/ Tamtéž.
- 7/ Tamtéž.
- 8/ AM ČL, inv. č. 2959: Oslavy 600 let města České Lípy.
- 9/ Bohemia, 27. 3. 1937; též Abwehr, Warnsdorf, 28. 3. 1937; Die Zeit, 31. 3. 1937 a Deutsche Landpost, 3. 4. 1937; tyto deníky přinesly kromě komentáře o vyhotovení medaile i její vyobrazení.
- 10/ AM ČL, inv. č. 2959: Oslavy 600 let města České Lípy.
- 11/ DLZ, 2. 4. 1937.
- 12/ DLZ, 25. 4. 1937.
- 13/ Lidové noviny, 21. 4. 1937.
- 14/ DLZ, 23. 4. 1937.
- 15/ Gablonzer Tagblatt, 24. 4. 1937; též Rumburger Zeitung, 23. 4. 1937 a DLZ, 24. 4. 1937.
- 16/ DLZ, 24. 4. 1937.
- 17/ Reichenberger Zeitung, 25. 4. 1937; též Rumburger Zeitung, 25. 4. 1937.
- 18/ DLZ, 27. 4. 1937; též Bohemia, Prag, 27. 4. 1937.
- 19/ DLZ, 24. 4. 1937.
- 20/ DLZ, 27. 4. 1937.
- 21/ Tamtéž.
- 22/ Tamtéž.
- 23/ Tamtéž.
- 24/ Der Trommler, 22. 4. 1937, s. 4.

PRAMENY A LITERATURA

- Abwehr, Warnsdorf 1937
Deutschen Landpost, Prag 1937
Deutsche Leipaer Zeitung, Böhmisches Leipa 1937
Deutsche Zeitung Bohemia, Prag 1937
Duxer Zeitung, Dux 1937
Egerer Zeitung, Eger 1937
Freiheit, Teplitz-Schönau 1937
Gablonzer Tagblatt, Gablonz 1937
Hanuš, J. K.: Českolipsko – vlastivědný nástin soudních okresů Česká Lípa, Bor a Mimoň.
Český muzejní spolek pro kraj českolipský, Česká Lípa, 1930.
Leitmeritzer Zeitung, Leitmeritz 1937
Prager Tagblatt, Prag 1937
Reichenberger Zeitung, Reichenberg 1937
Die Rote Fahne, Prag 1937
Rumburger Zeitung, Rumburg 1937
Die Sendung. Rundfunkwoche für die Čechoslovakei, Eger 1937
SOA Litoměřice, pobočka SOkA Česká Lípa, fond Archiv města Česká Lípa, inv. č. 2959:
Oslavy 600 let města České Lípy 1937, karton č. 999
Sudetendeutsche Tageszeitung, Tetschen 1937
Der Trommler, Haida 1937
Die Zeit, Reichenberg 1937

RESUMÉ

Die 600. Jahrfeier der ersten schriftlichen Erwähnung der Stadt Böhmisches Leipa im Jahre 1937

Zuzana Raková

Im Jahre 1937 fanden in Böhmisches Leipa die 600. Jahrfeier der ersten schriftlichen Erwähnung der Stadt statt. Als historischen Grund für die Veranstaltung der Jahrfeier diente die Gründungsurkunde der Stadt Weisswasser (am 24. April 1337 herausgegeben), in der der Bürger von Lipa Křišťan (Cristanus, civis noster de Lipa) als Lokator der Stadt ernannt ist.

Darum wurden im 1937 als Haupttage der offiziellen Feier die Tage von Freitag 23. April bis Sonntag 25. April festgesetzt. Ein alterer unoffizieller Teil der Feier ist im Juli 1937 im Rahmen der 15. Sudetendeutschen Hochschulwoche verlaufen (es war eine andauernde Lokaltradition von 1923; es handelte sich um eine Begegnung der Hochschulstudenten herkommenden von Böhm.-Leipa, die hierher für die Ferien zurückkehrten).

Ein Ziel der Veranstalter war die 600. Jahrfeier für die Propagation der Stadt zu benötigen, den Fremdenverkehr zu erfrischen und zur Verbesserung der trostlosen wirtschaftliche Situation in der Stadt beizutragen. Dafür ist die erste direkte Rundfunksendung aus Böhm.-Leipa für den Prager Deutschen Sender im Rahmen der Feier, am Sonntag 25. April 1937, verlaufen.

Trotz aller Zeitungsstreiten über die historische Unbegründung der 600. Jahrfeier, die der Abgeordnete der SdP Gustav Knöchel erregte, ist die Feier planmässig verlaufen, obwohl sie von der Leipaer Bevölkerung nur spärlich besucht war.

Übersetzt von Zuzana Raková

KVĚTEN 1945.
DODATKY K SITUACI NA ČESKOLIPSKU
1.-9. 5. 1945

Ladislav Smejkal

Ladislav Smejkal: *May 1945. Postscriptst on the situation in Česká Lípa district within the period 1st to 9th May, 1945*

The article goes about the last days of Nazi power in May 1945. It sources from knowledge published in dated literature, which is however completed with direct or indirect sources documenting military situation, state of economy and issues of refugees, war prisoners and forced laborers.

Do května roku 1945 je sevřeno tolik událostí zásadní povahy, že lze krátké časové období označit za mezník národních dějin. Konec války se dotkl všech regionů republiky a měl mnoho specifických forem. V této práci se soustředí jen k tematice posledních válečných dnů na Českolipsku, které uzavírá devátý a částečně ještě desátý květen. Základní data a fakta uvedla starší literatura vydaná před rokem 1989 a v jednom případě ještě později na základě publikací předešlých.^{1/}

Ústřední otázkou byla úloha sovětské armády, k níž nebylo možné v oficiálně objednaných publikacích zaujmout kritický názor. Četné články a nové publikace vydané v posledních letech doma i v zahraničí upřesňují informace o událostech a jevech podaných dosud neúplně. V těchto případech je možné také užít některé analogie o předkládaných událostech v jiných blízkých regionech ke srovnání s Českolipskem. Snáší se tak nepřímé důkazy o směru a vyznění jednotlivých okamžiků kritických dnů na sklonku válečných událostí. Přes daleký časový odstup objevují se i nová osobní svědectví případně zprostředkovaná potomky původních svědků.

Vojenská situace v dubnu 1945

Pro část Sudet pod Lužickými horami se časové možnosti ukončení válečného stavu odvíjely od vojenské situace v Lužici. Ve druhé polovině dubna bylo toto území zasaženo dramatickými válečnými scénami. Za velké ofenzívy na Visle, která začala 12. ledna se sovětské vojsko dostalo do rychlého pohybu směrem západním. Na přelomu ledna a února 1945 dospěla Rudá armáda k řece Nise u obce Penzig (Piensk) severně od Zhořelce.

Sovětská vojenská místa řešila otázku, zda by nemohla zaútočit na Berlín za chodu ještě v únoru. Přitom by se právě u Zhořelce otevřela cesta na Drážďany a také do Čech. Příchodem do severních Čech by ruská vojska pronikla do týlu silné armádní skupiny Střed soustředěné od února na obranu tzv. východních Sudet, což bylo území v okolí Opavy a Ostravy, kam podle názoru německého velení měla udeřit záhy Rudá armáda.

Sovětské velení od těchto plánů ustoupilo a hlavní příčinou bylo nebezpečí, že dosud silné jednoty kolem Baltu a východním Prusku a značné seskupení ve Slezsku může dosáhnout obklíčení nejzápadnějších útvarů sovětské armády u Odry a Nisy. K pohybu vojsk na sever od Českolipska došlo až po 16. dubna v souvislosti s konečnou podobou útoku na Berlín. Vedlejší úder byl veden na Drážďany a měl postupovat podél české hranice. Svěřen byl 52. sovětské armádě s 1. gardovým jezdeckým plukem a vojáky 2. polské armády. 19. dubna začal útok na Budyšín. 22. dubna se německá armáda bránila polským vojskům již jen na hradě Ortenburg a v přilehlých domovních blocích, na střelnici a kolem zemské káznice.

Následujícího dne začal protiútok 20. pancéřové divize německé armády, která byla součástí 4. tankové armády náležející k Schörnerově armádní skupině Střed. Část vojáků byla stažena ze Slezska. 26. dubna byl Budyšín opět v rukou wehrmachtu a sovětské a polské jednoty byly vytlačeny až za dálnici z Drážďan do Vratislavi. Během bojů padlo asi sedm tisíc vojáků převážně polských. Fronta v Horní Lužici se stabilizovala až do 7. května.^{2/}

Formování fronty vnitřního odporu

„*Válka dospěla ke konečnému rozhodnutí*“ napsal Konrad Henlein 2. února 1945 v ústředním župním deníku Die Zeit.^{3/} Vyjádřil tím, že

pro Němce v Sudetech nastává okamžik rozhodnutí o osudu jejich společenství. Německý národ v hranicích původního Německa měl i přes válečnou decimaci zajištěnu další existenci. Nikdo nepomýšlel na to, že ho vymaže z mapy. Osud všech německých národnostních menšin mimo původní území Německa byl krajně nejistý, třebaže nebylo ještě učiněno rozhodnutí válečných spojenců.

Ve dnech 28.–30. října 1944 proběhla v celé župě Sudety registrace nedospělých mužů a starců zařazených do domobrany – Volksturm. Odvody se uskutečnily nejpozději v prosinci. Urychleně probíhal výcvik a naléhavě vystoupila do popředí nutnost budovat hluboce členěná obranná postavení. 10.–11. února 1945 byl kontingent příslušníků Volksturmů z landrátů (dřívějších okresů) Česká Lípa a Jablonné v Podještědí vyslán na výstavbu protitankových překážek.^{4/}

Zakládána byla organizace Wehrwolf-Vlkodlak. Vznikla souběžně s Volksturmem. Zařazeny do ní byly ještě prakticky děti pod šestnáct let, dále váleční invalidé a někteří pohlaváři SA, případně SS. Jedním ze školících středisek byl také původní hotel Praha v Doksech, který před válkou provozovaly sociálně demokratické odbory. Svědectví o výcviku a jeho zaměření sesbíral z výslechových dokladů pořízených po válce Roman Cílek a uveřejnil je v knize Čas přelomu.^{5/} Údaje svědků jsou datovány do doby po 20. dubnu 1945. Přípravovali se zde na sabotážní akce s trhavinami a jedy a cvičili se v partyzánském způsobu boje. Jeden ze zajatců Ferdinand Mattausch vypověděl, že se výuka řídila vzorem pro výcvik ruských partyzánů a že jim byl také přečten tajný rozkaz maršála Stalina o taktice ruských partyzánů. Součástí akcí odporu měla být tajná podvratná činnost na území osvobozeném již od nepřítele. Na kurzu se učili jak získávat zprávy a vyhledávat důležité vojenské a hospodářské objekty. Třebaže byla vyvíjena horlivá aktivita, tak po skončení války se v oblasti Českolipska nepodařilo uplatnit žádné vycvičené skupině. Objevily se případy jednotlivého odporu, které by se daly hodnotit jako přehnaná a zákeřná osobní obrana.^{6/}

Od počátku viselské operace sovětské armády v lednu 1945 bylo zřejmé, že německé vedení je schopné přisunout k frontové linii ještě dostatek bojeschopných jednotek, ale nemá síly k vytvoření obranných postavení do hloubky a vytváření válečných rezerv. Po rychlém ústupu se tak vojska ocitla v nesnázích zejména v otevřené rovinaté krajině, kde proti nim stály mohutné sovětské tankové svazy. S pomocí mobilizovaného Volksturmů se lépe dařilo vytvářet obranu v hustě osídleném Horním a Dolním Slezsku s řadou obcí a průmyslových objektů změněných

na drobné pevnůstky, jejichž obranným potenciálem byly pancéřové pěsti. V českém pohraničí se nabízela soustava původních československých betonových pevnůstek ve stavu z roku 1938. K jejich využití došlo v březnu 1945 na území kolem Opavy. Českolipskem procházela také dobře rozestavěná obranná síť těchto zařízení. Její podoba a funkce byly v posledních letech prozkoumány a výsledky byly publikovány. Zdejších pohraniční pevnůstky nebyly v květnu 1945 obsazeny. Nezbyvaly k tomu síly a chyběly technické prostředky. Betonové stavby byly většinou bez palebného vybavení. Zcela nesoustavně byly vybudovány na silnicích protitankové zátarasy z hrubých klád sestavených do stěn, mezi nimiž bylo navezeno kamení.^{7/}

Zvláštní vliv na případnou dobrou bojovou morálku vnitřního vojska odporu měly zprávy o zločinech bojujících armád a působila také drastická represe proti zběhům a všem, kteří projevovali „nedostatečného bojového ducha“. K těmto otázkám se vrací zvláštní kapitola v tomto článku zaměřená na speciální otázky represe.

Uprchlíci

Rozsah bojů v Lužici dále komplikoval otázku uprchlíků německého původu z území bezprostředně zasažených boji. První uprchlická vlna se objevila v říjnu a listopadu 1944. Šlo o Němce z východního Pruska, případně Litvy a Lotyšska. Českolipsko nebylo výrazněji touto vlnou zasaženo.

V lednu a únoru 1945 přišla větší vlna utečenců z východního Pruska a rychle přibývalo uprchlíků ze Slezska. Zápisy ve farních kronikách hovoří o tom, že zde bylo ubytováno velké množství lidí. Kniha z roku 2002 vydaná Václavem Kuralem a kolektivem autorů s názvem „Sudety pod hákovým křížem“ se zabývá rovněž otázkou uprchlickou a uvádí různé dílčí prameny z celého pohraničního území Čech.^{8/} Pokyny pro uprchlíky byly vydány ještě v říjnu a listopadu roku 1944 a v té době mohly být i dodržovány. Při příchodu lednových uprchlíků již pravděpodobně nebylo možné situaci zvládnout. Uprchlické kolony byly složeny ze selských vozů a většina lidí šla pěšky. Podle původních pokynů neměla být trasa delší než 25 km denně a lidé měli dostat stravu a ošetření na konci každého dne pochodu, přičemž přibližně v polovině předpokládané trasy do určené koncové stanice měl být den odpočinku. Jednotlivé rodiny byly ubytovávány především ve školách. Ředitel školy se automaticky stal vedoucím ubytovacího lágru. Jednotliví učitelé měli na starost

pěči o uprchlíky a měli pro ně zajistit různé potřeby k osobní hygieně a nezbytné péči o děti a přestárlé. Uprchlíci se přihlašovali na místním úřadě k pobytu a měli prvních osm dnů po příchodu nárok na vyšší přiděl potravin. Velká vlna uprchlíků z lednových a únorových dnů přicházela ve velmi zuboženém stavu. Mnoho lidí zemřelo na nemoci z podchlazení. V České Lípě se ubytovali nejen ve školních budovách mimo Tyršových škol, kde byl lazaret, nýbrž též do městských sálů. V pozdějším Jiráskově divadle bylo v sále tehdejší tělocvičny nastláno větší množství slámy a na ní nocovali mladí i staří.^{9/}

Odsun organizovali složky místních skupin nacistické strany NSDAP. Do domácností byly dodávány lístky velikosti pokladní stvrzenky s „rozkazem k vyklizení“ (Räumungsbefehl). Jednotlivá místa byla rozdělena do sektorů (Marschblock). Na lístku byl uveden den, hodina shromáždění a místo soustředění. „*Udržujte klid a disciplínu. Pokud svůj náklad neunesete, vezměte si ruční vozík. Dodržujte pokyny vedoucího odsunu a mužů domobrany, kteří se postarají o bezpečí vašeho transportu.*“ Tolik pokyn, jak je možné ho zachytit v knížce historika Jana Cyže z Budyšína.^{10/}

Dubnoví uprchlíci byli jen s obtížemi usazováni do přeplněných měst a na vesnice. V České Lípě přespávali i v parku, podobně jako jiná větší skupina uprchlíků se zdržovala v zámecké zahradě v Mimoni. Tito lidé přišli z některých jižních částí Slezska a hlavně z Lužice. Poslední uprchlická vlna mířila do Čech v prvních dnech května. V příloze uvedený dokument potvrzuje již jen její závěrečnou formu, útěk civilistů bezprostředně před příchodem ruských vojáků a v doprovodu prchajících zbytků německého vojska. Mezi nimi se proplétali také vracející se nucení dělníci a propuštění vězňové nacistických káznic. Dvě publikace o konci války vydané v městech nedaleko české hranice, v Sebnitz a v Herrnhutu (Ochranov) dokládají vypravování posledních ještě organizovaných skupin uprchlíků do blízkých míst v Čechách. Tito lidé v některých případech dostali k dispozici i vozidla. Knížka, jejímž záměrem bylo popsat strašný ničivý požár, který nedlouho po příchodu sovětských vojáků zničil jejich nedbalostí historické město založené českými bratry a známé v naší zemi pod jménem Ochranov, zachycuje také návrat některých skupin uprchlíků, kteří přicházejí domů těsně po skončení války a jsou svědky neštěstí, které zničilo jejich domovy.^{11/}

Uprchlíci z dubna a května se během pohybu i v místech shromáždění stali terčem útoku stále většího počtu sovětských letadel, jejich záměrem bylo zablokovat pohyb na silnicích, aby nedošlo k většímu přesunu

vojska do amerického zajetí. Četné uprchlické kolony tak ztrácely potahy a vozy a pochopitelně mnoho lidí bylo zraněno a zabito. Právě seskupení uprchlíků s povozy v zámecké zahradě v Mimoni upoutalo odpoledne 8. května sovětská letadla útočící na Poštovský most, která začala mezi nimi rozsévat zkázu a zmatek. V Mimoni zahynulo asi 70 lidí, z nichž mnozí byli neidentifikovanými uprchlíky.^{12/}

Zajatci a nucení dělníci

Početnost a postavení těchto dvou skupin cizinců nedobrovolně dlících i na Českolipsku je stále ještě otázkou k dalšímu bádání.^{13/} Především málo víme o komunitách osob jiného než českého původu. Proniknutí autentických svědectví o jejich životě a případném napojení na odboj záviselo v letech před rokem 1989 na iniciativě jedinců. Několik dřívějších zajatců ruského původu projevovalo zájem setkat se s lidmi, kteří jim tehdy pomohli a dostali je k odbojovému hnutí. Podařilo se jim najít své zdejší druhy, přičemž tisk na Českolipsku a okresní archiv pomohly zprostředkovat setkání a zajistit dokumentaci tehdejších událostí. V polovině šedesátých let byly takto získány a časem publikovány zásadní poznatky o partyzánské skupině Waltra.^{14/}

V roce 2003 na Den veteránů 11. listopadu navštívil Českou Lípou George J. Davis, který se dostal jako zajatec do okresního města v lednu 1945. Zaját byl v městečku Selestat v Belgii v prosinci 1944 během bitvy o Ardeny. Ve své knize, kterou přivezl s sebou přeloženou do češtiny, se souvislému vzpomínání nevěnoval. Již název naznačuje zvláštní zájem, „Hitlerova dieta“.^{15/} Věnoval se stravování zajatců jako součástí jejich ponižování a současně jako výrazu snahy přežít. V úvodu napsal: „Do Čech jsem se dostal jako německý válečný zajatec v lednu 1945, v posledním roce války. Část našeho transportu... Němci vyložili v České Lípě. Nahnali nás do malého, ostnatým drátem ohrazeného prostoru a po 20 umístili do dřevěných baráků. Toto Arbeitskomando pak pracovalo na železnici v okolí České Lípy... Navzdory snad nejchladnější zimě v Evropě, nedostatku oblečení a stravě vedoucí k smrti vyhladověním jsme obdivovali krásu venkovské krajiny, hezká jezera a kopce ozdobené zříceninami hradů. I v ponuré válečné době měla městečka jistý půvab. Pamatuji se na Habichstein – Jestřebí, Hirschberg – Doksy, Neugarten – Zahrádky.“^{16/} O konci svého zajetí napsal o kousek dále v úvodní stati: „8. května 1945, kdy bylo Československo osvobozeno, byla většina z nás z lágru eskortována. Pochodovali jsme se skupinkou

dozorců směrem na Roudnici a Litoměřice. Třetí říše se zhroutila a všude vládl zmatek, nebezpečné byly i silnice. Poté co jsme se v malém městečku Černěves setkali s přátelským Čechem, jsme se můj kamarád Lee Rubin a já z eskorty ztratili – a potkali první ruské vojáky.“^{17/}

7. května byla přerušena veškerá práce v českolipských podnicích a začal samovolný pohyb nucených dělníků a zajatců. Nepochybně část z nich se vydala již v této chvíli, asi 24 hodin před příchodem sovětské armády, na cestu domů. Přesto zůstalo v České Lípě ještě velké množství nucených dělníků a to zejména těch, kteří měli přísnější dozor, protože náleželi do skupiny s níž se zacházelo přísněji. Jednalo se zejména o Poláky, Rusy a Ukrajince. V kapitole o represích se ještě vrátím k dosud téměř neznámým problémům msty a odvety ze strany zajatých a nuceně pracujících.

Malý zajatecký tábor, v němž se nacházel voják Davis byl umístěn v sousedství jižního zhlaví Českolipského hlavního nádraží a to na levé straně při výjezdu tratě do Litoměřic. Autorovo vzpomínání na zajatecké stravování se zaměřuje na dobu posledních válečných měsíců, kdy stav distribuce potravin v celém německém zázemí byl katastrofální. Připouští, že zásobování ruských zajatců bylo ještě mnohem horší, protože většinou pracovali v uzavřeném prostředí a neměli možnost se dostat mimo město jako tato svým způsobem privilegovaná skupina zajatců amerických. Současně měli Američané výhodu potravinových balíčků od Mezinárodního červeného kříže. Přiděleny však byly naposledy o vánocích roku 1944. Poté bylo třeba žít z toho co dodávali Němci. „*Jednou v dubnu 1945 byla naše skupina poslána jinam než obvykle, a to do nedalekého zámku. V jeho starobylém prostředí jsme pak balili a nakládali nábytek a rodinné památky vysoce postaveného německého úředníka drah, který se rozhodl rychle opustit svou nejistou pozici v obsazeném Československu. Dokonce i ti nejhlupejší a silně neteční vězni rychle pochopili, jaká příležitost se nám naskytla. Ohromnému pokušení propadli téměř okamžitě i naši dozorci. S nadšením jsme se všichni pustili do drancování. Jenom zázrakem se stalo, že ona rodina odjela s tím, s čím zamýšlela. Všechny jedlé věci zmizely do bezedných, u kotníků podvázaných kalhot všech dychtivých zúčastněných.*“^{18/}

V rámci snahy o odškodnění nuceně pracujících pro Říši za války byly dány k dispozici archivy, tak že byly zpřístupněny dosud nevyužité části archivních fondů.^{19/} Současně byly od samotných odškodňovaných získány nové doklady a s nimi spojené osobní vzpomínky. Zaznamenávaly různé formy nasazení a k tomu i odpovídajícího zacházení s pracujícími.

V roce 2004 uspořádal Státní ústřední archiv v Praze výstavu s názvem „*Museli pracovat pro Říši*“ a vydal k ní katalog.^{20/} V něm je obsažně doloženo také poslední období války s nasazením zajatců a nucených dělníků pro zákopové práce a budování protitankových zátarasů. Na Českolipsku nebyly tyto práce prováděny v takovém rozsahu jako v Rakousku a na Moravě. Rovněž zde byly jednotlivé skupiny nucených dělníků pod dozorem Volksturmu k těmto úkonům nasazovány.^{21/}

Četní Češi byli zaměstnáni v této části pohraničí tak, že mohli na neděli nebo v jiném určeném volnu odcestovat do svých blízkých domovů na Mladoboleslavsko. Pokud byli mladí a bez závazků rozhodli se často po 9. květnu 1945, že zde zůstanou. Koncem války v roce 1944 se skupina české mládeže nasazená v České Lípě a Novém Boru dohodla, že vlastními silami nacvičí kabaretní pásmo a bude s ním vystupovat pro zdejší Čechy. Vznikl malý orchestr se zpěváky a s kytarou. Jejich vystupování bylo povoleno na základě slibu, že první představení udělají v hotelu Merkur pro raněné vojáky, kteří byli umístěni v lazaretu v dřívějších Tyršových školách. Pro účinkující to byl drastický zážitek. Program byl v češtině a byl ohlašován německy.^{22/} Jinou skupinu českých dělníků bylo možné nalézt v oblasti Novoborska. Během války se sem vrátily četné rodiny dřívějších sklářů, jimž byla znovu nabídnuta práce ve sklářských provozech.

Pochody smrti a následky likvidace koncentračních táborů

Na Českolipsku nebyl žádný koncentrační tábor nebo pobočka tábora z jiného místa. Určitou drobnou výjimkou byla oddělená komanda koncentračního tábora v Rabštejně umístěná v okolí České Kamenice.^{23/} Některé pracovní tábory se tvrdostí svých podmínek daly přirovnat k táborům koncentračním. Příkladem může být kamenolom v Brništi.

Při likvidaci koncentračních táborů před přechodem fronty bylo hnáno jejich osazenstvo pěšky nebo přepravováno v nákladních vagonech do jiných táborů, kde se předpokládala buď jejich likvidace nebo předání nepříteli. Pouze v jednom případě se podařilo dosavadní vědomosti o pohybu pochodu smrti rozšířit a upřesnit. Jedná se o pochod vězňů židovského původu z koncentračního tábora Schwarzhilde směrem do Čech, který měl být ukončen v Terezíně. Do tábora v Sasku bylo 3. července 1944 dopraveno téměř tisíc mladých českých vězňů židovského původu z Osvětimi-Březinky. Pracovali v továrně BRABAG na výrobě pohonných hmot pro německou armádu. 18. dubna 1945 kolem páté

hodiny ranní začal pochod asi 600 vězňů, mezi nimiž byli i Rakušané, Ukrajinci, Francouzi, Němci, Holanďané a Poláci. Mířil směrem na Bischofwerdu a Neustadt. Během pochodu došlo k řadě případů zastřelení vězňů dozorci z doprovodného oddílu. 23. dubna se pochodující kolona dostala na okraj českého území do údolí říčky Křinice. Následujícího dne byla v Horní Chřibské a přenocovala ve sklárně. Zde zemřelo celkem 14 lidí. 24. dubna se vězni přesunuli do Varnsdorfu a zůstali zde až do 1. května uzavřeni v textilní továrně Haebler. Zemřelo zde 14 účastníků pochodu a byla zde provedena také jedna výstražná poprava. Tuto smutnou událost dokládá kresba jednoho z účastníků pochodu Alfreda Kantora. Popravený byl polské národnosti a jmenoval se Plodek. Byl oběšen v tovární hale a všichni vězni museli nastoupit k apelu a přihlížet tomuto hrůznému divadlu. 5. května byli vězňové rozděleni do dvou skupin. Na „arijské“ a „nearijské“ vězně. Arijsí vězni byli různých národností, zatímco ti ostatní byli převážně Češi. První skupina pokračovala pěšky a dostala se do Skalice u České Lípy, kde byla objevena a osvobozena sovětskou armádou. Bylo to asi sto lidí. Židovští vězňové byli naloženi do nákladních vagonů a dopraveni do České Lípy, kde vlak uvízl. Z vagonů bylo vyneseno 17 mrtvých, kteří byli nákladním autem dovezeni do lesa u Sosnové a zde pohřbeni. Stalo se tak 6. května 1945. 8. května se asi 200 účastníků tohoto pochodu dostalo do Terezína, přičemž část cesty ještě pokračovali vlakem po uvolnění trati. Od Litoměřic došli pěšky a v Terezíně byli ošetřeni. Mrtví z České Lípy byli přeneseni na Nový židovský hřbitov a uloženi zde 10. října 1945. Po jeho zániku byl v roce 2004 obnoven na části původního pozemku a velkorysým způsobem upraven památník těmto obětem.^{24/}

V lese u Dolní Libchavy se nachází další masový hrob, o jehož původu víme stále jen tolik, kolik zjistil v roce 1985 českolipský kronikář Václav Voborník.^{25/} Ve svém článku píše, že jsou zde pohřbeni mrtví, kteří zemřeli na okraji obce po průchodu pochodu smrti z neznámého směru.

Represe a zločiny bojujících armád

Přistupuji ke zmínce o problémech minulosti, které byly nejvíce zjednodušovány, obcházeny, i zatajovány.^{26/} Rozsah těchto bolestných jevů se objevuje jen velmi pozvolna a stále jsme informováni jen neúplným svědectvím pamětníků a jejich potomků. Pokud mám tyto projevy rozdělit, tak uvažuji o represí jako o opatření drastického charakteru

proti vojenským osobám odmítajícím bojovat a dezertérům. Rovněž i civilní osoby, které se nějak provinily proti válečným zákonům např. loupeží nebo projevy údajného kapitulantství můžeme zahrnout do zločinů bojující armády, v tomto případě německé.

Popravy dezertérů z německé armády nemáme v prostoru Českolipska doloženy. Chybí jednoznačné dokumenty. Lze usuzovat, že těchto případů bylo ve zdejšímu prostoru podstatně méně než v Horní Lužici, kde probíhala přímo frontová linie. Na Českolipsku byly méně významné vojenské formace a sovětská armáda sem vstoupila již v okamžiku, kdy německé branná moc se rozpadla a byla na útěku.^{27/}

V Horní Lužici, v místech blízko české hranice, byly zaznamenány a popsány četné další případy zločinů bojujících armád. Německá vojska vraždila zajatce, přepadala a zabíjela transporty raněných. Taktéž o sovětské straně jsou zaznamenány údaje o vraždění bezbranných civilistů, zejména žen a starých lidí i o popravách zajatců, které byly zbytečné. Ke tragédiím docházelo ještě v průběhu květnových dnů. Přes šedesát vojáků sovětské armády bylo zavražděno u Kotmaru, pět kilometrů od české hranice ještě 8. května, když se dostal do obklíčení oddíl, který se pravděpodobně pro nějaký zmatek při postupu vpřed oddělil od ostatních vojenských částí.

Zakončení války na Českolipsku

Válečné operace uzavřela sovětská a polská armáda, která na zdejší území vstoupila již v době platnosti příměří mezi válčícími stranami, tj. po 23. hodině 8. května 1945. Obě armády postupovaly v rámci pražské operace, která začala v Horní Lužici 7. května v odpoledních hodinách.^{28/}

Opakovaně se objevovala ústní svědectví, že sovětským hlídkovým oddílům se podařilo vstoupit na zdejší území již 7. nebo 8. května. Ničím to není doloženo. První sovětské vojáky se ocitli večer 8. května v Mařenicích a postupovali na Cvikov až následujícího dne. V době mezi 8. a 10. květnem pronikala sovětská i polská armáda na Českolipsko v menších skupinách tanků a vojenských vozidel, které s pěchotou vytvářely přepadové oddíly a vzhledem k rozpadu německé obrany a úplnému ústupu vojsk se dostávaly rychle kupředu. Právě takový oddíl vstoupil 9. května do České Lípy asi v 11.30 hod., zatímco ostatní síly se přiblížily až kolem 15. hodiny.^{29/}

Sovětské letectvo zahájilo nálety na ustupující kolony ve snaze zabránit jejich útěku na západ. Přelety byly zahájeny 7. května. O den později

došlo k leteckým útokům, které jsou popsány v dosavadní literatuře a je možné k nim přiřčenit jen několik poznámek. 8. května přiletěla letadla nad Mimoň. Jejich let byl zpozorován na polním letišti v Hradčanech, kde se tamní posádka chystala k odletu směrem na západ, což bezprostředně učinila. Ve vzpomínkách zachycených v Mimonu nebylo nikdy citováno, že šlo o letadla sovětská, protože prý neměla poznávací znaky a současně nebyl čas na ně hledět.^{30/}

Podobně dopadlo i pátrání v České Lípě. Původ letadel nebyl ověřen, ačkoliv je zřejmé, že 8. května ve 14.30 hod. a znovu v 16 hod. zde přelétala a útočila vojska sovětská. Jejich bomby dopadly na železniční dílny, vagonku a částečně do areálu nádraží. Sovětské letouny se 8. a znovu ještě 9. května objevily nad městy jižně od České Lípy, a to v Litoměřicích, Roudnici a v Mladé Boleslavi. Na všech místech došlo ke škodám při leteckém útoku.

Letitou otázkou byl problém postupu polské armády na Českolipsko. V publikaci z roku 1975 jsem otázku celkem rozřešil na základě soudobé polské literatury. Dlouhodobě se objevovalo tvrzení, že právě Českou Lípou obsadili jako první polští vojáci. Tato myšlenka stála v pozadí snahy vytvořit ve městě památník polské armády. V roce 1972 byla instalována pamětní deska, která nakonec uvádí, že polská vojska se podílela na osvobození Českolipska. Do samotné České Lípy vstoupil menší polský oddíl ve druhém bojovém sledu. Teprve po časovém odstupu jsem si ověřil, odkud pochází informace o přímém postupu Poláků do České Lípy. Na začátku padesátých let byla vydána příručka pro výchovu politruků s přehlednými dějinami války, kde právě údaj o polském postupu je obsažen. V sedmdesátých letech to byli právě dřívější důstojníci, kteří obhajovali skutečnost polského osvobození města.^{31/}

POZNÁMKY

- 1/ Mám na mysli celkem tři publikace: Vojtíšek, B. – Vojtíšková, M. – Smejkal, L.: Osvobození Českolipska v roce 1945, Česká Lípa 1970; Smejkal, L.: Kronika osvobození Českolipska, Česká Lípa 1975; Kafka, P.: Osvobození Českolipska sovětskou armádou v květnu 1945, Mimoň 1995.
- 2/ Cyž-Ziesche, J.: Die Kämpfe um die Befreiung der Lausitz während der grossen Schlacht um Berlin im Frühjahr 1945, Bautzen 1975; Pilop, M.: Die Befreiung der Lausitz, Bautzen 1990.
- 3/ Kural, V. – Radvanovský, Z. a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002, s. 336.
- 4/ Tamtéž s. 337.
- 5/ Cílek, R.: Čas přelomu, Ústí nad Labem 1985, s.74–77.
- 6/ Případ Karla Antona odsouzeného velkým mimořádným lidovým soudem v České Lípě 20.3. 1946 k trestu smrti. Zavraždil hajného ve snaze získat potraviny. Případ rozebrán Janou Blažkovou ve stati: Mimořádný lidový soud v České Lípě, Bezděz, 13, 2004 s. 143–144.
- 7/ Protitankové zátarasy jsou zachyceny na snímcích z Kamenického Šenova ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě.
- 8/ Kural, V. a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, s. 353–355.
- 9/ Ústní svědectví pana Jaroslava Bednáře z České Lípě z roku 2003.
- 10/ Cyž-Ziesche, J.: Die Kämpfe um die Befreiung der Lausitz, s. 31.
- 11/ Hermhut, Mai 1945, Hermhut 1995, s. 11.
- 12/ Ústní svědectví pana Šťastného z Mimoňe při exkurzi Klubu přátel muzea 9. 10. 2004.
- 13/ Významným souhrnem dosavadních vědomostí o problematice této skupiny obyvatelstva v okupovaném pohraničí je kniha Kural, V. a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, s. 260–286.
- 14/ Celkový stav bádání byl shrnut v roce 1977. Od této doby nebyl publikován zásadnější příspěvek. Vojtíškoví, M. a B.: Se sovětskými partyzány proti fašismu. In: Cesty nezapomenuté a nezapomenutelné, Česká Lípa 1977, s. 61–68.
- 15/ Davies, G. J.: Hitlerova dieta, tak, jak se jí museli podrobit američtí zajatci ve druhé světové válce, Praha 2003.
- 16/ Tamtéž s. 9.
- 17/ Tamtéž s. 9.
- 18/ Tamtéž s. 95.
- 19/ Zaměření iniciativy Česko-německého fondu budoucnosti a podíl Státního ústředního archivu na přípravě odškodnění totálně nasazených podali ředitel fondu Tomáš Kafka a ředitel Odboru archivní správy MV ČR Václav Babička. Viz pozn. 20.
- 20/ Museli pracovat pro Říši. Katalog k výstavě uspořádané Státním ústředním archivem 1. 4.–9. 5. 2004 v Praze v nové budově SUA na Chodovci.
- 21/ Tamtéž s. 76–80.
- 22/ Rytmus. 45 let orchestru Tatra Česká Lípa 1948–1993, vzpomínka Ladislava Křivánka v úvodu publikace.
- 23/ Kolektiv autorů: Česká Kamenice, Česká Lípa 2002, s. 333.
- 24/ Lasst die Glut nicht verlöschen, Sebnitz 2004. Sborník sestavený z výsledků práce skupiny mladých „Hledačů stop“, zájemců o dějiny protifašistického odboje. Skupina vznikla ještě v bývalé NDR v městě Sebnitz a působí dosud. Zde obsažené údaje

- o místech utření vedly k tomu, že celý dokumentovaný pochod smrti byl vyznačen památníky. Z nich poslední je v České Lípě a byl odhalen 6. 5. 2004.
- 25/ -VaVo-: Odkud šli a kam. Svědectví o transportech smrti, Českolipský Nástup, 33, 1983, č. 40.
- 26/ Otázky zločinů bojujících armád, které nebylo možné jako součást válečných událostí právně uzavřít, jsou součástí široké diskuse odborné i politické. V blízkém zájmovém území v Horní Lužici, vyšla k tomuto tématu podnětná dokumentární kniha: Seidel, T.: Kriegsverbrechen in Ostsachsen. Die vergessenen Toten von April/Mai 1945, Berlin 2002.
- 27/ Mimo nečetných dokumentů ke konci války by byly zajímavé vzpomínky dřívějších německých obyvatel zdejšího kraje. Tzv. sudetští Němci, politicky zkorumpovaní nacistem, se ve svých časopisech a publikacích neustále vraceli k traumatu „vyhnání“, avšak konec války s případnou horlivou účastí na odporu proti přicházející sovětské armádě pomíjeli mlčením. K otázkám politického, společenského a citového rozpoložení této skupiny dřívějších obyvatel Čech a Moravy se vrací kniha autorů: Hahnová, E. – Hahn, H. H.: Sudetoněmecké vzpomínání a zapominání, Praha 2002
- 28/ Celkový rozbor vojenských aspektů poslední válečné operace podává druhý svazek kolektivního díla Osvobození Československa Rudou armádou, Praha 1965.
- 29/ Smejkal, L.: Kronika osvobození Českolipska, Česká Lípa 1975. Větší část publikace zahrnuje chronologický sled posledních válečných dnů.
- 30/ Viz také vzpomínka pana Šťastného citovaná v pozn. 12.
- 31/ Název příručky si autor bohužel nepoznamenal.

PŘÍLOHA

Úryvek z farní kroniky obce Sloup v Čechách vedené kaplanem Eduardem Stollem. Uložena ve Státním okresním archivu v České Lípě, fond farní úřad Sloup v Čechách. Sloupská kronika, a není jediná, bezprostředně reaguje na konec války a zaznamenává celkem přesně sled událostí. Kněží měli slušný přehled o dění v obci i v okolním světě a ctili povinnost zůstat s obyvateli své farnosti právě v době největších nejistot. Otištěná ukázka přibližuje věrně atmosféru posledních hodin války.

„Během prosebných dnů se přiblížil konec války.“ Poté vůdce Adolf Hitler měl podle oficiální zprávy zahynout ‚hrdinskou smrtí‘. Podle jiných věrnějších zpráv spáchal sebevraždu, právě tak jako Goebels a jeho rodina. Jeho nástupcem se stal admirál Dönitz a zahájil jednání o bezpodmínečnou kapitulaci. Berlín padl do rukou Rusům. Nepřítel stál připraven v Žitavě²⁾ a jen o vlásek unikla naše domovina skutečnému válečnému řádění, protože bylo uzavřeno příměří s platností od 8. května, 24 hodin.³⁾

9. května jsme drželi prosebný den ve Svitavě, během něhož došel průvod věřících jen k soše sv. Jana. Kolem všude třaskaly rány od střelby a výbuchů. Po návratu našli jsme kostelní námětí ve Sloupu plné uprchlíků na stříkačkách a žebříničích žitavských hasičů. Několik soukromých osobních vozů se svými majiteli hledaly ochranu ve farní zahradě a ve farní kuchyni to hučelo jako v úle. Najednou, asi kolem půl jedenácté, přijel první ruský tank. Ruské letadlo přelétlo nad obcí a cestou shazovalo nějaké hořlavé bomby a střílelo. V Lindavě vyhořela Böhmová stodola a obytný dům pana Lasky. Uprostřed střelby konal se na hřbitově pohřeb domovníka Fischera ze Sloupu čp. 40. Rusové opakovaně žádali na faře o vodu. Dětem nabízeli sladkosti a dospělým zabavovali hodinky a šperky, přičemž prohrabávali parkující auta. Zvláště hodinky je zajímaly. Slyšel jsem i vyprávění o jednom Rusovi, který sebral budík a ten začal v pytlí zvonit, takže ho zmatený voják okamžitě rozstřílel. Bez přestávky přijížděly tanky a auta s Rusy nebo se zajatými německým vojáky a za chvíli byla jimi obec přeplněna. Na všech domech vyvěšovali bílé prapory. K večeru se rozšířila zpráva o tom, že opilí ruští vojáci obtěžují v bytech ženy. Večer v 8 hodin navštívil farář Svojkov kvůli příslibené májové pobožnosti. Když se tam dostal, našel u kaple kouřícího ruského důstojníka, který chtěl dovnitř a hovořil s knězem přátelsky. Ten mu bohužel nerozuměl.

S příchodem noci přišla na všechny hrůza. Na faře bylo mnoho uprchlíků ze Saska a Slezska, mezi nimi mladé ženy a děvčata. Co by se mohlo stát, kdyby si Rusové vynutili přístup. Nejlépe by bylo neotvírat a případný odchod z fary by byl jen na vlastní nebezpečí. Ruské tanky většinou odjely směrem na Českou Lípou.

Pan hrabě Kaspar Preysing byl zastřelen. Kolem jedenácté hodiny začalo klepání na dveře fary. Kolem čtvrt na dvanáct byl hrabě Preysing zastřelen opilý ruským vojákem. Pan farář se okamžitě odebral do jeho bytu, následován Rusy.

Předtím byla totiž vrata prostrřelena. Pan hrabě ležel na chodbě před dveřmi bytu a uprostřed hlavy byla rána.

Kolem jedenácté hodiny chtěl totiž se svou ženou poslouchat rádio, když někdo začal divoce zvonit u vrat zámku. Netušil nic zlého a v domnění, že někdo hledá v zámku pomoc, šel otevřít. Mezi tím padl první výstřel v chodbě. Při druhém výstřelu se domnívám, že pan hrabě se ve snaze chránit svou manželku postavil před dveře jídelny. Vyzýval je, aby odešli, jak říkala kuchařka, která spala vedle, ale mezi tím se ozval třetí výstřel, který hraběte usmrtil. Paní hraběnka mezi tím vyskočila okem, takže vojáci nikoho nenašli. Farář obětoval modlitbu za umírající a pomazal hraběte svatými oleji. Během modlitby vypustil umírající svou duši.“

V zápise dále stojí, že jeho smrt byla o to truchlivější, že v předešlých dnech dával najevo, že nejhorší dny jsme přežili. K jeho životu ještě poznamenávám, že byl vzorným katolíkem a stoupencem denního přijímání Těla Páně. Žil vzácným rodinným životem. Jeho žena Elizabeth byla rozená hraběnka Dohalská.

„Té samé noci byla zastřelena paní Marie Fischerová, rozená Herbigová z Radvance čp. 12, která se snažila ve svém domě chránit malé děvče. Časně ráno byl vrah hraběte Preysinga zastřelen svými představnými. Jeho hrob byl u vily Pompe.

Dopoledne 10. května drancovali polští dělníci zámek, vilu Pompe a usedlost Berkel. Tam prý se o Poláky špatně starali.“

POZNÁMKY K PŘÍLOZE

- 1/ Prosebné neboli křížové dny se držely po páté velikonoční neděli. V roce 1945 připadly na 7.–9. květen. Procesí s knězem vycházelo do polí, kde se věřící modlili na novou úrodu.
- 2/ Sovětská armáda vstoupila do Žitavy až 9. května 1945. Pohybovala se v jejím okolí a usilovala o co nejrychlejší postup do Čech.
- 3/ Klid zbraní měl podle úmluvy nastat 8. května 1945 o 23. hodině středoevropského času.

RESUMÉ

Mai 1945. Ergänzungen zur Situation in der Region um Česká Lípa 1.–5. 5. 1945.

Ladislav Smejkal

Die neue, in den letzten Jahren erschienene Literatur klärt sowohl allgemein als auch konkret die Situation in der besetzten Grenzregion am Kriegsende. Die in der Oberlausitz herausgegebenen Publikationen ermöglichen auch die Ereignisse der letzten Maitage 1945 in der Region um Česká Lípa zu überblicken und zu charakterisieren.

Der Umfang der Militäroperationen war im April 1945 in der Lausitz beträchtlich und der deutschen, aus Böhmen herangezogenen Armee gelang es, das Vorrücken der sowjetischen und polnischen Truppen zeitweilig aufzuhalten. Die Kampfereignisse lösten eine weitere, in die nahe gelegenen Gebiete Böhmens gerichtete Flüchtlingswelle aus, wo sich die Flüchtlinge aus der Lausitz denen aus Ostpreußen und Schlesien anschlossen. Den Transfer der Bevölkerung steuerte die NSDAP nach eilig erarbeiteten Plänen. An vielen Orten in der Umgebung von Česká Lípa lagerten die Flüchtlinge unter freiem Himmel.

Der Vormarsch der sowjetischen Armee war ein Bestandteil eines Nebenzweiges der so genannten Prager Operation und wurde bereits in der älteren Literatur beschrieben. Es fehlten nur Details über den Verlauf des Vormarsches der sowjetischen Armee, insbesondere über die Tätigkeit der Frontaufklärungsgruppen. Ebenfalls die Angaben über Aktionen der Luftstreitkräfte sind bisher unvollständig. Die Pfarrchronik in Sloup charakterisiert im Eintrag vom 9. 5. 1945 das Ankommen der ersten sowjetischen Soldaten und verzeichnet auch eins der Kriegsverbrechen der kämpfenden Armee. Die Problematik dieser Taten wird in einem Teil der neuesten Literatur erörtert.

Neue Erkenntnisse über die Problematik der Gefangenen in der Region um Česká Lípa vermittelt das neue Buch von Georg J. Dawis *Hitlers Diät*. Der Autor brachte bei seinem Besuch von Česká Lípa am 11. 11. 2003 auch einige persönlichen Dokumente mit. Die letzten Tage und Stunden des Krieges waren mit vielen menschlichen und materiellen Verlusten verbunden, deren Aufzählung schon in früheren Beiträgen aus der Geschichte der Region vermerkt wurde. Weitere Ergänzungen präzisieren Ausmaß und Zusammenhänge.

Übersetzt von Petra Sochová

HORNINA HOLÉHO VRCHU U ČESKÉ LÍPY

Petr Kühn

Petr Kühn: *Rock and minerals of the Holý vrch-hill at Česká Lípa*

The paper summarises the older data and gives a overview of recent results dealing with the petrographic composition of the rock and the minerals found at the Holý vrch, a small hill in the western part of Česká Lípa.

Úvod

Jako Holý vrch (Holý vršek) je označováno poměrně nízké (297 m n. m.) návrší, vystupující na západním okraji České Lípy z údolní nivy Ploučnice nad ústím jejího pravostranného přítoku Sporky (Ronbach). Reuss (1793) jej popisuje jako lesem zarostlý vrch, s travinami a křovisky jen na jižních svazích. Podle Wurma měl v roce 1882 celý povrch travnatý, dříve však byl s výjimkou jižního svahu pokryt lesem. Koncem 19. století byl upraven na park.

Přirozené odkryvy na vrchu nejsou, jediné horninové výchozy představuje zašlý lom na severním a menší lůmek na jihozápadním úpatí, propadlý sklípek na vrcholu a nepatrné výchozy podle zbytků starých parkových cest. V geologické mapě ČGÚ (Klein et al. 1993) je okolí Holého vrchu tvořeno březenskými vápnitými jílovci české křídly (santon, coniak), jimiž proráží krátce čočkovitá žíla subvulkanické bazaltoidní horniny, protažená ve směru jz-sv.

Geologická stavba Holého vrchu

První podrobnější zmínku o horninovém složení a mineralogii Holého vrchu nacházíme v historické práci Reussově (1793). Podle něho zde čedič jen vzácně vychází na povrch, je silně zvětralý, prostoupený

dutinami a póry. Ve výchozech vystupuje v kulovité odlučných masách, pravděpodobně způsobených zvětráváním. Hornina je na lomu hrubozrná, tmavě šedočerné barvy, mimo tmavě olivově černé sloupečky augitu (Reuss, 1793, jej zve „lupenitým olivínem“) nejsou v ní neozbrojeným okem vidět žádné další součástky. Kolem sloupečků augitu čedič zvětrává na neurčenou, špinavě čížkově zeleně zbarvenou masu.

Horninu malého lomu na severním úbočí vrchu Holého vrchu u železniční tratě popisuje také Watzel (1862) a v souborné práci o zdejších vyvřelinách se jí, již s použitím polarizačního mikroskopu, zabývali Wurm a Zimmerhackel (1882) a Wurm (1883). Také oni nacházejí výchoz pevné čedičové horniny na jediném místě svahů Holého vrchu, v lomu na severním úpatí. Zdejší čedič má podle Watzela (1862) převážně struskovitou a tufovu stavbu a v jeho dutinách se vyskytují chabazit a natrolit. Hornina je na čerstvém lomu tmavě šedočerná, celistvá, obsahuje drobná zrnka žlutozeleného olivínu a větší průřezy tmavého, nazelenalé černého augitu. V jejích dutinkách se vyskytují výplně zeolitů, natrolitu a chabazitu, v puklinách hnízda kaolinitu (Steinmark – Kratochvíl 1960 jej uvádí jako „dřenek“). Wurm (1883) uvádí také menší nebo větší, makroskopicky viditelné „šupinky“ pyritu.

Wurm a Zimmerhackel (1882) a Wurm (1883) určují horninu ve smyslu Bořického (1874) klasifikace jako „melafyrový čedič“, v němž převažuje trojklonný živec nad jednoklonným.

Ani Scheumann (1913) zde nenašel výchozy pevné horniny, jen typický čedičový tuf, uzavírající původně hranaté, do kulovitých tvarů zvětralé bloky živcem velmi bohatého trachybasaltu. V drobných hnízdech a puklinách, protínajících jak tuf, tak i bloky čediče bez změny směru, vystupují hojné zeolity, zejména natrolit a chabazit, a jemný kaolinický produkt zvětrávání.

Minerály v hornině Holého vrchu

V čediči Holého vrchu zjištěné minerály shrnuje Kratochvíl (1960), Tuček lokalitu neuvádí a v novější literatuře nejsou zprávy o žádných dalších nálezech. Podle Kratochvíla (1960) zde byly nalezeny (v závorce citace nejstarší zmínky):

dřenek (= kaolin) v trhlinách v hornině (Watzel 1862);
chabazit v dutinách čediče a tufu (Watzel 1862);
kaolin (dřenek), hnízda v trhlinách horniny (Watzel 1862);
limonit konkrece („bouřkové kuličky“ – Gewitterkugeln) v okolních polích (Watzel 1862);

natrolit v dutinách čediče a tufu (Watzel 1862);
olivín v čediči (Watzel 1862);
pyrit zrnka v čediči (? – Wurm, Zimmerhackel 1882);
thomsonit (Wurm 1883).

V seznamu není jmenován augit, jehož vyrostlice jsou alespoň v dnes přístupné hornině mnohem četnější, větší a již na první pohled nápadnější než převážně rozložená malá zrnka olivínu. Souvisí to pravděpodobně s tím, že Kratochvílem uvádění autoři vycházejí z Reusse (1793), popisujícího augit ještě jako „lupenitý olivín“ (blättriger Olivin); název „augit“ pro tento minerál používá Reuss až v druhém díle své „Geografické mineralogie“ (Reuss 1797). Limonitové kulovité konkrce, tzv. bouřkové kuličky, se nacházely v polích obklopujících Holý vrch na západní a jihozápadní straně (Watzel 1862).

Z vrtu na uhlí na severním úpatí Holého vrchu uvádí Watzel (1881) Kratochvílem (1960) nezaregistrovaný nález pyritu a sádrovce v jílů.

Pod východním úpatím vrchu, ve směru do města, bylo při stavbě železnice vytěženo lože štěrků, z nichž pochází Wurm a Zimmerhackelem (1882) popisovaný pazourek. Starší pohlednice v těchto místech ukazují alejí lemovanou plochou travnatou pláň; dnes je toto území zarostlé vegetací a štěrky nikde nejsou odkryty. Hantschel (1904) odtud uvádí výskyt souvků severských hornin, vzácně i úlomků pazourku, přinesených sem zřejmě Ploučnicí z morén severského (elsterského a sálského) ledovce mezi Jítravou, Postřelnou a Dubnicí.

Podle novinové zprávy (Deutsche Leipziger Zeitung 1881) dala správa Severočeské železnice v letech 1880–1881 firmou ing. Schmöckeho vrtat v údolí Ploučnice pod Holým vrchem sondu na zjištění výskytu uhlí. Vrt v hloubce asi 55 m zastihl 147 cm silnou vrstvu pevného křídového jílů bohatého pyritem a sádrovcem (Watzel 1881, Hantschel b. l.), jejíž provrtání si vyžádalo přes měsíc práce, v okolní břidlici(?) prý byly útržky uhlí. Konečná hloubka vrtu byla 60 m, očekávání podnikatele se však nesplnila, protože z pochopitelných důvodů zde žádné sloje černého ani hnědého uhlí ani najít nemohly (Watzel 1881).

Výchozy hornin na Holém vrchu

K dnešnímu dni se geologická situace nijak podstatně nezměnila a hlavním a skoro jediným horninovým výchozem zůstává již Reussovi a Wurmovi známý lom na severním úpatí u železniční tratě.

Dnes je lom zarostlý, tuf zvětralý a místo stěny tu je suťová halda úlomků, nad níž vystupuje nepravidelná, až asi 2–3 m vysoká skála,

pokrytá skoro všude zelenými až světle šedými povlaky mechů a řas (**obr. 1**). Při bližším pohledu se ukazuje, že v ní nevystupuje pevný čedič, ale silně rozložená tufová brekcie, rozpadající se na šedohnědě až červenošedě zbarvené několikacentimetrové, oblé i ostrohranné úlomky. Tuf uzavírá různě velké, většinou oblé bloky čedičové horniny a zejména kolem větších bloků vykazuje zřetelnou koncentrickou stavbu, připomínající tzv. polštářové lávy. Hornina uzavíraných bloků je poměrně čerstvějšího vzhledu, na lomu tmavě šedá až skoro černá, celistvá a obsahuje četné tmavě zelenavě šedé až černé lesklé vyrostlice augitu velikosti do asi 2–3 mm. Dno lomu je v jedné části prohloubené; stěna prohlubně, hluboké však jen asi 0,5 m, je dnes jediným místem Holého vrchu, v němž vystupuje masivní čedičová hornina.

Některé úlomky horniny z této stěny mají na čerstvém lomu poněkud neobvyklou makroskopickou stavbu: celistvá, tmavě šedočerná hornina je prostoupena přibližně rovnoběžnými, tenkými (v desetínách milimetru), nerovnými žilkami bílého zeolitu, naznačujícími jakési přednostní uspořádání stavby horniny. Šikmo k tomuto systému žilek prostupují výbrusem také nerovné kratší, nepravidelně přerušované žilky, svírající s žilkami prvního systému úhel přibližně 30°. Místy se v čediči objevují i malé dutiny, ojediněle s průměrem až asi 1 cm, vyplněné rozloženými zbytky zvětralé výplně (kalcit, zeolity?).

Stežka za lomem vede dále k západu pod nízkým, do úbočí kopce zakrojeným, zcela zahliněným a křovinami zarostlým strmějším svahem. Žádný skalní výchoz zde patrný není – jednalo-li se zde skutečně o opuštěný lom, jak to průběh svahu naznačuje, musela být těžba v něm ukončena již před hodně dlouhou dobou. Možná že toto místo představuje původní, Wurmem (1883) popisovaný lom, a větší, východnější stěna je mladšího data.

Za druhým lomem les končí a stežka klesá níže ke Sporce. Vystoupíme-li však do svahu výše, dostaneme se na starou, zřejmě kdysi parkovou cestu, vedoucí západním úpatím skoro přesně po vrstevnici k jihu. V místě, kde cesta přetíná málo výrazný svahový hřebítek, směřující od vrcholu přibližně k jihozápadu, leží na kraji cesty a v jejím nejbližším okolí několik oblých čedičových balvanů o průměru několika desítek centimetrů, které jakoby naznačovaly kraj dnes již zmizelé strmější cesty k vrcholu.

Přímo do hřebítku je zde zahloben malý lůmek zhruba čtvercového půdorysu s hranou dlouhou jen asi 4–5 m (**obr. 2**). V jeho pravé a čelní stěně, vysoké snad jen 3 m vystupuje rovněž jen čedičový tuf

s uzavíranými oblými kusy a bloky čediče různých velikostí. V sutí jsou úlomky čediče, v jehož zvětralé, tmavě zelenavě šedé až tmavě hnědošedé, celistvé základní hmotě vystupují hojné černé, sklovitě lesklé sloupečky vyrostlic augitu délky od asi 2 do 4 mm, ojediněle až 15 mm. Úlomky horniny mají většinou výrazný bobový rozpad a jsou dosti silně zvětralé. Některé mají na lomné ploše tmavě černošedou barvu, jsou celistvé a bez velkých augitů, v některých naopak jsou jeho vyrostlice hojné.

V levé stěně lůmku je hornina na první pohled poněkud kompaktnější a tvoří cosi jako zaoblený hřbet. I tuto necelý metr vysokou část stěny lomu tvoří zvětralý tuf, uzavírající různě velké bloky čedičové horniny. V její nižší části je místo, kde se asi nedávno vylomil větší kus. Pod stěnou leží v sutí silně navětralé úlomky pórovitého čediče, místy až struskovitého vzhledu, s dutinami vystlanými bezbarvými, drobnými krystaliky chabazitu a místy kalně bílými jehličkovitými agregáty natrolitu.

Výsledky mikroskopického studia výbrusů

Mikroskopickým studiem čediče Holého vrchu („Lisá u České Lípy“) se jako první zabýval Bořický (1874). Podle něho jde o krystalicky zrnitý čedič s hojnými zrnky olivínu, jehož základní hmota se skládá ze směsi augitu, magnetitu a přechetných, jemných a velmi dlouhých tyčinek živců v nahnědlé, sklovité základní hmotě obsahující četné shluky neprůhledných černých trichitů. Zvláště upozorňuje na okrouhlé až oválné shluky složené zpravidla ze dvou okrajových pásem světle šedých krystalků amfibolu a uzavírající téměř čistou, pouze tmavými, vlnitými hloučky trichitů zkalenou sklovitou hmotu; podle tohoto popisu se nejspíše jedná o útvary vzniklé resorpcí křemenných zrn, stržených horninovou taveninou z okolního pískovce.

Podrobnější mikroskopický popis uvádějí Wurm a Zimmerhackel (1882) a zejména Wurm (1883): Podle nich obsahuje hornina pod mikroskopem mimo malá zrnka žlutozeleného olivínu také tmavě zelené vyrostlice olivínu v základní hmotě, tvořené bezbarvými dlouhými lištami převažujícího plagioklasu (vápenatého živce). Živcové lišty se shlukují do svazečků a vytvářejí fluidální (proudové) uspořádání. Méně jsou zastoupeny malé krystalky a vyrostlice augitu a malá zrníčka magnetitu, často vytvářející shluky větších rozměrů. Protože živce základní hmoty horniny jsou z více než poloviny tvořeny trojklonným živcem (plagioklasem), řadí Wurm (1883) horninu k melafyrovým čedičům (v pojetí Bořického 1874). Velmi hojné jsou převážně zaoblené, méně i hranaté,

někdy radiálně paprscité partie světle zelené barvy často přecházející do žlutavě zelené barvy; zčásti asi náležejí olivínu, zčásti se zdají pocházet z amorfní mezerní hmoty, horninového skla. Autoři k práci připojují kresbu mikroskopického obrazu horniny z rukou prof. Steffena (**obr. 3**).

Wurm se ke zdejší hornině vrací ještě jednou (Wurm 1914) a opět zjišťuje, že čedičové bloky mají zčásti koncentrickou stavbu a masivní čedič vystupuje na povrch jen na severním úpatí kopce, kde je otevřen malým lomem. Mikroskopicky je hornina směsí dlouhých lišt živce, místy ve fluidálním uspořádání, a šedohnědých průřezů augitu. Magnetit je méně hojný a vytváří větší shluky, malá zrna olivínu mají oblé průřezy.

Ze zbytku pevné horniny, vystupující ve dně starého lomu na severním úpatí, byl odebrán vzorek ke zhotovení výbrusu a k mikroskopickému určení horniny. Vzhled vzorku horniny byl čerstvý bez makroskopicky viditelných známek zvětvování, hornina byla tmavě šedá, celistvá s jen ojedinělými černými vyrostlicemi augitu, a byla v ploše výbrusu protínána dvěma skoro rovnoběžnými, jen několik desetin milimetru silnými bílými žilkami. Velmi tenké bílé, často přerušované a klikatě probíhající, jen 2–4 mm dlouhé žilky protínaly výbrus šikmo ke směru větších žilek, s nimiž zavíraly úhel asi 30°.

Uprostřed výbrusu byl zastížen pravidelný šestiúhelníkový (ditrigonální) průřez vyrostlicí augitu s příčným průřezem 5,8 mm a výraznou zonární stavbou.

Mikroskopicky byly ve výbruse potvrzeny všechny složky, pozorované staršími autory, s výjimkou olivínu, jehož krystalky velikosti do 0,6 mm jsou úplně rozloženy na drobně šupinatý, šedo zeleně zbarvený agregát jílového minerálu. Stejně zbarvená hmota se shodnou vnitřní stavbou také vyplňuje hojné mezery mezi ostatními minerálními složkami – zřejmě tu jde o rozložené horninové sklo. Tomu, že jde o rozložené sklo, nasvědčuje hojný výskyt velmi malých, nepravidelně keříčkovitých nebo jehličkovitých, neprůhledných trichitů, jejichž určení není mikroskopem možné.

Augit se mimo vyrostlice vyskytuje také v základní hmotě, ale jen poměrně řídky; jeho zrnka zde dosahují velikosti jen až asi 0,1 mm. Základní živcová hmota se skládá z převažujících tenkých lišt plagioklasu (sodnovápenatého živce), dosahujících délky až asi 1,5 mm a příčného průřezu nejvýše kolem 0,2 mm. Většinou jsou zřetelně proudovitě uspořádané. V množství na čedičovou horninu nápadně malém se vyskytuje magnetit, tvořený až 0,5 mm velkými, většinou krystalově omezenými zrnky a jejich shluky.

Kvantitativní objemové složení pevné čedičové horniny bylo stanoveno pod mikroskopem (Meopta) pomocí okuláru s vyrytou čtvercovou sítí 6 x 6 bodů při zvětšení 300x. Pro poměrně značný stupeň rozkladu zejména olivínu a horninového skla je však přesnost stanovení obsahů jednotlivých minerálních složek nutně zatíženo značnou chybou:

Minerál	Počet bodů	Obsah (%)
olivín	53	5,9 %
augit	322	35,7 %
živec	240	26,6 %
magnetit	69	7,5 %
horninové sklo	176	19,5 %
zeolity	43	4,8 %
celkem	903	100,0 %

Oba typy žilek a četné drobné, nepravidelně omezené póry v hornině jsou vyplněny agregátem zeolitů, natrolitu a chabazitu, méně často celistvým jílovým minerálem (kaolinit?). Natrolit tvoří tenké, radiálně paprscité povlaky a jehličky, narůstající na stěny dutin, chabazit vyplňuje zbylé střední partie. Oba zeolity tvoří i větší, pouhým okem viditelné krystalky v dutinách tufové horniny obou lomů i v malých výchozech tufu při starých cestách na svahu. Staršími autory pozorovaný pyrit zjištěn nebyl, nejspíše se však asi jednalo o drobná zrna pyrhotinu, který se ve výbrusech pod mikroskopem nedá od magnetitu odlišit; v nově odebraných vzorcích horniny pozorován nebyl.

Podle minerálního složení horniny: augit, olivín, živec tvořený převažujícím plagioklasem, podstatně zastoupené horninové sklo – můžeme pevnou horninu Holého vrchu označit jako sklovitý olivínický čedič.

Závěry

Podrobným průzkumem Holého vrchu (k. 297 m v údolí Ploučnice na západním okraji České Lípy) byly potvrzeny výsledky starších prací, podle nichž je celý vrch tvořen čedičovou tufovou brekcií a jediný výchoz pevné čedičové horniny představuje starý opuštěný lom na

severním úpatí. V propadlém sklepe bývalé výletní restaurace je patrné, že ani vrcholek kopce není tvořen pevnou čedičovou horninou. Mikroskopické studium vzorku horniny z lomu potvrdilo starší určení, že horninou výchozu je sklovitý olivínický čedič s nápadnými černými, až několik milimetrů velkými vyrostlicemi augitu, jehož olivín i sklovitá mezerní hmota jsou již úplně rozloženy na agregáty jílových minerálů. Hornina je prostoupena tenkými bílými nepravidelnými žilkami dvou směrů a často obsahuje pórové dutiny; žilky i dutiny jsou vyplněné zeolity, natrolitem a chabazitem. Tyto zeolity vystupují také jako výplň dutin a žilek v tufové brekcii.

LITERATURA

- Bořický, E., 1874: Petrografická studia čedičového horstva v Čechách. – Archiv přírodovědeckého výskumu Čech, sv. 2.
- Deutsche Leipaer Zeitung ze dne 3. dubna 1881.
- Hantschel, F., 1904: Unsere Naturdenkmäler. – Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs (dále MNEC), 27, 135–152.
- Klein, V. (red.), 1993: Soubor geologických a účelových map. Geologická mapa ČR list 02-42 Česká Lípa. ČGÚ.
- Kratochvíl, J., 1960: Topografická mineralogie Čech. 2. vydání, sv. III. (I–K). – Nakl. ČSAV Praha.
- Reuss A. F., 1793: Mineralogische Geographie von Böhmen. Bd. 1. Mineralogische Beschreibung des Leutmeritzer Kreises in Böhmen.
- Reuss, A. F., 1797: Mineralogische Geographie von Böhmen. Bd. 2. Mineralogische Beschreibung des Bunzlauer Kreises in Böhmen.
- Scheumann, K. H., 1913: Petrographische Untersuchungen an Gesteinen des Polzengebietes in Nordböhmen. – Abh. Sächs. Ges. Wiss. Leipzig, Mat.-phys. Kl. 32, 607–776.
- Watzel, C., 1862: Beschreibung der im Horizonte von B.-Leipa vorkommenden Gesteine und Mineralien. – Abh. u. Progr. d. B.-Leipaer Gymnasiums.
- Watzel, C., 1881: Beleuchtung der Frage wegen Mineralkohlenlagern in der Gegend von Böhm.-Leipa. – MNEC, 4, 152–156.
- Wurm, F., 1883: Über den Feldspathbasalt des Pihler- und des Kahlenberges bei B.-Leipa. – Sitz.-Ber. Kgl. böhm. Ges. d. Wiss. 1882, 130–132.
- Wurm, F., 1914: Beiträge zur Kenntnis der Eruptivgesteine der Böhm.-Leipaer Umgebung. – Verhandl. d. k. k. geol. Reichs-Anstalt Wien 1914, 248–257.
- Wurm, F. – Zimmerhackel, F., 1882: Basalt- und Phonolithkuppen in der Umgebung von B.-Leipa. – Abh. u. Programmaufsatz d. Communal-Oberrealschule zu B.-Leipa.

Obr. 1. Střední část stěny tufové brekcie v lomu na severním úpatí Holého vrchu.

Obr. 2. Malý lůmek na jihozápadním úpatí Holého vrchu.

Obr. 3. Mikroskopická stavba čediče Holého vrchu. Kresba prof. Steffena z článku Wurm, Zimmerhackel (1882).

RESUMÉ

Gestein und Minerale des Holý vrch (Kahlenberg) bei Česká Lípa (Böhm.-Leipa)

Petr Kühn

Aus dem Tale des Ploučnice-Flusses (Polzen) ragt westlich von Česká Lípa (Böhmisch Leipa) der 297 m ü. M. hohe Hügel Holý vrch (Kahlenberg) hervor. Einschliesslich des Gipfels besteht er fast ausschliesslich aus Basaltbrekzie, ein einziger kleiner Aufschluss von festem Basalt befindet sich in einem alten verlassenen Steinbruch an seinem Nordfusse aufgeschlossen.

Es werden die älteren Angaben über die petrographische Zusammensetzung des Gesteins und über die hier vorkommenden Minerale zusammengefasst und durch die Ergebnisse eines neuen mikroskopischen Studiums einschliesslich einer planimetrische Analyse des basaltischen Gesteins (siehe Tabelle) angeführt. Der dichte Basalt des Aufschlusses wird von zwei Systemen sehr dünner weisser, von Natrolith und Chabasit gefüllter Adern durchzogen. Häufig sind kleine Augit-Einsprenglinge, in der Grundmasse wurde neben Olivin, Feldspäten, unter denen Plagioklas überwiegt, Augit und Magnetit und häufiges Gesteinsglas festgestellt. Olivin und Glas sind vollständig in Tonmineralaggregate umgewandelt, wobei das Glas durch viele eingeschlossene undurchsichtige Trichite ge-kennzeichnet ist.

Aus den Feldern in der unmittelbaren Umgebung des Hügels wurden Goethitkongregationen, sog. Gewitterkugeln, und aus einem heute bereits abgebautem Schotterlager das Vorkommen von exotischen nordischen Gesteinen und Feuersteinknollen angeführt.

Übersetzt von Petr Kühn

SUMMARY

Rock and minerals of the Holý vrch-hill at Česká Lípa

Petr Kühn

The Holý vrch-hill (297 m above sea level) projects from the alluvial plain of the Ploučnice river in the western surroundings of Česká Lípa. It consists almost entirely of a diatreme filled with basaltic breccia, solid basalt is present only in a small abandoned quarry on its northern foot. Also on the peak occurs only basalt breccia.

The paper summarises the older data about the petrographic composition of the rock and the minerals found here and gives the results of a recent microscopic study including a planimetric analysis (see Table). In the outcrop the solid rock is penetrated by two systems of short, very thin veinlets filled by white natrolite and chabasite. The rock contains frequent small phenocrysts of augite. Its groundmass consists of olivine, feldspars with prevailing plagioclase, augite, magnetite and contains appreciable amounts of silicate glass. Olivine and glass are totally decomposed to aggregates of clay minerals, the altered glass can be detected by frequent inclusions of black trichites.

From the surrounding fields the occurrence of small spherical Fe-oxidehydroxide concretions, the “Gewitterkugeln” of older literature, and in a nearby gravel deposit the occurrence of exotic rocks and of flint concretions of glacial origin had been reported in older literature.

Translated by Petr Kühn

PROKŘEMENĚNÍ PÍSKOVCŮ NA MILŠTEJNĚ V LUŽICKÝCH HORÁCH

Petr Havránek – Jiří Adamovič

Petr Havránek – Jiří Adamovič: *Sandstone silicification at Milštejn, Lužické hory Mts.*

Various aspects of sandstone silicification are described from the NE–SW-elongated sandstone ridge 5 km N of Cvikov in the Lužické hory Mts., topped by ruins of the Milštejn Castle. Forms of secondary siliceous cement range from syntaxial quartz overgrowths and microcrystalline quartz to chalcedony (cement, sinters) in zones of most intensive silicification. Silica precipitation was confined to pre-existing NE–SW-striking steep zones of tectonic brecciation, especially at sites of their displacement by WNW–ESE fracture zones. Emplacement of phonolite ($\pm$ basaltic) bodies, newly identified in the Milštejn area, is held responsible for the silica mobilization and possibly also for the formation of large solution cavities at Milštejn. Similar features are developed at other localities in the wider vicinity.

1. Úvod

Hrad Milštejn leží 5 km severně od Cvikova. Zbytky hradních zdí jsou zachovány na úbočí a na vrcholu výrazného hřbetu pískovcových skal k. 562, protaženého zhruba ve směru SV–JZ. Morfologická výraznost hřbetu je podmíněna dodatečným prosycením a „vytvrzením“ pískovce křemítem tmelem, jehož intenzita v různých částech hřbetu kolísá. Zpevnění pískovce bylo také příčinou, proč byl v jižním konci hřbetu otevřen lom na mlýnské kameny; ten do značné míry setřel původní morfologii terénu a dal vznik antropogenním tvarům – výsypkám lemujícím skalisko Milštejna na jihu. Zdvojení hřbetu vyniká zejména v jeho neporušené severní části: dvě paralelní pískovcové zdi jsou odděleny asi 7 m širokou chodbou bez skalních výchozů, tvořící osu hřbetu. Toto uspořádání vedlo k předpokladu, že chodba představuje vydobytou nebo erodovanou žílu vulkanické horniny bazaltoidního složení (např. Brzák a kol. 2000).

Dobývky žil zcela rozloženého bazaltoidu jsou v Lužických horách velmi častým jevem, ačkoliv spíše v jejich východní části. Vedle těžebních jam (pinek) a kutacích rýh mívají často i podobu hluboko zaříznutých chodeb oddělujících pískovcové kulisy protažené SV–JV (např. Podkova, Rolleberg – Vraní skály, řada dobývek v *Zittauergebirge*). Vytěžená surovina dříve označovaná jako *Toneisenstein* je směsí goethitu, kaolinitu, anatasu a zbytkových minerálů původní vulkanické horniny (např. titanomagnetitu) a byla, zejména v 18. století, na mnoha místech v okolí zhutňována. Minerálním a chemickým složením rozkladných produktů bazaltoidů v Lužických horách se zabývali Adamovič (2001) a Kühn a kol. (2001), stopy po jejich těžbě systematicky dokumentují Havránek (1996, 1997, 1999) a Havránek a kol. (2001). Od vydobytých žil bazaltoidů v okolí se však milštejská „chodba“ výrazně liší alterací okolního pískovce: zatímco jinde jsou v blízkosti žíly výrazně vyvinuty železité impregnace, často vyplňující pukliny rovnoběžné s žilou nebo tvořící systémy železitých trubíc, na Milštejně jsou tyto jevy rozšířené v malé míře a navíc až ve vzdálenosti několika metrů od předpokládaného kontaktu žíly (Havránek 2002). Výrazné je zde naopak masivní prokřemenění, hrající jinde jen podružnou roli. Výchozy jakýchkoliv vulkanických hornin přitom na Milštejně chybí, takže jejich vztah k prokřemenění, příp. i proželeznění, nebylo možno fundovaně diskutovat. Tyto nejasnosti byly důvodem, proč byl Milštejn zařazen mezi lokality sledované v posledním roce v rámci grantového projektu „Hydrotermální silicifikace v okrajových částech oháreckého riftu a její vztah k tektonice a vulkanismu“ řešeného v Geologickém ústavu AV ČR.

Výchozy prokřemenělého pískovce byly nejprve důkladně zdokumentovány a byly v nich proměřeny viditelné strukturální prvky. Z důvodu výrazného přesušení terénu v okolí hřbetu úlomky znělce z vyšších poloh terénu byla jako hlavní metoda lokalizace těles vulkanitů v okolí Milštejna zvolena pozemní magnetometrie – geofyzikální metoda sledující změny intenzity magnetického pole v nadloží různých hornin. Tělesa nabohacená ferimagnetickými minerály (v tomto případě tělesa vulkanických hornin) mají vyšší magnetickou susceptibilitu, a magnetické pole v jejich nadloží vykazuje vyšší hodnoty než v nadloží pískovců. Měření provedl RNDr. Josef Peroutka z České Lípy v červenci až listopadu 2003. Intenzita magnetického pole byla zjišťována protonovým magnetometrem PM-1 ve vhodně zvolených profilech s krokem měření 1–5 m. Zjištěné anomálie byly opakovaně přeměřovány a v místě nejvyšší hodnoty byl zjišťován směr protažení anomálie. Takto indikovaná

tělesa vulkanitů byla zakreslena do mapy a tam, kde to bylo možné, ověřena sondami. Za účelem přesnější interpretace naměřených anomálií byla změřena magnetická susceptibilita základních horninových typů na Milštejně přenosným kapametrem KT-5. Se znalostí pozice vůči nejbližšímu tělesu vulkanitu byly odebrány vzorky pískovců postižených různou intenzitou prokřemenění. Z nich byly zhotoveny výbrusy pro mikroskopické studium a preparáty pro fázovou analýzu metodou rentgenové difrakce na přístroji X'Pert Philips v Geologickém ústav AV ČR (J. Dobrovolný, K. Melka) a analýzu chemického složení na elektronové mikrosondě Jeol JXA-50A na stejném pracovišti (A. Langrová). V dalších úvahách o vzniku masivního prokřemenění na Milštejně se pak opíráme o zjištěné údaje.

2. Skalní výchozy na Milštejně

Na základě geologického a geofyzikálního mapování a strukturního měření byla sestavena geologická mapa nejbližšího okolí Milštejna. Ve zjednodušené podobě je zachycena na **obr. 1**. Z praktických důvodů jsme přistoupili k odlišení různých morfologicky výrazných útvarů na Milštejně římskými číslicemi (**obr. 1**, viz též Havránek 2002). Jednotlivé významné geologické lokality, na které se v popisu geologické stavby odvoláváme, jsou na **obr. 1** označeny arabskými číslicemi.

Hlavní vrchol Milštejna představuje až 25 m vysoká skalní zeď o celkové délce asi 140 m. Její protažení ve směru SV–JZ se v severní části, v místě skalní brány (lokalita 7), mění na SSV–JJZ. Souběžně s ní, 10–40 m dále na JV, probíhá osa dalších pískovcových skal ve směru přibližně SSV–JJZ. Tyto skály možná dříve tvořily další samostatnou zeď (rekonstrukce viz Gabriel a Panáček 2000), později destruovanou stavebními úpravami, skalním řícením, ale především rozsáhlou těžbou pískovce. Tuto hlavní část označujeme jako Milštejn I.

Po 30 m široké proluce jsou dále na SV vyvinuty dvě nízké skalní zdi protažené SV–JZ, oddělené asi 7 m širokou rozsedlinou. Mají délku 55 m a jsou zde označovány jako Milštejn II. Asi 60 m dále na SV se v ose těchto zdí nachází pramenný vývěr Stříbrná studánka.

Za lesní cestou 200 m sv. od Milštejnu II se na jižním svahu Suchého vrchu zachovala pískovcová skalka 15 m dlouhá protažená ve směru ~SV–JZ (osa 36°). Ta je zde označovaná jako Milštejn III (lokalita 9).

Milštejn I, II a v menší míře i Milštejn III jsou z jihovýchodu lemovány suťovými poli tvořenými bloky a balvany prokřemenělého pískovce.

Akumulace pískovcových balvanů zakončující hřbet Milštejnu I na JZ a zasahující až za cestu (lokalita 3) jsou výklizem z lomu na mlýnské kameny.

Ke sledované geologické struktuře je možno počítat i mírnou elevaci protaženou ve směru SV–JZ 300 m jz. od Milštejnu I (lokalita 1). Ačkoliv zde výchozy prakticky chybějí, částečné zdvojení této elevace je paralelou ke zmíněným skalním zdem.

3. Geologie širší oblasti

O podloží křídly existují jen kusé poznatky: na základě řídké vrtné sítě a geofyzikálních měření je zřejmé, že zde spolu sousedí velké geologické jednotky: lužický pluton na západě, krkonoško-jizerské krystalinikum na východě a svrchnopaleozoický vulkanicko-sedimentární komplex českokamenické pánve na jihu. Pluton je zastoupen granodioritem, krystalinikum epizonálně metamorfovanými fylity ještědského staršího paleozoika (Kučera a Pešek 1982, Kučera 1986, Nazarov 1986).

Výchozy v oblasti Milštejna jsou budovány coniackými křemennými pískovci březenského souvrství, jak vyplývá z interpretace profilu hlubokého vrtu SK-9c Rousínov ležícího 2 km na JZ. K tomuto zařazení se přiklání i Valečka (2000). Středoturanské stáří „milštejnské kry“ stanovené Andertem (1929) nedokázal sám autor paleontologicky doložit a opírá je jen o litologickou podobnost milštejnského pískovce s pískovci v okolí Jonsdorfu (ibid. s. 214). Mocnost erozního zbytku teplického a březenského souvrství se v okolí Milštejna pohybuje okolo 200 m. Nižšími členy výplně české křídové pánve jsou jizerské a bělohorské souvrství (turon, mocnost kolem 480 m) a perucko-korycanské souvrství (cenoman, mocnost 90–140 m). Vzhledem k blízkosti zdrojové oblasti a rychlému poklesu pánevního dna v průběhu sedimentace mají všechny členy s výjimkou baze bělohorského a teplického souvrství pískovcový charakter. V okolí Milštejna vycházejí na různých místech na povrch (např. v údolí Hamerského potoka severně odtud) několikametrové vložky vápnatého jemnozrnného pískovce až prachovce, dnes rovněž řazené k březenskému souvrství.

Pozice vulkanických produktů terciárního stáří v rámci příkopové struktury oháreckého riftu byla popsána např. v průvodci Ulrycha a kol. (1998). Mezi tělesy vulkanických hornin převažují světlé, kyselé členy alkalické řady (znělce, trachyty) nad bazaltoidy. Tato situace, opačná ve srovnání s přilehlou částí Českého středohoří, je nejspíše dána

tektonickým ztluštěním zemské kůry v zóně lužického zlomu a dále zvýrazněna odlišnou hloubkou eroze. Mezi kyselými členy lze zhruba vyčlenit skupinu starších intruzí a skupinu mladších intruzí. Mezi starší patří těleso Jedlové (37,2 mil. let) a Velké Tisové (39,1 mil. let, oba údaje dle Shrbeného a Vokurky 1985, po přepočtu), mezi mladší pak znělcové těleso Luže (26,4 mil. let, Kaiser a Pilot 1986). Rozsah intruzivních těles v doposud vydaných geologických mapách je značně předimenzován, jak ukázalo orientační magnetometrické měření např. na Suchém vrchu a Kamenném vrchu. Spíše než o pně a lakolity i přes jeden kilometr v průměru jde o intruzivní komplexy složené z drobných pnů, souborů pravých žil o mocnostech kolem 10 m a ložních žil. Pískovcové skalisko Milštejna leží mezi komplexy znělcových intruzí Suchého vrchu (641 m) na severu a Trávnického vrchu (571 m) na jihu.

Tektonická stavba okolí Milštejna je do velké míry určována průběhem zóny lužického zlomu směru VJV–ZSZ až V–Z v jeho severním okolí. Hlavní zlom této zóny, tvořící dnes severní omezení české křídové pánve, prochází asi 5 km odtud na S. Jde o přesmyk ukloněný k SSV pod mírným úhlem (kolem 30°, Coubal a kol. 1996), na němž došlo k hlavnímu výzdvihu severní kry v době při hranici křída/terciér, ale později i v mladším miocénu (Adamovič a Coubal 1999). Mezi tímto zlomem a Milštejnem lze očekávat další struktury stejného charakteru o menší výšce skoku. Rovněž tak lze očekávat posuny nadložních ker přes podložní směrem k JJZ podél vrstevních zlomů, jak byly popsány z blízkosti lužického zlomu z lépe odkrytých území (např. Doležel 1976).

Z hlediska lokální geologické stavby mají mimořádný význam struktury příčné k lužickému zlomu, tj. ve směru SSV–JJZ. Ty kontrolují průběh některých žilných těles kyselých vulkanitů (např. Malý Stožec, žíly v údolí Hamerského potoka a žíly sledované pinkami v Naději). Drobnější zlomy tohoto směru, výrazně se projevující i v morfologii, pravostranně dislokují na západním konci intruzivní komplex Trávnického vrchu a propůjčují mu podkovovitý půdorys. Odtud zřejmě zlomy pokračují dále k SSV, kde mohou být zodpovědné za protažení hřbetu Milštejna. Pozicí i směrem zde odpovídají Andertovu zlomu LXX (Andert 1929 s. 10).

Mezi strukturami směru SSZ–JJV je nejvýznamnější zlom v údolí Hamerského potoka v úseku přehrada – Hamr – Antonínovo údolí (Havránek 1998). Pravděpodobně se podílí na ukončení znělcových žil ve svahu Kamenného vrchu nad přehradou Naděje (pravostranný posun) a zčásti i na prokřemenění tamějších pískovců. Doprovodné ruptury

tohoto zlomu mají již směr V–Z (zde rovnoběžně s lužickým zlomem) a jsou dobře patrné ve štole (náhon) k spodní Mitterově pile v Hamru.

4. Pískovec

Skalní výchozy na Milštejnu jsou tvořeny středně zrnitým křemenným pískovcem s významným podílem hrubozrnné složky a příměsí valounů bílého křemene nebo hrubozrnným pískovcem, místy štěrčikovým. V prostoru mezi osadou Naděje a Milštejnem obsahují hrubozrnné pískovce příměs hrubých zrn a valounů masově růžového křemene (až 25 %). Slepencové polohy jsou mocné až 1 m, jejich báze je zpravidla erozní a koncentrují se na ní největší klasty. Místy ve slepencích téměř chybí písková matrix a angulární až subangulární valouny se jen bodově dotýkají. Kromě křemenných klastů se na bázi slepenců, případně i samostatně, občas vyskytují polohy destičkových sedimentárních železinců, z větší části zvětralých. Textura pískovců je zpravidla nezřetelná v důsledku druhotného prokřemenění: v bývalém lomu jsou pískovce masivní, v méně alterovaných partiích je místy patrna vrstevnatost nebo nápadné šikmé zvrstvení o mocnosti i přes 1 m, na jehož bázi se koncentrují hrubá zrna a valouny.

Přes 99 % hmoty pískovců tvoří křemen; živec téměř není přítomen. Z místy poměrně hojných těžkých minerálů byl zjištěn zirkon, ilmenit (vzorky z Milštejnu I) a rutil (Milštejn III). Přítomnost pyritu v neseparovaných vzorcích pískovců z Milštejna III byla potvrzena rentgenovou difrakční analýzou, ve výbrusech však nebyl pyrit nalezen a tvoří zřejmě jen lokální akumulace. Na některých balvanech nealterovaného pískovce na jz. svahu Milštejna I (lokalita 3) je makroskopicky patrná výrazná příměs zrn šedého minerálu s kovovým leskem. Podle RTG difrakce se jedná o braunit $\text{MnMn}_6\text{O}_8(\text{SiO}_4)$, často se vyskytující na hydrotermálních a sedimentárních ložiscích manganu. Rezávý pigment hrubozrnného pískovce odebraného v jeskyni 6-01 (označení Brzák a kol. 2000) na v. patě Milštejna I je způsoben přítomností hematitu Fe_2O_3 a kryptomelanu $\text{K}(\text{Na})\text{Mn}_8\text{O}_{16}$ v povlacích zrn. Povlaky bělavého práškového minerálu nalezené na stěně jeskyně 6-01 byly RTG difrakcí určeny jako kalcit a monohydrokalcit. Kalcit byl odtud zmiňován již Vortischem (1934) a dáván do souvislosti s údajnými vložkami vápnitého pískovce.

Železitý tmel tvořený goethitem (FeOOH) hraje významnější roli na některých místech bez výraznějšího prokřemenění, např. na skalách Milštejna I nad jeskyní 6-01 nebo na sz. konci Milštejnu II; jeho výskyty

zde byly podrobně popsány Havránkem (2002). Zvláště ve spodní části jižního skaliska (lokality 4) jsou vyvinuty jednovrstevné trubice železitého pískovce s osou sledující tektonické omezení skaliska, tj. SSV–JJZ.

V nealterovaném pískovci na Milštejně III byl RTG difrakcí rozpoznán karbonátový tmel (dolomit či ankerit), avšak v podružném množství. Křemitý tmel je pojednán níže ve zvláštní kapitole.

Mikroskopické studium výbrusů ukázalo, že v typickém nealterovaném hrubozrnném pískovci (zrna 0,5–2 mm) je většina křemenných zrn zaoblených nebo polozaoblených. Asi 40 % zrn křemene je monokrytalických a z nich asi polovina undulózně zháší. Dalších 40 % zrn je polykrystalických se suturovitými srůsty krystalů nebo mozaikovou stavbou. Do 20 % zrn je polykrystalických s doškovitou stavbou, původem jednoznačně z metamorfovaných hornin. Z pásem brekciace pocházejí vzorky, kde je prostor mezi dokonale zaoblenými zrny o velikosti prvních milimetrů vyplněn drtí ostrohranných křemenných úlomků o velikosti kolem 0,1 mm. Tato výplň tvoří i makroskopicky viditelné pásy a dokládá mísení klastického materiálu ještě po jeho rozdrčení.

5. Strukturní stavba

Úklon vrstev je obtížně měřitelný: většina pískovců má primárně masivní texturu. Měření lokálních úklonů slepencových poloh na bázi šikmého zvrstvení ve spodní části skalisek ukazuje na úklon vrstev do 5° k JZ. Ve vyšších partiích skal nejsou vrstevní plochy zřetelné a vzhledem k intenzivnímu zlomovému porušení lze předpokládat i rotaci a sunutí dílčích bloků.

Protažení skalních výchozů směru SV–JZ na Milštejnu je jednoznačně určováno průběhem puklinových a zlomových struktur. Tyto se kříží se strukturami na ně kolmými. Níže uvedené charakteristiky struktur jednotlivých směrů jsou výsledkem terénní dokumentace skalních výchozů (včetně lomových stěn), podzemních dutin a interpretace povrchových geomagnetických měření. Naměřené prvky křehkého porušení pískovce v oblasti Milštejna I. jsou vyznačeny v mapě na **obr. 2**.

Směr SV–JZ

V jv. stěně Milštejna I jsou jasně patrné struktury orientované 300–320°/80–85°. Mají charakter zón brekciace, v nichž byla tektonická brekcie druhotně zpevněna křemitým tmelem. Dobře lze tyto struktury sledovat v bývalém lomu uvnitř skalního areálu. Skalní defilé v jz. části

areálu je zvnějšku přírodním výchozem, zevnitř se jedná o lomovou stěnu, která sleduje v délce 40 m zónu brekciace přibližně 0,5 m širokou. Mělký jámový lom u srubu (lokalita 5) je rovněž omezen rupturami této zóny ve vzdálenostech prvních metrů. Tektonické porušení zde umožňovalo blokové výlomky velmi kvalitního masivního pískovce pro výrobu mlýnských kamenů. Podobné podmínky jsou i severně od srubu, kde je odlámáno přibližně 6 výškových metrů v lavicích sledujících tuto zónu.

V největší milštejské jeskyni (6-01, Brzák a kol. 2000) protažené ve směru SV–JZ se ruptury tohoto směru projevují jako jednotlivé vyznívající sevřené pukliny s podstatně menším sklonem (300/65–40°). Voda vytékající po těchto puklinách je místy nabohacená sloučeninami železa.

Ve směru SV–JZ probíhá i nápadná puklina dlouhá 20 m (sklon 80° k JV), gravitačně odsedlá, místy průlezná, tvořící horní část jeskyně 6-02 (Brzák a kol. 2000). Je doprovázena tektonickou brekcií vyplňující až 0,5 m široký prostor mezi paralelními a zpeřenými rupturami na sv. stěně. Podobná situace je i na paralelních rupturách, které omezují stěny v nižších částech jeskyně. V příčném vertikálním řezu je dobře patrný klínovitý tvar těchto úzkých zón brekciace i jejich vyznívání vzhůru. Prostory mezi úlomky pískovce jsou zčásti vyhojeny křemitým tmelem.

Pásmo tektonické brekcie stejného směru asi 2 m široké je dobře viditelné v sv. zakončení skalky na Milštejnu III; také zde evidentně došlo k prokřemenění pískovce až po vzniku brekcie.

Skalní věže na severním konci a skaliska na jižním konci Milštejnu I jsou protažená již ve směru SSV–JJZ a jsou omezena puklinami orientovanými 280–290°/80–85°. Na j. skalisku (lokalita 4) kolísá jejich sklon od 60 do 15° a většinou jde o sériové paralelní (po cca 0,2 m) pukliny délky prvních metrů s mírně obloukovým průběhem.

Drcená pásma stejného typu jako na Milštejně se vytvořila v podložní kře lužického zlomu v celém jeho průběhu v době maximálního normálového stlačení v nejsvrchnější křídě až eocénu (Adamovič a Coubal 1999), a především ve východní části Lužických hor byla využita pro výstup melilitických žilných hornin. Bývají kolmá na zónu lužického zlomu a spolu s pohyby na samotném zlomovém pásmu patří k nejstarším tektonickým deformacím křídových sedimentů. Brekciace na Milštejnu usnadnila pronik drobných těles znělcového magmatu i migraci roztoků bohatých Si. Z hlediska procesu prokřemenění pískovce tedy hrála klíčovou úlohu. V místech s nižší intenzitou prokřemenění pak podmínila vytvoření „chodeb“ mezi skalními hřbety.

Směr ZSZ–VJV

Struktury směru SV–JZ jsou příčně segmentovány drcenými pásmy o šířce do 10 m, jejichž prvky mají směr ZSZ–VJV. Tato drcená pásma pak oddělují bloky relativně neporušené horniny. Drcené pásmo pozorovatelné v okolí lokality 6 na sz. stěně Milštejnu I je tvořeno sériovými puklinami převažující orientace $10\text{--}30^\circ/60\text{--}80^\circ$. V místech křížení s drcenými pásmy ZSZ–VJV zde dochází k silnému prokřemenění na plochách omezujících ze sz. strany zóny brekciace SV–JZ (viz Formy prokřemenění pískovce). Na lokalitě 6 lze od SZ k JV sledovat vývoj od pravidelně uspořádaných „prizmatických“ polygonálních sloupků (**obr. 3**) k neuspořádané melanži ostrohranných i zaoblených kamenů se současným snižováním intenzity prokřemenění.

Nejnápadnějším projevem tohoto směru je tektonické postižení nejvyšší skalní věže na Milštejnu I, která se ve své jižní části skládá z paralelních desek o síle do 1 m a výšce až 15 m (**obr. 4**). Desky jsou odděleny vesměs volnými puklinami mírně se rozevírajícími směrem vzhůru, se zbytky brekcií, vyhojených zcela nebo zčásti křemitými sintry. Na jedné z těchto sériových puklin se nacházejí drobné polokruhové cyklické ruptury, rozevřené na 1–3 mm. Přes jednotlivé desky probíhají napříč v intervalu 1–2 m opět paralelní ruptury s orientací $260/30^\circ$ resp. $90/20^\circ$. Ty se při povrchu na sz. straně věže gravitačně rozevívají.

Významnou strukturou směru SZ–JV, v detailu až ZSZ–VJV, je asi 4 m široká zóna tvořená paralelními a zpeřenými puklinami orientace $230\text{--}240^\circ/75^\circ$, resp. $40\text{--}60^\circ/20\text{--}70^\circ$, procházející přes skalní bránu na Milštejnu I (lokalita 7, **obr. 5–6**). Ruptury jsou zpravidla otevřené a volné, se slabě silicifikovanými plochami. Zóna začíná vlevo od vchodu do jeskyně 6-01 a prochází její jižní částí. Zde omezuje trojúhelníkovou prostoru konvexní stěnou $240/75^\circ$, zatímco protější zeď má již orientaci odpovídající strukturám hlavní věže ($20/85^\circ$). Podél této konvexní stěny byl zaznamenán na slepencových polohách vertikální pohyb o výšce 1,5 m s poklesem jz. kry. Odtud pokračuje stále v podzemí ke skalní bráně, kde má místy výrazně nižší úklon (až 20°). Prochází napříč skalní bránou a vychází ven na již strmějších rupturách. V bráně se stýkají tektonické prvky několika směrů (i pukliny směru Z–V a S–J). Silné rozpukání umožnilo prorazit v těchto místech skálu a zpřístupnit tak lom i z této strany.

Na základě ukončení žilných těles vulkanitů, jak byly geofyzikálním průzkumem vymapovány, lze usuzovat na přítomnost zlomu směru SZ–JV, kryjícího se s uvedenou zónou (**obr. 1**). Poslední pohyby na

tomto zlomu musely být mladší než hlavní žilné intruze. Připustíme-li původní propojení hlavních intruzí do jediné obloukovitě prohnuté subvertikální žíly, můžeme popsat pozdější pohyb na zlomu jako levostranný horizontální posun o vzdálenost 100 m. Žilná tělesa vulkanitů jsou dále dislokována drobnějšími zlomy směru zhruba SZ–JV s horizontální složkou pohybu do 15 m (viz **obr. 1**).

Směr S–J

Ruptury směru S–J byly zjištěny pouze v sv. části Milštejnu I, v části spodního skalního defilé provázeného systémem jeskyní 6-01 a 6-02. Jedná se vždy o drobné smykové zlomy o orientaci $260\text{--}275^\circ/65\text{--}80^\circ$, projevující se jako prokřemenělá žebra o síle do 1 cm. Zlomové plochy jsou velmi rovné až hladké, ale bez viditelných striací.

6. Tělesa vulkanitů

Tělesa vulkanických hornin zjištěná pozemním geomagnetickým měřením na Milštejnu lze rozdělit do tří kategorií:

1. drobné pravé žíly
2. pravé žíly s výraznějšími magnetickými projevy
3. tělesa projevující se plošnými magnetickými anomáliemi.

Pravé žíly o velmi malé mocnosti, zřejmě do 10 cm, a nevelké stálosti vyplňují především krátké úseky drčeného pásma SV–JZ na Milštejnu I a II. Projevují se magnetickými anomáliemi 15–25 nT a jsou zjištěny jen při kroku měření kratším než 2,5 m. Trojice takových žil směru SSV–JJZ s rozestupy kolem 5 m na Milštejnu I (prostřední žíla probíhá přímo přes srub, lokalita 5, **obr. 1–2**) je vedle starší brekciace okolního pískovce doprovázena řadou paralelních smykových puklin s produkty dynamického prokřemenění a s prozelezněním. Tyto pukliny jsou mladší než drčené pásmo a na základě jejich podobnosti s puklinami sledujícími jiná žilná tělesa lze soudit, že jejich vznik přímo souvisí s procesem vmístění magmatu. Horninové složení těchto žil nelze určit.

Magneticky nejvýraznějším žilným tělesem je pravá žíla s anomáliemi 100–200 nT směřující od Milštejnu III k JZ do okolí Stříbrné studánky. Odtud se začíná stáčet do západního směru a západně od asfaltové lesní cesty až do zsz. směru. Zčásti tedy žíla sleduje i stezku vedoucí od asfaltové cesty (lokalita 8) ke skalní bráně. Vzhledem k průběhu žíly nelze vyloučit, že je součástí neúplného žilného prstence obepínajícího intruzivní centrum na Suchém vrchu. V prostoru sz. od Milštejna I se

žila kříží s magneticky stejně výraznými žilami směru S–J. Jednu z těchto žil lze sledovat jižním směrem až na elevaci jz. od Milštejna, kterou přechází šikmo na směr jejího protažení. Zde byly nejvyšší hodnoty magnetického pole (+190 nT) naměřeny v místě přechodu přes strouhu oddělující elevaci od svahů Trávníckého vrchu. Sonda na vrcholu elevace (lokalita 1) odkryla šedookrový jíl vykazující střední hodnoty magnetické susceptibility (**tab. 1**).

Poměrně výrazný magnetický projev uvedených pravých žil na Milštejně odpovídá hodnotám magnetické susceptibility, jaké byly naměřeny pro znělce na Suchém vrchu (**tab. 1**). Žíly bazaltoidních vulkanitů zjištěné ve větší vzdálenosti od Milštejna, na jz. a v. svazích Suchého vrchu, poskytují totiž magnetické anomálie ještě o jeden řád vyšší (+1800 až +4000 nT). Také vzhled rozloženého vulkanitu v sondě na elevaci jz. od Milštejna (lokalita 1) a jeho magnetická susceptibilita odpovídají znělci.

V nejbližším okolí Milštejna byly zjištěny tři oblasti s plošně zvýšeným magnetickým polem. Anomálie jsou způsobeny tělesy v okrajových partiích intruzivních komplexů. Lze je nejlépe popsat jako ložní žíly, v některých úsecích možná zdvojené nebo ztrojené. Vzhledem k tomu, že navazují na výchozy znělce, je jejich horninové složení zcela jasné.

Na *jihu* se k milštejnským pískovcům přibližuje výběžek komplexu Trávníckého vrchu (+40 nT), zřejmě ložní žíla, a to na vzdálenost asi 150 m. V jejím pokračování leží blízko rozcestí přímo na jižním úpatí Milštejnu I menší horizontálně deskovité těleso znělce: bylo ověřeno sérií sond, z nichž jedna naproti skále označované jako „Lužický běs“ prohloubila dávnou, zřejmě středověkou kutací jámu. Jeho magnetický projev je ale téměř nezatelný. Rozložený znělec zde má charakter šedého jílu s černými ledvinitými agregáty tvořenými směsí kryptomelanu $K(Na)Mn_8O_{16}$ a romanechitu $BaMn_5O_{10} \cdot H_2O$. Bodové analýzy těchto agregátů (po přepočtu na oxidy) ukázaly 82,4 % MnO, 17 % BaO a 0,6 % K_2O .

Ke skalce na Milštejnu III se z *východu* na vzdálenost jen 30–40 m přimyká znělcové těleso (+100 nT) vycházející na povrch na lokalitě 10. Jde zřejmě o nižší patro ložních žil Suchého vrchu. Nejvýraznější je ložní intruze znělce tvořící jz. hřbet Suchého vrchu a zasahující do *západního* okolí Milštejnu I (+130 až +260 nT). Od skalní brány ji dělí vzdálenost jen 25 m. Dále na jih ale tato intruze nepokračuje: končí na linii ZSZ–VJV, rovnoběžně s předpokládaným zlomem porušujícím soubor pravých žil (**obr. 1**).

Přítomnost podobného znělcového tělesa přímo na Milštejně v podloží lomu na mlýnské kameny je nepravděpodobná, protože zde nebyla zjištěna žádná plošná magnetická anomálie. Tato představa, vyjádřená Zimmermannem (1909), byla založena na údajném nálezů balvanů obsahujících kontakt pískovce se znělcem.

Na obvodu plošných anomálií magnetického pole byly v několika případech zaznamenány ještě silnější lineární anomálie. V mapě na **obr. 1** jsou znázorněny jako pravé žíly, ale stejně tak je lze interpretovat jako nahromadění magnetických minerálů v periferních výběžcích ložních žil.

Provedené podrobné geomagnetické měření tedy vyvrátilo existenci centrální žíly vulkanické horniny – bazaltoidu na Milštejně. Drobné žíly jako jediné zhruba sledující směr pískovcového hřbetu navíc zjevně nesouvisejí se vznikem masivního prokřemenění. Bazaltoidní vulkanity se vyskytují v nejbližším okolí Milštejna zachyceném na mapce na **obr. 1** zcela podřízeně nebo dokonce zcela chybí, a všechna intruzivní tělesa jsou tvořena znělcem.

7. Magnetická susceptibilita hornin

Zjištěné hodnoty magnetické susceptibility jsou shrnuty v **tab. 1**. V případě pískovců jsou velmi nízké a nejsou odvislé od stupně prokřemenění. Hodnoty vyšší než 0 u pískovců lze vysvětlit primární přítomností klastických magnetických minerálů v pískovci. Nulová magnetická susceptibilita byla naměřena v kataklazovaných zónách v pískovci tmelelých šedohnědým opálem. Mezi znělcovými horninami se podařilo odlišit dva typy s různými hodnotami magnetické susceptibility: znělcce s vyššími hodnotami (kolem 10) tvoří vrchol Suchého vrchu, pravé žíly a ložní žílu vybíhající odtud obloukovitě k Milštejnu I, zatímco znělcce s nižšími hodnotami (kolem 0,6) tvoří nižší patro ložních žil v oblasti v. a jv. od Milštejnu III.

8. Formy prokřemenění pískovce

Na většině výchozů vykazují pískovce znaky většího či menšího zpevnění, které lze označit termínem prokřemenění, ačkoliv ne vždy dochází k tvorbě druhotného křemene. Podle intenzity zpevnění jsme odlišovali pískovce zdánlivě nealterované nebo slabě prokřemenělé, pískovce středně prokřemenělé a pískovce silně prokřemenělé.

Základním poznatkem ze studia prokřemenění na Milštejně je, že jeho intenzita:

- je zvýšená v zónách brekciace směru SV–JZ, zvláště pak podél jejich sz. okrajů;
je nejvyšší ve vzdálenosti 13–25 m od intruzivních těles znělce;
od určité horizontální úrovně (zhruba dno lomu) směrem dolů rychle klesá;
je nepřímě úměrná stupni prosycení pískovce oxihydroxidy Fe.
Železité pískovce neobsahují prakticky žádný druhotný SiO_2 ;
nezávisí na zrnitosti původního pískovce.

Pískovce zdánlivě nealterované lze nalézt na některých místech Milštejnu I (např. nižší partie jižního skaliska – lokalita 4, okolí jeskyně 6-01) a zvláště na Milštejnu II. Jen velmi slabě alterované jsou i skalní výchozy ve východním sousedství prokřemenělé skalky na Milštejnu III. Tyto pískovce se zásadně vyskytují ve vzdálenosti alespoň 30 m od nejbližšího většího intruzivního tělesa. Kontakty křemenných zrn jsou spíše bodové než liniové a nejsou zde patrné známky tlakového rozpouštění. Dostatek volného prostoru zde však umožnil syntaxiální obrůstání zrn klastického křemene novotvořeným křemenem, což je při zkřížených nikolech patrné u asi 5 % zrn.

Pískovce se střední intenzitou prokřemenění jsou na Milštejně nejčastější a tvořily ideální surovinu pro výrobu mlýnských kamenů. Jsou prakticky bez volných pórů: zrna mají v důsledku tlakového rozpouštění liniové kontakty a případné mezizrnové prostory jsou vyplněny jemnějšími zrny a drobně krystalickým křemenem.

Pískovce (spíše kvarcity) s nejvyšší intenzitou prokřemenění jsou světle šedé až narůžovělé, s lasturnatým lomem. Nejsou na nich makroskopicky viditelné jednotlivé klasty, a svým vzhledem tak připomínají „litý křemen“ nebo pazourek. K tlakovému rozpouštění a tmelení křemenem se zde přidává ještě tmel z vláknitého SiO_2 – chalcedonu (**obr. 7**). Chalcedon radiálně obrůstá křemenná zrna a spolu s mladším mikrokrystalickým křemenem se podílí na úplném vyplnění mezizrnových prostor. Partie silně prokřemenělého pískovce místy s povlaky křemitých sintrů byly zjištěny v sz. stěně Milštejnu I v místě křížení struktury SV–JZ s drceným pásmem ZSZ–VJV (lokalita 6, **obr. 3**) a v sz. lemu zóny brekciace SV–JZ na Milštejnu III (lokalita 9, **obr. 8**).

Silně prokřemenělé kataklazované polohy byly ojediněle zjištěny v pískovcových balvanech ve výklizu z lomu na jz. svahu Milštejna I

(lokalita 3). Mají šedohnědou barvu, což může být způsobeno přítomností leukoxenizovaných zrn ilmenitu: obsahy Ti v tmelu se pohybují kolem 1 % a obsahy Fe v desetínách procenta. Křemenná zrna jsou ostrohranná, 0,04–0,1 mm velká, navzájem se nedotýkají a jsou tmelena SiO_2 (zřejmě opálem). Horninu je tak možno nazvat prokřemeněným jemně písčitým prachovcem. Kontrast ve zbarvení a velikosti a zaoblení zrn oproti sousednímu světlému prokřemenělému hrubozrnnému pískovci bez kataklázy je výrazný a náhlý. Prachovec tvoří velmi ostré hrany a svým vzhledem připomíná znělec. Je možné, že „kontakty mezi pískovcem a znělcem“ pozorované na balvanech v lomu Zimmermannem (1909, 1920) byly rovněž podrceným pískovcem tmeleným šedohnědým SiO_2 .

Ze studia prokřemenění pískovců na Milštejně je možné odvodit, za jakých okolností docházelo k vysrážení druhotného křemene, opálu, popř. chalcedonu. Hlavním faktorem je bezpochyby blízkost intruzivních těles vulkanitů: na Milštejně I je nejvyšší intenzita prokřemenění na skalní bráně nejbližší (25 m) od znělcové ložní žíly a dále v blízkosti drobných pravých žil v okolí srubu. Na skalce na Milštejně III je oblast s nejvyšší intenzitou přivrácená ke znělcové žíle ležící odtud 13 m na SZ a skalka je protažená rovnoběžně s touto žilou. Zpevnění pískovce v blízkosti žíly znělce je dobře patrné také v morfologii jižního okolí elevace 300 m jz. od Milštejna I. Otázku proč nedošlo k zachování pískovcových výchozů v ještě menších vzdálenostech od intruzí lze obtížně diskutovat bez provedení sondážních prací, které by odkryly pískovce v tomto intervalu, skryté pod vrstvou sutí. Dalším faktorem příhodným pro vysrážení křemene na Milštejně byla přítomnost zón vyznačujících se v důsledku tektonického porušení vyšší propustností pro mineralizační roztoky, ať už šlo o široké zóny drcení a brekciace nebo úzké zóny kataklázy křemenných zrn. Přítomnost železa v pískovci naopak zabraňovala vysrážení křemene, opálu či chalcedonu zvýšením rozpustnosti SiO_2 v roztoku. Prostorová závislost prokřemenění na zónách brekciace SV–JZ a na distribuci Fe v pískovci ukazuje, že jak vznik těchto zón, tak i proces proželeznění musely vysrážení druhotného SiO_2 předcházet. Vazba na znělcová tělesa pak ukazuje na souvislost prokřemenění se změnami profilu pH podzemních vod v době jejich intruze.

Zajímavým zjištěním je, že od určité horizontální úrovně dolů intenzita prokřemenění náhle klesá. Tato úroveň má charakter souboru nad sebou ležících subhorizontálních desek prokřemenělého pískovce, jejichž mocnost celkově klesá od cca 10 cm u nejvyšší desky až po cca 1 cm u nejnižší desky. Současně se zmenšováním mocnosti se směrem

dolů desky zahušťují. Mikroskopicky bylo zjištěno, že každá deska původně představovala drobný vrstevní zlom, projevující se přítomností kulisovitě uspořádaných zón kataklázy 0,5–1 mm širokých. Zóny obsahují křemenná zrna o velikosti kolem 0,1 mm, jemnější než v okolním pískovci. Omezení kataklazovaných zón je rychlé, ale nikoliv ostré – jen vzácně je pozorovatelné rozlámání větších zrn svým okrajem zasahujících do těchto zón. Ke katakláze proto muselo dojít určitou dobu před prokřemeněním: během této doby se některé klasty ještě reorientovaly. Takto oslabené zóny byly později impregnovány přednostně různými fázemi SiO_2 . Popsanou úroveň lze nejlépe sledovat na jižním skalisku Milštejnu I (lokalita 4, **obr. 9**) nad vrcholem slepencové polohy ve výšce kolem 540 m n. m. a na četných balvanech v okolí vstupu do jeskyně 6-01.

9. Srovnání s blízkými výskyty prokřemenělých pískovců

Podobné výskyty prokřemenělých pískovců je možno pozorovat i v okolí Milštejna. V zóně podél lužického zlomu leží skalní výchozy Sperlichstein a Trojhran sz. od Horní Světlé a dále Krkavčí kameny (Rabenstein a Falkenstein) severně od Dolní Světlé. Na všech převažuje dynamický typ prokřemenění daný smykovými pohyby na drobných zlomech. V zářezu cesty na severním úbočí vrchu Kulich u Krompachu má prokřemenění podobu subhorizontálních desek podobně jako na lokalitě 4 na Milštejně I. V levém břehu Hamerského potoka na z. konci nádrže Naděje a na jižním úbočí Kamenného vrchu nad hrází nádrže Naděje má prokřemenění masivnější charakter a byla zde rovněž zjištěna přítomnost znělcových těles. Na Kamenném vrchu jsou navíc přítomny jevy koroze pískovce (soustředí se do silněji prokřemenělých partií) včetně skalních hodin a náznaků škrapů, a vysrážení SiO_2 v podobě sintrových kůr tvořených chalcedonem.

10. Vznik jeskynních dutin na Milštejně

Jeskynní prostory popsané z Milštejna např. Vortischem (1934) a Brzákem a kol. (2000) jsou v zásadě modelované orientací puklin a zlomů, místy i gravitačním odsedáním na puklinových plochách (jeskyně 6-02), většina jejich vnitřního povrchu (zvláště v jeskyni 6-01) se ale vyznačuje oblými tvary nezávislými na křehkém porušení pískovce. Podobné tvary v pískovcích vznikají zpravidla rozšiřováním a spojováním

výklenků typu tafoni (Vítek 1981), podobný vznik jeskyní těchto rozměrů v pevném, prokřemeněném pískovci lze však těžko předpokládat. V případě milštejnských jeskyní lze vyloučit i vznik v důsledku proměnlivého obsahu železitého tmelu (srv. Knust a Weber 1987) nebo selektivní krasování postupující po vápnitějších polohách (srv. Cílek 1996).

I přes absenci karbonátového tmelu se na mnoha místech zdejší jeskyně vyznačují formami známými z jeskyní v karbonátových horninách: hladkými povrchy, konvexními i konkávními boulovitými tvary na stropěch připomínajících projevy evorze (**obr. 10**) a samozřejmě také výskytem sintrů – v tomto případě křemitých. Pozorování z Milštejna i z jiných lokalit prokřemenělých pískovců Lužických hor navíc ukazují, že tvorba dutin, škrapů a jiných krasových tvarů se soustřeďuje do partií s nejvyšší intenzitou prokřemenění. Na Milštejně leží jeskyně v těsné blízkosti drobných proniků vulkanitů, nejspíše znělce.

Ačkoliv bude zapotřebí většího počtu pozorování z prokřemenělých pískovců v okolí, zdá se, že jeskyně na Milštejně jsou projevem klasického křemencového krasu, kde je křemitá hmota v některých partiích – zvláště těch s převahou amorfního a kryptokrystalického SiO_2 – rozpouštěna, aby se jinde opět vysrážela. Tento proces je popsán i z dnešních oblastí humidního mírného nebo tropického pásma (Chalcraft a Pye 1984, Wray 1997).

11. Závěr

V zájmu zjištění vzájemných vztahů mezi tektonickými strukturami, intruzivními tělesy vulkanitů a různými typy prokřemenění křídových pískovců byla podrobně zdokumentována oblast Milštejna v Lužických horách. Dříve vyslovovaný předpoklad přítomnosti žíly bazaltoidu procházející ve směru SV–JZ osní částí Milštejna se ukázal jako mylný. Namísto žíly je zde v tomto směru vyvinuta série drcených pásem s brekciací pískovce kolem 0,5 m mocných, jejichž protějškem v mikroskopickém měřítku jsou až 1 mm široké zóny kataklázy. Tyto deformace zjevně předcházely procesu prokřemenění pískovců, během kterého na sebe soustředily největší objemy nově vysráženého SiO_2 . Drcená pásma SV–JZ jsou proniknuta drobnými žilami vulkanických hornin pravděpodobně znělcového složení. Do těsné blízkosti skal na Milštejnu zabíhá pravá žíla znělce z úbočí Suchého vrchu; její směr se zde plynule mění z jihozápadního na západní a poněkud menší odžilky z ní vybíhají k S a J. Nově objeveny byly také ložní žíly znělce zabíhající k Milštejnu od

severu (dvě patra) a od jihu. Přesto se zdá, že žádná z ložních žil nezasa- huje až do prostoru samotného Milštejna. Znělcové intruze i drcená pásma SV–JZ jsou porušena zlomy SZ–JV až ZSZ–VJV doprovázenými smykovými puklinami.

Nově zjištěná geologická stavba umožňuje diskutovat původ různých forem zpevnění pískovce, které lze shrnout pod pojem prokřemenění (silicifikace). Nejnižší intenzita prokřemenění, makroskopicky neviditel- ná, je spojená se syntaxiálním obrůstáním klastických zrn křemene novo- tvořeným křemenem. Pískovce silněji prokřemenělé se vyznačují tlako- vým rozpouštěním zrn a vyplněním pórů mikrokrytalickým křemenem. Tento typ pískovce je vyvinut ve vzdálenosti 13–25 m od znělcových intruzí, zpravidla v drcených pásmech SV–JZ. Vůbec nejvyšší intenzity nabývá prokřemenění podél sz. okrajů těchto pásem, v místech křížení s příčnými zlomy. Vedle tlakového rozpouštění se zde hojně uplatňuje křemen-chalcedonový tmel a pískovec má vzhled jednotlivé křemenné hmoty.

Rozpustnost klastického křemene je za normálních podmínek velmi nízká. Převod Si do roztoku vyžaduje značné množství cirkulujících podzemních vod zahřátých na 60–100 °C (McBride 1989) nebo výrazný posun jejich pH směrem k alkalické reakci. Blízkost znělcových intruzí naznačuje, že obojího mohlo být dosaženo v době jejich vmístění. Vli- vem alkalického rozpouštění byla korodována křemenná zrna nejbliže intruzi a Si byl unášen ve formě kyseliny křemičité dále od intruze, až po dosažení přesycení Si. Ve stěnách drcených pásem, představujících plochy maximální propustnosti pro migrující roztoky, pak docházelo k jeho zpětnému vysrážení. Část křemene obrůstajícího původní klasty ve větší vzdálenosti od intruze může kromě toho pocházet ze zóny tla- kového rozpouštění v pískovci blíže intruzi.

Na základě nových pozorování na Milštejně lze předpokládat zhruba tuto posloupnost důležitých geologických procesů vedoucích k dnešní podobě tohoto výrazného pískovcového hřbetu:

- 1) usazení pískovců a slepenců v mělkém moři ve svrchní křídě (v conia- ku), před asi 88 mil. lety
- 2) vznik drcených pásem SV–JZ kolmých na lužický zlom v souvislosti s tektonickým stlačením v tomto směru na hranici křída/terciér, před 77–50 mil. lety; části drcených pásem byly prosyceny sloučeninami Fe (dále na východ proniknuty polzenitovým magmatem)
- 3) proniky znělcového magmatu a související prokřemenění okolních pís- kovců, hlavně v zónách vyšší propustnosti, na hranici eocén/oligocén,

- před asi 37 mil. lety; v zóně s převahou rozpouštění mohly vznikat první podzemní dutiny
- 4) porušení zlomy směru ~SZ–JV pravděpodobně ve středním až svrchním miocénu, před asi 13 mil. lety.

Poděkování

Výzkumné práce byly provedeny v rámci grantového projektu A3013302 Grantové agentury Akademie věd ČR. Za významnou pomoc při práci v terénu autoři srdečně děkují RNDr. Josefovi Peroutkovi (geofyzikální měření), dále RNDr. Jiřímu Dohnalovi a Mgr. Karlovi Malému z Přírodovědecké fakulty UK v Praze, a Joe Kidstonovi B.Sc. z Dalhousie University v Halifaxu. Některé aspekty minerálního složení sledovaných hornin konzultovali autoři s ing. A. Langrovou a RNDr. Jiřím Novákem, CSc. z Geologického ústavu AV ČR v Praze. Za grafické provedení mapek patří dík Janě Rajlichové a za pořízení fotografií z pískovcového podzemí Josefu Brožkovi (oba Geologický ústav AV ČR).

POUŽITÁ LITERATURA

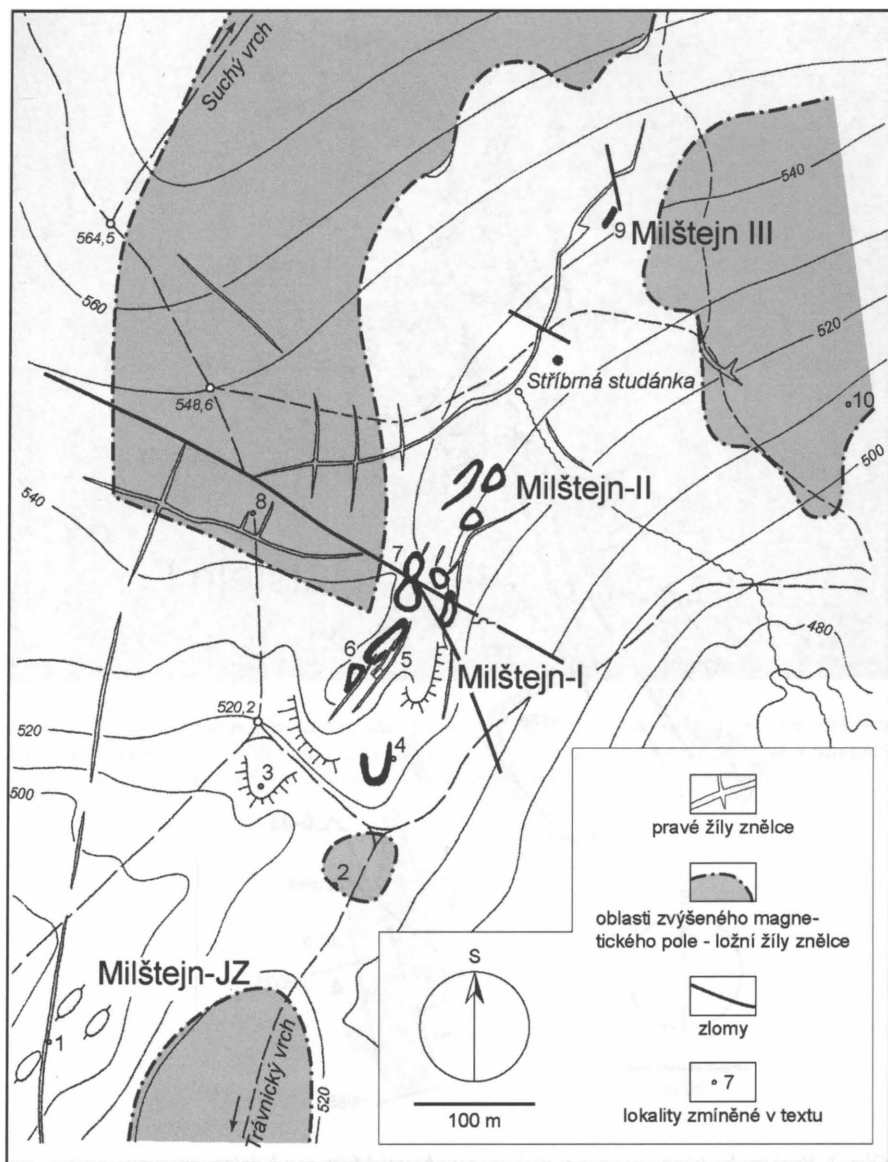
- Adamovič, J., 2001: Ferruginization in sandstones of the Bohemian Cretaceous Basin. – Ph.D. Thesis, MS Geologický ústav AV ČR Praha, 148 s. + příl.
- Adamovič, J. – Coubal, M., 1999: Intrusive geometries and Cenozoic stress history of the northern part of the Bohemian Massif. *Geolines*, 9: 5–14.
- Andert, H., 1929: Die Kreideablagerungen zwischen Elbe und Jeschken. II. Die nordböhmsche Kreide zwischen Elbsandsteingebirge und Jeschken und das Zittauer Sandsteingebirge. *Abh. der Preuss. Landesanstalt, Neue Folge*, 117. Berlin.
- Brzák, P. – Fabiáněk, O. – Havránek, P., 2000: Jeskyně na Milštejně. *Bezděz*, 9: 253–268.
- Chalcraft, D. – Pye, K., 1984: Humid tropical weathering of quartzite in southeastern Venezuela. *Zeitschrift für Geomorphologie*, 28: 321–332.
- Cílek, V., 1996: Jeskyně Psí kostel v pohoří Kummer. *Speleo (Praha)*, 23: 17–24 + 26.
- Coubal, M. – Adamovič, J. – Pazdírek, O., 1996: Lužický zlom a severní okraj české křídové pánve. – *Sedimentární geologie v České republice* 23. a 24. ledna 1996 v Praze. *Abstrakty*, s. 5–6. Přír. fak. UK Praha.
- Doležel, M., 1976: Radial and horizontal fault tectonics in the northern part of the Stráž Block (Cretaceous), northern Bohemia. *Věst. Ústř. Úst. geol.*, 51: 321–330.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 2000: Hradý okresu Česká Lípa. *Argo, Praha*, 204 s.
- Havránek, P., 1996: Dobývání železných rud v okolí Mařenic. *Bezděz*, 4: 153–162.
- Havránek, P., 1997: Štola Lemberk. *Jiz. Luž. Hory*, 2, 5: 36.
- Havránek, P., 1998: Skalní brána. *Bezděz*, 7: 225–227.
- Havránek, P., 1999: Dobývání železných rud u Janovic v Podještědí. *Bezděz*, 8: 297–304.
- Havránek, P. – Štika, J. – Plekanec, M., 2001: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách. *Bezděz*, 10: 119–148.
- Havránek, P., 2002: Lužické hory. In: Adamovič, J., Cílek, V. (red.): *Katalog vybraných významných geologických lokality pískovcových oblastí. Železivec české křídové pánve*. *Knihovna České speleologické společnosti* 38: 56–72. *Zlatý kůň Praha*.
- Kaiser, G. – Pilot, J., 1986: Weiter K–Ar Datierung an jungen Vulkaniten. *Z. Geol. Wiss.*, 14: 121–124.
- Knust, E. – Weber, D., 1987: Röhrenformige Strukturen und Röhrenhöhlen im Sandstein. *Karst und Höhle*, 1986/87: 103–110.
- Kučera, M., 1986: Mapa podloží křídý – pásmo lužické poruchy, 1 : 50 000. MS, Uranový průzkum V.; Rynoltice.
- Kučera, M. – Pešek, J., 1982: Geologické poměry v českokamenické svrchnopaleozoické pánvi a jejím okolí. *Acta Univ. Carol., Geol., Prouba Vol.*, 3: 285–295.
- Kühn, P. – Havránek, P. – Adamovič, J., 2001: Geologische Aspekte des Eisenerz-Bergbaus in den Sandsteinen der Lausitzer Kreide. *Geologica Saxonica – Abh. Mus. Miner. Geol. Dresden*, 46/47: 125–137.
- McBride, E., 1989: Quartz cement in sandstones: A review. *Earth Science Reviews*, 26: 69–112.
- Nazarov, A.M., 1986: Blokové schéma – tlustecký blok, 1 : 50 000. MS, Uranový průzkum V.; Rynoltice.
- Shrbený, O. – Vokurka, K., 1985: Současný stav geochronologického a izotopického výzkumu neovulkanitů Českého masívu a jejich uzavřenin. MS Archiv Česká geologická služba Praha.
- Ulrych, J. – Cajz, V. – Adamovič, J., red., 1998: *Magmatism and rift basin evolution. Excursion guide. Abstracts*. Český geologický ústav, Praha, 98 s.

- Valečka, J., 2000: Vysvětlivky k základní geologické mapě České republiky 1 : 25 000. List 02–242 Dolní Podluží. Český geologický ústav, Praha.
- Vítek, J., 1981: Morfogenetická typizace pseudokrasu v Československu. Sbor. Českosl. geograf. Spol., 86, 3: 153–165.
- Vortisch, W., 1934: Die „Höhlen“ am Mühlstein bei Zwickau in Böhmen und morpholog. Beobachtungen an der Felsengruppe. Firgenwald, 7, 3: 72–77.
- Wray, R. A. L., 1997: Quartzite dissolution: karst or pseudokarst? Cave and Karst Science, 24: 81–86.
- Zimmermann, K., 1909: Die Absonderung des Sandsteines in Säulen und Prismen. Mitteil. des Nordböh. Exkursions-Klubs, 32, 4: 330–334.
- Zimmermann, K., 1920: Burgenkunde und Geologie. Mitteil. d. Nordböh. Verein f. Heimatforschung und Wanderpflege, 41, 4: 159–180.

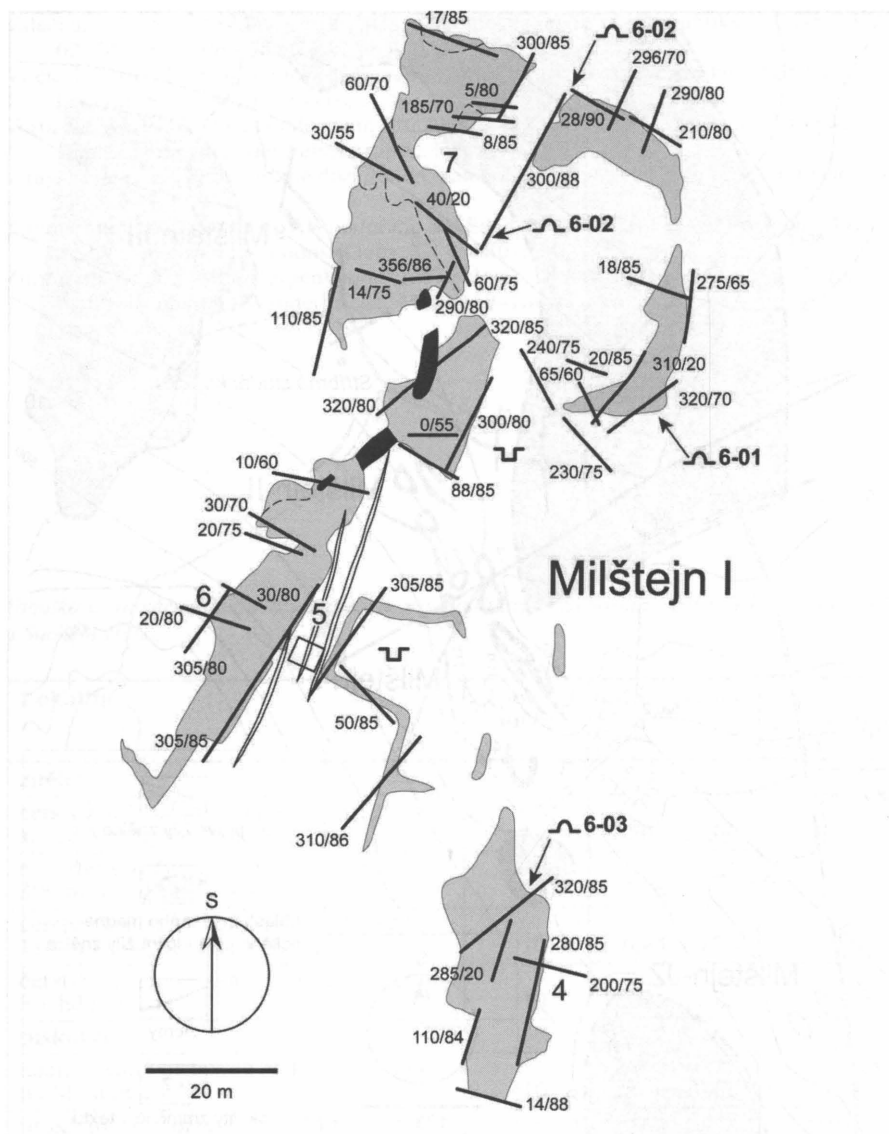
Tabulka 1. Naměřené hodnoty magnetické susceptibility (MS) horninových vzorků na Milštejně a Suchém vrchu.

Lokalita	počet měření	MS – rozsah	MS – průměrná hodnota
znělec			
čerstvý znělec v suti na rozcestí 125 m sz. od Milštejna I, lok. 8	10	7,50 – 12,00	9,33
rozložený znělec? v sondě na elevaci 300 m jz. od Milštejna I, lok. 1	4	2,28 – 8,16	5,25
čerstvý znělec v balvanech až skalkách 110 m jv. od Milštejna III, lok. 10	10	0,44 – 0,76	0,55
čerstvý znělec ve skalách na jz. úbočí Suchého vrchu	10	7,03 – 11,80	9,90
pískovec			
nealterovaný pískovec nad jeskyní 6-01 na Milštejnu I	10	0,00 – 0,03	0,01
prokřemenělý pískovec na Milštejnu III	10	0,00 – 0,02	0,01
prokřemenělý pískovec ve skalách na jz. úbočí Suchého vrchu	10	0,00 – 0,03	0,02
prokřemenělý prachovec na balvanu ve výklizu na jz. svahu Milštejna I, lok. 3	3	0,00	0,00

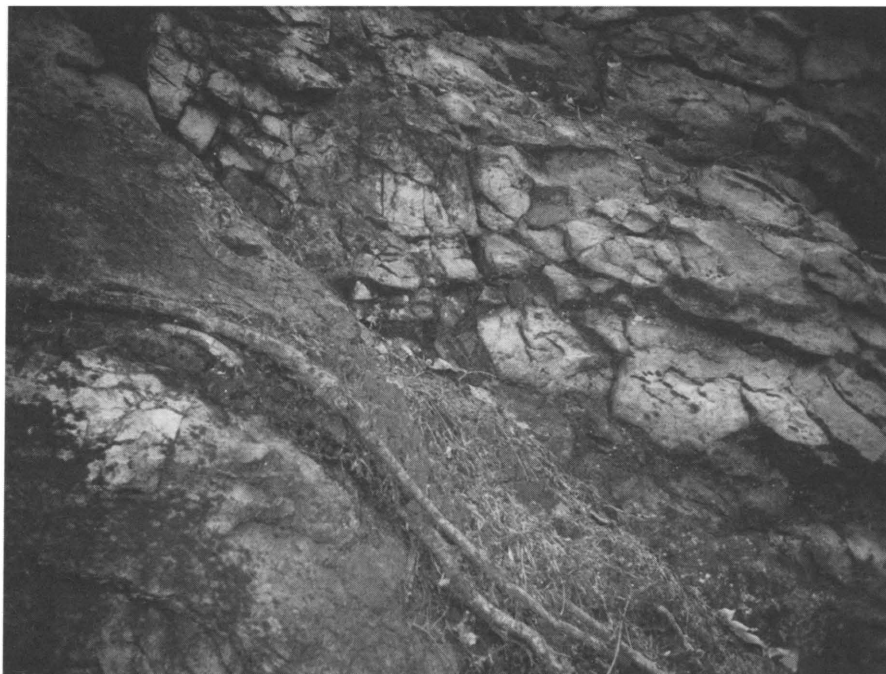

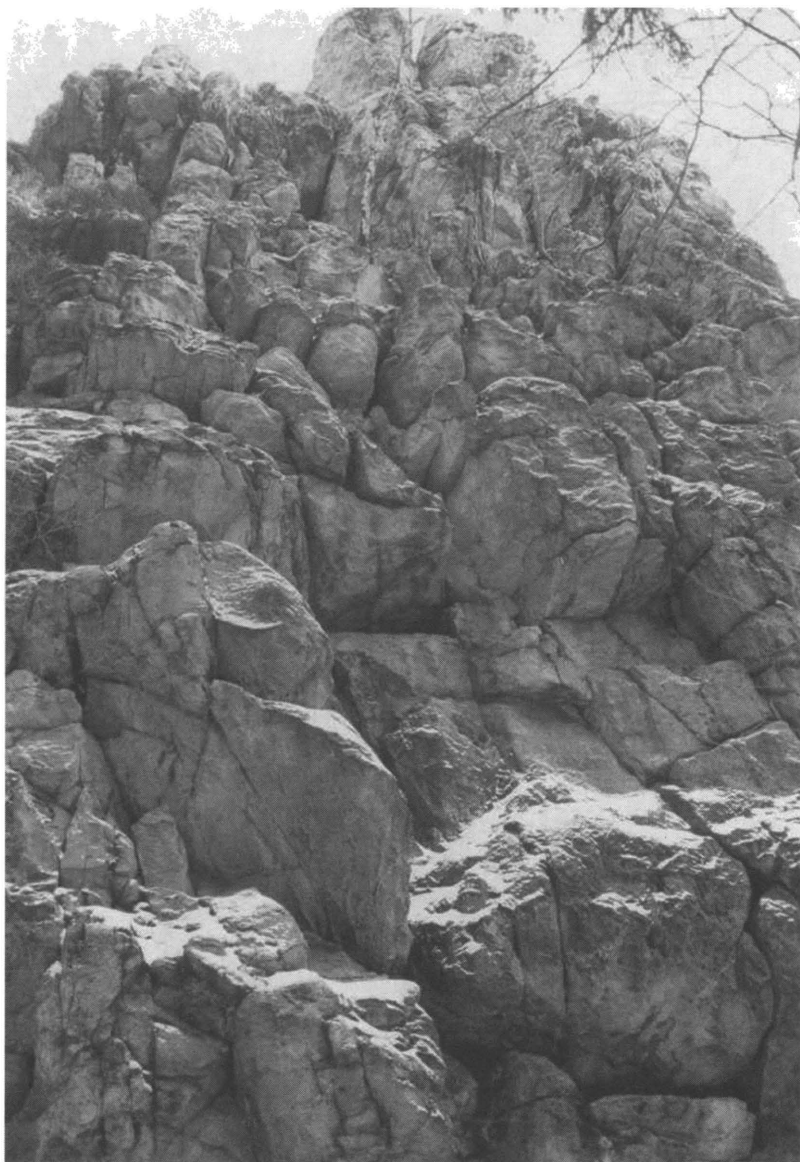
Obr. 1. Geologická situace v okolí Milštejna s vyznačením nově zjištěných těles vulkanitů a zlomů.

Obr. 2. Projevy křehkého porušení pískovce v oblasti Milštejna I dokumentované na povrchu skalních výchozů. Číslo před lomítkem označuje směr zapadání plochy ruptury (pukliny, zlomu), číslo za lomítkem sklon této plochy. Dvojitě čáry v okolí bodu 5 (srub) představují drobné žíly vulkanitů. Zbytky hradního zdiva (černě) podle Gabriela a Panáčka (2000).

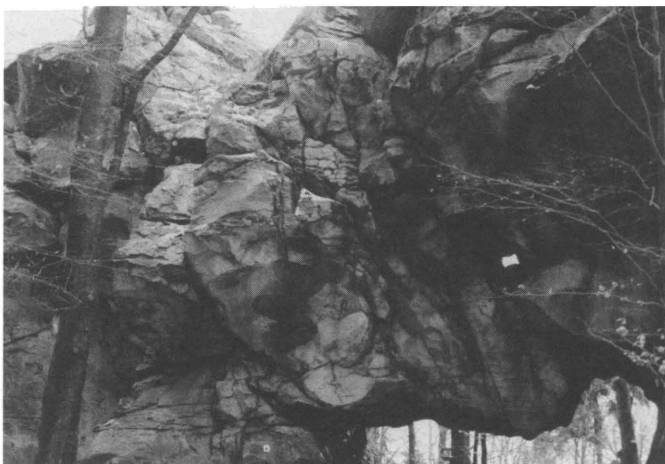
Obr. 3. Tektonicky podmíněná deskovitá až sloupkovitá odlučnost prokřemenělého pískovce na lokalitě 6 v sz. stěně Milštejnu I. Osy sloupků jsou zhruba kolmé k čelní puklině a zapadají pod úhlem 10° do směru 120°. Průměry sloupků nepřesahují 30 cm. Foto P. Havránek.

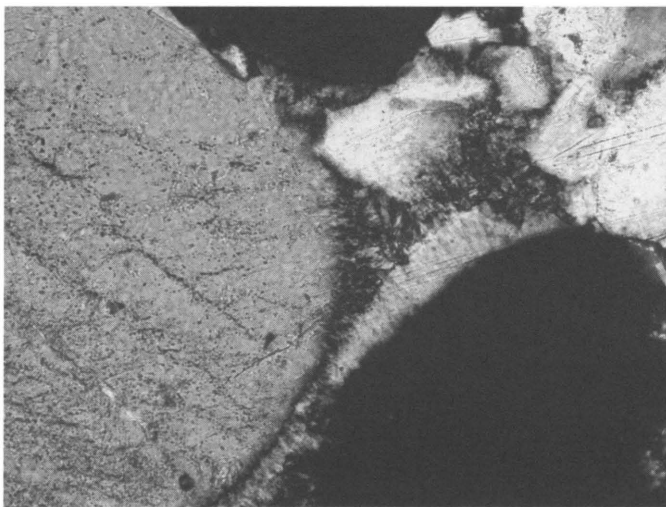
Obr. 4. Výrazné tektonické členění hlavní věže na Milštejnu I strmými puklinami směru SZ–JV, rovnoběžnými se zlomem procházejícím přes skalní bránu. Pohled od SZ. Foto P. Havránek.

Obr. 5. Fotomozaika úpatí severního pilíře skalní brány na Milštejnu I (lokality 7) zachycující soubor puklin a drobných zlomů s dynamickým prokřemeněním zapadajících strmě k severu. Pohled k S. Foto P. Havránek.

Obr. 6. Ve stropu skalní brány na Milštejnu I (lokality 7) se kříží zlomy a pukliny ukloněné pod středními úhly do směru 30° s náznaky sloupkovité odlučnosti (střed snímku) s puklinami ukloněnými pod strmějším úhlem do směru 60° (zcela vpravo), srv. mapa na obr. 2. Pohled k Z. Foto P. Havránek.

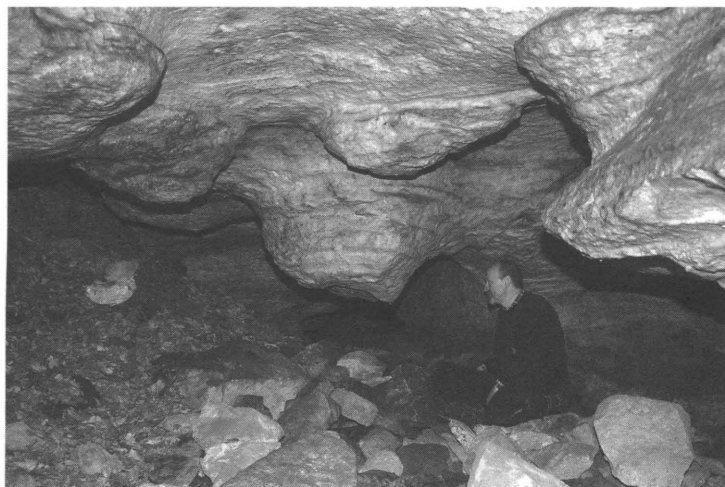
Obr. 7. Mikrografie intenzivně prokřemenělého pískovce ze sz. stěny skalky na Milštejnu III (lokality 9). Tmel je tvořený mikrokrystalickým křemenem a vláknitým chalcedonem. Delší hrana snímku 0,2 mm. Zkřížené nikoly, foto K. Malý.

Obr. 8. Skalka brekciovitého prokřemenělého pískovce na Milštejnu III (lokality 9). Nejvyšší intenzita prokřemění s chalcidonovým tmelem je pozorovatelná při pravé patě skalky. Žíla žnělce se nachází 13 m za pravým okrajem snímku. Pohled k JZ. Foto J. Brožek.

Obr. 9. Subhorizontální desky prokřemenělého pískovce ve východní stěně jižního skaliska na Milštejnu I (lokality 4). Pohled k západu. Foto P. Havránek.

Obr. 10. Konvexní boulovité tvary na stropu jeskyně 6-01 na Milštejnu I, morfologicky připomínající vápencový kras. Části milštejnských jeskyní mohly být modelovány alkalickým rozpuštěním křemene (chemickou korozí) v souvislosti s proniky znělcového magmatu v paleogénu. Foto J. Brožek.

RESUMÉ

Silifizierung der Sandsteine am Milštejn (Mühlstein) im Lausitzer Gebirge

Petr Havránek – Jiří Adamovič

Um die gegenseitigen Beziehungen zwischen tektonischen Strukturen, Intrusivkörpern von Vulkaniten und verschiedenen Typen der Silifizierung der Kreidesandsteine festzustellen, wurde eingehend die Umgebung des Milštejn (Burg Mühlstein) im Lausitzer Gebirge dokumentiert. Es handelt sich hier um einen in der Richtung NO-SW gestreckten Felskamm aus Sandstein. Seine morphologische Ausprägtheit ist durch eine nachträgliche Imprägnierung des Sandsteins der Březno-Schichtenfolge mit einem Quarzbindemittel bedingt, wodurch auch die Bedingung zum früher hier vor sich gegangenen Abbau von Mühlsteinen gegeben war.

Die Silifizierung und die in kleinerem Ausmaße auftretende Imprägnierung mit Eisenverbindungen am Milštejn führten zu der Annahme, dass hier ein hypothetischer, im axialen Teil des NE-SW streichenden Rückens verlaufender Gang eines basaltoiden Gesteins vorkommen sollte. Neue geologische und geophysikalische Arbeiten am Milštejn haben keinen solchen Gang nachweisen können. Die Achse des Kammes besteht aus einer Serie von um 0,5 m mächtigen, mit einer Brekziation des Sandsteines verbundenen Zerrüttungszonen. Diese Deformationen fanden offensichtlich vor dem Silifizierungsprozess statt, in dessen Verlauf sich die größten Volumen des neuangeschiedenen SiO_2 konzentriert haben. Die NO-SW streichenden Zerrüttungszonen werden von kleinen Gängen vulkanischer Gesteine wahrscheinlich phonolithischer Zusammensetzung durchdrungen. Bis in die Nähe der Felsen am Milštejn reicht außerdem ein vom Abhange des Suchý vrch streichender Phonolith-Gang und von Norden (zwei Stockwerke) und vom Süden her reichende Phonolith-Lagergänge hinein. Trotzdem erscheint es nicht als wahrscheinlich, dass keiner dieser Lagergänge bis in den Raum des eigentlichen Milštejn hineinreicht. Die Phonolith-Intrusionen und die NO-SW gerichteten Zerrüttungszonen werden von mit Scherspalten begleiteten, NW-SO bis WNW-OSO streichenden Brüchen gestört.

Die niedrigste Intensität der Silifizierung der Sandsteine ist mit einer syntaxialen Umwachsung der klastischen Quarzkörner mit neugebildetem Quarz verbunden. Die stärker verquarzten Sandsteine zeichnen sich durch Drucklösung der Körner und Verfüllung der Poren mit mikrokristallinem Quarz aus. Dieser Sandsteintyp ist in einer Entfernung von etwa 13–25 m von den Phonolithintrusionen und meistens in NO-SW streichenden Zerrüttungszonen entwickelt. Ihre überhaupt größte Intensität erreicht die Silifizierung entlang der NW Ränder dieser Zonen dort, wo diese von Querbrüchen durchkreuzt werden. Ausser der Drucklösung ist hier auch oft ein Quarz-Chalzedonkitt ausgebildet. Die Intensität der Drucklösung ist unabhängig von der Kornigkeit des Sandsteins und klingt schnell von einem bestimmten subhorizontalen Niveau (wahrscheinlich von einer eine Schichtfläche verfolgenden Störung) schnell aus.

Die Mobilisierung des SiO_2 muss in den Zusammenhang mit der Lokalisierung der Vulkanitkörper im Tertiär vor etwa 37 Mill. Jahren und einer nachfolgenden Migration alkalischer Fluide gestellt werden. Die der Intrusion am nächsten liegenden Quarzkörner wurden korrodiert und in einer gewissen Entfernung von der Intrusion, in einer Zone, in

der ihre Vermischung mit meteorischen Wässern mit einem normalen pH vor sich ging, kam es zu einer Ausfällung des SiO_2 . Auf diese Weise könnte sich die Entstehung der höhlenartigen Hohlräume am Milštejn erklären, da sie viele mehr an eine chemische Korrosion als an eine Erosion hinweisende Anzeichen aufweisen.

Übersetzt von Petr Kühn

**PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ
STŘEVLÍKOVITÝCH
(COLEOPTERA, CARABIDAE)
ŘEKY PLOUČNICE
NA ČESKOLIPSKU**

Luboš Purchart

Luboš Purchart: *Contribution to the knowledge of ground beetles (Coleoptera, Carabidae) of the river Ploučnice in the Česká Lípa region*

The results of faunistic research of the family *Carabidae* in the meanders of the river Ploučnice in the area between Žizníkov and Boreček, near Česká Lípa are presented. 3437 specimens belonging to 102 species were observed and new localities of their occurrence are given. Some species (*Amara infima*, *Harpalus signaticornis*, *Bembidion punctulatum*, *B. decorum*, *Pterostichus taksonyis* and *Anisodactylus signatus*) were found firstly after few decades and their occurrence confirmed.

Úvod

Oblast Českolipska byla a stále je oblastí zájmu řady entomologů, přispívajících k poznání zdejší entomofauny (např. Bouma 1997; Honců 1997a, 1997b; Chvalkovský 1998).

Střevlíkovitým (*Coleoptera, Carabidae*) se zde věnovala celá řada sběratelů, jejich výsledky publikovali Honců – Pulpán (1974), kteří se uceleně zabývali faunou střevlíkovitých Českolipska a provedli průzkum carabidofauny individuálním sběrem a odchytom do zemních pastí a též k těmto výsledkům připojili údaje pocházející z revize většiny muzejních a soukromých sbírek. Na ně pak navázali Honců – Vonička (1997), jež zmapovali faunu střevlíkovitých bývalého VVP Ralsko. Na střevlíkovité meandry Ploučnice mezi Borečkem u Mimoně a Žizníkovem u České Lípy se zaměřil Purchart (2001), který se, vedle faunistického průzkumu, pokusil i o zhodnocení zkoumaného území z hlediska čeledi *Carabidae*.

Příspěvek přináší výsledky faunistického průzkumu čeledi *Carabidae* na meandrech řeky Ploučnice na Českolipsku.

METODIKA

Sběr a zpracování dat

Sběr byl prováděn v letech 1999 v celém úseku řeky Ploučnice mezi Žizníkovem u České Lípy a Borečkem u Mimoně. V roce 2000 již bylo získávání materiálu omezeno převážně pouze na úsek mezi obcemi Veselí a Boreček.

Střevlíkovití byli loveni standardními metodami sběru (Novák 1969), tj. individuálně (především na písčných náplavech a ve vlastní nivě) a pomocí padacích zemních pastí upravených dle Růžičky – Antuše (1990). Jako konzervační tekutina bylo použito ethylenglykolu ve směsi s vodou a pivem v poměru 1 : 2 : 0,5. Pasti byly umístěny v nivě v liniích po 5–7 kusech s desetimetrovými odstupy na celkem sedmi lokalitách (obr. 1).

Získaný materiál byl determinován podle Hürky (1996). Nomenklatura je uváděna podle Pulpána – Hürky (1993). Rody *Amara*, *Bembidion*, *Europhilus*, *Trechus* determinoval J. Lebduška, ostatní rody det. L. Purchart (rev. J. Lebduška, *Pterostichus taksonyis* rev. J. Bašta). Druh *Amara infima* det. J. Lebduška, rev. V. Vysoký, *Agonum viduum* rev. P. Veselý.

Charakteristika lokalit

Čísla mapových polí jsou uvedena dle Pruner – Míka (1996). Nomenklatura syntaxonů sjednocena dle Moravec J. et al. (1995).

Lokalita I (5354)

- pravý břeh Ploučnice, asi 250 m SZ od silničního mostu u Hradčan přes Ploučnici
- nevyvinutá mokřadní olšina svazu *Alnion glutinosae* v sousedství mokřých lad v nivě Ploučnice se společenstvy svazu *Caricion gracilis*, *Phalaridion arundinaceae*

Lokalita II (5354)

- pravý břeh Ploučnice, asi 450 m Z od silničního mostu u Hradčan přes Ploučnici

- přechod mezi kulturními lesními porosty s *Picea abies*, *Quercus robur*, *Q. petraea* na stanovišti společenstva svazu *Genisto germanicae-Quercion* (pravděpodobně asociace *Vaccinio vitis-idaeae-Quercetum*) a nivou řeky Ploučnice. V té zaznamenány např. společenstva svazů *Caricion gracilis*, *Phragmition communis*, *Phalaridion arundinaceae*, fragmenty svazů *Alnion incanae*, *Calthion*, *Sparganio-Glycerion fluitantis*. Z významných, popř. i chráněných druhů zde roste *Hydrocotyle vulgaris*, *Calla palustris*, *Naumburgia thyrsoflora*, *Berula erecta*.

Lokalita III (5354)

- pravý břeh Ploučnice, asi 1300 m od silničního mostu u Hradčan přes Ploučnici
- kulturní lesní porost na okraji nivy řeky Ploučnice s dominantní *Pinus sylvestris* a *Quercus robur* s příměsí *Betula pendula* a *Picea abies*. V bylinném patře se vyskytují např. *Carex brizoides*, *Anemone nemorosa*, *Vaccinium myrtillus*, *Pteridium aquilinum*, *Melampyrum pratense*

Lokalita IV (5354)

- levý břeh Ploučnice, asi 1450 m od silničního mostu u Hradčan přes Ploučnici
- přechod mezi nivou se společenstvy svazů *Caricion gracilis*, *Phalaridion arundinaceae*, *Alnion glutinosae* a fragmenty společenstva svazu *Salicion cinereae* a kulturními lesními porosty na terase řeky na stanovišti společenstva svazu *Genisto germanicae-Quercion*. V nedalekých odstavených ramenech řeky fragmenty společenstev svazů *Batrachion aquatilis* a *Carici-Rumicion hydrolapathi*

Lokalita V (5353)

- levý břeh Ploučnice, asi 1400 m na JV od obce Veselí
- přechod mezi nivou se společenstvy svazu *Caricion gracilis* (např. asociace *Caricetum gracilis*) a kulturním borem na stanovišti společenstva svazu *Genisto germanicae-Quercion* (patrně as. *Vaccinio vitis-idaeae-Quercetum*)

Lokalita VI (5353)

- levý břeh Ploučnice, asi 900 m V od obce Veselí
- přechod mezi nivou se společenstvy svazu *Caricion gracilis* (např. as. *Caricetum gracilis* a *Calamagrostidetum canescentis* Simon 1960)

a druhově velmi chudou suchou loukou řádu *Arrhenatheretalia* s vlivem svazu *Plantagini-Festucion ovinae* (výskyt *Armeria elongata*)

Lokalita VII (5353)

- levý břeh Ploučnice, asi 50 m V od silničního mostu přes Ploučnici u Žizníkova
- popis prakticky vystihuje charakteristiku celého území v nivě Ploučnice v úseku Žizníkov – Brenná
- společenstvo pastviny řádu *Arrhenatheretalia*, v zamokřených místech vegetace svazu *Phragmition communis* (porosty asociace *Glycerietum maximae*)

VÝSLEDKY A DISKUZE

V letech 1999 a 2000 bylo v celém zkoumaném úseku Ploučnice zachyceno celkem 3437 jedinců (2847 do zemních pastí, 590 individuálně) střevlíkovitých náležíčích 102 druhům (**tab. 1**).

Vedle vlhkomilných druhů žijících na březích řek, močálech, vlhkých místech, atd. (např. zástupci rodu *Bembidion*, *Elaphrus*, *Europhilus*, *Omophron*, *Oodes*) se zde vyskytují typicky eurytopní druhy bez zvláštních nároků na vlastnosti stanoviště (např. *Pterostichus melanarius*, *Loricera pilicornis*, *Notiophilus biguttatus*, *Harpalus affinis*, *Poecilus versicolor*) a také druhy převážně lesní (např. rod *Abax*, *Carabus arcensis*, *C. auronitens*, *C. coriaceus*, *C. hortensis*, *Pterostichus burmeisteri*, *P. oblongopunctatus*) pronikající do nivy z okolních lesů.

Honců – Pulpán (1974) a Honců – Vonička (1997) uvádí celkem 45 druhů střevlíkovitých lokalizovaných do nivy Ploučnice. Výskyt 33 druhů se podařilo potvrdit, 12 druhů se nepodařilo ve zkoumaném úseku prokázat. Z uvedeného vyplývá, že se u 69 zjištěných druhů jedná o nové lokality výskytu na Českolipsku.

Mimořádně zajímavé jsou z historického a faunistického hlediska nálezy několika druhů u nichž jsou buď známy pouze literární údaje o jejich výskytu na Českolipsku nebo byl jejich nalezením potvrzen výskyt po několika desetiletích. Mezi tyto druhy patří (historické údaje převzaty z práce Honců – Vonička (1997)): *Amara infima* a *Harpalus signaticornis* (Kral 1921: Hradčanská plošina) – jedná se teprve o druhý doložený nález těchto druhů po 80 letech (první nález uvádí Veselý et al. 2002), *Bembidion punctulatum* (Kral 1915: Hradčanská plošina;

Novotní Z. a J. 1964: SPR Břehyně-Pecopala) a *B. decorum* (Pulpán 1974: Mimoň) – nové potvrzení výskytu po 37, respektive 27 letech, *Pterostichus taksonyis* (Roubal 1958: Břehyně) – první doložený nález po 43 letech a zároveň teprve druhým nálezem na Českolipsku vůbec, obdobně jako *Anisodactylus signatus* (Kašpar 1994: Hradčany), u nějž se rovněž jedná teprve o druhý publikovaný nález.

Pro oblast Českolipska jsou jako vzácné druhy uváděny: *Badister dilatatus*, *Bembidion biguttatum*, *B. dentellum*, *Clivina collaris*, *Europhilus gracilis*, *Omophron limbatum* a *Oxypselaphus obscurus* (Honců – Vonička 1997). V rámci ČR je jako vzácný druh známa *Amara famelica* a *Pterostichus taksonyis* a jako vzácná a velmi lokální *Amara infima* (Hůrka 1996).

Ve smyslu vyhlášky ministerstva životního prostředí ČR č. 395/1992 Sb. byl zjištěn výskyt kriticky ohroženého *Carabus auratus* a ohrožených *C. arcensis* a *C. problematicus*.

Bližší lokalizace a údaje o okolnostech nálezů jsou u výše zmíněných druhů uvedeny níže. Jména jednotlivých druhů jsou uváděna v abecedním pořadí, nomenklatura podle Pulpána – Hůrky (1993). U každého druhu následují informace o způsobu sběru (I=individuální, P=do zemních pastí), u individuálního odchyty je vždy za názvem lokality uvedeno číselné označení faunistického čtverce dle Pruner – Míka (1996), datum sběru a počet exemplářů. Obdobně je tomu i v případě odchyty do zemních pastí, kde jsou však lokality očíslovány římskými číslicemi (viz níže). Pokud není uvedeno jinak, jsou ekologické charakteristiky u každého druhu převzaty z Hůrka (1992, 1996) a platí pro celou ČR. Údaje o geografickém rozšíření dle Pulpána (1968), značeno symbolem (P) nebo dle Hůrky (1992, 1996), značeno symbolem (H).

Lokalita I (5354), lok. II (5354), lok. III (5354), lok. IV (5354), lok. V (5353), lok. VI (5353), lok. VII (5353) (**obr. 1**).

Použité zkratky: obec. – obecný; hoj. – hojný; lok. – lokální; oj. – ojedinělý

Amara famelica Zimmermann, 1831

P = II, 2. 5. 2000 – 1 ex.; III, 13. 6. 2000 – 1 ex.

– palearktický druh (P); velmi vzácný druh spíše polovlhkých stanovišť bez zastínění, hlavně na kyselých půdách, vřesoviště, rašeliniště; nížiny až hory

Amara infima (Duftschmidt, 1812)

I = Žizníkov (5353), 13. 4. 2000 – 2 ex., na okraji vřesoviště navazujícím na nivu

– palearktický druh (P); vzácný a jen velmi lok. hoj. druh nezastíněných nebo částečně zastíněných vřesovišť; nížiny až hory, často v pahorkatinách

Anisodactylus signatus (Panzer, 1797)

P = VII, 18. 6. 1999 – 1 ex.

– transpalearktický druh (H); hoj. až oj.; polosuchá až vlhká stanoviště bez zastínění, zvláště s písčitohlinitým podkladem, travnaté břehy vod, písčokovny, pole, slaniska; nížiny až podhůří

Badister dilatatus (Chaudoir, 1837)

I = Žizníkov (5353), 3. 3. 2000 – 2 ex., pod mechem na kmenech stromů v nivě

– palearktický druh (P); hoj. až oj., vlhká až velmi vlhká stanoviště, indiferentní k zastínění, zarostlé břehy vod, močály; nížiny

Bembidion biguttatum (Fabricius, 1779)

I = Veselí (5353), 2. 5. 2000 – 2 ex., vyplavován na písčitém břehu; Hradčany (5354), 2. 5. 2000 – 3 ex., vyšlapán z hlinitého břehu odstaveného ramene

– palearktický druh (P); obec., na velmi vlhkých až vlhkých stanovištích s částečným zastíněním, močály, břehy stojatých vod; nížiny až pahorkatiny

Bembidion decorum (Zenker in Panzer, 1801)

I = Hradčany (5354), 2. 5. 2000 – 1 ex., vyšlapán z hlinitého břehu odstaveného ramene

– eurokavkazský druh (H); obec., nezastíněné šterkové břehy tekoucích vod; nížiny až hory

Bembidion dentellum (Thunberg, 1787)

I = Vítkov (5353), 9. 4. 1999 – 3 ex., vyplavován z písčitého břehu

– palearktický druh (P); obec., na vlhkých hlinitých březích vod a močálů bez zastínění až s částečným zastíněním; nížiny až podhůří

Bembidion punctulatum Drapiez, 1820

I = Hradčany (5354), 2. 5. 2000 – 1 ex., vyšlapán z hlinitého břehu odstaveného ramene

– západopalearktický druh (P); hoj., vlhké šterkovité, písčité i kamenité břehy vod bez zastínění; nížiny až hory

Carabus arcensis arcensis Herbst, 1784

P = III, 2. 5. 2000 – 1 ex., 13. 6. 2000 – 1 ex., 30. 9. 2000 – 1 ex.

- euroasijský druh (H); obývající louky, pastviny a lesy pahorkatin a hor

Carabus auratus Linnaeus, 1761

P = II, 13. 7. 2000 – 1 ex.

- západoevropský druh (H); v lok., mizející a ohrožený druh kulturních stepí nížin a pahorkatin, u nás jen v sz. Čechách

Carabus problematicus gallicus Géhin, 1885

I = Veselí (5353), 30. 9. 2000 – 1 ex., torzo ve vegetaci v nivě

P = II, 30. 9. 2000 – 1 ex.

- evropský druh (H); lesy pahorkatin a hor

Clivina collaris (Herbst, 1784)

I = Hradčany (5354), 2. 5. 2000 – 1 ex.; Žizníkov (5353), 18. 6. 1999 – 1 ex.; písčité břehy Ploučnice

P = VII, 18. 6. 1999 – 1 ex., 27. 9. 1999 – 1 ex.

- západopalearktický druh (P); hoj., na vlhkých až polovlhkých stanovištích bez zastínění, především šterkopísčité břehy vod; od nížin do hor

Europhilus gracilis (Sturm, 1824)

I = Žizníkov (5353), 3. 3. 2000 – 4 ex., v mechu na kmeni *Salix* sp. v nivě

P = II, 13. 6. 2000 – 1 ex.

- severopalearktický druh (P); v Čechách lokálně hojnější druh močálů na kyselých půdách a rašeliništ' (Kaláb 2000), tyrfofil, rostlinami porostlé břehy vod, indiferentní k zastínění

Omophron limbatum (Fabricius, 1776)

I = Žizníkov (5353), 27. 9. 1999 – 1 ex.; Vítkov (5353), 27. 9. 1999 – 15 ex.; Hradčany (5354), 2. 5. 2000 – 2 ex.

P = IV, 2. 5. 2000 – 1 ex.; velice lok. hoj. na písčitých březích Ploučnice

- palearktický druh (P); hoj., na vlhkých až velmi vlhkých stanovištích bez zastínění, písčité břehy vod od nížin až do podhůří

Oxypselaphus obscurus (Herbst, 1784)

I = Žizníkov (5353), 3. 3. 2000 – 1 ex., v mechu na kmeni *Salix* sp. v nivě

- holarktický druh (H); hoj., lužní les a zarostlé břehy močálů a vod; nížiny až pahorkatiny

Pterostichus taksonyis Csiki, 1930

P = IV, 23. 8. 2000 – 1 ex.

- středoevropský druh (P); velmi vzácný druh vlhkých až velmi vlhkých stanovišt', indiferentní k zastínění, rostlinami porostlé břehy vod, močály; nížiny

SOUHRN

V letech 1999 a 2000 byl proveden průzkum čeledi *Carabidae* v nivě řeky Ploučnice na Českolipsku. Materiál byl získáván pomocí zemních pastí a doplňován ostatními standardními metodami sběru. Celkem bylo zachyceno 3437 exemplářů (2847 do zemních pastí, 590 individuálně) 102 druhů čeledi *Carabidae*.

Ze 45 dosud publikovaných druhů byl potvrzen výskyt 33 druhů a u 12 druhů se výskyt nepodařilo prokázat. U 69 ze 102 zjištěných druhů se jedná o nové lokální údaje. Zvláště významné jsou nálezy druhů *Amara infima* a *Harpalus signaticornis* (druhý nález na Českolipsku po 80 letech), *Bembidion punctulatum* a *B. decorum* (nové potvrzení výskytu po 37 a 27 letech), *Pterostichus taksonyis* (první nález po 43 letech a zároveň druhý nález na Českolipsku vůbec) a *Anisodactylus signatus* (druhý nález na Českolipsku). Významný je též výskyt druhů *Amara famelica*, *Badister dilatatus*, *Bembidion biguttatum*, *B. dentellum*, *Carabus auratus*, *C. arcensis*, *C. problematicus*, *Clivina collaris*, *Europhilus gracilis*, *Omophron limbatum* a *Oxypselaphus obscurus*.

Práce rozšiřuje poznatky o fauně střevlíkovitých (*Col.*, *Carabidae*) Českolipska.

Poděkování

Příspěvek vznikl za podpory grantu č. 526/03/H036 GAČR. Poděkování patří J. Lebduškovi za pomoc při determinaci, P. Veselému, J. Baštovi, V. Vysokému za revizi problematičtých druhů a K. Boublíkovi za pomoc při zpracování fytoecologické charakteristiky lokalit.

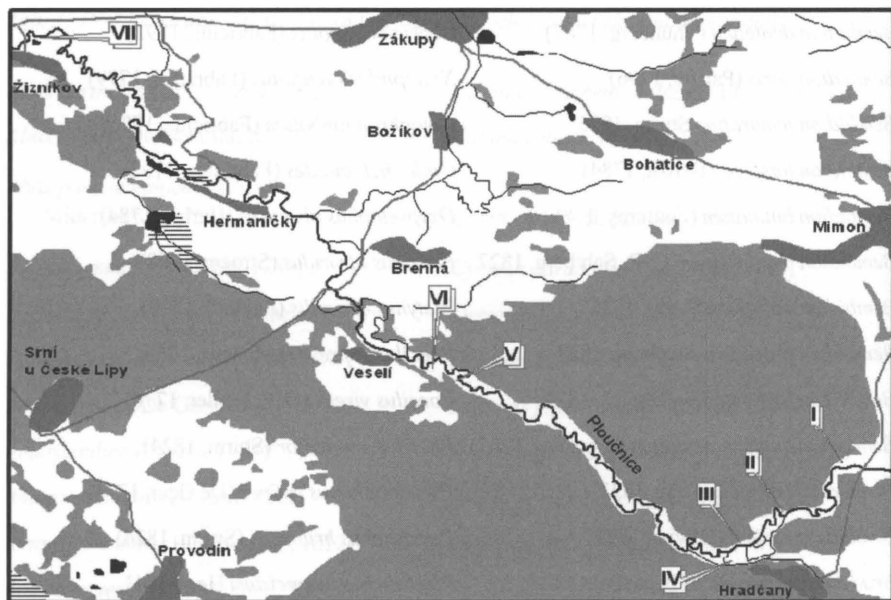
LITERATURA

- Bouma, M., 1997: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko. Bezděz – Vlastivědný sborník Českolipska, 5: 363–378.
- Honců, M., 1997a: Průzkum vážek (*Odonata*) na území bývalého VVP Ralsko. Bezděz – Vlastivědný sborník Českolipska, 5: 269–278.
- Honců, M., 1997b: Rovnokřídlí (*Orthoptera*) bývalého VVP Ralsko. Bezděz – Vlastivědný sborník Českolipska, 5: 279–294.
- Honců, M. – Pulpán, J., 1974: Střevlíkovití (*Coleoptera, Carabidae*) Českolipska. Sborník severočeského muzea, Ser. Natur., Liberec, 6: 93–149.
- Honců, M. – Vonička, P., 1997: Střevlíkovití (*Carabidae*) bývalého VVP Ralsko. Bezděz – Vlastivědný sborník Českolipska, 5: 295–358.
- Hůrka, K., 1992: Střevlíkovití – *Carabidae* I. Academia, Praha, 192 s.
- Hůrka, K., 1996: *Carabidae* of the Czech and Slovak Republic. Kabourek, Zlín, 565 s.
- Chvalkovský, J., 1998: Seznam ulovených Coleopter (brouků) v roce 1998 na okrese Česká Lípa při příležitostných exkurzích. Manuscript, dep. in OVM Česká Lípa.
- Kaláb, J., 2000: Několik zajímavějších nálezů střevlíkovitých brouků (*Coleoptera: Carabidae*) z území České republiky. Klapalekiana, 36: 261–274.
- Moravec, J. et al., 1995: Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. Ed. 2 – Severočes. přír., Litoměřice, příloha 1995.
- Novák, K. a kol., 1969: Metody sběru a preparace hmyzu. Academia, Praha, 243 s.
- Pruner, L. – Míka, P., 1996: Seznam obcí a jejich částí v České republice s čísly mapových polí pro síťové mapování fauny. Klapalekiana, supplementum vol. 32, Praha.
- Pulpán, J., 1968: Stanovení areálů a subareálů Československa vzhledem k faunistice brouků čeledi *Carabidae* (*Coleoptera*). Acta musei reginaehradecensis, S. A.: Scientiae naturales, IX: 95–146.
- Pulpán, J. – Hůrka, K., 1993: *Carabidae*. In: Jelínek J. 1993 (ed.): Check-list of Czechoslovak Insects IV (*Coleoptera*). Seznam československých brouků. Folia Heyrovskyana, Suppl, 1: 12–22, Praha.
- Purchart, L., 2001: Fauna střevlíkovitých (*Coleoptera, Carabidae*) na meandrech Ploučnice mezi Žizníkovem u České Lípy a Borečkem u Mimoně s ohledem na jejich využití v bioindikaci kvality životního prostředí. Dipl. práce, dep. in FŽP UJEP Ústí nad Labem, 64 s.
- Růžička, V. – Antuš, M., 1990: Metodické náměty pro sběratele hmyzu a pavouků. Zpr. Společ. Entomol. ČSAV, 26: 49–54.
- Veselý, P. – Tětal, I., 1998: Zajímavé nálezy střevlíkovitých brouků (*Coleoptera: Carabidae*) z Čech, Moravy a Slovenska v letech 1992–96 a doplněk údajů o sběrech z předcházejícího období. Klapalekiana, 34: 99–131.
- Veselý, P. – Resl, K. – Tětal, I., 2002: Zajímavé nálezy střevlíkovitých brouků (*Coleoptera: Carabidae*) z České republiky v letech 1997–2001 a doplněk údajů o sběrech z předcházejícího období. Klapalekiana, 38: 85–109.

Tab. 1: Přehled druhů čeledi Carabidae, zachycených v celém zkoumaném území

<i>Abax carinatus</i> (Duftschmid, 1812)	<i>Carabus violaceus violaceus</i> Linnaeus, 1758
<i>Abax ovalis</i> (Duftschmid, 1812)	<i>Clivina collaris</i> (Herbst, 1784)
<i>Abax parallelepipedus</i> (Piller et Mitterpacher, 1783)	<i>Clivina fossor</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Agonum muelleri</i> (Herbst, 1784)	<i>Cychrus caraboides</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Agonum sexpunctatum</i> (Linnaeus, 1758)	<i>Demetrias monostigma</i> Samouelle, 1819
<i>Agonum viduum</i> (Panzer, 1794)	<i>Dromius agilis</i> (Fabricius, 1787)
<i>Amara aenea</i> (De Geer, 1774)	<i>Dromius fenestratus</i> (Fabricius, 1794)
<i>Amara aulica</i> (Panzer, 1797)	<i>Dromius quadrimaculatus</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Amara communis</i> (Panzer, 1797)	<i>Elaphrus cupreus</i> Duftschmid, 1812
<i>Amara consularis</i> (Duftschmid, 1812)	<i>Elaphrus riparius</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Amara equestris</i> (Duftschmid, 1812)	<i>Epaphius secalis</i> (Paykull, 1790)
<i>Amara eurynota</i> (Panzer, 1797)	<i>Europhilus fuliginosus</i> (Panzer, 1809)
<i>Amara famelica</i> Zimmermann, 1831	<i>Europhilus micans</i> (Nicolai, 1822)
<i>Amara fulva</i> (O.F.Müller, 1776)	<i>Europhilus gracilis</i> (Sturm, 1824)
<i>Amara infima</i> (Duftschmid, 1812)	<i>Europhilus thoreyi</i> (Dejean, 1828)
<i>Amara lunicollis</i> Schioedte, 1813	<i>Harpalus affinis</i> (Schrank, 1781)
<i>Amara similata</i> (Gyllenhal, 1810)	<i>Harpalus latus</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Amara spreta</i> Dejean, 1831	<i>Harpalus quadripunctatus</i> Dejean, 1829
<i>Anisodactylus binotatus</i> (Fabricius, 1787)	<i>Harpalus rubripes</i> (Duftschmid, 1812)
<i>Anisodactylus signatus</i> (Panzer, 1797)	<i>Harpalus rufipalpis</i> Sturm, 1818
<i>Badister dilatatus</i> (Chaudoir, 1837)	<i>Harpalus serripes</i> (Quensel in Schonherr, 1806)
<i>Bembidion articulatum</i> (Panzer, 1796)	<i>Harpalus signaticornis</i> (Duftschmid, 1812)
<i>Bembidion biguttatum</i> (Fabricius, 1779)	<i>Harpalus tardus</i> (Panzer, 1797)
<i>Bembidion bruxellense</i> Wesmael, 1835	<i>Leistus ferrugineus</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Bembidion decorum</i> (Zenker in Panzer, 1801)	<i>Loricera pilicornis</i> (Fabricius, 1775)

<i>Bembidion dentelum</i> (Thunberg, 1787)	<i>Nebria brevicollis</i> (Fabricius, 1792)
<i>Bembidion doris</i> (Panzer, 1796)	<i>Notiophilus biguttatus</i> (Fabricius, 1779)
<i>Bembidion femoratum</i> Sturm, 1825	<i>Omophron limbatum</i> (Fabricius, 1776)
<i>Bembidion lampros</i> (Herbst, 1784)	<i>Oodes helopioides</i> (Fabricius, 1792)
<i>Bembidion lunulatum</i> (Fourcroy, 1785)	<i>Oxypselaphus obscurus</i> (Herbst, 1784)
<i>Bembidion mannerheimi</i> C. R. Sahlberg, 1827	<i>Patrobis atrorufus</i> (Stroem, 1768)
<i>Bembidion obliquum</i> Sturm, 1825	<i>Platynus assimilis</i> (Paykull, 1790)
<i>Bembidion properans</i> Stephens, 1828	<i>Poecilus cupreus</i> (Linnaeus, 1758)
<i>Bembidion punctulatum</i> Drapiez, 1820	<i>Poecilus virens</i> (O. F. Muller, 1776)
<i>Bembidion quadrimaculatum</i> (Linnaeus, 1761)	<i>Poecilus versicolor</i> (Sturm, 1824)
<i>Bembidion tetracolum</i> Say, 1823	<i>Pseudoophonus rufipes</i> (De Geer, 1774)
<i>Bembidion varium</i> (Olivier, 1795)	<i>Pterostichus brunneus</i> (Sturm, 1824)
<i>Bradycellus caucasicus</i> (Chaudoir, 1846)	<i>Pterostichus burmeisteri</i> Heer, 1841
<i>Calathus erratus</i> (C. R. Sahlberg, 1827)	<i>Pterostichus diligens</i> (Sturm, 1824)
<i>Calathus fuscipes</i> (Goeze, 1777)	<i>Pterostichus melanarius</i> (Illiger, 1798)
<i>Calathus melanocephalus</i> (Linnaeus, 1758)	<i>Pterostichus niger</i> (Schaller, 1783)
<i>Carabus arcensis arcensis</i> Herbst, 1784	<i>Pterostichus nigrita</i> (Paykull, 1790)
<i>Carabus auratus</i> Linnaeus, 1761	<i>Pterostichus oblongopunctatus</i> (Fabricius, 1787)
<i>Carabus auronitens auronitens</i> Fabricius, 1792	<i>Pterostichus quadrifoveolatus</i> Letzner, 1852
<i>Carabus cancellatus cancellatus</i> Illiger, 1798	<i>Pterostichus rhaeticus</i> Heer, 1837
<i>Carabus coriaceus coriaceus</i> Linnaeus, 1758	<i>Pterostichus strenuus</i> (Panzer, 1797)
<i>Carabus granulatus</i> Linnaeus, 1758	<i>Pterostichus taksonyis</i> Csiki, 1930
<i>Carabus hortensis</i> Linnaeus, 1758	<i>Stomis pumicatus</i> (Panzer, 1796)
<i>Carabus intricatus</i> Linnaeus, 1761	<i>Syntomus foveatus</i> (Faurcroy, 1785)
<i>Carabus nemoralis</i> O. F. Muller, 1764	<i>Tachyta nana</i> (Gyllenhal, 1810)
<i>Carabus problematicus gallicus</i> Géhin, 1885	<i>Trechus splendens</i> Gemminger et Harold, 1868

Legenda

~ Pozemní komunikace

~ Ploučnice a její přítoky

■ Vodní plochy

≡ Mokřiny

■ Obce

■ Les

📍 Číslo lokality

Obr. 1. Poloha lokalit se zemními pastmi.

ZUSAMMENFASSUNG

Beitrag zur Kenntnis der Carabiden (Coleoptera, Carabidae) des Flusses Ploučnice in Region Česká Lípa

Luboš Purchart

In Jahren 1999 und 2000 wurde das Absuchen von der Sippe *Carabidae* in der Flur des Flusses Ploučnice in Region Česká Lípa durchgeführt. Das Material wurde mit der Hilfe von den Erdfallen zusammen mit anderen üblichen Sammelmethodeen erworben. Es wurden 3437 Exemplare (2847 in Erdfallen, 590 individuell) von 102 Arten der Sippe *Carabidae* gefunden.

Aus den 45 bis jetzt veröffentlichten Arten wurden 33 Typen gefunden, die restlichen 12 Arten wurden nicht bestätigt. Es handelt sich bei 69 aus den 102 gefundenen Arten um neue örtlicheangaben. Sehr bedeutend sind die Befunde von den Arten *Amara infima* und *Harpalus signaticornis* (zweiter Befund in der Lokalität nach 80 Jahren), *Bembidion punctulatum* und *B. decorum* (neue Bestätigung von der Existenz in der Lokalität nach 37 und 27 Jahren) *Pterostichus taksonyis* (erster Befund nach 43 Jahren und gleichfalls der zweite Befund in der Lokalität insgesamt) und *Anisodactylus signatus* (zweiter Befund im Region Česká Lípa). Sehr bedeutend ist auch das Vorkommen von den Arten *Amara famelica*, *Badister dilatatus*, *Bembidion biguttatum*, *B. dentellum*, *Carabus auratus*, *C. arcensis*, *C. problematicus*, *Clivina collaris*, *Europhilus gracilis*, *Omophron limbatum* und *Oxypselaphus obscurus*.

Die Arbeit erweitert die Kenntnisse von der Carabidenfauna im Region Česká Lípa.

Übersetzt von Jiří Duška

SUMMARY

Contribution to the knowledge of ground beetles (Coleoptera, Carabidae) of the river Ploučnice in the Česká Lípa region

Luboš Purchart

During the year 1999 and 2000 the research of the family *Carabidae* in the meanders of river Ploučnice was made. Material was acquired by using pitfalltraps and replenished by other standard method of collecting. Total number of 3437 specimens of ground beetles of 102 species was captured (2847 by ground traps, 590 individually).

From 45 heretofore published species was occurrence of 33 of them confirmed and 12 of them were not proved. New localities of occurrence are presented for 69 species from 102 found species. Especially important are findings of *Amara infima* and *Harpalus signaticornis* (second findings in the Česká Lípa region after 80 years), *Bembidion punctulatum* a *B. decorum* (new confirmation of occurrence after 37 and 27 years), *Pterostichus taksonyis* (first finding after 43 years and second finding at the same time in whole area of the Česká Lípa region) and *Anisodactylus signatus* (second finding in the Česká Lípa region). Occurrence of *Amara famelica*, *Badister dilatatus*, *Bembidion biguttatum*, *B. dentellum*, *Carabus auratus*, *C. arcensis*, *C. problematicus*, *Clivina collaris*, *Europhilus gracilis*, *Omophron limbatum* and *Oxypselaphus obscurus* is also important.

This work widens the knowledge about the ground beetles fauna (*Col.*, *Carabidae*) in the Česká Lípa region.

Translated by Luboš Purchart

STŘEVLÍKOVITÍ (CARABIDAE) NÁRODNÍ PŘÍRODNÍ REZERVACE NOVOZÁMECKÝ RYBNÍK

Miroslav Honců

Miroslav Honců: *Ground beetles (Carabidae) National Nature Reservation Novozámecký pond*

The study has a view to the exploration of *Carabidae* tribe beetles in National Nature Reservation Novozámecký pond in Česká Lípa region, North Czech.

In this locality were found 170 species (se well-arranged tablet) during the explorations of the last 40 years. The exploration is based on the inventory realized in 1997–2003 in occasion of the pond recultivation and modification when the pond was emptied. Important parts of the study are the observations of some species and the management scheme of the pond.

Úvod

Novozámecký rybník leží asi 7 km jižně od České Lípy. Lokalita je zastoupena v několika mezinárodních projektech. Rezervace byla zřízena výnosem MŠANO č.j. 143.547/33 ze dne 31. 12. 1933. Současná výměra je 270,68 ha, ochranné pásmo 123,10 ha. V roce 1992 byla přehlášena na národní přírodní rezervaci (NPR), v roce 1956 zapsána do mezinárodního atlasu rezervací, v roce 1964 zařazena do projektu MAR na ochranu bažinatých území a v roce 1990 mezi mokřady mezinárodního významu (RAMSAR). Lokalizace: 50° 37' N, 14° 34', katastrální území Zahrádky, Jestřebí a Karasy, nadm. výška kolem 253 m u hráze rybníka. Geograficky patří do Ralské pahorkatiny a kvadrátu 5353 mezinárodní sítě pro mapování organismů. Geologickým podkladem jsou turonské kvádrové pískovce severočeské křídové tabule. Přes značnou rozlohu rezervace (270 ha) má vlastní vodní plocha jen 38 ha. Největší část je porostlá souvislými rákosinami (asi 200 ha), velkoplošně se vyskytují bažinné olšiny, porosty křovitých vrb a mokřadní louky. Kulturní bory a duboborové

lesy, příp. pole a úhory leží většinou na vyvýšených místech v okolí rybníka v ochranném pásmu rezervace. Rybník je napájen dvěma přítoky a to Bobřím potokem od jihozápadu a Mlýnským potokem z jihovýchodu. Vytéká z něj Robečský potok, který tvoří jediný významnější přítok Ploučnice z levé strany. Novozámecký rybník je jeden z našich nejstarších rybníků, byl založen pravděpodobně již ve 14. století. V minulém století došlo k zásadnímu ústupu od hospodaření na plochách mimo rybník a také k usazování sedimentů v rybníku. To je důvodem pro provedení revitalizačních prací, odbahnění rybníka a rozšíření rybníční plochy, včetně rekonstrukce mokřadních luk. Avifauna rybníka je zkoumána již více než 100 let, bylo zde zjištěno přes 220 druhů ptáků, z toho více než u 100 druhů bylo prokázáno hnízdění. Z nejvýznamnějších je to jeřáb popelavý (*Grus grus*), bukač velký (*Botaurus stellaris*), bukáček malý (*Ixobrychus minutus*), sýkořice vousatá (*Panurus biarmicus*), slavík modráček středoevropský (*Luscinia svecica cyanecula*). Řada druhů protahuje. Ze savců byl prokázán výskyt vydry říční (*Lutra lutra*). Významná je i botanická složka. Prokázán byl výskyt leknínu bělostného (*Nymphaea candida*), kruštíku bahenního (*Epipactis palustris*), hlízovce Loeselova (*Liparis loeselii*), prstnatce pleťového (*Dactylorhiza incarnata*), ostřice dvoudomé (*Carex dioica*) a dalších. Podle Kuncové (1975) lze v NPR rozlišit celkem pět vegetačních formací (vodní vegetace, rákosiny, louky, keřové formace a okrajové lesíky na písčitých půdách).

Přehled entomologických průzkumů

Dosavadní entomologické průzkumy Novozámeckého rybníka nebyly zdaleka tak početné jako průzkumy ornitologické. Prvním, kdo se zabýval brouky v této oblasti byl KRAL (1915, 1921), který zkoumal oblast Kummergebirge, tedy dnešní Hradčanské pohoří. V popisu území, které chápe mnohem šířeji než je vlastní Hradčanské pohoří, uvádí též velké rybníky v jižní části, avšak v přehledu druhů konkrétní lokality až na výjimky chybí. V práci z roku 1915 je jednou z mála citovaných lokalit Novozámecký rybník u střevlíka *Omophron limbatum*. První systematický průzkum brouků (*Coleoptera*) této rezervace provedl HRDLIČKA (1963), který zde zjistil 61 druhů střevlíků. Dalšími byli NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964 a 1965), kteří ve svých zprávách uvádějí 19 druhů střevlíků v roce 1964 a 12 druhů střevlíků v roce 1965. V rámci průzkumu Českolipska se zabývali Novozámeckým rybníkem též HONCŮ & PULPÁN (1974). V práci jsou uvedeny některé údaje z rezervace

(celkem 72 druhů z lokalit u Zahrádek, Provodína a Jestřebí). V roce 1966 byl na NZR zjištěn nový druh pro Čechy, střevlík *Oodes gracilis*. Nález byl publikovaný mnohem později, HONCŮ (1992, 1993). Další entomologické průzkumy byly prováděny roku 1981. Tehdy byla rezervace navštívena řadou entomologů během jednoho dne v rámci entomologických dnů pořádaných Severočeskou pobočkou České společnosti entomologické. V letech 1990–1991 průzkum pokračoval ve východní části rezervace u Jestřebí a Provodína kvůli výstavbě plynovodu pro Českou Lípou ve směru Hospozín – Liberec – Jablonec. Tehdy pracoval v rezervaci VYSOKÝ (1991), který zde při vlastním průzkumu zjistil 61 druhů (celkově uvádí 104 druhů) čeledi *Carabidae*. V publikovaném zpracování z roku 1993 uvádí tento autor 63 druhů (celkově 107 druhů) a kriticky hodnotí do té doby známé publikované i nepublikované zdroje, vyjma práce HONCŮ & PULPÁN (1974). Další entomologické průzkumy byly provedeny při vypuštění rybníka v roce 1997 a částečně v roce 1998 (HONCŮ 1997a). Tehdy zde bylo zjištěno 96 druhů střevlíků. Po vypuštění rybníka výzkum pokračoval v rámci grantu MŽP VaV/610/10/00 „Vliv hospodářských zásahů na změnu biologické rozmanitosti v ZCHÚ“, který probíhal 4 roky (2000–2003), který v části entomologických oborů zajišťoval M. Honců. V průběhu roku 2001 proběhl průzkum MORAVCE & VONIČKY (2001) v souvislosti s řešením křížení silnic Mladá Boleslav – Česká Lípa a Česká Lípa – Litoměřice (přeložka silnice I/9) v oblasti Zahrádek. Jedna trasa přeložky je navržena v nivě Bobřího potoka v úseku mezi osadou Borek a obcí Zahrádky, v bezprostředním sousedství NPR. Ve své práci podávají přehled a kritické hodnocení všech dosavadních prací o NZR ať již publikovaných či nepublikovaných, přitom vlastní průzkum v rezervaci prováděli jen okrajově. V přílehlých rákosinách NPR zjistili během jedné návštěvy 12 druhů střevlíkovitých. Nivu Bobřího potoka v oblasti Mnichovské přírvy hodnotí na úrovni vlastní NPR.

Materiál a metodika

Vlastní sběr byl proveden několika metodami. Základní metodou průzkumu střevlíkovitých brouků byl odchyt do zemních pastí. Použity byly dvoulitrové nádoby z umělé hmoty plněné konzervační tekutinou. V průzkumech z let 1997–1998 a 2000–2001 byl použit 4% formalín. Zemní pasti byly od roku 1997 umístěny prakticky na stejných místech. Zástupci střevlíkovitých byli odchytáváni i dalšími sběracími metodami:

druhy pobíhající po povrchu půdy pomocí exhaustoru, vyšlapáváním bahna a zamokřených míst, smýkáním, podséváním zbytků vegetace, v zimním období sběrem pod kůrou stromů, atd. Všemi metodami se podařilo nashromáždit materiál asi 5000 ks, který byl zčásti vypreparován a obvyklým způsobem determinován. Uložen je ve Vlastivědném muzeu v České Lípě. Při determinaci byl použit srovnávací materiál střevlíkovitých uložený v muzeu v České Lípě a další odborná literatura, zejména práce KULTA (1947), HŮRKY (1996) a SCHMIDTA (1994).

Seznam druhů čeledi *Carabidae* byl v průběhu let 1999–2001 doplněn údaji získanými od spolupracovníků, kterými byli: L. Havel (61 druhů), J. Chvalkovský (16 druhů), M. Jaroš (29 druhů), L. Kašpar (14 druhů), V. Klapka (26 druhů), P. Moravec (1 druh), P. Veselý (62 druhů), Z. Vitáček (54 druhů) a J. Všetečka (2 druhy). Všechny sběry střevlíků M. Honců, L. Havla, Z. Vitáčka a část sběrů V. Klapky a sběrů získaných během entomologických dnů v roce 1981 determinoval autor této práce. Ostatní badatelé prováděli determinaci sami. Dokladové kusy se nacházejí ve sbírkách sběratelů, sběry Z. Vitáčka, L. Havla a M. Honců jsou uloženy v MCL. Nomenklatura a synonymika byla použita podle HŮRKY (1996).

K tomu, aby byl přehled o stavu entomologického průzkumu Novozámeckého rybníka co nejúplnější, byly zařazeny všechny údaje z předchozích průzkumů, ať již je prováděl HRDLIČKA (1963), NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964, 1965), HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993), v nedávné době HONCŮ (1997), BOHÁČ (1998), či MORAVEC & VONIČKA (2001).

Poděkování

Za poskytnuté údaje všem spolupracovníkům děkuji, zvláště však panu Petru Veselému z Prahy za cenné připomínky a prohlédnutí celého příspěvku.

Vysvětlivky

- Hr = (HRDLIČKA 1963)
Na = (NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J., 1964)
Nb = (NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J., 1965)
HP = (HONCŮ & PULPÁN 1974), + označení pro vlastní sběry autorů, * označení údajů převzatých od jiných autorů
ED = (Entomologické dny 1981), nepublikované individuální sběry V. Stránského, V. Pižly a J. Pavlíčka z 27. 6. 1981
H1 = sběry M. Honců od roku 1966 do roku 1990
Vy = (VYSOKÝ, 1991, 1993), + označení pro vlastní sběry autora, * označení údajů převzatých od jiných sběratelů
Ja = nepublikované sběry M. Jaroše z roku 1995
B = (BOHÁČ 1998)
Os = nepublikované sběry J. Chvalkovského, L. Kašpara, V. Klapky, P. Moravce a J. Všeťky do roku 2001
H2 = (HONCŮ 1997), + označení pro sběry z roku 1998, (vypuštěný rybník)
Ha = nepublikované sběry L. Havla z let 1996-99
H3 = nepublikované sběry M. Honců z roku 2000-2003
Ve = nepublikované sběry P. Veselého z roku 2000 a 2001
Vi = nepublikované sběry Z. Vitáčka z roku 2000 a 2001
MV = (MORAVEC & VONIČKA 2001)
/ = nesprávný údaj (chybná determinace – druh v Čechách, nebo v ČR nežijící)
? = nutná revize dokladového materiálu
?? = pochybný údaj (s největší pravděpodobností nesprávná determinace)
NPR = Národní přírodní rezervace
NZR = Novozámecký rybník
MCL = Vlastivědné muzeum v České Lípě
J = jih
S = sever
V = východ
Z = západ
Ms. = manuscript
z. p. = označení sběrů získaných metodou zemních pastí

V poslední kolonce tabulky je uvedena kategorie označující příslušnost střevlíků do tří skupin pro indikaci kvality prostředí, podle HURKY, VESELEHO a FARKÁČE (1996).

- R – reliktní druhy, tj. druhy s nejužší ekologickou valencí
A – adaptabilnější druhy osidlující více méně přirozené biotopy
E – eurytopní druhy, které nemají zvláštní nároky na charakter a kvalitu prostředí

Použité zkratky jmen sběratelů

- (Ab) = dr. Margita Abtová, Ústí nad Labem
(Bu) = Petr Bulirsch, Lovosice
(Chv) = Jiří Chvalkovský, Česká Lípa
(Ha) = Ladislav Havel, Česká Lípa
(Ho) = dr. Miroslav Honců, Česká Lípa
(Ja) = Miroslav Jaroš, Litoměřice
(Ka) = Ludvík Kašpar, Česká Lípa
(Kl) = dr. Václav Klapka, Česká Lípa
(Mo) = Pavel Moravec, Litoměřice
(No) = Zorka a Jindřich Novotní
(Pa) = Jan Pavlíček, Beroun
(Pi) = dr. Václav Pižl, České Budějovice
(St) = Václav Stránský, Studenec u Horek
(Šu) = ing. Václav Šutera, Ústí nad Labem
(Ve) = Petr Veselý, Praha
(Vi) = ing. Zdeněk Vitáček, Česká Lípa
(Vo) = ing. Pavel Vonička, Liberec
(Vš) = Josef Všečetka, Česká Lípa
(Vy) = Václav Vysoký, Ústí nad Labem
-

Kritériem výběru druhů pro následující podrobnější přehled bylo jejich početní zastoupení ve sběrech. Vybrány byly druhy vzácné, reliktní, řazené do skupiny R, dále některé vzácnější druhy řazené do skupiny A, případně druhy, které dosud nebyly z Novozámeckého rybníka uváděny. Nejsou uvedeny běžné eurytopní druhy řazené do skupiny E, neboť by tím neúměrně vzrostl rozsah práce. K údajům starších autorů bylo nutno přistoupit kriticky. Tak v práci HRDLÍČKY bylo nutno vyřadit střevlíka *Europhilus scitulus*, západoevropský druh, který nezasahuje na území republiky. Jeho výskyt na Novozámeckém rybníku je nemožný, což konstatuje již VYSOKÝ (1993). Dalšími druhy, které nejsou doloženy jiným nálezem v celé oblasti Českolipska jsou: *Bembidion striatum*, *Cicindela sylvicola* a *Notiophilus rufipes* uvedené v práci NOVOTNÝCH Z. & J. (1964, 1965). Tyto druhy byly nejspíše chybně determinovány, což u druhů *Bembidion striatum* a *Notiophilus rufipes* konstatují MORAVEC & VONIČKA (2001) a u druhu *Cicindela sylvicola* autor této práce. V práci VYSOKÉHO (1993) u druhu *Bembidion minimum* jde zřejmě

Tab. č. 1: Přehled druhů zjištěných v NPR Novozámecký rybník

Carabidae	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vý	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
Druh																
<i>Abax carinatus</i> (Duftschmid, 1812)							*					+	+	+		*
<i>Abax parallelepipedus</i> (Piller et Mitterp, 1783)	+															
<i>Abax parallelus</i> (Duftschmid, 1812)										+						
<i>Acupalpus flavicollis</i> (Sturm, 1825)												+		+		
<i>Acupalpus meridianus</i> (Linnaeus, 1761)										+		+				
<i>Acupalpus parvulus</i> (Stum, 1825)				+						+		+		+		*
<i>Agonum agrum</i> (Duftschmid, 1812)				?		?	?			?	?	?	?	?		*
<i>Agonum marginatum</i> (Linnaeus, 1758)	+			+		+	*			+	+	+				*
<i>Agonum muelleri</i> (Herbst, 1784)	+					+	*		+	+	+	+				*
<i>Agonum sexpunctatum</i> (Linnaeus, 1758)	+			+		+	*		+	+	+	+		+		*
<i>Agonum versutum</i> Sturm, 1824					+					+		+		+		
<i>Agonum viduum</i> (Panzer, 1797)	+					+	+		+	+	+	+		+		*
<i>Amara aenea</i> (De Geer)	+			+			*		+			+		+		*
<i>Amara aulica</i> (Panzer, 1797)				+		+				+		+		+		*
<i>Amara bifrons</i> (Gyllenhal, 1810)							+							+		*
<i>Amara brunnea</i> (Gyllenhal, 1810)							+									*
<i>Amara communis</i> (Panzer, 1797)	+			+		+	+			+		+		+		*
<i>Amara consularis</i> (Duftschmid, 1812)							+					+		+		*
<i>Amara convexior</i> Stephens, 1828				+		+										*
<i>Amara convexuscula</i> (Marsham, 1802)										+		+				*
<i>Amara curta</i> Dejean, 1828										+		+				*
<i>Amara eurynota</i> (Panzer, 1797)												+				*
<i>Amara equestris</i> (Duftschmid, 1812)				+						+		+				*
<i>Amara familiaris</i> (Duftschmid, 1812)	+					+	*			+		+		+		*

	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vy	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
Druh																
<i>Amara fulva</i> (O. F. Müller, 1776)			+			+								+		*
<i>Amara lunicollis</i> Schioedte, 1837			+			+								+		*
<i>Amara nitida</i> Sturm, 1825															+	A
[<i>Amara montivaga</i> Sturm, 1825]																/
<i>Amara ovata</i> (Fabricius, 1792)		+		+		*										*
<i>Amara plebeja</i> (Gyllenhal, 1810)					+			+						+		*
<i>Amara pulpani</i> Kult, 1949														+		*
<i>Amara similata</i> (Gyllenhal, 1810)														+		A
<i>Amara spreta</i> Dejean, 1831																
<i>Anchomenus dorsalis</i> (Pontoppidan, 1763)		+	+	+		*		+								*
<i>Anisodactylus binotatus</i> (Fabricius, 1787)								+						+		*
<i>Asaphidion flavipes</i> (Linnaeus, 1761)		+		+				+						+		*
<i>Asaphidion pallipes</i> (Duftschmid, 1812)														+		E
<i>Badister bullatus</i> (Schränk, 1798)		+												+		E
<i>Badister collaris</i> Motschulsky, 1844																A
<i>Badister dilatatus</i> (Chaudoir, 1837)														+		A
<i>Badister lacertosus</i> Sturm, 1815								+						+		A
<i>Bembidion articulatum</i> (Panzer, 1796)		+						+						+		*
<i>Bembidion assimile</i> Gyllenhal, 1810														+		*
<i>Bembidion azurescens</i> (Dalla Torre, 1877)																*
<i>Bembidion biguttatum</i> (Fabricius, 1779)														+		*
<i>Bembidion bruxellense</i> Wesmael, 1835									+					+		*
<i>Bembidion dentellum</i> (Thunberg, 1787)								+						+		*
<i>Bembidion doris</i> (Panzer, 1797)								+						+		*
<i>Bembidion femoratum</i> Sturm, 1825								+						+		*
<i>Bembidion guttula</i> (Fabricius, 1792)														+		A

Druh	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vy	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
<i>Bembidion illigeri</i> Netolitzky, 1914						+										E
<i>Bembidion lampros</i> (Herbst, 1784)	+	+	+			+	*	+	+	+	+	+	+	+	+	E
<i>Bembidion lunulatum</i> (Fourcroy, 1785)								+	+	+		+			+	A
<i>Bembidion mannerheimi</i> C.R.Sahlberg, 1827							+	+	+	+	+					A
<i>Bembidion minimum</i> (Fabricius, 1792)	+		*				*									A
<i>Bembidion obliquum</i> Sturm, 1825							+	+		+	+	+				A
<i>Bembidion obtusum</i> Audinet-Serville, 1821											+					E
<i>Bembidion properans</i> (Stephens, 1828)								+								E
<i>Bembidion pygmaeum</i> (Fabricius, 1792)								+								R
<i>Bembidion quadrimaculatum</i> (Linnaeus, 1761)	+						*	+	+	+	+	+	+	+	+	E
<i>Bembidion semipunctatum</i> (Donovan, 1806)	+						*									A
<i>Bembidion striatum</i> (Fabricius, 1792)]		??	??				*??									/
<i>Bembidion tetracolum</i> Say, 1823	+						+	*	+	+	+	+	+	+	+	E
<i>Bembidion varium</i> (Olivier, 1795)								+	+	+						E
<i>Blethisa multipunctata</i> (Linnaeus, 1758)	+						*		+	+	+	+	+	+	+	A
<i>Brachinus crepitans</i> (Linnaeus, 1758)	+						*		+	+	+	+	+	+	+	E
<i>Bradycellus harpalinus</i> (Audinet-Serville, 1821)											+					A
<i>Calathus ambiguus</i> (Paykull, 1790)	+						*									A
<i>Calathus erratus</i> (C.R.Sahlberg, 1827)	+						*		+	+						A
<i>Calathus fuscipes</i> (Goeze, 1777)							+	+	+	+		+	+	+	+	E
<i>Calathus melanocephalus</i> (Linnaeus, 1758)	+						*	+	+	+	+	+	+	+	+	E
<i>Calathus micropterus</i> (Duftschmid, 1812)							+	+	+	+						A
<i>Carabus auratus</i> Linnaeus, 1761							+									A
<i>Carabus c. cancellatus</i> Illiger, 1798		+					+		+	+		+	+	+	+	A
<i>Carabus coriaceus</i> (Linnaeus, 1758)							+	+	+	+		+	+	+	+	A
<i>Carabus granulatus</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+				+	+	+	+		+	+	+	+	E

Druh	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vy	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
<i>Carabus hortensis</i> (Linnaeus, 1758)							+			+		+	+	+	+	*
<i>Carabus nemoralis</i> O.F.Müller, 1764		+		+			*			+		+	+	+	+	*
<i>Carabus scheidleri helleri</i> Ganglbauer, 1892						+				+						*
<i>Chlaenius nigricornis</i> (Fabricius, 1787)	+		*				*			+						*
<i>Chlaenius nitidulus</i> (Schrank, 1781)	+						*									*
<i>Chlaenius spoliatus</i> (Rossi, 1790)										+						*
<i>Chlaenius tristis</i> (Schaller, 1783)	+		*				*			+						*
<i>Chlaenius vestitus</i> (Paykull, 1790)	+	+					*				+					*
<i>Cicindela campestris</i> Linnaeus, 1758		+					*									*
<i>Cicindela hybrida</i> Linnaeus, 1758						+										*
[<i>Cicindela sylvicola</i> Dejean, 1822] *		??					??									??
<i>Clivina collaris</i> (Herbst, 1784)	+					+	+									*
<i>Clivina fossor</i> (Linnaeus, 1758)	+		+			+	+			+						*
<i>Cychnus caraboides</i> (Linnaeus, 1758)				+			+			+		+	+			*
<i>Demetrias imperialis</i> (Germar, 1824)				+			*			+	+	+	+			*
<i>Demetrias monostigma</i> Samouelle, 1819							+			+	+	+	+			*
<i>Dromius agilis</i> (Fabricius, 1787)										+						*
<i>Dromius fenestratus</i> (Fabricius, 1794)																*
<i>Dromius quadrimaculatus</i> (Linnaeus, 1758)												+				*
<i>Dyschirius aeneus</i> (Dejean, 1825)				+		+	+							+		*
<i>Dyschirius globosus</i> (Herbst, 1784)						+	+		+	+				+		*
<i>Dyschirius tristis</i> Stephens, 1827							+						+			*
<i>Elaphropus quadrisignatus</i> Duftschmid, 1812												+				*
<i>Elaphrus cupreus</i> Duftschmid, 1812	+	+	+	+		+	+		+	+		+	+			*
<i>Elaphrus riparius</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+		+	+		+	+		+	+			*
<i>Epaphius rivularis</i> (Gyllenhal, 1810)							+									*

Druh	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vý	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
<i>Epaphius secalis</i> (Paykull, 1790)	+									+			+	+		*
<i>Europhilus fuliginosus</i> (Duftschmid, 1812)						+	+	+		+	+	+	+	+	+	*+
<i>Europhilus gracilis</i> (Sturm, 1824)		+		+		+	+			+	+				+	*+
<i>Europhilus micans</i> (Nicolai, 1822)		+x	+			+	+	+		+	+	+	+	+	+	*+
<i>Europhilus piceus</i> (Linnaeus, 1758)						+	+						+		+	*
[<i>Europhilus scitulus</i> (Dejean, 1828)]	/					*/										*/
<i>Europhilus thoreyi</i> (Dejean, 1828)	+			+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	*+
<i>Harpalus affinis</i> (Schrank, 1781)	+					*	*			+			+	+	+	*
<i>Harpalus atratus</i> Latreille, 1804				+												
<i>Harpalus distinguendus</i> (Duftschmid, 1812)	+					*	*									*
<i>Harpalus honestus</i> (Duftschmid, 1812)	+					*	*									*
<i>Harpalus latus</i> (Linnaeus, 1758)										+				+		*
<i>Harpalus luteicornis</i> (Duftschmid, 1812)						+	+									*
<i>Harpalus quadripunctatus</i> Dejean, 1829				+		+	+									*
<i>Harpalus rubripes</i> (Duftschmid, 1812)				+							+		+			*
<i>Harpalus rufipalpis</i> Sturm, 1818				+						+						*
<i>Harpalus tardus</i> (Panzer, 1797)						+							+	+	+	
<i>Lasiotrechus discus</i> (Fabricius, 1792)							+						+			
<i>Lebia chlorocephala</i> (Hoffman et al., 1803)				+		+							+	+		*
<i>Leistus ferrugineus</i> (Linnaeus, 1758)		+		+		+	+	+	+	+						*
<i>Leistus terminatus</i> (Helwig in Panzer, 1793)				+		+	+			+			+	+		*
<i>Licinus depressus</i> (Paykull, 1790)				+		+	+									*
<i>Loricera pilicornis</i> (Fabricius, 1775)	+		+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	*
<i>Microlestes minutulus</i> (Goeze, 1777)										+						
<i>Nebria brevicollis</i> (Fabricius, 1792)				+		+	+	+	+	+				+		*
<i>Nothophilus aquaticus</i> (Linnaeus, 1758)	+		+	+		+	*						+	+		*

Druh	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vy	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
<i>Notiphilus biguttatus</i> (Fabricius, 1799)	+	+				+	+			+						*
<i>Notiphilus palustris</i> (Dufschmid, 1812)						+			+						+	*
<i>Notiphilus pusillus</i> C.R. Waterhouse, 1833							+									*
[<i>Notiphilus rufipes</i> Curtis, 1829] *	??						*??									/
<i>Odacantha melanura</i> (Linnaeus, 1767)	+					+		+		+	+	+	+			*+
<i>Omophron limbatum</i> (Fabricius, 1776)	+						*									*
<i>Oodes gracilis</i> A. et G.B. Villa, 1833						+				+	+	+	+		+	*
<i>Oodes helopioides</i> (Fabricius, 1792)	+					+	+	+		+	+	+	+		+	*
<i>Ophonus azureus</i> (Fabricius, 1775)	+						*									*
<i>Ophonus nitiidulus</i> Stephens, 1828																/
<i>Ophonus puncticollis</i> (Paykull, 1798)	+						*			+						*
<i>Ophonus rufibarbis</i> (Fabricius, 1792)						+										A
<i>Oxypselaphus obscurus</i> (Herbst, 1784)	+					+				+					+	E
<i>Panagaeus bipustulatus</i> (Fabricius, 1775)	+									+	+	+	+		+	A
<i>Panagaeus cruxmajor</i> (Linnaeus, 1758)										+	+	+	+		+	A
<i>Paranchus albipes</i> (Fabricius, 1796)	+						*			+	+	+	+		+	A
<i>Paradromius longiceps</i> (Dejean, 1826)																A
<i>Paratachys bisriatus</i> (Dufschmid, 1812)										+	+	+	+		+	A
<i>Patrobis atrorufus</i> (Stroem, 1768)							+									A
<i>Philorhizus notatus</i> (Stephens, 1827)							+			+	+	+	+		+	A
<i>Platynus assimilis</i> (Paykull, 1790)	+	x	+				+			+	+	+	+		+	A
<i>Platynus livens</i> (Gyllenhal, 1810)							+			+	+	+	+		+	A
<i>Poecilus cupreus</i> (Linnaeus, 1758)							+		+	+	+	+	+		+	R
<i>Poecilus versicolor</i> (Sturm, 1824)							+		+	+	+	+	+		+	E
<i>Pseudoophonus rufipes</i> (De Geer, 1774)	+						+		+	+	+	+	+		+	E
<i>Pterostichus anthracinus</i> (Illiger, 1798)							+		+	+	+	+	+		+	A

Druh	Hr	Na	Nb	HP	ED	H1	Vy	Ja	B	H2	Os	Ha	H3	Vi	Ve	VM
<i>Pterostichus diligens</i> (Sturm, 1824)	+			+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	*+
<i>Pterostichus gracilis</i> (Dejean, 1828)				+						+			+			*
<i>Pterostichus melanarius</i> (Illiger, 1798)					+		+			+			+	+		*
<i>Pterostichus minor</i> (Gyllenhal, 1827)	+			+	+	+	+		+	+			+	+	+	*
<i>Pterostichus niger</i> (Schaller, 1783)	+			+	+	+	+			+			+	+	+	*
<i>Pterostichus nigrata</i> (Paykull, 1790)	+				+	+	+	+		+			+	+	+	*
<i>Pterostichus oblongopunctatus</i> (Fabr., 1787)	+			+	+	+	+			+			+	+	+	*
<i>Pterostichus ovoideus</i> (Sturm, 1824)	+			*			*									*
<i>Pterostichus rhaeticus</i> Heer, 1837										+	+	+	+	+	+	*
<i>Pterostichus strenuus</i> (Panzer, 1797)	+			+			+			+	+	+	+		+	*
<i>Pterostichus vernalis</i> (Panzer, 1796)	+						*									*
<i>Stenolophus mixtus</i> (Herbst, 1784)					+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	*
<i>Stenolophus skrimshiranus</i> (Stephens, 1828)					+					+	+					*
<i>Stenolophus teutonius</i> (Schrank, 1781)				+	+	+					+					*
<i>Stomis pumicatus</i> (Panzer, 1796)							+									*
<i>Syntomus truncatellus</i> (Linnaeus, 1761)	+			+	+	+	+			+						*
<i>Synuchus vivalis</i> (Illiger, 1798)						+								+		*
<i>Trechoblemus micros</i> (Herbst, 1784)												+				A
<i>Trechus obtusus obtusus</i> Erichson, 1837				+			+			+			+			*
<i>Trechus quadristriatus</i> (Schrank, 1781)	+			+			+			+	+	+				*
<i>Trechus splendens</i> Gemminger et Harold, 1868							+				+					*
<i>Trichocellus placidus</i> (Gyllenhal, 1827)		+			+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	*+
Čelkem	61	19	12	74	13	64	107	29	17	94	44	60	73	54	63	142
Vlastní údaje				66			64									12
Převzaté údaje				10			43									140

R = 6 (3,52 %), A = 107 (62,94 %), E = 57 (33,5 %)

o tiskovou chybu, na kterou upozorňují MORAVEC & VONIČKA (2001). Bohužel ani tyto dva entomologové se ve své práci nevyvarovali několika chyb či omylů. U druhu *Carabus scheidleri* chybně uvádějí subsp. *scheidleri*, místo správné subsp. *helleri*. *Syntomus truncatellus* je uváděn Vysokým z roku 1991, tak i z roku 1993, nikoliv jen z roku 1993. Pokud se týče *Philorhizus notatus*, vzhledem k okolnostem nálezů a charakteru biotopu lze jen stěží předpokládat, že by se jednalo o nedávno rozpoznávaný druh *P. crucifer* (Lucas, 1846) jak oba autoři připouštějí. Některé druhy, excerpované těmito autory z práce HONCŮ & PULPÁN (1974) a přisuzované nálezům z NPR (aniž by si ověřovali údaje v MCL), byly ve skutečnosti nalezeny mimo hranice rezervace. Jedná se o druhy: *A. montivaga*, *Ophonus nitidulus* (sub. *Harpalus punctatulus*) a *Stomis pumicatus*. Proto tyto údaje (ať již druhy, nebo jednotlivé nálezy) do seznamu druhů NZR nezařazují. Akceptují však ostatní druhy.

***Abax carinatus* (Duftschmid, 1812), A**

4. 1998 – 1 ex., Z část rybníka v Zahrádkách (Ha).

***Abax parallelepipedus* (Piller et Mitterpacher, 1783), A**

HRDLIČKA (1963), údaj přebírá VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 27. 8. 2000 – 1 ex., z. p. (H); 18. 8. 2000 – 2 ex., z. p. a 30. 9. – 22. 12. 2000 – 1 ex., z. p. (Vi), vše na slatinných loukách, J část NPR; 1. 6. 2003 – 1 ex. S část NPR u Karas (H)

***Abax parallelus* (Duftschmid, 1812), A**

9. 8. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas (H).

***Acupalpus flavicollis* (Sturm, 1825), A**

5. 1998 – 1 ex. a 6. 1998 – 1 ex., Z část rybníka v Zahrádkách (Ha); 3. 5. 2001 – 7 ex., písčité místa na slatinné louce, J část NPR (Ve).

***Acupalpus parvulus* Sturm, 1825, A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, údaj přejímají MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 27. 6. 1981 – 1 ex. (S); 5. 1998 – 1 ex. a 6. 1998 – 1 ex. (Ha), vše Z část NPR u Zahrádek; 14. 6. 1996 – 3 ex., JZ část NPR u odbočky do Borku (Kl); 7. 6. 1998 – 1 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka (H); 3. 5. 2001 – 8 ex., písčité místa na slatinné louce a 12. 5. 2001 – 3 ex. (Ve); 12. 5. 2001 – 2 ex. a 27. 5. 2001 – 1 ex. (Ka), 27. 5. 2001 – 3 ex. (H), vše na slatinných loukách, J část NPR.

***Agonum afrum* (Duftschmid, 1812), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993) a HONCŮ (1997)

uvádějí tento druh pod dnes již neplatným jménem *Agonum moestum* (Duftschmid, 1812).

Nové údaje: 8. 6. 1961 – 1 ex., 8. 7. 1961 – 1 ex., 7. 6. 1964 – 2 ex., 4. 4. 1965 – 3 ex., 13. 6. 1966 – 1 ex., 14. 6. 1969 – 1 ex., 20. 5. 1970 – 1 ex.; 3. 7. 1997 – 1 ex., z. p., S strana rybníka u Karas (H); 5. 1998 – 2 ex. (Ha), vše Z část rybníka v Zahrádkách; 2. 9. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas; 28. 8. 1997 – 1 ex. a 10. 11. 1997 – 1 ex., z. p., olšina, V část NPR u Provodína; 7. 6. 1998 – 2 ex., z. p., JZ část NPR při odbočce do Borku; 25. 6. 2000 – 1 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka vše (H); 10. 11. 2000 – 4 ex., zimující pod kůrou mechem a v trouchnivém dřevě, JZ část NPR; 3. 5. 2001 – 8 ex. a 12. 5. 2001 – 24 ex., slatinné louky a v rákosiny v J části NPR (Ve); 12. 5. 2001 – 9 ex. a 27. 5. 2001 – 2 ex., tamtéž (Ka); 27. 5. 2001 – 7 ex., slatinné louky, J část NPR (H).

***Agonum hypocrita* (Apfelbeck, 1904)**

Druh nebyl dříve odlišován od komplexu druhů *Agonum moestum*.

13. 6. 1966 – 2 ex. a 14. 6. 1969 – 1 ex. na břehu rybníka u Zahrádek, vše (H), det. P. Veselý, druhý nález pro Čechy. Poprvé byl tento druh sbírán na rybníku Břehyně, SCHMIDT (1994) a HŮRKA (1996). Bylo to v roce 1964 Z. Novotnou a J. Novotným, dokladový ex. je uložen v coll. D. W. Wrase, Berlin. Uvedené sběry jsou staré již přes třicet let. Přes značné úsilí se je v poslední době nedaří ověřit.

***Agonum marginatum* (Linnaeus, 1761), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993). HONCŮ & PULPÁN (1974) citují Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997) uvádí více nálezů: 15. 6. 1965 – 1 ex. Z část NPR u Zahrádek (H); 3. 7. 1997 – 2 ex., 5. 8. 1997 – 1 ex. a 8. 9. 1997 – 3 ex., vyšlapáváním na bahně vypuštěného rybníka, Z část NPR u Zahrádek; 10. 5. 1998 – 2 ex., z. p. a 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas (H) 6. 1998 – více ex. (Kl). MORAVEC & VONIČKA (1998) stručně uvádějí předchozí autory. Nové údaje: 5. 1998 – 7 ex., vše Z část NPR u Zahrádek (Ha).

***Amara brunnea* (Gyllenhal, 1810), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) nalezl 1. 8. 1990 – 1 ex., z. p. a 28. 8. 1991 další 2 ex. tamtéž, tj. pravá strana Mlýnského potoka ve V části NPR u Provodína. Údaje Vysokého akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Amara communis* (Panzer, 1797), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993) a uvádí vlastní nálezy: 26. 5. 1990 – 4 ex., z. p., 10. 6. 1990 – 1 ex., z. p. a 23. 5. 1991 – 1 ex., z. p., pravá strana Mlýnského potoka ve V části NPR. HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997) upřesňuje

předchozí údaj, 4. 4. 1965 – 1 ex. (H) a 27. 6. 1981 – 1 ex. (S) vše Z část NPR u Zahrádek; 28. 8. 1997 – 1 ex., z. p., SV část NPR na louce u Provodína; 10. 5. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas (H). Předchozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 9. 7. 2000 – 6 ex., z. p. a 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p., Z část NPR u hráze rybníka v Zahrádkách (Vi).

***Amara curta* Dejean, 1828, A**

HONCŮ (1997), uvádí z 3. 7. 1997 – 2 ex., z. p., S část NPR u Karas (H); údaj citují MORAVEC & VONIČKA (2001). Nové údaje: 4. 1998 – 5 ex., Z část NPR u Zahrádek (Ha); 20. 5. 2001 – 1 ex., JZ část NPR u Zahrádek (H).

***Amara equestris* (Duftschmid, 1812), A**

18. 8. 2000 – 9 ex., z. p. a 29. 9. 2000 – 3 ex., z. p., S část NPR u Karas (Vi).

***Amara fulva* (O. F. Müller, 1776), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, HONCŮ (1997) upřesňuje předchozí údaj: 4. 4. 1965 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek. Předchozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p. a 29. 9. 2000 – 2 ex., z. p., S část NPR u Karas (Vi).

***Amara lunicollis* Schiödte, 1837, A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997) uvádí tyto nálezy: 2. 7. 1965 – 1 ex. Z část NPR u Zahrádek; 9. 1990 – 1 ex., V část NPR u Jestřebí; 17. 5. 1997 – 2 ex., 3. 7. 1997 – 2 ex., z. p., S část NPR u Karas; 9. 9. 1997 – 1 ex., z. p., JZ část NPR u Zahrádek (H). MORAVEC & VONIČKA (2001) citují předchozí autory.

Nové údaje: 10. 5. 1998 – 1 ex., z. p. a 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p., 30. 6. 2003 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas, vše (H); 9. 7. 2000 – 2 ex., z. p., Z část NPR u hráze rybníka v Zahrádkách; 18. 8. 2000 – 2 ex., z. p., slatinná louka, J část NPR, vše (Vi).

[*Amara montivaga* Sturm, 1825]

MORAVEC & VONIČKA citují údaj z práce HONCŮ & PULPÁNA (1974), Zahrádky 7. 1952 (Rupič) nalezeném na okraji pole, mimo NPR. Proto tento druh do seznamu stěvlíkovitých NZR nezařazují.

***Amara nitida* Sturm, 1825, A**

10. 11. 2000 – 1 ex., pod mechem při patě staré vrby, JZ část NPR (Ve).

***Amara pulpani* Kult, 1949, R**

HONCŮ (1997) uvádí nález z 9. 9. 1997 – 1 ex., z. p., u vodárny, proti odbočce do Borku. Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 9. 8. 1998 – 2 ex., z. p., JZ část NPR u vodárny, při odbočce

do Borku; 25. 9. 1997 – 2 ex., z. p., 10. 5. 1998 – 4 ex., z. p. a 1. 6. 2003 – 5 ex., S část NPR u Karas; 5. 4. 1998 – 1 ex. a 7. 6. 1998 – 9 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka, 28. 8. 1998 – 1 ex., V část NPR u Jestřebí, vše (H); 9. 7. 2000 – 1 ex., z. p., Z část NPR u hráze rybníka v Zahrádkách; 31. 7. 2000 – 3 ex., z. p. a 9. 7.–18. 8. 2000 – 2 ex., z. p., vše (Vi), 13. 7. 2003 – 3 ex., z. p. (H), J část NPR v oblasti „Motýlí louky“; 29. 9. 2000 – 1 ex., z. p., S část NPR, louka u Karas (Vi); 18. 10. 2001 – 4 ex., smíšený les, břízy, JZ část NPR proti odbočce do Borku (Kl).

***Amara spreta*, Dejean, 1831, A**

3. 5. 2001 – 1 ex., aktivní v podvečer na polní cestě, J okraj NPR mezi Zahrádkami a Jestřebím (Ve), 20. 5. 2001 – 1 ex., JZ část NPR u Zahrádek (H).

***Badister bullatus* (Schrank, 1798), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Provodín bez bližších podrobností.

***Badister collaris* Motschulsky, 1844, A**

7. 5. 2000 – 3 ex., slatinná louka, J část NPR (Ka); 12. 5. 2001 – 1 ex., tamtéž (Ve); 23. 5. 2001 – 1 ex. a 28. 5. 2001 – 1 ex., slatinná louka, J část NPR (H).

***Badister dilatatus* (Chaudoir, 1837), A**

25. 6. 2000 – 4 ex., z. p. u přítoku Bobřího potoka v Z části NPR (H); 7. 5. 2000 – 4 ex. a 27. 5. 2001 – 2 ex., slatinná louka, J část NPR (Ka); 12. 5. 2001 – 1 ex., tamtéž (Ve).

***Badister lacertosus* Sturm, 1815, A**

VYSOKÝ (1991, 1993) našel 31. 5. 1990 – 1 ex., pod suchým rákosím u Mlýnského potoka ve V části NPR. Údaj Vysokého citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 10. 7. 1992 – 1 ex. Z část NPR u Zahrádek (Ja); 21. 10. 2000 – 1 ex., Z část NPR, pata stromu u přítoku Bobřího potoka (H); 10. 11. 2001 – 4 ex., pod kůrou, mechem a v trouchnivém dřevě v JZ části NPR a 12. 5. 2001 – 1 ex., slatinná louka, J část NPR (Ve); 1. 6. 2003 – 1 ex. S část NPR u Karas (H)

***Bembidion assimile* Gyllenhal, 1810, A**

HONCŮ (1997) uvádí z 20. 6. 1997 – 1 ex. v olšíně ve V části NPR u Provodína (H). Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Bembidion azurescens* (Dalla Torre, 1877), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) jej našel poprvé pro oblast Českolipska: 5. 5. 1990 – 1 ex., v prosevu trávy na okraji rozsáhlého mokřadu a 24. 4. 1991 – 1 ex., v prosevu trávy a humusu na levém břehu Mlýnského potoka ve V části rezervace. Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Bembidion biguttatum* (Fabricius, 1779), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) uvádí, že také tento druh se vyskytuje jen vzácně: 31. 5. 1990 1 ex., vyšlapáváním pobřežní vegetace na pravém břehu Mlýnského potoka ve V části NPR, stejně jako 12. 6. 1990 – 1 ex. Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 27. 6. 1981 – 1 ex. (Pi), 5. 3. 1995 – 1 ex. (Ja) a 4. 1998 – 1 ex. (Ha), Z část NPR u Zahrádek; 7. 6. 1998 – 1 ex., z. p., JZ část NPR proti odbočce do Borku; 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas; 1. 9. 1998 – 1 ex., z. p. a 25. 6. 2000 – 2 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka; 21. 10. 2000 – 1 ex., Z část NPR pod kůrou spadlé větve u přítoku Bobřího potoka, vše (H); 3. 5. 2001 – 1 ex., slatinná louka a rákosiny, J část NPR (Ve).

***Bembidion doris* (Panzer, 1797), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, HONCŮ (1997) upřesňuje tyto údaje a připojuje další: 29. 6. 1965 – 1 ex., 14. 6. 1969 – 2 ex. a 20. 5. 1970 – 1 ex., vše (H); 14. 6. 1996 – 1 ex. (Kl); 4. 1999 – 2 ex. (Ha) a 25. 5. 1999 – 1 ex. (Chv), vše Z část NPR u Zahrádek; 14. 5. 1997 – 3 ex., bažiny S od písčité kosa vybihající do rybníka u Provodína, V část NPR; 10. 11. 1997 – 1 ex., z. p., olšiny u Provodína ve V části NPR (H). Předchozí údaje akceptuje MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 3. 5. 2001 – 9 ex. a 12. 5. 2001 – 13 ex., slatinné louky a rákosiny, J část NPR (Ve); 12. 5. 2001 – 10 ex. a 27. 5. 2001 – 6 ex., slatinné louky, J část NPR (Ka), 27. 5. 2001 – 3 ex., tamtéž (H).

***Bembidion guttula* (Fabricius, 1792), A**

16. 3. 1995 – 1 ex. (Ja); 5. 1998 – 1 ex. a 3. 1999 – 1 ex. (Ha), vše Z část rybníka u Zahrádek.

***Bembidion illigeri* Netolitzky, 1914, E**

14. 6. 1969 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (H).

***Bembidion lunulatum* (Fourcroy, 1785), A**

HONCŮ (1997), uvádí z 18. 9. 1997 – 1 ex., v olšině při Z části NPR u Zahrádek. Údaj citují MORAVEC & VONIČKA (2001). Nové údaje: 5. 3. 1995 – 1 ex. (Ja), 5. 1998 – 3 ex. a 4. 1999 – 2 ex., vše (Ha), Z část NPR u Zahrádek.

[*Bembidion minimum* (Fabricius, 1792), A]

HRDLIČKA (1963), údaj přebírají HONCŮ & PULPÁN (1974) a VYSOKÝ (1993). MORAVEC & VONIČKA (2001), zpochybňují vlastní nález Vysokého jako zřejmou tiskovou chybu. Údaj ve skutečnosti patří druhu *Bembidion obliquum*.

***Bembidion pygmaeum* (Fabricius, 1792), R**

5.6. 1992 – 1 ex., u Zahrádek (Ja). Druh polosuchých stanovišť bez zastínění, pro Novozámecký rybník atypický druh.

[*Bembidion striatum* (Fabricius, 1792)]

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964, 1965), údaj přebírá VYSOKÝ (1991, 1993) a zpochybňuje MORAVEC & VONIČKA (2001). Je pozoruhodné, že mezi dvěma druhy r. *Bembidion* nalezenými manžely Novotnými na NZR figuruje právě tento druh, který nebyl nalezen žádným jiným badatelem v celé oblasti Českolipska. Výskyt tohoto v Čechách vymírajícího, na šterkopískové náplavy větších řek vázaného druhu je na Českolipsku velmi nepravděpodobný (nebyl nalezen ani při podrobném průzkumu Ploučnice mezi Mimoní a Českou Lípou a je proto zapotřebí jej z fauny Novozámeckého rybníka definitivně vyškrtnout. Nejspíše šlo o druh *Bembidion varium*, který manželé Novotní ve své práci neuvádějí.

***Blethisa multipunctata* (Linnaeus, 1758), A**

HRDLIČKA (1963), údaj přebírají HONCŮ & PULPÁN (1974) a VYSOKÝ (1991, 1993). HONCŮ (1997) uvádí tyto údaje: 17. 5. 1991 – 1 ex., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka do rybníka (Vš); 14. 5. 1996 – 3 ex. a 3. 6. 1996 – masový výskyt, v bažině v J části NPR u vodárny proti odbočce do Borku (Kl); 14. 5. 1997 – 1 ex., v olšině ve V části rezervace u Provodína; 4. 7. 1997 – 6 ex., z. p. Z část NPR u přítoku Bobřího potoka; 28. 8. 1997 – 1 ex., z. p., v podmáčené louce, V část rezervace u Provodína, vše (H). Předchozí údaje citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 9. 5. 1998 – 1 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka do rybníka; 10. 5. 1998 – 1 ex., z. p., 7. 6. 1998 – 2 ex., z. p. a 9. 8. 1998 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas; 4. 1998 – 9 ex. (Ha) a 25. 5. 1999 – 2 ex. (Chv), Z část NPR u Zahrádek; 7. 5. 2000 – 1 ex. (Ka), 12. 5. 2001 – 4 ex. (Ve), 27. 5. 2001 – 1 ex. (Chv), vše slatinné louky, J část NPR.

***Brachinus crepitans* (Linnaeus, 1758), E, § 3**

HRDLIČKA (1963), tento údaj citují HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). Od r. 1963 nebyl tento druh potvrzen v celé oblasti Českolipska a patrně již vyhynul.

***Bradycellus harpalinus* (Audinet-Serville, 1821), A**

5. 4. 1998 – 2 ex., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka (H)

***Calathus ambiguus* (Paykull, 1790), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Calathus micropterus* (Duftschmid, 1812), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) uvádí 1. 8. 1990 – 1 ex., z. p., v oblasti Mlýnského

potoka, V část NPR. Vysokého citují MORAVEC & VONIČKA (2001).
Nové údaje: 4. 4. 1965 – 2 ex. Z část NPR u Zahrádek; 9. 8. 1998 – 1 ex.,
z. p., vše (H), 9. 7. 2000 – 1 ex., z. p. a 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p., S část NPR,
louka u Karas, vše (Vi).

***Carabus auratus* Linnaeus, 1761, A, § 1**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997)
upřesňuje předchozí údaj: 8. 5. 1965 – 1 ex., z. p., 15. 5. 1965 – 2 ex., z. p.,
na písčité půdě sousedící s polem, Z okraj NPR u Zahrádek, vše (H). Před-
chozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001). Při opakovaných poku-
sech o potvrzení výskytu v letech 1997–2003 nebyl tento druh nalezen.

***Carabus cancellatus cancellatus* Illiger, 1798, A**

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), údaj přebírá VYSOKÝ, (1991),
který tento druh našel 25. 9. 1990 – 1 ex., z. p., pod olšemi na pravé
straně Mlýnského potoka ve V části NPR. HONCŮ & PULPÁN (1974)
uvádějí Provodín bez bližších podrobností. HONCŮ (1997) uvádí
z 20. 6. 1997 – 1 ex. a 8. 9. 1997 – 3 ex., z. p. S část NPR u Karas. Před-
chozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 10. 5. 1998 – 1 ex., z. p. a 2. 9. 1998 – 1 ex., z. p. (H); 29. 9.
2000 – 3 ex., z. p. a 20. 6. 2001 – 3 ex. (Vi), vše S část NPR u Karas.

***Carabus coriaceus coriaceus* Linnaeus, 1758, A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. Další lokality
připojuje HONCŮ (1997): 6. 1970 – 1 ex. a 21. 5. 1980 – 1 ex., Z část NPR
u Zahrádek; 8. 9. 1997 – 2 ex., z. p. v olšovém lesíku, S část NPR u Karas,
vše (H). Oba předchozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001)
Nové údaje 9. 8. 1998 – 1 ex., z. p. a 9. 10. 1998 – 1 ex., z. p., 27. 8. 2000 –
2 ex., z. p. a 22. 10. 2000 – 6 ex., z. p. a 1. 6. 2003 – 1 ex., S část NPR,
v olšovém lesíku, S část NPR u Karas (H); 30. 9. – 22. 12. 2000 – 2 ex.,
z. p., tamtéž (Vi).

***Carabus scheidleri helleri* Ganglbauer, 1892, A, § 3**

HONCŮ & PULPÁN (1974) zveřejňují tento druh pod morpou *pseudo-
preyssleri* a uvádějí lokalitu Zahrádky u Č. Lípy. MORAVEC & VONIČ-
KA (2001) jej uvádějí chybně pod subspecií *scheidleri*, která se vyskytuje
v J a JV Čechách a do S Čech nezasahuje. Nový údaj: 7. 6. 1998 – 1 ex.,
z. p., JZ část NPR proti odbočce do Borku (H).

***Chlaenius nigricornis* (Fabricius, 1787), A**

HRDLIČKA (1963), tento údaj přebírají HONCŮ & PULPÁN (1974),
VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). Nové údaje:
10. 5. 1998 – 1 ex., z. p., 7. 6. 1998 – 17 ex., z. p. a 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p.,
vše S část NPR u Karas (H).

***Chlaenius nitidulus* (Schrank, 1781), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Chlaenius spoliatus* (Rossi, 1790), A**

7. 6. 1998 – 1 ex., z. p., S břeh rybníka u Karas (H). Pro Čechy velmi vzácný nález, první z NZR a z celé oblasti Českolipska.

***Chlaenius tristis* (Schaller, 1783), A**

HRDLIČKA (1963), tento údaj citují HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). HONCŮ (1997) uvádí nález z 3. 6. 1996 – 2 ex., vyšlapáváním bahna na J straně rybníka u vodárny proti odbočce do Borku (Kl). Nové údaje: 1. 9. 1998 – 1 ex., z. p., tamtéž a 20. 6. 1997 – 1 ex., z. p., ve V části NPR u Provodína (H); 12. 5. 2001 – 1 ex., slatinná louka, J část NPR (Ve).

***Chlaenius vestitus* (Paykull, 1790), A**

HRDLIČKA (1963), NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), oba údaje přebírá VYSOKÝ (1991, 1993) a MORAVEC & VONIČKA (2001). Nový údaj: 4. 1999 – 1 ex., Z část rybníka u Zahradek (Ha).

***Cicindela campestris campestris* Linnaeus, 1758, A, § 3**

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), jejich údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). Nový údaj: 3. 5. 2001 – 1 ex., na polní cestě, J část NPR (Ve).

***Cicindela hybrida hybrida* Linnaeus, 1758, A, § 3**

VYSOKÝ (1991) uvádí nález z 5. 5. 1990 – 1 ex. na zemi v borovém lese ve V části NPR (Ab). V práci VYSOKÝ (1993) je publikován nález z 23. 7. 1991, kdy bylo zastíženo nezávisle na sobě dvěma pozorovateli 30 a 50 ex. na volných nezatravnělých a osluněných místech v oblasti přítoku Mlýnského potoka ve V části NPR (Vy, Šu). Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001). Nový údaj: 3. 5. 2001 – 1 ex., písčité místa na slatinné louce, J část NPR (Ve).

[*Cicindela sylvicola* Dejean in Latreille et Dejean, 1822]

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001). Kromě starého údaje KRALE (1915) z Hradčanského pohorí (Kummergebirge) nebyl tento druh na Českolipsku potvrzen. S největší pravděpodobností byl zaměněn s *C. hybrida*, který manželé Novotní ve své práci neuvádějí. Proto byl ze seznamu druhů Novozámeckého rybníka vyškrtnut.

***Demetrias imperialis* (Germar, 1824)**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993).

Nové údaje: 5. 6. 1966 – 1 ex., 20. 5. 1970 – 1 ex. a 15. 6. 1976 – 1 ex.,

vše u Zahrádek (H); 2. 6. 1996 – masový výskyt a 4. 1997 – více ex. u Zahrádek (vše Kl); 18. 9. 1997 – 1 ex., v rákosí, poblíž koryta Bobřího potoka ve vypuštěném rybníce; 6. 11. 1997 – 10 ex. a 11. 10. 1998 – 1 ex., pod kůrou vrb u přítoku Bobřího potoka do rybníka (H); 4. 1999 – 1 ex. přední část rybníka u Zahrádek (Ha), 25. 5. 1999 – 3 ex. tamtéž (Chv); 23. 6. 2001 – 10 ex. a 14. 10. 2001 – 3 ex., u přítoku Bobřího potoka, Z část NPR; 19. 4. 2002 – 1 ex. v rákosinách u „Motýlí louky“, J část NPR (H).

Demetrius monostigma Samouelle, 1819, A

VYSOKÝ (1991, 1993) ve sledovaném území zjistil 24. 4. 1991 – 2 ex., a to v prosevu kolem starší olše uprostřed bažiny, levá strana Mlýnského potoka ve V části NPR. HONCŮ (1997) uvádí 2. 6. 1996 – masový výskyt, Z část rybníka u Zahrádek (Kl). Oba předchozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 4. 1999 – 2 ex. Z část rybníka u Zahrádek (Ha); 23. 6. 2001 – 2 ex., 30. 6. 2002 – 1 ex., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka; 20. 10. 2001 – 1 ex. v rákosinách v J části NPR, vše (H).

Dromius agilis (Fabricius, 1787), A

27. 2. 1999 – 11 ex. a 11. 2. 2000 – 4 ex., pod kůrou jírovců u hotelu Stará pošta v Zahrádkách (H); 10. 11. 2000 – 5 ex., pod kůrou stromů, JZ část NPR (Ve).

Dromius fenestratus (Fabricius, 1794), A

10. 11. 2000 – 1 ex., pod kůrou stromů, JZ část NPR (Ve).

Dromius quadrimaculatus (Linnaeus, 1758), A

27. 2. 1999 – 4 ex. a 11. 2. 2000 – 15 ex., pod kůrou jírovců u hotelu Stará pošta v Zahrádkách, 21. 10. 2000 – 1 ex., pod kůrou spadlé větve v Z části NPR u přítoku Bobřího potoka, vše (H); 10. 11. 2000 – 2 ex., pod kůrou stromů, JZ část NPR (Ve).

Dyschirius tristis Stephens, 1827, A

VYSOKÝ (1991, 1993) nalezl 5. 5. 1990 – 1 ex., vyšlapáváním bahna při břehu Mlýnského potoka ve V části NPR. Obě práce citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nový údaj: 12. 5. 2001 – 2 ex., slatinná louka na místech po pálení vytrhaných keřů, J část NPR (Ve); 23. 5. 2001 – 2 ex., slatinná louka, J část NPR (H).

Elaphropus quadrisignatus (Duftschmid, 1812), A

5. 1998 – 2 ex., Z část vypuštěného rybníka u Zahrádek (Ha).

Epaphius rivularis (Gyllenhal, 1810), R

VYSOKÝ (1991) píše o nálezu z 1. 8. 1990 – 2 ex., V část NPR blíže Provodína. Později VYSOKÝ (1993) tento údaj znovu opakuje a přidává další nálezy: 23. 7. 1991 – 3 ex., z. p., 28. 8. 1991 – 8 ex., z. p., levý břeh Mlýnského potoka a 28. 8. 1991 – 3 ex., z. p., pravá strana Mlýnského

potoka. Údaje Vysokého akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001). Velmi vzácný až lokální druh žijící na bažinných okrajích rybníků a močálů. V oblasti Českolipska zřejmě nebude tak vzácný, neboť byl opakovaně sbírán několika sběrateli u Stvolínek, (Mo, Bu, Ho, Ka), BENEDIKT & TĚTÁL (1988, 1991 a 1992) a na Břehyni (Chv, Ka, Mo, Vš), HONCŮ & VONIČKA (1997), resp. na Jestřebských slatinách (H), HONCŮ (1997b), vzdálených necelých 2 km od naleziště na Novozámeckém rybníce, případně na lokalitě u osady Tlustce u Velkého Valtínova (H), HONCŮ (1997c).

***Epaphius secalis* (Paykull, 1790), A**

HONCŮ (1997) uvádí z 5. 8. 1997 – 1 ex. (H), vyšlapáváním v olšině u přítoku Bobřího potoka. Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001). Nové údaje: 9. 8. 1998 – 1 ex., z. p., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka (H); 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas; 18. 8. 2000 – 3 ex., z. p., J část NPR v protoru „Motýlí louky“; 9. 7. 2000 – 3 ex., z. p., 29. 9. 2000 – 4 ex., z. p., a 22. 12. 2000 – 1 ex., z. p. V část NPR u Provodína, vše (Vi).

***Europhilus gracilis* (Sturm, 1824), A**

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993). Tento autor upozorňuje, že je druh ve sledovaném území velmi řídký a uvádí tyto nálezy: 26. 5. 1990 – 1 ex., z. p., 10. 6. 1990 – 2 ex., z. p. a 28. 3. 1991 – v prosevu listů u paty břízy, vše v dosahu Mlýnského potoka ve V části NPR. HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997) upřesňuje nálezy: 4. 4. 1965 – 2 ex. a 15. 6. 1965 – 1 ex., JZ břeh rybníka u Zahrádek; 23. 9. 1997 – 1 ex., přítok Mlýnského potoka u Provodína, V část NPR (H). Předchozí autory cituje MORAVEC & VONIČKA (2001) a uvádějí vlastní nález z 12. 8. 2001.

Nové údaje: 5. 1998 – 1 ex., (Ha); 6. 1998 – 1 ex. (Kl); 25. 5. 1999 – 4 ex. (Chv), vše Z část NPR u Zahrádek; 3. 5. 2001 – 5 ex. a 12. 5. 2001 – 12 ex., slatinná louka, J část NPR (Ve). Podle sdělení Veselého je tento druh na slatinných loukách v J části NPR nejhojnější z rodu *Europhilus*.

***Europhilus piceus* (Linnaeus, 1758), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) uvádí z 23. 5. 1991 – 1 ex., z. p., pravá strana Mlýnského potoka, ve V části NPR. Údaj citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 5. 1998 – 2 ex., Z část NPR u Zahrádek (Ha); 10. 11. 2000 – 1 ex., pod kůrou, mechem a trouchnivým dřevem, JZ část NPR, 3. 5. 2001 – 2 ex. a 12. 5. 2001 – 5 ex., slatinná louka v J části NPR (Ve).

[*Europhilus scitulus* (Dejean, 1828)]

Tento druh z NZR uvádí HRDLIČKA (1963). Západoevropský druh jehož výskyt je v Čechách nemožný jak upozorňuje již VYSOKÝ (1973), resp. MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Harpalus honestus* (Duftschmid, 1812), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje Vysoký (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Harpalus luteicornis* (Duftschmid, 1812), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, HONCŮ (1997) upřesňuje předchozí nález z 11. 6. 1965 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek. Předchozí údaje cituje MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Harpalus quadripunctatus* Dejean, 1829**

3. 3. 2001 – 2 ex., zimující pod kůrou vrb u přítoku Bobřího potoka, Z část NPR (Kl).

***Harpalus rufipalpis* Sturm, 1818, A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy a Provodín. HONCŮ (1997): 13. 6. 1966 – 1 ex., a 9. 9. 1997 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (H). Předchozí údaje citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Lasiotrechus discus* (Fabricius, 1792), A**

VYSOKÝ (1991, 1993) uvádí řídký výskyt tohoto druhu, 25. 10. 1990 – chytil 3 ex., z. p. a 28. 8. 1991 – 1 ex., z. p., na pravém břehu Mlýnského potoka ve V části NPR MORAVEC & VONIČKA (2001) akceptují předchozí údaje.

Nový nález: 25. 6. 2000 – 1 ex., Z část NPR u přítoku Bobřího potoka (H).

***Lebia chlorocephala* (Hoffman, Koch, P. Müller et Linz, 1803), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. Údaj opakuje MORAVEC & VONIČKA (2001). Konkrétní nálezy: 4. 4. 1965 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (H); 20. 6. 2001 – 1 ex., z. p., S část NPR, louky u Karas (Vi).

***Leistus terminatus* (Hellvig in Panzer, 1793), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. VYSOKÝ (1991) považuje druh za řídký a uvádí tyto nálezy: 10. 6. 1990 – 2 ex., z. p., 25. 10. 1990 – 1 ex., z. p., 25. 10. 1991 – 12 ex., z. p., 28. 3. 1991 – 1 ex., z. p., 24. 4. 1991 – 1 ex., z. p., vše v dosahu Mlýnského potoka ve V části NPR. HONCŮ (1997) uvádí tyto nálezy: 5. 6. 1964 – 1 ex. a 11. 6. 1964 – 2 ex., JZ strana rybníka u Zahrádek; 3. 7. 1997 – 2 ex., z. p. a 8. 9. 1997 – 1 ex., z. p. S část NPR u Karas, vše (H). MORAVEC & VONIČKA (2001) bez bližších podrobností citují předchozí údaje.

Nové údaje: 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p. a 16. 3. 2002 – 1 ex. z. p. S strana rybníka u Karas. 25. 8. 2000 – 1 ex. z. p. u přítoku Bobřího potoka, Z část

NPR; 28. 10. 2000 – 1 ex., v olšině u přítoku Mlýnského potoka, V část rezervace, vše (H); 29. 9. 2000 – 1 ex., z. p. a 22. 9. 2001 – 1 ex., z. p. a u. Karas; 22. 12. 2000 – 1 ex., z. p., SV část NPR u Provodína, vše (Vi).

***Licinus depressus* (Paykull, 1790), A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, 4. 66. Revizi bylo zjištěno, že v původním datu došlo k překlepu, byl sbírán o rok dříve, 4. 4. 1965 – 1 ex., na úhoru, v ochranném pásmu rezervace, J od rybníka (H). *Notiophilus rufipes* Curtis, 1829]

Tento druh uvádí z rezervace HRDLIČKA (1963), znovu jej cituje VYSOKÝ (1991, 1993). Možnost výskytu vylučují MORAVEC & VONIČKA (2001): „Tento stenoekní, na původní dubové lesy vázaný druh, se na Českolipsku nevyskytuje (cf. HONCŮ & PULPÁN (1974). Ani v budoucnosti není jeho nalezení pravděpodobné a proto je třeba jej z fauny Novozámeckého rybníka definitivně škrtnout.“ K jejich názoru se připojují. V Čechách bývá nalézán jen v nejteplejších oblastech, např. v Českém středohoří. Nejspíše jde o chybnou determinaci druhu *Notiophilus biguttatus*.

***Odacantha melanura* (Linnaeus, 1767), A**

HRDLIČKA (1963), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993) a uvádí vlastní sběry: 31. 5. 1990 – 3 ex. a 12. 6. 1990 – 1 ex., vyšlapáváním pobřežní vegetace břehu Mlýnského potoka ve V části NPR a 12. 6. 1990 – 1 ex., na listu rákosu tamtéž. HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy. HONCŮ (1997) upřesňuje předchozí údaj konkrétními nálezy: 5. 6. 1964 – 1 ex. a 15. 6. 1976 – 10 ex. (H); 27. 6. 1981 – 1 ex. (Pi); 3. 6. 1992 – 1 ex. (Ja); vše v Z části NPR u Zahrádek, 4. 1997 1 ex., JZ část NPR proti odbočce do Borku (Kl); MORAVEC & VONIČKA (2001), akceptují předchozí údaje.

Nové údaje: 11. 10. 1998 – 2 ex., Z část NPR, pod rostlinnými zbytky u přítoku Bobřího potoka do rybníka (H); 14. 4. 1998 – 4 ex., JZ část NPR, proti odbočce do Borku (Kl); 5. 1998 – 1 ex. a 4. 1999 – 31 ex., Z část rybníka u Zahrádek (Ha); 5. 5. 2001 – 1 ex. a 30. 6. 2002 – 2 ex v rákosinách, Z část NPR u přítoku Bobřího potoka; 20. 10. 2001 – 2 ex., pod zbytky rákosy v J části NPR; 19. 4. 2003 – 4 ex. v porostech rákosin v oblasti Motýlí louky, J část NPR; 1. 6. 2003 – 1 ex. S část NPR u Karas, vše (H).

***Omophron limbatum* (Fabricius, 1776), A**

KRAL (1915): Novozámecký rybník. Nález ověřil HRDLIČKA (1963). Další autoři HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001), jen opakují předchozí údaje. Po zániku

malé písčité pláže u skalky v přední části rybníka u Zahrádek ztratil tento druh podmínky k možnosti výskytu. Vybudováním nových tůní na písčitém podkladu v oblasti tzv. „Motýlí louky“ byly tyto podmínky obnoveny a proto se 18. 7. 2003 tedy po 40 letech podařilo odchytnout 2 ex. do z. p. (H). V oblasti Českolipska se tento druh řídce vyskytuje na několika lokalitách: např. na písčitých březích Máchova jezera, v meandrech řeky Ploučnice u Hradčan, na pláži rybníku Držník u Hradčan i jinde. Nejhojněji se vyskytuje na písčitých březích rybníků vzniklých po ukončení těžby v Provodínské pískovně odkud pravděpodobně znovuosídlil Novozámecký rybník. Nález potvrzuje význam vytváření nových tůňek pro zvýšení druhové diversity.

***Oodes gracilis* A. et G. B. Villa, 1833, R**

HONCŮ (1992, 1993) sbíral tento druh 14. 5. 1966 – 1 ex., v bažině, Z část NPR u Zahrádek. Tento nález byl první pro území Čech. HONCŮ (1997) uvádí další údaje 22. 3. 1992 – 1 ex. a 25. 3. 1992 – 3 ex., na S břehu rybníka mezi Karasy a Provodínem (Vš) a 27. 5. 1992 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (Mo). Předchozí autory citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 31. 7. 2000 – 1 ex., z. p., J část NPR rybníka v prostoru „Motýlí louky“ (H); 3. 5. 2001 – 1 ex. a 12. 5. 2001 – 1 ex., slatině louky a rákosiny, J část NPR (Ve); 12. 5. 2001 – 3 ex. (Chv) a 5 ex., tamtéž (Ka); 23. 5. 2001 – 2 ex., slatiná louka, J část NPR, 27. 5. 2001 – 6 ex., tamtéž, 23. 6. 2001 – 1 ex., 3. 6. 2003 – 1 ex. u přítoku Bobřího potoka, Z část NPR; 16. 3. 2003 – 1 ex. ve V části NPR u Jestřebí pod kůrou stromu, vše (H).

[*Ophonus nitidulus* Stephens 1828]

Nález uvádějí MORAVEC & VONIČKA z NZR chybnou excerpcí práce HONCŮ a PULPÁN (1974), kteří uvádějí jen Provodín. Druh byl sbírán M. Honců na J svahu Provodínských kamenů, mimo NPR. Proto ho do seznamu NZR nezařazují.

***Ophonus puncticollis* (Paykull, 1798), A**

HRDLIČKA (1963), údaj přebírá VYSOKÝ (1991, 1993). MORAVEC & VONIČKA (2001), excerpují tento druh z práce HONCŮ & PULPÁN (1974): Provodín, aniž by brali v potaz, že byl nalezen mimo vlastní NPR a zpochybňují nález Hrdličkův.

Nový údaj: 14. 6. 1996 – 2 ex., Karasy, suchá místa na okraji vinice u dvora Mariánov, v ochranném pásmu, asi 30 m od hranic NPR. (Kl). Vzhledem k tomuto nálezu ponechávám tohoto střevlíka v druhovém seznamu NPR.

***Panagaeus bipustulatus* (Fabricius, 1775), A**

4. 1998 – 1 ex., Z část rybníka u Zahrádek (Ha); 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p., S břeh rybníka u Karas (Vi).

***Panagaeus cruxmajor* (Linnaeus, 1758), A**

NOVOTNÝ Z. & J. (1964), údaj přebírají HONCŮ & PULPÁN (1974) a VYSOKÝ (1991, 1993). HONCŮ (1997) uvádí další nálezy: 3. 6. 1996 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek, (Kl), 9. 9. 1997 – 1 ex., z. p., JZ strana rybníka u Zahrádek, 6. 11. 1997 – 1 ex., z. p., S strana rybníka u Karas (H). MORAVEC & VONIČKA (2001) citují předchozí autory.

Nové údaje: 4. 1999 – 6 ex. Z část NPR u Zahrádek (Ha); 7. 6. 1998 – 1 ex., z. p. a 9. 8. 1998 – 2 ex., z. p., JZ strana rybníka u vodárny, proti odbočce do Borku; 4. 1998 – 1 ex., 9. 8. 1998 – 1 ex., z. p., 25. 6. 2000 – 2 ex. z. p. a 21. 10. 2000 – 2 ex., pod kůrou spadlých větví Z část NPR u přítoku Bobřího potoka (H); 10. 11. 2000 – 7 ex., pod kůrou, mechem a v trouchnivém dřevu, JZ část NPR, 3. 5. 2001 – 1 ex., slatinné louky a rákosiny, J část NPR (Ve); 27. 5. 2001 – 1 ex., slatinné louky, J část NPR (Ka).

***Paradromius longiceps* (Dejean, 1826), A**

MORAVEC & VONIČKA (2001) uvádějí 12. 8. 2001 – 11 ex. v rákosí u přítoku Bobřího potoka. Další údaje: 21. 1. 1995 – 2 ex., zimující pod kůrou keřů na Z břehu rybníka u hotelu Stará pošta v Zahrádkách (Ja); 12. 5. 2001 – 1 ex., slatinná louka a rákosiny, J část NPR (Chv); 14. 10. 2001 – 37 ex. a 30. 6. 2002 – 1 ex. v rákosí u přítoku Bobřího potoka; 19. 4. 2003 – 1 ex. a 20. 10. 2001 – 2 ex., v rákosinách v J části NPR u „Motýlí louky“, vše (H).

***Paratachys bistriatus* (Duftschmid, 1812), A**

6. 1998 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (Ha), 3. 5. 2001 – 4 ex., písčité místa na slatinné louce, J část NPR (Ve).

***Philorhizus notatus* Stephens, 1827, A**

VYSOKÝ (1991) našel 24. 4. 1991 – 1 ex., v zemní pasti, ale VYSOKÝ (1993) uvádí výskyt v prosevu! Oba údaje se týkají pravé strany Mlýnského potoka ve V části NPR. Údaje zpochybňují MORAVEC & VONIČKA (2001), kteří požadují revizi dokladového materiálu, aby se vyloučil výskyt v ČR nedávno rozpoznávaného druhu *P. crucifer* (Lucas, 1846). Domnívám se, že vzhledem k okolnostem nálezu a charakteru biotopu lze jen stěží předpokládat, že by se jednalo o jiný druh než uvádí Vysoký.

***Platynus livens* (Gyllenhal, 1810), R**

HONCŮ & PULPÁN (1974) píší, že jde o striktně nížinný druh, jehož výskyt na Českolipsku je pochybný. Tento druh se povedlo o 24 let později prokázat právě na NZR: 7. 6. 1998 – 1 ex., z. p., JZ část NPR proti odbočce

do Borku (H); 10. 11. 2000 – 7 ex., přezimujících pod kůrou, JZ část NPR (Ve); 12. 5. 2001 – 2 ex. (Chv), 1 ex. (Ka) a 27. 5. 2001 – 1 ex., slatinné louky, J část NPR (H).

***Pterostichus gracilis* (Dejean, 1828), R**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, 5. 1965 – 1 ex. Údaj akceptují MORAVEC & VONIČKA (2001), kteří našli 3. 6. 2001 – 1 ex. tohoto druhu mezi 50 ex. *Pterostichus minor* mimo NPR, v nivě Bobřího potoka v okolí Mnichovské průrvy.

Nové údaje: 12. 7. 1998 – 1 ex., z. p. a 9. 8. 1998 – 1 ex., z. p. a 7. 7. 2002 – 1 ex., S část NPR u Karas; 25. 6. 2000 – 3 ex., z. p., a 23. 6. 2001 – 1 ex., u přítoku Bobřího potoka, Z část NPR, vše (H).

***Pterostichus ovoideus* (Sturm, 1824), A**

HRDLIČKA (1963), údaj přebírají HONCŮ & PULPÁN (1974), VYSOKÝ (1991, 1993), MORAVEC & VONIČKA (2001).

***Pterostichus rhaeticus* Heer, 1837, A**

HONCŮ (1997) uvádí nález z 3. 7. 1997 – 1 ex., z. p., S část NPR u Karas (H), údaj citují MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nové údaje: 18. 8. 2000 – 1 ex., z. p. 5. 5. 2002 – 1 ex. a 1. 6. 2003 – 1 ex. v S části NPR u Karas (H); 9. 7. 2000 – 1 ex., z. p. SV část NPR u Provodína (Vi); 31. 7. 2000 – 1 ex., J část NPR v prostoru „Motýlí louky“ (H); 10. 11. 2000 – 1 ex., pod kůrou, mechem a trouchnivým dřevem, JZ část NPR, 3. 5. 2001 – 6 ex., slatinné louky a rákosiny, J část NPR (Ve); 12. 5. 2001 – 3 ex. (Ka) a 27. 5. 2001 – 3 ex., tamtéž; 30. 6. 2002 – 1 ex. Z část NPR u Zahrádek, vše (H).

***Stenolophus skrimshiranus* Stephens, 1828, A**

HONCŮ & PULPÁN (1974) uvádějí Zahrádky u Č. Lípy, 5. 1966 – 1 ex. Údaj citují HONCŮ (1997), MORAVEC & VONIČKA (2001).

Nový údaj: 25. 5. 1999 – 2 ex. (Chv), vše Z část rybníka u Zahrádek.

***Stomis pumicatus* (Panzer, 1796), A**

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), údaj opakuje VYSOKÝ (1991, 1993) a uvádí vlastní nálezy: 22. 6. 1990 – 1 ex., z. p., 1. 8. 1990 – 2 ex., z. p. a 23. 5. 1991 – 1 ex. z. p., na pravé i levé straně Mlýnského potoka ve V části NPR. MORAVEC & VONIČKA (2001) citují nález HONCŮ & PULPÁNA (1974), který byl ve skutečnosti sbírán v Provodíně, mimo hranice NPR.

***Trechoblemus micros* (Herbst, 1784), A**

4. 1999 – 1 ex., Z část rybníka u Zahrádek (Ha).

***Trechus splendens* Gemminger et Harold, 1868, A**

VYSOKÝ (1991, 1993) hodnotí tento druh jako řídký s těmito nálezy:

22. 6. 1990 – 1 ex. a 1. 8. 1990 – 3 ex., na pravém i levém břehu Mlýnského potoka ve V části NPR.

HONCŮ (1997) uvádí nález z 11. 5. 1996 – 1 ex., Z část NPR u Zahrádek (Kl). MORAVEC & VONIČKA (2001) citují předchozí autory bez bližších údajů.

Trichocellus placidus (Gyllenhal, 1827), A

NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J. (1964), VYSOKÝ (1991, 1993) píše, že druh patří k řídce sbíraným druhům a připojuje vlastní nálezy: 26. 5. 1990 – 2 ex., z. p., 31. 5. 1990 – 1 ex., v prosevu humusu v bažině, 10. 6. 1990 – 1 ex., z. p., 25. 10. 1990 – 2 ex., v prosevu vnitřku kupy mravence *Formica rufa*, 28. 3. 1991 – 4 ex., v prosevu listů a 24. 4. 1991 1 ex., z. p., vše v dosahu Mlýnského potoka ve V části NPR MORAVEC & VONIČKA (2001) citují předchozí autory bez bližších údajů.

Nové údaje: 11. 5. 1996 – 8 ex. (Kl) a 4. 1998 – 1 ex. (Ha), vše Z část rybníka u Zahrádek; 18. 9. 1997 – 1 ex., vyšlapáváním v olšíně, JZ strana rybníka u Zahrádek; 7. 6. 1998 – 1 ex., z. p., Z strana rybníka u přítoku Bobřího potoka; 8. 10. 1998 – 7 ex., na vegetaci v zatopené části louky, JZ strana rybníka u vodárny proti odbočce do Borku, vše (H); 10. 11. 2000 – 2 ex., pod kůrou, mechem a v trouchnivém dřevu, JZ část NPR (Ve), 7. 7. 2002 – 1 ex. pod vegetabiliemi v S část NPR u Karas (H).

Výsledky

Porovnání jednotlivých pramenů (literatura, rukopisné seznamy a další údaje) bohužel většinou neposkytuje možnost sledovat případné rozdíly ve složení druhového spektra v průběhu času. Individuální přístupy ke sběru materiálu, metodice, rozsahu průzkumů a vymezení zkoumaných ploch jsou natolik odlišné, že výsledky průzkumů pouze ve svém souhrnu dávají poměrně ucelenou představu o druhovém bohatství lokality. Značný počet druhů (celkem 170) i přítomnost reliktních a vzácných druhů dokládá zachovalost zkoumané lokality. Je třeba vyzvednout výskyt druhů *Agonum hypocrita*, *Blethisa multipunctata*, *Chlaenius spoliatus*, *Ch. tristis*, *Epaphius rivularis*, *Oodes gracilis*, *Platynus livens* a *Pterostichus gracilis*, které jsou vázány na zachovalé mokřadní lokality, především charakteru podmáčených luk a břehů mělkých depresí a tůní s neznečištěnou vodou mimo souvislé plochy rákosin. Lokalit podobného typu se do současné doby zachovalo jen malé množství, neboť jsou poměrně nestabilní a citlivě reagují na výkyvy ve vodním režimu a na způsob obhospodařování. Proto se uvedené druhy

v České republice vyskytují velmi lokálně a často v omezených populacích. *Oodes gracilis* byl zjištěn poprvé právě ve zdejší rezervaci v roce 1966 (HONCŮ, 1992, 1993), později byl nalezen i jinde na Českolipsku a také v Polabí. Další druh *Agonum hypocrita* byl zde nalezen na druhé lokalitě v České republice. *Epaphius rivularis* je typický reliktní druh, žijící na silně podmáčených rašelinných loukách a rašeliništích od nížin do hor. V místech výskytu nebývá vzácný. Představuje jeden z nejpůvodnějších prvků zdejší fauny, neboť je zcela bezkřídlý. Další pozoruhodné druhy jsou *Carabus auratus* (zde pravděpodobně již vyhynulý v důsledku chemizace a změn způsobu zemědělského hospodaření v minulosti), *Amara pulpani* (vzácný a lokální druh, obývající suché kamenité a písčité lokality, vřesoviště a lesostepi) a *Trechus splendens* (horský druh s lokálním reliktním výskytem v nízké nadmořské výšce). V území byly zjištěny tyto zvláště chráněné druhy (podle vyhlášky 395/1992 Sb. MŽP ČR): kriticky ohrožený střevlík *Carabus auratus*, a druhy ohrožené, střevlík *Carabus scheidleri helleri* a svižník *Cicindela campestris*.

Návrh managementu

Výše vodní hladiny rybníka by se měla stanovit ve shodě s potřebami botanickými, neboť celá řada druhů hmyzu je na rostlinstvo přímo svým vývojem vázaná. Znamená to ustálit vodní režim na obvyklé výšce hladiny, který zde byl před vypuštěním rybníka a vyvarovat se vypuštění rybníka během vegetační sezóny. Je zapotřebí udržet různorodost vodních biotopů. Řízeným způsobem zabránit sukcesi a zazemňování prohlubní, zajistit obnovu dalších drobných depresí. Tak se obnoví druhová pestrost vodních a mokřadních druhů. Potřebná různorodost biotopů je zajišťována asanačními zásahy na jižním břehu rybníka v prostoru „Motýlí louky“. To umožňuje výskyt vodních druhů pro něž je rozhodující čistota vody. Pro udržení výskytu střevlíka *Omophron limbatum* a celého komplexu dalších druhů vázaných na písčité břehy by bylo potřebné vytvořit písčitou pláž přecházející povlovně z břehu až do vody. Samozřejmou podmínkou je uchránit vodní biotopy před chemickým znečištěním, okolí rezervace pak před chemickými látkami a postřiky používanými v zemědělství.

Závěr

Všemi badateli bylo až dosud na území NPR zjištěno 170 druhů střevlíkovitých brouků. Z toho bylo nově zjištěno 24 druhů. Intenzivní entomologický průzkum potvrzuje, že NPR není významná jen ornitologicky, či botanicky, ale je zajímavá i po stránce entomologické. Přítomnost reliktních a vzácných druhů dokládá zachovalost tohoto území. Je nepochybné, že i z entomologického hlediska je prospěšné, pokud je rybník napuštěn. V době vypuštění rybníka se výskyt několika druhů nepodařilo ověřit, navíc se řada vzácných druhů stáhla k vodě buď do oblasti přítoku Bobřího potoka, nebo Mlýnského potoka. Celkově došlo k přechodnému poklesu množství hmyzu, resp. ke změně početnosti ve prospěch suchomilnějších druhů. Záhy po napuštění rybníka v letech 1998–2001 bylo naopak učiněno několik pozoruhodných nálezů.

Zejména okrajové části NPR byly až do nedávné doby dlouhodobě ovlivněny nadměrným používáním chemických látek (herbicidy, pesticidy), což vedlo k vymizení střevlíka *Brachinus crepitans* a pravděpodobně i *Carabus auratus* a *Licinus depressus*. Naopak vybudováním nových tůní na písčitém podkladu na tzv. Motýlí louce v J části NPR se podařilo vytvořit podmínky pro výskyt střevlíčka *Omophron limbatum*, který zde byl znovu nalezen po více než 40 letech. Průzkum Novozámeckého rybníka není uzavřenou záležitostí, při dalším specializovaném průzkumu budou nepochybně nalezeny další druhy.

Součástí práce je návrh managementu rybníka. Zde je důležité stanovení optimální výše hladiny rybníka, které by mělo být v souladu i s potřebami botanickými. Pozitivně se projevuje zajišťování různorodosti biotopů revitalizačními zásahy.

LITERATURA

- BENEDIKT S. & TĚTÁL I., 1988: Zajímavé nálezy střevlíkovitých brouků (Coleoptera, Carabidae) v Československu v r. 1988. Zpravodaj západočeské pobočky čs. spol. ent. při ČSAV v Plzni, 1988–1989, No VI–VII, (1): 13–21.
- BENEDIKT S. & TĚTÁL I., 1991: Zajímavé nálezy střevlíkovitých brouků (Coleoptera, Carabidae) v Československu v r. 1990 a doplněk sběrů z předcházejícího období. Zpravodaj západočeské pobočky čs. spol. ent. při ČSAV v Plzni. Series carabidol., 1: 9–40.
- BENEDIKT S. & TĚTÁL I., 1992: Zajímavé nálezy střevlíkovitých brouků (Coleoptera, Carabidae) v Československu v r. 1991 a doplněk sběrů z předcházejícího období. Zprávy Západ. pob. čs. spol. ent. Series carabidol., Plzeň, 2: 15–30.
- BOHÁČ J., 1998: Zoologický průzkum Novozámeckého rybníka se zaměřením na epigeické brouky s vyhodnocením lokality z hlediska plánovaných rekultivačních akcí. AOPK ČR Praha a Ústí n. L., 32 pp., 2 tab., 1 mapa. (Ms.).
- BOHÁČ J., 2002: Epigeičtí brouci (Insecta, Coleoptera) národní přírodní rezervace Novozámecký rybník a vliv managementu na jejich společenstva. Příroda, Praha, 20: 141–155.
- HONCŮ M., 1991: Entomologický průzkum Novozámeckého rybníka u Jestřebí, 22 pp. In: Závěrečná zpráva přírodovědné inventarizace SPR Novozámecký rybník – území dotčené stavbou plynovodu u Jestřebí. ZO 41/8 ČSOP Ústí n.L., AOPK ČR Ústí n. L. (Ms.).
- HONCŮ M., 1992: *Oodes gracilis* A. Villa et B. Villa 1883. In kolektiv autorů (1992): Faunistic records from Czechoslovakia. Acta entomologica bohemoslovaca, Praha, 89: 387–391.
- HONCŮ M., 1993: *Oodes gracilis* A. Villa et B. Villa 1883, nový druh pro Čechy, (Coleoptera, Carabidae). Fauna bohemiae septen., Ústí n. L., 18: 155–157.
- HONCŮ M., (1997a): Entomologický průzkum NPR Novozámecký rybník. AOPK ČR Praha, a Ústí n. L., 22 pp. (Ms.).
- HONCŮ M., 1997 b: Entomologická inventarizace a dokumentace vybraných mokřadních biotopů v připravované NPR Dokeské pískovce a mokřady. AOPK ČR, Praha, 30 pp. (Ms.).
- HONCŮ M., 1997 c: Entomologický inventarizační průzkum lokality Tlustce. OVM Česká Lípa. 6 pp. (Ms.).
- HONCŮ M. & PULPÁN J., 1974: Střevlíkovití (Coleoptera, Carabidae) Českolipska. Sbor. Severoč. Mus. Ser. Natur., Liberec, 6: 93–149.
- HONCŮ M. & VONIČKA P., 1997: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko. Bezděz 5: 295–355.
- HRDLIČKA J., 1963: Zpráva o coleopterologickém inventarizačním průzkumu rezervace Novozámecký rybník v letech 1962–63. KSSPPOP Ústí n. L., 4 pp. (Ms.).
- HŮRKA K., 1996: Carabidae of the Czech and Slovak Republics – Carabidae České a Slovenské republiky. Kabourek, Zlín, p. 1–565.
- HŮRKA K. & VESELÝ P. & FARKAČ J., 1996: Využití střevlíkovitých (Coleoptera, Carabidae) k indikaci kvality prostředí. Klapalekiana, Praha, 32: 15–26.
- JELÍNEK J., 1993: Check-list of Czechoslovak Insects IV. (Coleoptera). Seznam československých brouků. Folia Heyrovskyana, supplementum I, Praha, p. 1–172.
- KRAL H., 1915: Die Käfer aus dem Gebiete des Kummergebirges. Mitt. Ver. Naturfreunde Reichenberg, 42: 49–100.
- KRAL H., 1921: Die Käfer aus dem Gebiete des Kummergebirges. Nachtrag Mitt. Ver. Natufreunde Reichenberg, 43: 24–44.

- KUNCOVÁ J., 1975: Botanický inventarizační průzkum státní přírodní rezervace Novozámecký rybník na Českolipsku. Sborn. Severoč. Mus., Ser. Natur., Liberec, 7: 51–60.
- NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J., 1964: Inventarizační seznam coleopter zjištěných v SPR Novozámecký rybník. KSPPOP Ústí n. L., 4 pp. (Ms).
- NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ J., 1965: Inventarizační seznam coleopter sbíraných při průzkumu SPR Novozámecký rybník. KSSPPPOP Ústí n. L., 4 pp. (Ms).
- PULPÁN J., 1969: Stanovení areálů a subareálů Československa, vzhledem k faunistice brouků čeledi Carabidae (Coleoptera). Acta musei Reginaehradecensis S. A., Scientiae Naturales, 9: 95–146.
- SCHMIDT J., 1994: Revision der mit *Agonum* (s.str.) *viduum* (PANZER, 1797) verwandten Arten (Coleoptera, Carabidae), Berlin, Beitr. Ent., 44: 3–51.
- TUROŇOVÁ, D., 2000: Novozámecký a Břehyňský rybník – návrh na vynětí ze seznamu ohrožených mokřadů. Mokřady 2000, sborník z konference uspořádané 13.–15. 9. 2000 v Olomouci, p. 174–177.
- MORAVEC P., & VONIČKA P., 2001: Přeložka silnice I/9 Sosnová, Zahrádky, Jestřebí. Zoologický průzkum území – příloha k dokumentaci EIA. AOPK ČR Praha, 55 pp.(Ms.).
- VYSOKÝ V., 1991: Entomologický průzkum části SPR Novozámecký rybník, mezi obcemi Jestřebí a Provoďín na Českolipsku, 46 pp., 1 mapa, (nestránkováno). In: Závěrečná zpráva přírodovědné inventarizace SPR Novozámecký rybník – území dotčené stavbou plynovodu u Jestřebí. ZO 41/8 ČSOP Ústí n. Labem, AOPK ČR Ústí n. L. (Ms.).
- VYSOKÝ V., 1993: Střevlíkovití SPR Novozámecký rybník. Fauna Bohemiae Septentr., Ústí n. L., 18: 143–154.

SUMMARY

Ground beetles (Carabidae), National Nature Reservation Novozámecký pond.

Miroslav Honců

The study has a view to the entomological exploration in National Nature Reservation Novozámecký pond near Zahrádky in Česká Lípa region. Till this time were found 170 species of *Carabidae* in this studied locality.

The exploration is based particularly on the data from 4 exploration-stages: till the 1974, till the 1990, during the 1997–1998, and during 2000–2003. The exploration is completed by the data from single explorers interested in Novozámecký pond locality. Very important are studies of HRDLIČKA (1963), NOVOTNÁ Z. & NOVOTNÝ (1964, 1965), VYSOKÝ (1991, 1993), HONCŮ (1991, 1992, 1993), BOHÁČ (1998) and MORAVEC & VONIČKA (2001) completed by informations from their colleagues. In this locality was found a species new for the Bohemian fauna – *Oodes gracilis*. The intensive entomological exploration proves that the importance of the pond is not only in ornithology. The existence of rare – species is a quality aspect of the locality: *Amara brunnea*, *Amara pulpani*, *Blethisa multipunctata*, *Chlaenius spoliatus*, *Chlaenius tristis*, *Epaphius rivularis*, *Paradromius longiceps*, *Platynus livens*, *Pterostichus gracilis*, *Trechus splendens* etc. The number of critically endangered species is not very high: *Carabus auratus*, *Carabus scheidleri helleri* and *Cicindela campestris*.

The evolution of entomofauna of the pond is affected by changes of short-time character as for example emptying of the pond (once/year), but the most of all is affected by long-term changes as for example growing plants in the pond and also by agricultural use of the surrounding lands including the chemical utilisation. Demonstrable is extinction of *Brachinus crepitans*, *Carabus auratus*, *Licinus depressus* and extinction of the *Omphron limbatum* locality. Important part of the study is the management scheme of the pond, including determination of the water-level height in accordance with the botanical needs.

It is desirable to establish and maintain the heterogeneity of biotops by appropriate revitalizing measures.

Translated by Petr Kühn

VELIKOST POPULACE LELKA LESNÍHO (*CAPRIMULGUS EUROPAEUS*) V BÝVALÉM VVP RALSKO

Tomáš Lorenc

Tomáš Lorenc: *Population density of the nightjar (*Caprimulgus europaeus*) in the former military training grounds Ralsko*

This paper publishes data dealing with the frequency of nightjar *Caprimulgus europaeus* in the area of the former military training grounds Ralsko obtained during an exploration made in 2003 and 2004. The counting was made according to the method of mapping of nesting territories. For both years the numbers of males and females counted are given and the ratio of sexes is evaluated. Also the population densities for selected localities and their average for the two years studied are given and the biotopic units they prefer. Finally, the sustainability of the nightjar population in the former military training grounds is discussed and suggestions for appropriate management measures are proposed.

ÚVOD

Lelek lesní (*Caprimulgus europaeus*) je tažný hmyzožravý druh se soumráchnou a noční aktivitou. Je jediným zástupcem čeledi *Lelkovitých* (*Caprimulgidae*) vyskytujícím se na našem území. Jeho počty klesají v celé Evropě již od 50. let, zejména však od 70. let 20. století (Green in Tucker, Heath 1994). Na území Českolipska byl v první polovině 20. století považován za hojný hnízdící druh (Schad-Roodvalk 1912), v 70. letech je však již označován za nehojně hnízdícího (Nevrlý 1974). Atlasy hnízdního rozšíření (Šťastný et al. 1987, Šťastný et al. 1996) ukazují v následujících letech další poklesy jeho početností v celé ČR.

V současné době jsou zbytkové populace lelka lesního na našem území roztroušené a jejich výskyt je převážně omezen na několik lokalit. Mezi tyto lokality patří i území Českolipska, konkrétně bývalý výcvikový prostor Ralsko (Honců et Volf in Hora et al. 2002). Dosud však nebyla publikována žádná kvantitativní data o velikosti populace lelka lesního na Českolipsku.

MATERIÁL A METODIKA

Popis sledovaného území

Vojenský výcvikový prostor Ralsko se nachází v jihovýchodní části okresu Česká Lípa v těsné blízkosti hranice s územím okresu Liberec a Mladá Boleslav o celkové rozloze 250 km². Pro vojenské účely bylo využíváno jen cca 60 km² rozložených v území (Čepičková et Nováková nepubl.).

V průběhu sčítání bylo v roce 2003 sledováno 1500 ha území bývalého VVP, resp. 769 ha v roce 2004. Sledovaná území spadala do kvadrátů mapování hnízdního rozšíření 5353, 5453. Bývalý VVP je tvořen lesními porosty s převahou monokultur borovice lesní (*Pinus sylvestris*) na lehkých písčitých půdách. Vzhledem k tomu, že lelek lesní je druh ranných sukcesích stádií, byla pozornost soustředěna na plochy po vojenské činnosti, na paseky a mlaziny. Mezi nejvýznamnější sledované plochy patřily tyto lokality:

Lokalita Letiště ležící 3 km JV o obce Hradčany o velikosti plochy 80 ha. Jedná se o poměrně otevřenou plochu tvořenou po obvodu suchými plochami vřesu (*Calluna vulgaris*) a travinami třtinou křovištní (*Calamagrostis epigeos*) a bezkolencem modrým (*Molinia caerulea*). Stromové patro je tvořeno náletem břízy bělokore (*Betula pendula*) navazující na okolní lesní porosty tvořené zejména borovicí lesní (*Pinus sylvestris*). Střed lokality má podmáčený charakter s převahou rákosu obecného (*Phragmites australis*), třtiny křovištní a sítiny rozkladité (*Juncus effusus*). Stromové patro přechází z náletových bříz ve shluky stromů tvořené olší lepkavou (*Alnus glutinosa*) a vrbami (*Salix* sp.).

Lokalita Pustý rybník, ležící cca 2 km od obce Hradčany s plochou 55 ha, má charakter rašelinného boru. Je tvořena rozptýleným porostem borovice lesní a břízy bělokore s příměsí smrku ztepilého (*Picea abies*). Stromové patro je výškově i věkově diverzifikováno. Podrost je tvořen hlavně bezkolencem modrým (*Molinia caerulea*) s ploškami vlochyňe bahenní (*Vaccinium uliginosum*).

Lokalita Vrchbělská rokle vzdálená cca 4 km od obce Bělá pod Bezdězem s plochou 245 ha je severní částí bývalé vojenské střelnice. Stromové patro je tvořeno převážně nálety břízy bělokore a borovice lesní s příměsí smrku ztepilého. Porost je rozptýlen, výškově i věkově diverzifikován. Podrost na písčitém podloží tvoří vřes (*Calluna vulgaris*), který se nachází zejména v blízkém okolí vlastní rokle. Severním směrem je

nahrazován třtinou křovištní, bezkolencem modrým a kapradinou hasivkou orličí (*Pteridium aquilinum*).

Jižní část střelnice, tankodrom s plochou 222 ha, je tvořen lučnými porosty s remízou hlavně různých druhů vrb a ploškami náletu břízy bělokoré.

Dále se jednalo o paseky a mlaziny rozptýlené ve vojenském prostoru. Tvořily je porosty borovice lesní do cca 15 let věku. V bylinném patru převažovala borůvka černá (*Vaccinium myrtillus*). Některé z nich byly obsazeny lelkem lesním. Tyto lokality jsou označeny jako Paseka A, Paseka B, Paseka C a Paseka D. Paseka A byla vzdálena cca 2 km JV od lokality Letiště, Paseka B cca 1–2 km jižním směrem od lokality Pustý rybník, Paseka C cca 1 km JV od lokality Vrchbělské rokle a Paseka D cca 2 km severním směrem od lokality Vrchbělské rokle.

Terénní práce

Pro zjištění početnosti byla použita metoda mapování hnízdních okrsků (Janda et Řepa 1986). Sčítání bylo prováděno od soumraku, po dobu cca 3 hodin, v době nejvyšší aktivity tohoto druhu. Území bylo systematicky procházeno a na vhodných lokalitách (paseky, porosty do věku cca 15–20 let, rozptýlené porosty, sukcesní plochy) byla použita provokace pomocí playbeckové nahrávky teritoriálního hlasu lelka lesního. Sčítání byli všichni vidění a slyšení (teritoriální hlasové projevy) jedinci a jejich pozice zaznamenány do leteckého snímku v měřítku 1: 5 000. Celá zkoumaná plocha byla sečtena celkem třikrát. Na lokalitách, kde byl lelek zaznamenán, bylo provedeno sčítání pět pro zmapování jeho teritorií. Za teritorium bylo považováno, pokud daná plocha byla obhajována zpěvem samce či byl pozorován probíhající tok samce se samicí a to minimálně při dvou z pěti sčítání.

Při sčítání byly registrovány i samice lelka lesního, ale počítány pouze ty z nich, které bylo možno přiřadit ke konkrétnímu samci v daném teritoriu. Jelikož se samice neozývají pro ně žádným charakteristickým hlasem, bylo nutno při jejich sčítání přímo procházet teritorií a to pouze během soumraku, kdy bylo ještě dostatečné množství světla pro jejich vizuální určení. Samice se oproti samci odlišuje tím, že nemá výrazné bílé skvrny na prvních třech perech ručních letek a bílé konce dvou okrajových párů rýdovacích per.

Plochy, na kterých byl lelek lesní sčítán, byly rozděleny do tří typů biotopů: biotop rozptýleného lesa, biotop pasek a mlazin a biotop travin. První typ, biotop rozptýleného lesa jsou lokality s výškovou a věkovou

diverzifikací stromového patra, průměrnou pokryvností menší než 60 % a plochou 380 ha. Do tohoto typu biotopu spadají lokality Letiště, Pustý rybník a Vrchbělská rokle. Biotop pasek a mlazin jsou plochy s mladými lesními porosty ve věku cca 0–15 let s plochou 139 ha, resp. 108 ha v roce 2004. Tomuto typu biotopu odpovídají Paseky A–D a ostatní paseky a mlaziny, které byly sčítány s negativním výsledkem. Biotop travin jsou neobhospodařovaná území bylinných společenstev s remízou a ploškami náletových dřevin. Prozkoumaná plocha činila 981 ha, resp. 281 ha v roce 2004. Do tohoto typu biotopu jsou zahrnuty lokality Židlov, Jezová a jižní část bývalé Vrchbělské střelnice.

VÝSLEDKY

Početnost

V roce 2003 bylo na ploše 1500 ha zjištěno celkem 25 exemplářů lelka lesního (**tab. 1**). Na lokalitě Letiště byli zjištěni 4 samci a 2 samice, na lokalitě Pustý rybník 5 samců a 3 samice, na lokalitě Vrchbělská rokle 5 samců a 1 samice. Ozývající se samec byl zaznamenán na Pasece A, 2 samci a 1 samice na Pasece B, 1 samec na Pasece C a žádný záznam na Pasece D.

V roce 2004 byla sčítána plocha o velikosti 769 ha. Sčítaná plocha byla s časových důvodů zredukována. Jednalo se o redukci části lokalit, na kterých nebyla zjištěna přítomnost lelka v roce 2003, a které byly zhodnoceny jako nejméně pravděpodobné pro jejich obsazení (lokalita Židlov a několik pasek a mlazin). Celkem bylo zjištěno 22 exemplářů lelka lesního. Na lokalitě Letiště byli zjištěni 3 samci a 1 samice, na lokalitě Pustý rybník 5 samců a 1 samice, na lokalitě Vrchbělská rokle 6 samců a 2 samice, 1 samec na Pasece A, 1 samec a 1 samice na Pasece B, Paseka C v této sezóně zůstala neobsazena a 1 samice na Pasece D.

Poměr pohlaví

Z předchozího odstavce vyplývá značný nepoměr pohlaví na sčítaných plochách. Je nutno poznamenat, že tato čísla neodrážejí skutečný stav poměru samců a samic, protože při sčítání nebyla všechna teritoria z časových důvodů či nízké dostupnosti přímo navštívena. Takže pro rok 2003 bylo zjištěno celkem 7 samic a pro rok 2004 bylo registrováno pouze 6 samic. Kvůli jejich obtížné zjistitelnosti jsou jejich počty jistě

podhodnoceny, ale v některých teritoriích, které byli pravidelně navštěvovány, nebyla samice nikdy registrována. Z těchto pozorování lze usoudit na výskyt lichých samců a určitou nerovnováhu v poměru pohlaví, které bude věnována pozornost v dalším výzkumu.

Denzita

Nejvyšší hodnota denzity z obsazených lokalit byla dosažena v roce 2003 na Pasece B, 10 ex./10 ha, následovaná lokalitou Pustý rybník s hodnotou 1,45 ex./10 ha (**tab. 2**). V roce 2004 byly dosaženy nejvyšší hodnoty denzity na Pasece B 6,7 ex./10 ha a na Pasece D 1,43 ex./10 ha. Průměrná denzita z obsazených ploch lelkem lesním byla vypočtena na 0,60 ex./10 ha pro rok 2003, resp. 0,53 ex./10 ha pro rok 2004. Z uvedených hodnot je patrné, že lokality s nejvyššími početnostmi dosahují i největší rozlohy a hodnota jejich denzit je tedy nízká.

Preference biotopů

Z celkového zjištěného počtu 25 samců a samic lelka lesního v roce 2003 se 21 jedinců vyskytovalo v biotopu typu rozptýleného lesa, tj. 84 % populace (**tab. 3**). Zbylých 16 % populace lelka lesního, 4 exempláře, se vyskytovali v biotopu pasek a mlazin. V biotopu travin nebyl lelek lesní zjištěn.

V roce 2004 bylo celkem zjištěno 22 samců a samic lelka lesního. 86 % populace, tj. 19 jedinců, se vyskytovalo v biotopu rozptýleného lesa, zbylých 14 % populace, tj. 3 jedinci, se vyskytovalo v biotopu pasek a mlazin. Biotop travnatých ploch zůstal i tento rok neobsazen.

ZÁVĚR

Početnost lelka lesního v bývalém VVP Ralsko byla v roce 2003 zjištěna na 25 exemplářů, v roce 2004 na 22 exemplářů. Nejvyšší početnost dosahoval lelek lesní na lokalitách Letiště, Pustý rybník a Vrchbělská rokle. Při podrobnějším průzkumu teritorií lelka lesního byli zjištěni nespárovaní samci, což napovídá o možné nerovnováze pohlaví v neprospěch samic. Ovšem pro obtížnost zjišťování přítomnosti samic v teritoriích zatím nelze podat relevantní informaci o skutečném poměru pohlaví v této studijní lokalitě.

Nejvyšší denzita byla dosažena na Pasece B, Pasece D a lokalitě Pustý rybník. Průměrná denzita ze všech obsazených lokalit v sezónách 2003 a 2004 dosahovala hodnoty 0,60 ex./10 ha, resp. 0,53 ex./10 ha.

Preferovány byly sukcesní plochy po vojenské činnosti s rozptýleným porostem stromového patra, výškově a věkově diverzifikovného, oproti pasekám a plochám s porosty do stáří cca 15 let. V biotopu travin nebyl výskyt lelka zaznamenán ani v jedné sezóně.

Lelek lesní je vázán svým výskytem na ranná sukcesní stadia lesa, které v bývalém VVP Ralsko představují zejména plochy po vojenské činnosti vyznačující se relativně velkou rozlohou, kde disturbance v minulých letech dosahovala značné intenzity. Ovšem tyto plochy podléhají sukcesi a od 90. let minulého století zde neproběhly žádné další výrazné zásahy, které by zabránily obnově a zapojení porostů. Kvantitativní data o velikosti populace v minulých letech nejsou bohužel k dispozici a není tedy možné vytvořit prognózu o jejím vývoji, ale lze předpokládat, že s pokračujícím zapojováním porostů na sukcesních plochách bude docházet ke ztrátám vhodných biotopů s negativním dopadem na velikost populace lelka lesního. Z ochránářského hlediska by vhodně zvolený management zastavil sukcesi a udržoval by dané lokality ve stavu příznivém pro tento ohrožený druh. S velkým úspěchem byl management na obnovu hnízdních ploch a zvýšení početnosti lelka lesního praktikován ve Velké Británii koncem 70. let, kde během následujících 15 let došlo na takto upravených plochách k vzrůstu populace ze 13 na 40 párů (Burgess et al. 1990).

PODĚKOVÁNÍ

Především musím upřímně poděkovat Janě Svobodové a Petru Zasadilovi za jejich neocenitelnou pomoc v terénu a cenné rady. Dále bych chtěl poděkovat Martinu Třešňákovi, Martinu Vojtíkovi, Olze Dleskové, Davidu Rešlovi a všem dalším, kteří mi pomáhali při terénních pracích.

LITERATURA

- Burgess, N. – Evans, C. – Sorensen, J., 1990: Heathland Management for Nightjars. RSPB Conservation Revue, 4: 32–35.
- Čepičková, H. – Nováková, M., nepubl.: Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko. Odbor rozvoje KÚLK, Liberec, 11.
- Green, R., 1994: Nightjar. In: Tucker, G., M. – Heath, M., F., (eds): Birds in Europe. Their Conservation Status. Birdlife Conservation Series No. 3. Birdlife International, Cambridge, 600.
- Janda, J. – Řepa, P., 1986: Metody kvantitativního výzkumu v ornitologii. MOS Přerov a KSSPPOP Ostrava v SZN, Praha, 157.
- Honců, M. – Volf, O., 2002: Českolipsko-Dokeské pískovce a mokřady. In: Hora, J. – Marhoul, P. – Urban, T., (eds): Natura 2000 v České republice. Návrh ptačích oblastí. ČSO, JAVA Třeboň, 87.
- Nevrlý, M., 1974: Zpráva o základním průzkumu ptáků Ralské pahorkatiny v letech 1971–73. In: Ochranařsko-přírodovědný průzkum v oblasti Hamru u České Lípy, studie – nepublikováno: 543–743.
- Schad-Roodvalk, F., 1912: Die Vogelarten aus der Gegend vom Kummergebirge bis zur Daubauer Schweiz. Lotos, 60: 15–24, 38–44.
- Šťastný, K. – Randík, A. – Hudec, K., 1987: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v ČSSR 1973/77. Academia, Praha, 483.
- Šťastný, K. – Bejček, V. – Hudec, K., 1996: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985–89. H&H Jinočany, Praha, 457.

Tabulka 1: Početnosti samců (M) a samic (F) v letech 2003 a 2004.

Lokality	2003		2004	
	M	F	M	F
Letiště	4	2	3	1
Pustý rybník	5	3	5	1
Vrchbělská rokle	5	1	6	2
Paseka A	1	0	1	0
Paseka B	2	1	1	1
Paseka C	1	0	0	0
Paseka D	0	0	0	1
Celkem	18	7	16	6
Celkem exemplářů	25		22	

Tabulka 2: Densita jednotlivých lokalit a její průměrné hodnoty v letech 2003 a 2004.

Lokality	Plocha [ha]	Densita [ex./10 ha]	
		2003	2004
Letiště	80	0,75	0,50
Pustý rybník	55	1,45	1,09
Vrchbělská rokle	245	0,24	0,33
Paseka A	16	0,63	0,63
Paseka B	3	10,00	6,70
Paseka C	9	1,10	0
Paseka D	7	0	1,43
Suma ploch a průměr denzit	415	0,60	0,53

Tabulka 3. Velikost ploch s počty lelků lesních jednotlivých typů biotopů v sezónách 2003 a 2004.

Typ biotopu	2003		2004	
	Plocha	Počet ex.	Plocha	Počet ex.
Biotop rozptýleného lesa	380	21	380	19
Biotop pasek a mlazin	139	4	108	3
Biotop travin	981	0	281	0
Celkem	1500	25	769	22

RESUMÉ

Die Größe der Population des Ziegenmelkers (*Caprimulgus europaeus*) im ehemaligen Truppenübungsplatz Ralsko

Tomáš Lorenc

Die vorliegende Arbeit informiert über die Ergebnisse der Zählung der Ziegenmelker-Population (*Caprimulgus europaeus*) im ehemaligen Truppenübungsplatz Ralsko in den Jahren 2003-2004. Bei den Zählungen wurde die Methode der Nistraum-Kartierung verwendet. Die Populationszählung erfasste 2003 eine Fläche von 1500 ha, im Jahr 2004 von 769 ha. Dieses Gebiet des ehemaligen Truppenübungsplatzes Ralsko ist bewaldet mit überwiegenden Monokulturen von *Pinus sylvestris* und Sukzessionsflächen an Stellen früherer militärischer Nutzungen mit verstreuten verschiedenaltrigen Populationen von *Betula pendula* und *Pinus sylvestris*. Die Krautschicht wird in den studierten Flächen von überwiegendem *Calamagrostis epigeos* und *Molinia caerulea* mit einer Beimischung von *Pteridium aquilinum* gebildet und es kommen auch verschieden große Flächen mit *Calluna vulgaris* hier vor.

Im Jahr 2003 wurden auf einer Fläche von 1500 ha 18 männliche und 7 weibliche Ziegenmelker festgestellt, im Jahr 2004 wurden 16 Männchen und 6 Weibchen gezählt. Infolge der schlechten Registrierbarkeit und schwierigen Unterscheidung der männlichen und weiblichen Individuen kam es zu einer wesentlichen Unterbewertung der Individuenzahl. Es sind aber auch ungepaarte Männchen festgestellt worden, woraus auf eine gewisse Störung der Vertretung der beiden Geschlechter geschlossen wird. Die kleinsten Populationsdichten wurden in den Lokalitäten Letišťe, Pustý rybník und Vrchbělská rokle festgestellt (**Abb. 1**).

Die höchsten Populationsdichten der besetzten Lokalitäten wurden im Jahr 2003 auf den Lokalitäten Paseka B mit 10 Ex./10 ha und Pustý rybník mit 1,45 Ex./10 ha festgestellt. Im Jahre 2004 konnte die höchsten Populationsdichten in Paseka B mit 6,7 Ex./10 ha und Paseka D mit 1,43 Ex./10 ha festgestellt werden (**Tab. 2**). Die Durchschnittliche Populationsdichte auf den vom Ziegenmelker besiedelten Lokalitäten wurde zu 0,60 Ex./10 ha (2003) bzw. 0,53 Ex./10 ha (2004) berechnet. Die Lokalitäten mit den größten Individuenzahlen haben die größte Ausdehnung und der Wert ihrer Populationsdichte ist deshalb nur niedrig.

Das untersuchte Gebiet wurde in drei Biotop-Typen untergeteilt: verstreute Waldvegetation, Biotop der Lichtungen und Jungwälder und Grasflächen-Biotop. Im Jahr 2003 kamen im Biotop der verstreuten Waldvegetation 84 % (21 Ex.) der Population vor, die restlichen 16 % (4 Ex.) der Population besetzte das Biotop der Lichtungen und Jungwälder. Im Jahr 2004 waren es 86 % (19 Ex.) bzw. 14 % (3 Ex.) der Populationen in der gleichen Reihenfolge. Das Grasland-Biotop war in keinem der erfassten Jahre besetzt.

Übersetzt von Petr Kühn

SUMMARY

*Population density of the nightjar (*Caprimulgus europaeus*) in the former military training grounds Ralsko*

Tomáš Lorenc

The paper presents data from the results of the counting of the nightjar in the territory of the former military training grounds Ralsko in 2003 and 2004. The counting was made according to the method of mapping of nesting territories. In the course of the counting in 2003 an area of 1500 hectares of the grounds had been covered whereas in 2004 it covered only 769 hectares. The area studied in the former military training grounds consists mainly of areas with monocultures of *Pinus sylvestris* and succession areas after extensive used training areas covered by uneven-aged stands of birches and pines. In this area the herb layer mostly consists of *Calamagrostis epigeios* and *Molinia caerulea* with an admixture of *Pteridium aquilinum* containing, locally, relatively great areas covered by *Calluna vulgaris*.

In 2003 in an area of 1500 hectares 18 nightjar males and 6 females, in 2004 on the smaller area of 769 hectares only 16 nightjar males and 6 females had been detected. The difficult registration and differentiation of males and females in the course of the counting probably caused an underestimation of their abundance. But as a distinct number of single males had been detected it is concluded that an certain disproportion of sexes in this locality exists. The greatest numbers had been found in the localities Letiště, Pustý rybník, and Vrchbělská rokle (**Tab. 1**).

The highest densities among the occupied localities had been reached in 2003 at the locality Paseka B, 10 ex./10 ha and the locality Pustý rybník, 1,45 ex./10 ha. In 2004 the highest density was found at the localities Paseka B, 6,7 ex./10 ha, and locality Paseka D, 1,43 ex./10 ha (**Tab. 2**). The average density of all areas occupied by the nightjar was calculated to 0,60 ex./10 ha for 2003, and 0,53 ex./10 ha for 2004, respectively. The localities with the highest numbers of individuals have the greatest areas and, therefore, their densities are relatively low.

The area of interest had been divided into three biotope types including the biotope of scattered woods, the biotope of clearings and young-growth stands and the biotope of grassland. In 2003 in the biotope of scattered woods 84 per cent (21 ex.) of the population were detected, the rest of 16 per cent (4 ex.) occupied the biotope of clearings and young-growth stands. In 2004 the occurrences were 86 per cent (19 ex.) and 14 per cent (3 ex.), relatively in the same order. The grassland biotope had not been occupied in neither of the both years.

Translated by Petr Kühn

M A T E R I Á L Y

ZÁKUPSKÝ INVENTÁŘ Z ROKU 1608

Martin Aschenbrenner

Úvod

Zákupské panství, zvětšené později i o bývalé panství milštejské, patřilo někdy od druhé poloviny 15. století Berkům z Dubé (Panáček 2004, 28). Po významném politikovi krále Ferdinanda I. Zdislavu Berkovi z Dubé ho po polovině 16. století získal jeho vzdálenější příbuzný Zbyněk Berka. Ten zemřel roku 1578, jeho starší syn Jan byl téhož roku zavražděn, a panství tedy přešlo na Zbyňkova mladšího syna Václava. Majetek byl zpočátku spravován poručníky, Václav se ho ujal snad roku 1590. Když však v roce 1608 zemřel, zanechal velké dluhy. Ačkoliv byly vysloveny soudy, že dluhy způsobil jeho rozmařilý způsob života (Honc 1988, 103), nebo obnova zákupského zámku po požáru roku 1573 (Vojtíšková – Vojtíšek 2002, 50), domnívám se, že příčiny rozsáhlého zadlužení zatím nelze zcela zodpovědně určit. Roku 1608 byl Václav Berka podruhé ženatý, zřejmě však krátce (Honc 1988, 104–105). Poručnicí všech jeho (nezletilých) dětí z prvního manželství se stala jeho sestra Eliška (Alžběta), provdaná za Jana Novohradského z Kolovrat. Vdova po Václavu Berkovi, která později porodila pohrobka Václava (Ignáce), se velmi rychle provdala za hraběte Václava z Rozdražova na Blatné (Honc 1988, 105). Roku 1612 bylo pak celé panství nuceně prodáno, právě kvůli dluhům, výše zmíněnému Janu Novohradskému z Kolovrat.

Zřejmě v souvislosti se smrtí Václava Berky z Dubé byl roku 1608 úředníkem desek zemských pořízen inventář panského majetku na zákupském panství. Tento inventář je dochován ve Státním oblastním archívu v Třeboni (Cizí rody Třeboň – odd. registratura, sign. Berka z Dubé 9), který jej poskytl správě státního zámku Zákupy. Protože se jedná o dokument nejen zajímavý, ale i důležitý, otiskuji ho zde v plném znění. V dřívější době z něj několik řádků citoval A. Sedláček a výpis

místností, které inventář uvádí k zákupskému zámku, najdeme rovněž ve Stavebně historickém průzkumu státního zámku Zákupy (Macek – Zahradník 1985).

Inventář může posloužit ke zkoumání „dějin každodennosti“ na počátku 17. století. Je však důležitý pro samotný zákupský zámek, zejména pro zkoumání jeho stavebního vývoje. Může dále posloužit k hospodářským dějinám panství. To je významné zejména proto, že pro dobu předbělohorskou se nedochovaly k tomuto tématu téměř žádné prameny. V závěru inventáře najdeme také seznam dluhů, který může v kombinaci s dalšími prameny rovněž posloužit právě při řešení otázky zadlužení zákupského panství, respektive Václava Berky z Dubé. Může přinést i nové poznatky k rodovým a rodinným vztahům a do jisté míry i k místopisu. Právě pro mnohostrannou využitelnost dávám tento inventář k dispozici v plném znění.

Inventář je psán na sedmnácti (novodobě) číslovaných listech o rozměrech přibližně 30 x 20 cm, a to vždy ve dvou sloupcích. Strana č. 1 nese v pravém sloupci „ozdobný“ nápis: „*Registra popisu zákopského. Letha 1608*“. Strana č. 2 je popsána pouze v pravém sloupci. Na straně č. 15 končí pravý sloupec asi ve třech čtvrtinách stránky, vlastní inventář tam totiž končí. Strany č. 16 a 17 obsahují pak soupis dluhů, pravý sloupec na straně č. 17 je popsán jen asi do jedné třetiny. Názvy jednotlivých místností či budov jsou obvykle provedeny silnějším a větším písmem uprostřed řádku, není to však pravidlem. Některé jsou psány zcela stejným písmem jako jednotlivé položky inventáře, jindy je naopak silně, větším písmem a uprostřed řádku napsán název jednotlivého kusu inventáře, a to v případech, kdy se jedná o kus nábytku (almara, truhla, psací stůl), v němž je uložena řada dalších věcí, avšak ani to není pravidlem.

Při přepisování jednotlivých slov jsem postupoval podle následujících zásad:

- 1) Psaní velkých písmen jsem přizpůsobil dnešnímu pravopisu.
- 2) Spřežky jsem nahradil hláskou, která je v daném slově v dnešní češtině spisovná (např. „ie“ jsem nahradil „í“, nebo „ě“).
- 3) Předchozí zásadu jsem neuplatnil u několika slov, jejichž význam neznám, anebo je lze přečíst několika způsoby a přitom z kontextu není jasné, který způsob měl pisatel na mysli. Tato slova jsou napsána kurzívou. Rovněž jsou původním pravopisem psána slova, která v dnešní češtině již neexistují.
- 4) Tvary slov ponechávám v původní podobě (např. „židle dlouhý bílý“), nepřevádím je do dnešní spisovné podoby.

- 5) Písmeno „p“, které téměř pravidelně předchází písmenu „f“ jsem vynechal, kromě vlastních jmen.
- 6) Pro psaní čárek nebylo možné zvolit jednotnou metodu. V rukopise jsou výjimečné, navíc někdy kladené z hlediska dnešního pravopisu i logiky nesmyslně. Absence čárek v některých případech znamená dvojí možný výklad. Čárkami v zásadě odděluji jednotlivé položky inventáře, i když by mnohdy z hlediska pravopisné normy měly být i uvnitř jednotlivých položek. Dále čárky používám v souvislejších textech, pokud jejich užitím nenastává byt' i jen nepatrná možnost změny významu textu.

Inventář zákupského panství

Léta Páně 1608 v úterý po sv. Lukáši dán sem já, Václav Vacek z Růžičného komorník při Dskách zemských, s povolením pánův úředníkův pražských menších na popisování statku, svrškův všech a všelijakých po někdy Václavovi Berkovi z Dubé a Lipého a na Zákopi, J. M. K. rady, pozůstalých Alžbětě Kolovratové z Dubé a Lipého na Buštěhradě a Košátkách, sestře vlastní téhož někdy Václava Berky z Dubé a Lipého a poručníci od pánův Jich Milostí a vладыk z plného saudu zemského většího Království českého nad statkem a dětmi po témž Václavovi Berkovi z Dubé a Lipého, pozůstalými nařízené, tak jako přijetí a zaručení téhož poručení v kvaternu trhovém stříbrném léta 1608 v úterý po sv. Lukáši H 4 plněji svědčí.

Předně v fraucimorské nahoře světnici:

Stoly 3, židle dlouhý bílý 3, almary zelený 2, stolice bílá na způsob kožený 2, stolička bílá 1, kontrfekt na stěně malovaný císaře Ferdinanda 1.

Za tauž světnicí fraucimorskau v sklepe:

Stoly 2, lože pod nebesy 3, lože vykládaný bez nebes 1, prostý bílý 1,^{1/} stolička bílá 1.

Před tau fraucimorskau světnicí, na klenutým mázhauze:

Truhla zelená 1, v té truhle koníček dětinský jak *rotšmídi* prodávají 1.

Druhá zelená truhla, v ní polštáře z aksamitu černého 4, turecký koberce 2, prostý koberce na stoly 4, zeleného sukna firhaňk 1, čalounů okolo stěny 5, polštáře strakatý 3, v přítruhlí listy německý svázaný.

Třetí truhla prázdná.

Na témž mázhauze almara zelená o sedmi příhradách, v týž almaře podpinka stříbrná pozlacená pod obojek 1, jiných všelijakých dílem prostých 6.

Druhá zelená almara, v ní panských košilí dobrých i zlých 27, facalitův panských prostých i vyšívaných 35, karkulek nočních na hlavu 7, plátěných štrympfů k jízdě paní^{2/} 5, rauchy do lože 4, raucha tupltykytová stříbrný barvy zlatými krajky okolo 1, obojků panských s krajky i prostých 31, vokružíček okolo rukou paní^{3/} 8, vobojků vykládaných okolo hrdla 28, taclů vykládaných okolo rukau 16.

Na témž mázhauze almara zelená o třech příhradách, v též almaře bílého stříbrohlavu sukní, též živůtků 1, druhá sukně stříbrného karmazínu, třetí sukně zeleného šupinkového damašku, čtvrtá sukně bílého karmazínu s zlatými pasemany, pátá sukně bílého karmazínu s strakatými květy, šestá sukně černá aksamitová květovaná a jednou tkanicí premovaná, sedmá karmazínová bílá štrejchovaná, osmá černého aksamitu muzírovaného, devátá též černého aksamitu muzírovaného, desátá černá hladkého aksamitu, jedenáctá černého zlatohlavu, dvanáctá sukně modrého aksamitu, v též almaře jeden životek kožený voňavých koží tupltykytau černau podšitý zlatejmi pasemany hustě premovaný, pozlacených stříbrných šmalcovaných knoflíkův 22 a v krabici víceji 2, druhý živůtek damaškový s loděmi s zlatými pasemany premovaný, třetí životek stříbrohlavový s zlatejmi pasemany premovaný, čtvrtý životek stříbrného karmazínu zlatými pasemany s širokými rukávy, pátý bílý karmazínový zlatými květy a zlatými pasemany premovaný, šestý kabátek červený karmazínový s zlatými štefty, sedmý kabátek modrého zlatohlavu, osmý kabátek karmazínový mozírovaný barevný s zlatými pasemany premovaný, devátý kabátek strakatého plátna, desátý živůtek černého zlatohlavu květovaného, jedenáctý živůtek zeleného damašku zlatými tkanicemi premovaný, dvanáctý kabátek strakatého zlatohlavu, fěrtoch zlatohlavový, mantlík černý aksamitový rejsovaný, pfelbau podšitý a zlatými pasemany premovaný, druhý mantlík hladkého aksamitu třešňový barvy felbau podšitý a zlatými pasemany premovaný, třetí mantlík květovaného černého aksamitu tupltykytau télné barvy podšitej a zlatými pasemany premovaný, suknička černá arbagová jak jí kazajka říkají.

Na též mázhauze v kanceláři plášť hadbávnyho cajku černý, druhý aksamitový černý popelatou felbau podšitej dvěma černými tkanicemi premovaný, třetí plášť černej aksamitový černou felbau podšitej a dvěma tkanicemi premovaný, čtvrtěj plášť hedbávnyho cajku letní, kalgoty aksamitu musírovanýho černými tkanicemi premovaný 5, kalgoty tupltykytový 2, kabátů karmazínových dobrých i potghaných 7, šlefpelc damaškový tupltykytau podšitý 1, dva páry černých hedbávnych punčoch, 1 pár hedbávnych popelatých punčoch, koláry aksamitový černý 3, kolár aksamitový popelatý 1, černýho cejku kolár 1, doloman soukenný brunátný liškami podšitý 1, rukavice boraková liškami podšitá 1, plstěnych punčoch pár 1, čepička tupltykytová pro uši králíky podšitá 1, čepice aksamitová 1, klobauky plstky 1, na jedný rauškový šmuk,^{4/} *khomfutr* černý aksamitový v něm raucha vyšívaná zlatými krajky, jeden *khonk* bez pasu krumplovaný, punčochy hedbávny bílý pár 1, kolár kožený voňavý zlatými pasemany hustě premovaný, při něm knoflíků zlatých s šmelcem dělaných 34.

V též kanceláři v truhle u dveří sukně karmazínové 2, sukně černá aksamitová s šmelcovým prýmem, sukně černá karmazínu tlačeneho 1, sukně arbagová 1, kabátek karmazínový černý tlačeny 1, též druhý kabátek karmazínu tlačeneho, třetí kabátek tupltykytový černý, čtvrtý kabátek karmazínový černý, pátý kabátek černý aksamitový s šmelcem, šestý kabátek zelený arbagový, sedmý kabátek arbagový černý, osmý kabátek zlatohlavový, fěrtoch arbagový, mantlík karmazínový s šmelcem premovaný, *modraczy* zlatý barvy okolek tupltykytový, druhá *modraczy* brunátný tupltykyty, dva páry černých aksamitových pantoflí, rapírů pozlacených 5, tulichy pozlacený 3.

V druhé truhle v též kanceláři šorcpelec spratkový tělný barvy strakatyho karmazínu podšitý a širokými pasemany zlatými premovaný, též živůtek takový, druhý šorcpelec spratkový zeleným arbagem podšitý a zlatau šňůrkau premovaný, takový živůtek k němu, třetí šorcpelec jehenčí zlaté barvy tupltykytau podšitý, k němu živůtek takový, čtvrtý šorcpelec jehenčí zeleným arbagem podšitý, též živůtek takový, pátý šorcpelec bielicový šamlatem černým podšitý, šorcpelec karmazínový pomorančový barvy černými krajky podšitý, mantlíky dva černý aksamitový popelicemi podšitý zlatými pasemany premovaný, třetí mantlíček černý aksamitový zlatými pasemany premovaný a kunami podšitý, čtvrtý mantlíček černý

tlačeného aksamitu muzírovaného s šmelcovým prýmkiem premo-
vaný a černými králíky podšitý, pátý mantlíček aksamitu černého
tržený hedbávnými tkanicemi premo vaný a bielicemi podšitý,
šestý mantlíček tupltykytový králíky podšitý, sedmý mantlíček
damašku květovaného králíky podšitý, rukavice popelatého aksa-
mitu žlutau tkanicí premo vaná kunami podšitá, raucha mřížková
na oltář 1.

V třetí truhle v též kanceláři jedenácte krabic. V těch krabicích všeli-
jaké ženské věci. V též truhle klobauček fraucimorskej s pírkem,
na něm perlová šňůra a na vrchu zlatej šteft, u pírká zlatá medje.

V též truhle druhá medje velká zlatá na způsob kalauška strojená
v očích dva auriantský diamanty a v srdci velký kámen safír.

V též kanceláři truhlice od vozu, v ní fraucimorských obojkův všelijakých
39, taclů fraucimorských párův 10.

V též kanceláři almara zelená, v ní všelijaké věci fraucimorské a něco
hedbáví k šití.

V též kanceláři dva partykaly plátěný pod sukně.

Jeden zelený půlpitek, v něm drobný věci k šití.

Koží liščíh vydělaných 11, kuní 3.

V panským pokoji za tím mázhauzem naproti fraucimoru:

Stůl, na něm kožený koberec 1, lože pod nebesy, okolo něho sítkový
firhaňk 1, na tom loži peřiny velký 2, polštáře 2, podušky 2, vše
povlečený, stolice dřevěný na způsob kožených 2, almara bílá 1,
v ní něco všelijakých listův.

Za tím pokojem ve sklípku, kde n. první paní líhala:

Almara velká, v té almaře konvičky stříbrný tři, dvě pozlacený
a jedna nepozlacená, jedna sklenná stříbrným víčkem, jedna též
konvička kamenná a okolo ní obraučky tři stříbrný i víčko též
stříbrný, slánek stříbrných 5 a šestá též stříbrná pozlacená, koflík
velký stříbrný vnitř i zevnitř pozlacený, medenice s nálvkau stří-
brnou oby pozlacený, lžice stříbrná i k ní nůž i vidličky vše pozla-
cený v pouzdře, stříbrný šif velký v pauzdře, perlový šnek v stříbrě
pozlacený, flaše stříbrná okolky pozlacený, dvě pauzdra stříbrných
lžic, jedny pozlacený.

V témž sklípku druhá almara zelená velká, v ní k šití některé povlaky
a formy, některé nedošité.

Jeden černý šrejbyš vykládaný, v něm jedno futro na prsteny,
v tom futře osm prstenů větších i menších s diamanty, dva sekryty
s erby p. Berkův s modrejmi kameny, s rubínky prstýnky 4, s menšími

rubínky prsteny 2, dva prstýnky s smaraky jeden větší a druhý menší, s safírkem 1, s modrým kamínkem ruka v ruku 1, též ruka v ruku s diamantem a rubínkem 1, s mořskou žábou 1, bez kamení 2, maličký s safírkem 2, všech jest v tom futralíku 23^{5/}.

V druhém futralíku všelijakých prstýnků zlatých s maličkými kamínky 23, v krabice maličký kroužky zlatý 3, prostý prstýnky s černými literami 2, maličký prstýnek s křížkem 1, sekryt zlatej s erbem p. Berkův perličky v zlatě pfasovaný 2^{6/}.

V třetím futralíku prstýnků zlatejch 28, prstýnků bez kamení 16, s všelijakými kaménky nehrubě dobrými 12, v okrauhlý škatulje kamínky 2 nevelký rubínky, zlatý kroužky na ucho 2.

V témž šrejbyši v první příhradě aurumpantíky zlatý 2, aurumpanty větší zlatý se čtrnácti rozličných barev, aurumpant starodávným dílem 1, pásek stříbrný něco pozlacený 1, v druhý příhradě jehel stříbrných fraucimorských rozličným dílem 5, v třetí příhradě páteř perlový s voňavými černými zmy, na šňůře perly s zlatými zmy na dřívku obtočený, korálů dvě šňůrky s zlatými zmy okolo rukau, šteftů zlatejch s perličkami 32, jedna medje zlatá s žlutým kamenem a s 4 rubínky, druhá medje zlatá svatým Jiřím, beránek zlatej s zeleným kamenem, při něm perlička, hruštička zlatá se dvěma perlami a 4 kamínky.

V témž sklípku v druhém šrejbyšku lžíce stříbrná pozlacená, druhá prostá též stříbrná bílá, knoflíků stříbrných svázaných 24, stříbrných rozplesklých pozlacených 25, krajkův stříbrných a zlatých štůček 5, zlata šicího předýnek 11, víceji stříbra předýnek 10, všelijakých fraucimorských rukaviček 9 párů, v témž šrejbyšku voboječky aksamitový na psy na nich slova stříbrná 3, voňavý pateře 1.

V témž sklepe v truhlici nevelkých fraucimorských facalitů okolo nich vyšívané mřížky 12, fěrtochy s mřížkami vyšívanými 2, ruka-vec z vlaskýho plátna párů 5.

V témž sklípku lautny 2, truhličky jak při nich sívaj 2, třetí truhlička, v ní zlata šicího předýnek 4, ostatek hedbávi šicího všelijakých barev.

Za panským pokojem dolů po schodích v velký komoře:

Lože pod nebesy zelené 2, pod nebesy žlutý 2, pod nebesy černý 1, na těch ložích peřin velkých 12, polštářův 8, podušek 6, svrchní peřiny toliko povlečený a podušky, prostěradla 4.

V též komoře truhla žlutá, v ní ubrusův 24, ručníkův 15, servitů o stolu 12.

Druhá truhla zelená, v tý velký truhle jiný čtyry truhličky, dvě zelený, třetí červená a čtvrtá žlutá. V tý jedný truhličce zelený rukavec s všelijakými barvami vyšívaný páry 13. V druhý truhličce červený rúch na čelo n. paní vyšívaných se zlatem a všelijakým barevným hedbávím 22, rauchy prostší zlatejmi krajky 4, čepců s zlatem a hedbávím barevným 16, facalitů vyšívaných zlatem a všelijakých barev hedbávím okolo nich zlatý krajky 7. V třetí též zelený truhličce rauch všelijakých barevných se zlatem a všelijakých barev hedbávím vyšívaných a vokolo nich krajky zlatý. V čtvrtý žlutý truhličce tři rauchy se zlatem a stříbrem s barevným hedbávím a zlatými krajky okolo, rauchy jenž náčelníky slovou vyšívaný a okolo nich zlatý krajky 3, čepců se zlatem a stříbrem hedbávím všelijakých barev 11. Víceji v tý druhý zelený truhle v přítruhlí rauchy vyšívaný 3, facalit 1.

V též komoře v třetí zelený truhle truhliček menších i větších 11. V jedný bílý truhličce tupltykytových všelijakých barev fěrtochů 6, dva z nich zlatem barevným hedbávím vyšívaný a všechny vokolo zlatými krajky, jedna rauška barvami všelijakými vyšívaná a vokolo ní krajky zlatý, víceji jeden náčelník vyšívaný zlatem a barevným hedbávím, čtyry facality s barvami vyšívaný, pasy tupltykytový barevný 3. V druhý zelený truhličce špendlíky. V třetí malé truhličce košilka křtící s zlatejmi pasemany 1, šátků vyšívaných 12, prostých s krajky 6, čechlíky 4, rukavec párů X (nebo také možno číst V), rauchy s bílejm vyšívaný 3, fěrtoch s bílejm vyšívaný 1. V čtvrté zelené truhličce rauch velikých s všelijakými barvami se zlatem vyšívaných a okolo nich krajky zlatý 14, náčelníků s barvami a se zlatem vyšívaných 7. V páté truhličce červené malované pomoranči *pfelocajk* s zlatými krajky. V šesté truhličce rauch všelijakými barvami a zlatem vyšívaných 22. V sedmý truhličce zelený v ní bílých vyšívaných náčelníků s krajky 12, fěrtochů s bílým vyšívaním s krajky 22, rauch s bílým vyšívaním 3. V osmý truhličce žlutý perlová korunka s osmi štefty a osmi prstýnky, v těch prsteních dobré kameny, k téže korunce čepec zlatý s zlatými štefty a kamením, víceji dvě perlový korunky, jedna s šteftičky, k nim dva perlový čepce, čtvrtá korunka prostá též s perlami, k ní perlový čepec, pátá korunka s 11 šteftičky, každý má 3 velký perly,

k tomu čepce zlatej s hustejmi šteftičky, šestá korunka prostější s perlami a zlatejmi zrníčky, čepce též k tomu takový, víceji jeden čepce z malejch perliček, náčelníkový punt s 24 štefty zlatými, na každým šteftě po pěti perlách. Sedmý malej šrebyšek vykládaný, v něm v malej škatulje 11 zlatejch krauzků na ucho, některé s malejmi kamínky, na šňůře korály červený, při nich srdíčko do zlata vsazený, čepce drátový a jeden barvami vyšívaný, lžice stříbrná 1. Osmá zelená truhlička, v ní 12 vyšívaných fěrtochův, patochy ženský spodní i svrchní vyšívaný 2.

V též komoře almara bílá o dvauch příhradách, v ní cejšek na podušky všelijakejmi barvami vyšívaných 10, prostěradel vyšívaných s barvami 5, cejch velkejch barvami vyšívaných 5, fěrtochův tupltykytových 7, firhaňků tupltykytových nahý barvy a okolo nich frangle kusy 3, firhaňků bílých plátěných s mřížkami 28, některý kusy nitěných strakatých firhaňků nedodělaných, černých tkanic vyšívaných na lože 5, plátěný cejšky na podušky 3, velká cejcha 1, prostěradlo 1, servitův tucny 3, ubrusy mřížkový 4, ručníky mřížkový 3.

V též komoře druhá prostá bílá truhla o dvouch příhradách, v ní na lůžko z černého aksamitu nebesa zlatem krumplovaný a okolo zlatý a hedbávný frangle, k těm nebesám šest kusů *tann nových* červených firhaňků, dva kusy pomorančovýho karmazínu, když se děti křtíti nosí, tím se přikrejvají, dvě podušky pěkné se zlatem vyšívaný.

V též komoře čtvrtá truhla zelená, v ní konvic větších i menších cejnových s hubičkami 5, žejdlíkových konviček 19, mis jednostejných bez erbův 17, miska nová bez erbu 1, talířův novejch 6.

Pátá zelená truhla, v ní plátna tlustýho trůb 19, tenkýho plátna trůb 21. Šestá truhla bílá prostá, v ní tlustejch pláten bílejch kusů 86.

V téže komoře zelená velká almara, v ní hrncův medu větších i menších 13, zelených harasových firhaňků kusy 2.

V též komoře na stole sedm⁷¹ truhel větších i menších. Zprávu daly paní Markyta, manželka Matěje Tudešky, a paní Anna, p. Izaiáše Hirše manželka, toho času hejtmána na Zákopi, že jsou v těch truhlách jak zápisy dlužní, tak jiné všelijaké svršky a nábytky paní šlechticny Tovarovský z Moravy, jíž n. pan Václav Berka na Zákopi byl otcovský poručník, v kterýchžto truhlách všech věcí složených načemkoli záleží. Její Milost urozená paní p. Alžběta Kolovratová ráčila se přede mnou ohlásiti, že ničehož ujímati neráčí. Nýbrž dožádala se Její Milost pánu p. Juliusa Tendle z Pšalů

a z Eknpfeldu a při něm osoby mé, abychom všech těch sedm truhel a dva šrejbtýšky spočetli, však sobě, dědicům a budoucím svým beze škody, což jsme tak učinili a takový truhlice sekryty svými zpečetili.

Víceji v též komoře na stole na jedné truhle složených čalounů všelijakých barev na stěny kusův 30, tureckých koberců na tabule 8.

Za tau komorau v druhý panský světnici:

Stoly 2, tabulka pro jídlo stavení 1, židle bílá 1

V novém pokoji:

Stoly 2

Za tím pokojem v komoře:

Lože prostý 3, na těch ložích velkých peřin 8, polštářův 8, podušky 2, svrchní peřiny povlečený a jiný nepovlečený, prostěradel 5.

V hraběcí světnici:

Stoly 2

Za tau světnici v komoře:

Lože pod nebesy malovaný 1, lůžko vojenský zlatými puklami, který se šraubuje 1, na těch dvou ložích peřin velkých 8, polštářův 6, podušky 2, svrchní peřiny povlečený 2, podušky povlečený 2, podušky povlečený 2, prostěradla 2.

V světnici za velkým palácem:

Stoly 3

Za tau světnici:

Lože jak se šraubuje 1, na něm peřiny velký 4, polštáře 3, podušky 2, svrchní peřina povlečená a podušky, prostěradlo 1

V světnici v starém fraucimoře:

Stoly 3, tabule 2, šontyš 1

Za tau světnici v komoře:

Lože pod nebesy 2, prosté lože 1, na těch ložích peřin velkých 9, polštářů 7, podušek 8, prostěradla 2, peřiny povlečený 2.

V sejrový světnici:

Stoly 2, tabule 1, okrauhlý truhlice na vůz červený okovaný 2, okrauhlý černý vokovaný na panský vůz 4, kaudele na třech hromadách nemálo a něco provazů kravám.

Za tau světnici v komoře:

Loží prostých 5, stůl 1, moždíř velký 1, medenice mosazný 3, truhla velká bílá, v ní lnu vyvochlovaného 300 kop, lnu nevochlovaného 160 kop, nevyvochlovaných konopí 36 kop, víceji vyvochlovaných konopí 3 sudy, obzvláště vyvochlovaných konopí 26 kop.

Za tau komorau ve sklepě:

Sušených hrušek a jablek sudů 24, cínová štauda 1, vohřívadla mosazný 2, svícnu mosazných na stěny 6, železný vohřívadlo na stoly 1, alombik měděný plechový se 4 cejnovými klobauky 1.

V sklepě, kde čeládka lihá:

Peřin velkých 10, polštářův 8, peřin povlečených toliko V, prostěradel 5.

V preceptorový světnici:

Stůl 1, židle 1, stolice 1.

Ve sklepě za tau světnicí:

Lože pod nebesy 2, prostý lože 1, na nich peřin 6, polštáře 4, podušky povlečený 4, svrchní peřiny povlečený 3, prostěradla 3.

Za tím sklepem v druhým sklepě:

Zvonec 1.

V *panie Adlspachovie* světnici:

Stůl 1.

V komoře:

Prostý lůžko 1.

V světnici, kde mrtvé tělo leželo:

Stůl 1, židly bílý prostý 4, stolice *sessle* 2.

Za tau světnicí v komoře:

Pod nebesy lože 2, prostý lože 1, na těch ložích peřin velkých 5, polštáře 4, podušky vše povlečený 3.

V kuchyni kuchyňské nádoby:

Kotlů větších i menších 18, rožní větších i menších 11, pánvičky měděný 3, lžic železných 11, měděný lžice 3, pokličky plechový 3, sekáčky 4, moždíř 1, rošty 3.

Ve sklepě, kde máslo bejvá:

Másla tůn 27.

Ve sklepě děveččiným:

Cínovýho nádobí mis půl čtvrtá tucnu, talířů půl třetího tucnu, šalů tři tucny, malých misek 1 tucen, svícny 4, flaše cínový 4, moždíře 2, medenice s náliškou 1, lžic stříbrných 8, koflíků pivních stříbrných pozlacených 6, mosazný vohřívadlo k ložím 1, mosazný medenice 4, vanička měděná 1, vohřívadlo zelený na stůl 1.

Dole ve sklepě:

Moždíř mosazný velký 1, v témž sklepě truhla velká bílá na kono-pí 1, dva sudy kaudele.

Nahoře nad maštalemi v komoře:

Ručnic dlouhých panských *zivotnich* 2, též dlouhých ručnic 7, krátký ručnice 2, tuplháků 5, prostejch ručnic dlouhejch na způsob polaumušketu 12, holster na krátký ručnice páru 3, turnýrských i na koně 7, na hromadě turnýrských zbrojí po kusích nemálo, rejterských zbrojí na XX pacholků, něco plechů zadních i předních na hromadě, sedel turnajských plechem pobitých 24, voštípů 9, krátká deka na sedlo červeného aksamitu s rystuňky, s zlatými tkanicemi přemovaná 1, stan starý potrhaný 1, kusy starejch 8, *zarukavi* a šorců potrhaných kusův 11.

V jízdni marštali:

Kleprlíky 3, na ně uzdy i sedla s rystuňky jak na kůň náleží.

Víceji v děveččiným sklepě:

Od vinutých šatův prostěradel 5, cejch velkejch 6, cích na podušky 19, cvilinkových ubrusů 10, ručníků 8, servitů tucnů 4 1/2, čeledních ubrusův 4.

V prádle kotel zadělaný velký 1.

Na šlachtatie kotel 1.

V zahradě pro polívány koření hrnce 2.

Ve dvoře zákopským:

V ratejně:

Stoly 2, kotel v kamnách měděný 1, police pro hrnce 1, hrnců měděných pro mlíko chování 21, hrnců měděných pro vaření 7, peřiny velký 4, polštáře 4.

V maštali, kde pacholci líhají:

Polštáře 2.

Ve chlévě:

Krav dojných 75, bejky 2, telat ročních 21, sviň velkých 45, sviň malých 7, husí starých 42, husí mladých 44, slepic 30, kapaunů 16, indiánský slepic 2, kohout 1, ličky 1, kačer 1.

V marštali zadní:

Koně starý 4, jiných koní tažných 12, hříbat tříletých 6, hříbat dvaletých 6, a na ty všechny koně nádobí, hříbat letošních 3, vozů valních 5, pluhy 3, brány 6, háky 3, řetězů 6, sekera k pluhu 1, sekery kladní 3, seker k děláni všelijakého hospodářství 1, nebozezů větších i menších 6, pila 1.

Na sladovně:

Pšenice nadělaný 22 1/2, pšeničného sladu na humně v díle

okolo 12, ječmene v hvozďě, který se hvozdí 10 strychů, ječného sladu na sladovně strychů 8, ječmene v štoku v díle strychů 12, pšeničného sladu na sladovně strychů 8, ve spilce piva sudů 9, polau sudy 2.

V pivovaře pánev, kádě, sudy a vše, což k pivovaru náleží bez nedostatků.

Pšenice v slámách letošní nemláčený 164 kop snopů. Z toho jest vymláčeno 71 kop. Žita jarého k vymláčení zůstává 6 kop snopů a 2 mandele. Žita v slámách zůstává k vymláčení 41 kop snopů. Ječmene zůstává k vymláčení 44 kop snopů a 2 mandele. Ovsu zůstává k vymláčení 153 kop snopů a 2 mandele. Hrachu 44 vozy.

V ovčíně zákopským:

Dojných ovec starých zubkyní 20, dojných starých ovec 380, jarlinků 16, starých skopců 358, jarlinků ročních skopců 84, jehňat 306.

Na sádkách všelijakých co pozůstává:

Kaprů 89 kop, štik 3 kopy a 24.

V Zákopi v hořejším mlejně vepř 1.

V dolejší mlejně vepře krmný 3.

V Kunersdorfu:

V mlejně vepře 4.

Panských klisen hnědých 6, na těch šest klisen celý kšíry.

Nahoře na rystkomoře starý aksamitový kšíry, kterými se n. paní vozívala.

Vůz n. pána 1, vůz n. paní, který n. pán dal jí k veselí dělati, vůz nový, který ještě u kováře zůstává, kočárek starý, na kterém se po hospodářství jezdí, víceji nachází se provaz velký se dvěma skřípci, po kterém se dříví na stavení táhne.

Vymláčeného obilí co zůstává při zámku zákopským:

Žita 119 korců, ovsu 100 strychů.

V šidlovským dvoře:

V ratejně stůl 1, v kamnách zadělaný kotel 1, hrnce pro mlíko chování 7, k vaření jídla 3, peřiny na kterých dívky líhají 3, polštář 1, krav dojných 30, jalovýho dobytka 44, slepic 33, kohout 1, kapaunů 20, indiánská slepice 1, kohout indiánský 1, kozy 2, koní 6, klisny 2, vozy valní 2, pluhy 3, háky 2, brány 8, řetězy 4, sekery 2, klín 1, nádobí na ty koně starý.

Zadu v auředníkovým světnici:

Stůl 1, lůžko s popruhy 1, almara zapečetěná 1, stolček malý 1, stolice sukenná 1, stolice na jednu osobu 1.

V šidlovským dvoře:

Pšenice všechna vymláčená, žita v slámách 45 kop snopů, ovsa 77 kop snopů a 2 mandele, vikve sedm vozů, žita vymláčeného zůstává 127 strychů.

V přerubském dvoře:

V ratejně stůl 1, kotel v kamnách zadělaný 1, police pro hrnce chování 1, hrnce měděný pro mlíko chování 10, pro vaření 2, peřiny pro dívky líhání 2, polštář 1, krav dojných 39, bejk 1, jalového dobytka 43, slepic 20, kohauty 2, kapauny 17, indiánský slepice 2, kohaut též indiánský 1, mladejch indiánských slepic 35, ličky 2, kačer 1, koza 1. Pšenice nemláčené 42 kop snopů, žita 3 kopy snopů, ječmene 8 kop snopů, ovsa 74 kop snopů, dojných ovec 193, skopců 126, beranů 15, jehňat 48, žita vymláčeného zůstává 32 strychů, ovsa 50 strychů.

Ve dvoře Volpfastalu:

Nahoře v světnici stůl 1, almara 1, hrnec v kamnách zadělaný 1, hrnců měděných pro mlíko chování 9, kotel měděný 1, peřina na který dívky líhají 1, dojných krav 18, mladý krávy 3, telný jalovice 2, jalového dobytka 36, dojných ovec 236, beranů starejch 16, skopců 47, jehňat 63, pšenice nemláčený 19 kop snopů a 2 mandele, žita 14 kop a půl kopy snopů, ječmene 21 kop snopů, ovsa 51 kop snopů a 2 mandele, vikve 3 vozy, jarého žita 3 1/2 kop snopů, starejch slepic 15, mladejch 7, kohaut 1, kapaunů 15, koza 1, klisen na ně nádobí 8, pluhy spravený 2, háky 2, brány 2, vozy 3, řetězy 2, pila 1, sekera 1, kosa stará 1, žebřiny 2, stolice řezací 1.

Ve dvoře dobrným:

Žita nemláčeného 600 kop snopů a 2 mandele, ovsa 360^{8/} kop snopů a 2 mandele.

Při dvoře Lognovským:

V ratejně stůl 1, police na hrnce chování 1, kancelář 1, v kamnách kotel zadělaný 1, hrnec v kamnách zadělaný 1, peřina na který dívky líhají 1, polštář 1, krav dojných 18, bejk 1, jalového dobytka 20,

žito všechno vymláčený, ovsa nemláčeného v slámách 20 snopů, jarého žita 4 kopy snopů a 3 mandele, žita zadního vymláčeného vokolo 8 strychů, slepic 20, kapauni 2, indiánský slepice 2, ličky 2, kačer 1, hrnce měděný pro vaření 2.

V tvrzi v velký světnici:

Stoly 2.

V komoře na novým stavení:

Lože pod nebesy 2, peřiny 4, polštáře 2, podušky vše povlečený 2, prostěradla 2.

V druhý malý komoře:

Lože pod nebesy prázdný 1.

Za malau světnickau v komoře:

Lože pod nebesy 2.

Na mázhauze:

Stůl 1, almary starý, v kterých se chová nádobí cejnové a šaty prací 2, almara velká nová 1, cínový misky nevelký 2, džbánky při nich cínový miska 3, šestžejdliková konvice 1, široká cejnová konvička 1, hrnky cejnové 2, svícny 3, hrnce k loži 2, cvilinkový ubrusy 2, ručníky 2, servitů 19, čelední ubrusy 2, rožeň 1, kotlíky k rybám vaření 3, hrnců měděných pro mlíko chování 12, hrnce k vaření 2, durchšlak měděný 1, lžice měděná na smetanu 1.

V ratejně:

Stůl 1, kotel v kamnách zadělaný 1, peřiny na kterých dívky líhají 2, krav dojných 37, mladý krávy 3, jalového dobytka 34, slepic 30, slepice indiánský 2, kohout 1, husí 14, ličky 3, kačer 1, kozlí 2, kozy 2, koní se vším nádobím 7, vozů 2 1/2, pluhy 3, háky 2, brány 6, řetěz 1, sekera 1, klín 1, nebozezy 3, vestrej nůž 1.

Na sladovně:

Sladů dělaných 3 1/2 strychu, v díle 8 strychů, v spilce piva 3 sudy.

V pivovaře:

Pánev se všemi potřebami což k pivovaru náleží, sviní 17.

Ve mlejně:

Zasazených vepřův k krmení 8, pšenice v slámách mlátiti zůstává 35 kop snopů, vklepaný pšenice zůstává mlátiti 16 kop snopů, žita v slámách zůstává 33 kop snopů a 2 mandele, žita vklepaného zůstává mlátiti 20 kop snopů, ječmene zůstává mlátiti 21 kop snopů, jarého žita zůstává 16 kop snopů, ovsa 110 kop a 2 mandele, hrachu vozův 20, vikve vozův 12.

Ve dvoře brněnském: v světnici stůl 1, kráva dojná 1, jalovýho dobytka 19, žita nemláčeného v slámách 13 1/2 kop snopů, jarého žita 11 kop snopů a 1 mandel, ovsa 17 kop snopů.

O těchto dlužích po dobré paměti panu panu Václavovi mladším Berkovi paní poručnice zprávu míti ráčí:

Do knížectví Velkého Hlohova dvěma osobám stavu rytířského s úroky k tomu 5000 kop.

Sirotkům zákopským z truhlice vypůjčených 8038 kop 59 grošů.

Od p. Jiřího Švamberka panu Janovi Novohradskému z Kolovrat postaupených s auroky 13516 kop 48 grošů.

Paní Alžbětě Kolovratové, paní poručnici na Polici zapsaných s auroky k tomu 21000 kop.

Víceji týž paní poručnici, co jest Samuelovi Jelenovi, Židu pražskému, za vyplacení klenotův zákopských a tovarovských dáti ráčila 15926 kop, na něž též aurokové jdau.

Panu Janovi Novohradskému z Kolovrat, co na pohřeb naložil 1455 kop 43 grošů bez auroků.

Témuž od Izaiše Hyrše postaupených s auroky k tomu 1500 kop.

Knězi Pangracovi, předešlému děkamu zákopskému 94 kop 40 grošů, víceji 100 kop, víceji témuž 319 kop 45 grošů.

Kupcům bratřím Muškonům s auroky 709 kop 27 grošů, týmž více 1199 kop.

Tyraboškovi a Avenzínovi 462 kop, týmž víceji 9 kop.

P. Mathesovi Tudaškovi odkázaných 1000 kop.

P. bratřím z Donína s auroky k tomu 1500 kop.

P. z Vartmberka od Melzera postaupených s auroky k tomu 1540 kop.

P. Anna Marie hrabinka z Rozdražova⁹ pokládá sobě za klynoty odkázané 24000 kop.

P. z Předenic 263 kop, témuž více s auroky k tomu 118 kop 12 grošů.

P. Václavovi Magrlovi 1000 kop.

Robenkovi 200 kop

Pavlovi Pfliepfarovi 145 kop 34 grošů, více témuž 237 kop 40 grošů, více 50 kop, více 50 kop.

P. Kaubovi, suknakraječi v Praze s auroky k tomu 211 kop

P. Teyflovi v Praze s auroky 962 kop.

Čianovi 100 kop.

Samuelovi Jelenovi Židu 5200 kop, více témuž 66 kop.

Židu Vokatému 500 kop, více témuž 1200 kop.

Brygidie Židovce s lichvau k tomu židovskau 640 kop
Regnie Židovce s auroky k tomu 1200 kop, též víceji 850 kop.
P. Matyášovi Typrechtovi 50 kop, více témuž jorgeltu 105 kop.
P. Mikulášovi Rydlovi jorgeltu zadržalého 400 kop
P. Lečanskýmu s auroky k tomu 2170 kop.
Moyzlovi, Židu pražskému 2000 kop.
Berní zadržalých J. M. K., jak se zpráva činí 18000 kop.
Panu Virgiliusovi Tendlovi^{10/} 11 500 kop
Šmukartovi kupci 200 kop.
Rolandovi 100 kop.
P. Mikuláš Lybnaur^{11/} pokládá sobě jmíti dluhu přes 1500 kop.

Stal se tento popis léta svrchu psaného při přítomnosti urozených
pana Juliusa Tendle z Pšalů a z Eknpfeldu, pana Izaiaše Hirše a pana
Václava Lva z Levengrunu a z Bareytu.

POZNÁMKY

- 1/ Vztahuje se k loži.
- 2/ Možno též číst „pánů“.
- 3/ Viz pozn. 2.
- 4/ Vztahuje se k předchozím pokrývkám hlavy.
- 5/ Číslice zřetelně napsaná, přesto nečitelná: trojka má nahoře připsaný jakýsi praporek, takže ji lze považovat též za číslo „5“. Naprosto však není jasné, co platí. Předchozí položka („malinky se safírkem 1“) zřejmě připsána až po napsání následujícího „součtového“ řádku.
- 6/ Snad se jedná o dvě položky. Jednak „sekryt“, jednak perličky ve zlatě. Napsáno však vedle sebe.
- 7/ Původně napsáno slovo „něco“, přeškrtnuto a nadepsáno slovem „sedm“.
- 8/ Nahoře připsán kroužek.
- 9/ Druhá manželka Václava Berky z Dubé, brzy po jeho smrti provdána za Václava hraběte z Rozdražova na Blatné (Honc 1988, 105).
- 10/ Tchán Václava Berky z Dubé, nevlastní otec jeho první manželky Anny Berkové (Vojtíšková – Vojtíšek 2002, 50; Honc 1988, 106), v textu označována jako „n. paní“.
- 11/ Obdobná jména: Katrle Libnářová v závěti Beatrix Bezdružické z Kolovrat, dvakrát provdané Berkové z Dubé, z roku 1540 (Vavroušková 1941), berkovský man Liebenau, připomínaný roku 1502 (Panáček 2004, 36).

LITERATURA

- Honc, J., 1988: Pět Václavů Berků z Dubé, *Heraldika a genealogie* 21, s. 81–120.
- Macek, P. – Zahradník, P., 1985: Státní zámek Zákupy. Stavebně historický průzkum, strojopis, Praha.
- Panáček, J., 2004: Dělení Berků z Dubé v roce 1502, *Bezděz* 13/2004, s. 23–48.
- Sedláček, A., 1932: Hrady, zámky a tvrze Království českého X, Praha.
- Vavroušková, A. (ed.), 1941: Desky zemské Království českého I/I, Praha.
- Vojtíšková, M. – Vojtíšek, B., 2002: Stráž pod Ralskem, Česká Lípa.

FARNÍ KRONIKY NA OKRESE ČESKÁ LÍPA

Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina

Kroniky jednotlivých far patří obecně k nejstarším systematicky a hromadně vedeným písemnostem, pořizovaným již se záměrem zanechat svědectví o minulosti pro budoucí generace. Jejich počátky mají svůj původ ve zprvu ojediněle se vyskytujících pamětních zápisech farářů, pořizovaných nesoustavně do již zavedených farních knih různého obsahu. Ve druhé polovině 17. století ale záznamů letopiseckého charakteru přibývalo. Tento jev souvisel nepochybně jednak s již dříve u obecních a spolkových kronik konstatovanou cílevědomou snahou o zaznamenání důležitých událostí,^{1/} jednak s faktem, že venkovští faráři byli v této době a ještě dlouho do 19. století jedněmi z mála zástupců venkovské inteligence a byli tedy schopni takové záznamy psát.

Na Českolipsku se nejstarší kronikářské poznámky z pera venkovského faráře objevují již na konci 16. století. Od roku 1591 zapisoval do matriky kromě vlastních záznamů také historické poznámky farář Valentin Frumald v Dobranově nedaleko České Lípy. Ve svých poznámkách se vracel zpět až do roku 1567.^{2/} Na letopiseckou práci Valentina Frumalda navázal i jeho nástupce, a tak je kronika v Dobranově psána jednak v matrice v letech 1591–1661 a pak v dalším svazku již samostatné kroniky v letech 1669–1952. Valentin Frumald nebyl ve své době jediným farářem, který psal kroniku. Stejně činnosti se věnoval i jeho soused, farář v Zákupích, kde je kronika vedena od roku 1566 a v retrospektivě se kronikář vracel k roku 1458. Léta třicetileté války kronikářské práci pochopitelně nepřála, a tak se setkáváme s dalšími farními kronikami až ve druhé polovině 17. století. Tehdy začali psát kroniky faráři v Dubě (1652), Kravařích (1645), Mimoně (1668) a ve Svěbořicích (1681). Ve větším množství se objevují farní kroniky v prvních dvou desetiletích 18. století. Roku 1706 začal psát kroniku farář v Mařenicích, od roku

1713 v Pavlovicích a roku 1718 v Kamenickém Šenově. Z let 1722 a 1723 pak pocházejí první zápisy ve farních pamětních knihách v Jezvě, Sloupu, Stvolínkách a v Zákupcech. Vznik posledně uvedených kronik a kroniky v Kamenickém Šenově je snad možno považovat za odezvu na dekret litoměřické biskupské konzistoře z roku 1718, jímž bylo nařízeno vedení farních pamětních knih na území litoměřické diecéze.³⁷ Dekret především natrvalo předurčil obsah farních pamětních knih, které měly obsahovat především opisy dekretů a mandátů biskupa, konzistoře nebo krajských úřadů, jakož všech jiných dokumentů, které by se týkaly majetku a duchovní správy farnosti. A skutečně, všechny kroniky, které mohly vzniknout jako reakce na tento dekret, jsou zaplněny opisy nejruznějších písemností a naplňují tak jeho záměr. Kromě toho ovšem ve všech pamětních knihách jsou i stručné nebo obsáhlejší zápisy letopiseckého charakteru. Takto vedené farní kroniky se pak staly standardem tohoto typu písemností.

Podobný mandát vydala 31. března 1735 také pražská arcibiskupská konzistoř. Devátý článek tohoto mandátu nabádá faráře a jiné duchovní správce, aby dbali o nemovitý i movitý majetek kostela a fary a podávali o hmotném hospodaření přesný účet. Vikářům bylo nařízeno kontrolovat při vizitacích evidenci nemovitostí, smlouvy a nadace, které měly být zapisovány do knih k tomu určených. A zde mandát vedle knih obligací, nadací a inventářů kostelního zařízení výslovně uvádí také pamětní knihy jako dokument, který má evidovat kostelní a farní jmění a majetek. Pamětní knihy tak byly z pohledu vyšších orgánů církevní správy pojímány jako úřední knihy určené především pro majetkovou evidenci.

Přes toto jednoznačné určení byly ale i nadále do pamětních knih zapisovány také poznámky kronikářského charakteru, v nichž se projevovaly osobité individuální postoje jednotlivých farářů nejen k lokálním, ale i k celozemským a mezinárodním událostem a jejich hodnocení. Odezvou na tuto skutečnost a současně i svědectvím o neortodoxním smýšlení některých duchovních je oběžník litoměřické biskupské konzistoře z 18. listopadu 1795.⁴¹ Konstatuje se v něm totiž, že v posledních letech byly v některých pamětních knihách nalezeny „*různé invektivy a trestuhodné poznámky proti panovníkům, říši a různým veřejným institucím*“. Proto tento oběžník ukládal vikářům, aby při vizitacích bedlivě kontrolovali zápisy v pamětních knihách a nepřipustili, aby do nich pronikaly poznámky, které by se netýkaly kostela, fary nebo událostí v obvodu farnosti. Již dříve zapsané takovéto zakázané vklady měli

buď přímo odstranit, nebo alespoň opravit a uvést na pravou míru. Při porušení tohoto zákazu hrozil oběžník zbavením beneficium.

Značný posun v pojmání farních pamětních knih přinesl oběžník litoměřické biskupské konzistoře číslo 25/1827 z 25. července 1827, čj. 1751.⁵⁷ Tento oběžník vůbec poprvé považuje pamětní knihy zejména za důležitý pramen k dějinám vlasti a zdůrazňuje jejich užitečnost a důležitost pro potomky. Z tohoto důvodu je třeba chránit pamětní knihy před zápisy, které vypovídají více o individualitě pisatele než o historických událostech a „*bránit přílivu fantazie, která má nyní, bohužel, na poli historie stále více prostoru*“. A protože bylo zjištěno, že pamětní knihy na mnohých farách nejsou vůbec vedeny, nebo že v jejich zápisech již po řadu let není pokračováno, je oběžníkem nařízeno jejich psaní a v sedmi bodech určeno, co vše mají zápisy obsahovat. Obsahem kronik zejména nemá být povšechná charakteristika doby, v níž kronikář žil, nýbrž jednoduchou analistickou formou zpracované vyličení nejdůležitějších událostí v obvodu farnosti. Zápisy se tedy mají zaměřit na náboženský a mravní stav farnosti, na školu, kostel, faru, na péči o chudé, nadace a dobrodince, dále na majetek, výnosy, práva a břemena fary a na dění v obci, které mělo významný vliv na její stav. Do pamětních knih nemají být naopak zapisovány pouhé osobní styky faráře s jednotlivými osobami a osobní příhody, které nemají vliv na duchovní správu, na majetek fary a na život v obci. Oběžník dále nedoporučoval rozdělovat zápisy na jednotlivé uzavřené kapitoly, neboť mnohé události spolu velmi těsně souvisejí a kronikář by se nevyhnul opakování. Snadnou orientaci v kronice měl zajistit věcný rejstřík. Kronikářské záznamy se měly vyhotovovat každoročně, i když se ve farnosti nic významného nepříhodovalo. V takovém případě měl farář zpracovat alespoň statistický přehled o narození, svatbách a pohřbech, o žactvu ve škole a o počtu farníků. Kromě těchto kronikářských záznamů se mají, stejně jako doposud, zapisovat do kroniky také důležité doklady o majetku fary a kostela, různé listiny, smlouvy a účty, a to nikoliv jen zaznamenáním jejich obsahu, nýbrž v doslovném popisu, aby mohly být v budoucnu při případných sporech použity pro obhájení nároků far. Konečně poslední bod oběžníku doporučoval tam, kde z různých důvodů nebyly v minulých letech pamětní knihy vedeny, jejich záznamy dodatečně podle možností doplnit. Jistě není náhodou, že známé guberniální nařízení z 31. srpna 1835, jímž bylo nařízeno psaní obecních kronik, obsahovalo mnoho stejných myšlenek a doporučení.

Vliv oběžníku číslo 25/1827 na vznik dalších farních kronik byl zcela nepatrný. Naprostá většina farních kronik z Českolipska vznikla v průběhu

18. století a prvních dvou desetiletí 19. století. Pouhé tři kroniky – v Doksech 1827, ve Stružnici 1853 a v Žandově 1829 – začaly být psány až v průběhu 19. století, avšak jen u Doks a Žandova je možné vycítit vliv konzistoriálního oběžníku na jejich počátek. Zcela nepostižitelný je také vliv guberniálního nařízení o pamětních knihách z 31. srpna 1835, které nařizovalo povinné vedení kronik nejen u obcí, ale i u far a jiných duchovních institucí. Ve středních Čechách mělo guberniální nařízení vliv alespoň na větší proniknutí němčiny do kronik, v severočeském pohraničí bylo ovšem užiti němčiny, v menší míře také latiny, při psaní farních kronik zcela běžné.⁶¹

Všechna postupně vydávaná a precizovaná nařízení pražské i litoměřické konzistoře zcela nepochybně a natrvalo ovlivnila obsah farních kronik. Bez výjimky ve všech farních kronikách, ať již vznikly v 18. či 19. století, v českém vnitrozemí nebo v pohraničí, nacházíme četné opisy různých dokumentů – oběžníků nadřizovaných církevních, státních i vrchnostenských úřadů, nadačních listin, odkazů, inventářů kostelního náčiní, ročních vyúčtování a mnohých dalších písemností. Opisy dokumentů jsou promíseny kronikářskými zápisy. Někdy se pisatel vracel hluboko do minulosti a pokoušel se o retrospektivní přehled dějin kostela a fary, nebo alespoň o soupis svých předchůdců ve výkonu duchovní správy. Celkovým pojetím s důrazem na důkladné zpracování dějin fary a kostela v Blíževedlích se téměř blíží historické monografii kronika, kterou v letech 1899–1909 sepsal farář Anton Herglotz v Blíževedlích.

Také obsahová náplň zápisů soudobých s činností pisatele si je dosti podobná. Pravidelně se vyskytují záznamy o přestavbách a opravách kostelů, far a škol, statistické přehledy o obyvatelstvu farnosti a jeho náboženském vyznání, zprávy o vizitacích, náboženských poměrech v diecézi a změnách na biskupském stolci. Často se objevují také zprávy o různých katastrofách, epidemiích a živelných pohromách a také záznamy o válkách a válečných událostech, spojených s regionem, např. údaje o bojích v okolí Kuřívod za prusko-rakouské války roku 1866 v kuřívodské farní pamětní knize. Do všech farních kronik samozřejmě pronikly zprávy o obou světových válkách, které se dotkly nejen života obyvatel farnosti, ale i samotných kostelů, postižených rekvizicemi zvonů. Farní kronika z Kravař je vlastně záznamem událostí pouze z období první světové války, jak ostatně svědčí její název *Kriegschronik der Pfarre Graber*.

Zcela ojedinělým zjevem mezi farními pamětními knihami na Česko-lipsku je však třetí kronika z Brennė, kterou v letech 1946–1976 psal

a hlavně kreslil farář Josef Richter. Výjimečná je hned ze tří důvodů. Je jedinou farní kronikou uloženou ve Státním okresním archivu v České Lípě, která byla psána až do osmdesátých let 20. století, i když většinu svazků již psal Josef Richter jako soukromá osoba, neboť farářem v Brenně byl pouze v letech 1940–1951. Dále je neobvyklá svým mimořádným rozsahem, neboť ji tvoří celkem 113 svazků knih velkého formátu 30 x 46 cm v kvalitní polokožené vazbě. Zejména je však zcela nesrovnatelná se všemi ostatními farními kronikami svým obsahem. Ještě první dva svazky obsahově zapadají do obvyklých norem farních kronik, kromě opisů četných dokumentů obsahuje druhý svazek retrospektivní dějiny fary. Zápisy jsou ale hojně doplněny perokresbami a kresbami tuší. Kresby prozrazující nadaného autora zachycují pohledy na obec a zobrazují detailně různé drobné sakrální objekty v Brenně. V dalších dvou svazcích jsou zápisy z let 1947–1950 již v patrné menšině ve srovnání s kresbami. K těm „obvyklým“ svazkům kroniky lze připojit ještě svazek pátý, obsahující zápisy z poměrně dlouhého období 1948–1975. Text je opět doplněn kresbami drobných sakrálních objektů, soch, obrazů a různého kostelního náčiní a hostií. V dalších 108 svazcích kroniky již je textová složka potlačena na minimum a farář kreslil obrazovou kroniku své farnosti. Kromě občasných autoportrétů obsahuje jeho obrazová kronika zejména nesčetné pohledy na Brennou a na okolní krajinu, kresby kostela a domů v obci. Kreslil ale i obyčejné předměty v domácnosti, nebo ovoce, zeleninu a květiny, které vypěstoval. Časem začal do kronik vkládat i obrázky zátiší, anatomických studií a biblických motivů. Kronika se tak stala nejen svědectvím o reálném životě na vsi, který jej obklopoval, ale i o myšlenkovém světě autora, katolického faráře německé národnosti, zapomenutého a trpěného v pohraniční vsi, v níž nikdo do kostela nechodil.

Všichni autoři, kteří se dosud zabývali kronikami církevních institucí, se shodují v poznatku, že obsah farních kronik je většinou chaotický a nepřehledný.⁷¹ Toto zjištění plně odpovídá i charakteru zápisů do farních kronik na Českolipsku. Kronikářské zápisy jsou promísены s opisy dokumentů a s retrospektivními zápisy, takže se v kronikách lze jen velmi nesnadno orientovat. Potíže proto činí i stanovení časového rozsahu kronik. Rejstříky, které by usnadňovaly orientaci po obsahu knih, jsou vypracovány jen u farních kronik v Polevsku a ve Stráži pod Ralskem. Na farních kronikách je i z formálních znaků patrné, že byly od počátku pojímány jako běžné úřední knihy fary, nikoli jako slavnostní písemnost, chloubka obce a historické poselství potomkům, jako tomu bylo u kronik

obecních a spolkových. Proto jsou kroniky, až na výjimky, psány do knih v běžných poloplátěných nebo polokožených vazbách. V kvalitní celokožené a zdobené vazbě jsou pouze kroniky v Bezdězu, Jezvé, Mařenicích, Skalici, Sloupu a ve Velenicích. Malé péči, věnované formální úpravě kronik, odpovídá i jejich písmo, které je málo úpravné, někdy až zběžné a málo čitelné. Již na první pohled jsou farní kroniky archíváliemi, které nevynikají ani krásou a zdobností, ani čitelností, ani přehledností. Přesto však jsou nesporně cenným pramenem k regionálním dějinám.

Naprostá většina farních kronik na Českolipsku pochází z římskokatolických far. V České Lípě a v Dubé sice působily sbory evangelické církve, avšak ty kroniky nevedly. Daleko více byla v severních Čechách, zejména ve sklářské oblasti na Novoborsku a v okolí Varnsdorfu a Rumburku, rozšířena starokatolická církev. Vznikla roku 1871 odštěpením od církve katolické. Důvodem rozkolu byl nesouhlas s dekretem vatikánského koncilu o neomylnosti papežské. Zakladatelem starokatolické církve byl Anton Nittel, tehdejší farář ve Varnsdorfu. Jeho působením se stal Varnsdorf střediskem starokatolíků v Čechách a sídlem jejich biskupství. Na Českolipsku byly starokatolické fary v Arnultovicích (u Nového Boru), v Mistrovicích, Polevsku a ve Svoru. Starokatolíci v Polevsku začali roku 1894 psát kroniku své náboženské obce. Jejich kronika je jedinou pamětní knihou psanou jinou církví, než římskokatolickou.

Do soupisu farních kronik byly zahrnuty pouze ty svazky, které jsou uloženy v příslušných fondech farních úřadů ve Státním okresním archivu v České Lípě. Část fondů far byla přejata do Státního okresního archivu v České Lípě v letech 1958–1959 poté, co vydal odbor pro věci církevní ministerstva školství a kultury 28. 7. 1956 směrnici pro vyřazování (skartaci) spisového materiálu u jednotlivých složek církve katolické (čj. 4.141/56–d I/4-Cer). Druhá fáze přebírání fondů církevních institucí proběhla v letech 1960–1961 na základě dohody mezi Krajskou správou ministerstva vnitra v Ústí nad Labem a Kapitulním ordinariátem v Litoměřicích, uzavřené 6. února 1960, kterou byly vikariátní, děkanské a farní archivy začleněny do operativní správy okresních archivů. Mezi lety 1958–1961 se tak do Státního okresního archivu v České Lípě dostala velká většina fondů církevních institucí, včetně jejich kronik. V následujících letech ale přicházely do okresního archivu další církevní fondy a archíválie, např. obrovský komplex sto třinácti svazků kroniky fary v Brenně byl převzat až v září 1989.

Přesto, že zmíněnou dohodou byly římskokatolické fary předány do kompetence okresních archivů, dostaly se některé farní kroniky neznámými cestami na biskupství do Litoměřic, kde jsou uloženy až doposud. Jde o tyto farní kroniky:

Blíževedly

1. Liber rerum memorabilium Bleisweden ad administraturam Beleswedensem. 1769–1922. Německy.
2. Gedenkbuch. 1922–1938. Německy.

Cvikov

1. Liber memorabilium. 1752–1848. Latinsky, německy.
2. Liber memorabilium. 1822–1945. Německy.

Dubá

Gedenkbuch der Pfarre Dauba. 1652–1955. Latinsky, německy, česky.

Kamenický Šenov

Gedenkbuch. 1941–1949. Německy.

Kravaře

1. Liber memorabilium. 1755–1768. Latinsky, německy.
2. Liber memorabilium. Tomus II. 1768–1913. Německy.
3. Liber memorabilium. Tomus III. 1920–1942. Německy.
4. Liber in quo acta vicariatu foranei inserta sunt. 1760–1798. Latinsky.
5. Kirchen-Register stadleins Kraber viefiel das Haus Gottes Anno 1645. 1645–1681. Německy.

Prácheň

Memorabilienbuch für die Pfarre Parchen. /1230/ 1866–1898. Německy.

Tyto kroniky organicky doplňují řadu pamětních knih, uložených ve Státním okresním archivu v České Lípě. Jsou to buď kroniky, které ve Státním okresním archivu v České Lípě zcela chybí (Blíževedly, Cvikov, Dubá, Kravaře), nebo navazují na evidované svazky a doplňují mezery v řadě kronik (Kamenický Šenov, Prácheň). Mimo Státní okresní archiv v České Lípě se nachází také Frumaldova kronika z fary v Dobranově, která je uložena v Státním oblastním archivu Litoměřice.

V soupisu farních kronik uložených ve Státním okresním archivu v České Lípě je evidováno celkem 53 kronik o 184 svazcích. Většina z nich byla ukončena před rokem 1945 již v průběhu války nebo v letech 1945–1946, kdy bylo odsunuto německé obyvatelstvo, včetně kněží. Na některých farách však převzal původní kroniku nový český farář, pokud byl vůbec ustanoven, a pokračoval v zápisech česky, třeba v kronice fary v Horní Polici, Horním Prysku, Kruhu a Polevsku. Na několika farách zůstali také původní němečtí faráři, kteří pokračovali i dále ve své činnosti. Pilný byl zejména farář Josef Richter v Brenné, o jehož monumentální kreslené kronice již bylo pojednáno výše. Kromě své brennské farnosti spravoval do počátku 50. let také fary ve Velenicích a v Zákupích a také v těchto místech psal pečlivě farní kroniky.

Farní kroniky tvoří spolu s kronikami obecními a školními jeden z hlavních pramenů k regionálním a lokálním dějinám jednotlivých obcí. Ve srovnání s nimi ale posunují farní kroniky pramenné údaje dále do minulosti, mnohdy až hluboko do 18. století. Vzhledem k tomu, že ostatní písemnosti dochované v archivech obcí a far jsou mladšího data, jsou farní kroniky zcela zásadním pramenem pro regionální dějiny 18. století.

SOUPIS KRONIK

Všechny kroniky uvedené v soupisu jsou uloženy ve Státním okresním archivu v České Lípě. Soupis je seřazen abecedně podle obcí. Záznamy v soupisu mají tuto strukturu:

- název lokality
- pořadové číslo kroniky (s označením jednotlivých svazků)
- původní název
- časový rozsah zápisů
- upozornění na retrospektivní a zajímavé zápisy
- charakteristika příloh
- upozornění na zajímavou vazbu kroniky
- jazyk, jímž je kronika psána

Bezděz

1. 1743–1920. Obsahuje opisy různých dokumentů. Celokožená vazba poškozená. Latinsky, německy.
2. I. díl: Liber Memorabilium Parochiae Subbaezdieczensis. 1829–1900. Německy.
II. díl: Memorabilien – Buch der Pfarre Schlossbösig. II. Band. 1901–1942. Vlepené výstřižky z novin a časopisů. Německy.

Blíževedly

3. Geschichte der Pfarrei Bleisswedel. Obsahuje retrospektivní dějiny fary v Blíževedlích. Sepsal farář A. Herglotz v letech 1899–1909. Vloženy mapky a pohlednice. Německy.

Brenná

4. 1820–1948. Restaurováno 1941. Latinsky, německy.
  5. Memorabilienbuch der Pfarre Brenn. 1856–1942. Obsahuje kresby sakrálních objektů v Brenně a okolí. Latinsky, německy.
  6. Sv. č. 1: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947–1948. Obsahuje opisy dokumentů, kresby obce. Německy.
- Sv. č. 2: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947. Obsahuje retrospektivní dějiny fary v Brenně, opisy dokumentů a nápisů. Sepsal farář Richter v letech 1946–1976. Obsahuje kresby Brenně, drobných sakrálních objektů, detaily soch a obrazů. Německy.
- Sv. č. 3: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947–1950. Obsahuje opisy dokumentů, kresby drobných sakrálních objektů, detaily soch a obrazů, kostelního náčiní, hostií. Latinsky, německy.
- Sv. č. 4: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947–1949. Obsahuje opisy dokumentů, kresby drobných sakrálních objektů, detaily soch a obrazů, kostelního náčiní, hostií. Latinsky, německy.
- Sv. č. 5: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1948–1975. Obsahuje opisy dokumentů, nákresy kostelního náčiní, detaily interiéru kostela, soch. Německy.
- Sv. č. 6: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1948–1950. Obsahuje kresby tužkou, perem a tuší – plánek Brenně, domy, zátiší, pohledy na obec, krajiny, portréty. Německy.
- Sv. č. 7 a 8: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1950. Obsahuje kresby tužkou, perem, tuší – drobné zařízení kostela a fary, sochy, nádobí, portréty. Německy.
- Sv. č. 9: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1949–1972. Obsahuje portréty. Latinsky.
- Sv. č. 10: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1951. Obsahuje kresby tužkou, perem, tuší – sochy, nádobí, zařízení kostela a fary, portréty. Německy.
- Sv. č. 11: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1951 /1966/. Obsahuje perokresby, kresby tuší – plánek Brenně, pohledy na obec, krajinu, domy, kostel v Brenně, různé předměty. Německy.

- Sv. č. 12: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1951. Obsahuje perokresby, kresby tuší – pláněk Brenné, pohledy na obec, krajinu, domy, kostel v Brenné, různé předměty. Německy.
- Sv. č. 13–18: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1952. Obsahuje kresby perem a tuší – pláněk Brenné, pohledy na obec, krajinu, domy a kostel v Brenné, různé předměty, zátiší, portréty. Německy.
- Sv. č. 19: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1952–1953. Obsahuje kresby perem a tuší domů v Brenné, pohledy na obec, portréty, zátiší, různé předměty. Německy.
- Sv. č. 20–22: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1953. Obsahuje kresby perem a tuší – pohledy na Brennou, domy v obci, krajina, zátiší, předměty, rostliny. Německy.
- Sv. č. 23: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1953–1954. Obsahuje kresby perem a tuší – pohledy na Brennou, domy v obci, krajina, zátiší, předměty, rostliny. Německy.
- Sv. č. 24–27: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1954. Obsahuje kresby perem a tuší – pohledy na Brennou, domy v obci, krajina, zátiší, předměty, rostliny, portréty. Německy.
- Sv. č. 28: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1954–1955. Obsahuje kresby perem a tuší – pohledy na Brennou, domy v obci, krajina, zátiší, předměty, rostliny. Německy.
- Sv. č. 29: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1955. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, předměty, kostelní zařízení, anatomické studie, biblické motivy. Německy.
- Sv. č. 30: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1954–1955. Obsahuje kresby perem a tuší – pohledy na Brennou, domy v obci, krajina, zátiší, předměty, rostliny. Německy.
- Sv. č. 31: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1955–1956. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, předměty, kostelní zařízení, anatomické studie, biblické motivy. Německy.
- Sv. č. 32–36: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1956. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, předměty, kostelní zařízení, anatomické studie, biblické motivy. Německy, latinsky.
- Sv. č. 37: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1956–1957. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, předměty, kostelní zařízení, anatomické studie, biblické motivy. Německy, latinsky.
- Sv. č. 38–41: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1957. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, předměty, kostelní zařízení, anatomické studie, biblické motivy. Německy, latinsky.

- Sv. č. 42: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1957–1958. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty, kostelní zařízení. Německy, latinsky
- Sv. č. 43–44: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1958. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty, kostelní zařízení. Německy, latinsky.
- Sv. č. 45: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1958–1959. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty, kostelní zařízení. Německy, latinsky.
- Sv. č. 46–48: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1959. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty, kostelní zařízení. Německy, latinsky.
- Sv. č. 49: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1959–1960. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 50–52: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1960. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 53: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1960–1961. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 54–55: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1961. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 56: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1961–1962. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 57–58: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1962. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 59: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1962–1963. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 60–61: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1963. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 62: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1963–1964. Obsahuje kresby perem, tuší, akvarely – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.

- Sv. č. 63–64: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1964. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 65: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1964–1965. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 66–67: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1965. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 68: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1965–1966. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 69–70: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 71: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, obec Brenná, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 72: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1975. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy.
- Sv. č. 73: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1973. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy.
- Sv. č. 74: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1972. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 75–76: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 77: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1973. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 78: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 79: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1968. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brenně, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.

- Sv. č. 80: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 81: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1966–1967. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 82: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1967. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 83: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1967–1968. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 84–85: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1968. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 86: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1968–1969. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 87: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1969. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 88: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1970. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 89: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1970–1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 90: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 91: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. /1954/ 1971. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 92: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1971–1972. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 93: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947. Zapsáno ve staré knize počtů z let 1866–1944. Obsahuje opisy dokumentů, kresby soch v kostele. Německy, latinsky.

- Sv. č. 94: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1955–1972. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 95: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1949–1972. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy.
- Sv. č. 96: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1947–1948. Textový zápis z roku 1947, vlepené fotografie, kresby, akvarely. Německy.
- Sv. č. 97: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1943–1982. Obsahuje vlepené kresby, dopisy. Německy.
- Sv. č. 98: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1950–1983. Kresby z 50. let vlepeny. Německy, latinsky.
- Sv. č. 99: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1956–1959. Kresby vlepeny. Německy.
- Sv. č. 100: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1960–1979. Kresby vlepeny. Německy, latinsky.
- Sv. č. 101–102: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1972. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 103–106: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1973. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 107: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1973–1974. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 108–109: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1974. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 110: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1974–1975. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 111: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1975. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 112: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1975–1976. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.
- Sv. č. 113: Pfarre Brenn. Memorabilienbuch. 1976–1983. Obsahuje kresby perem a tuší – krajina, domy v Brennén, zátiší, portréty, různé předměty. Německy, latinsky.

Česká Lípa

7. Liber Memorabilium Beneficii decanalis Lippensis. 1788–1824. Obsahuje opisy dokumentů. Latinsky, německy.
8. Liber Memorabilium Decanatus Lippensis ab Anno 1797. 1797–1943. Obsahuje opisy dokumentů. Latinsky, německy.

Deštná

9. Liber I. Memorabilium pro Localia Toeschnensi. /1766/ 1835–1885. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.
Liber II. Memorabilium pro Localia Toeschnensi. 1886–1930. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

Dobranov

10. Anmerkungen, Abschriften u. s. w. der vorgefandenen Denk- und Merkwürdigkeiten. 1669–1952. Německy.

Doksy

11. Liber Memorabilium Parochiae Hirschbergensis. 1827–1850. Obsahuje opisy dokumentů. Latinsky, německy.
II. díl: Memorabilium II. 1850–1951. Obsahuje opisy dokumentů. Vlepeny výstřižky z novin, drobné tisky (pozvánky, programy apod.). Německy.

Dubnice

12. Erstes Buch der 1. Abtheilung Rerum memorabilium a tempore erectionis Localiae Hennersdorfensis die 22. Octobris 1797. Zweites Buch der 2. Abtheilung Stifts – Urkunden – Abschriften. 1797–1876. Obsahuje opisy různých dokumentů (1. část) a nadací (2. část) do roku 1926. Latinsky, německy.
II. díl: Liber memorabilium parochiae Hennersdorfensis. Tom II. 1876–1946. Vlepeny a vloženy výstřižky z novin, fotografie, různé dokumenty (dopisy, parte). Německy.

Horní Police

13. Gedenk-Buch für die Erzdechantey Politz. I. Theil. 1801–1835. Obsahuje opisy dokumentů. Latinsky, německy.
II. díl: Gedenk und Memorabilien Buch für die Erzdechantey Politz. II. Theil. 1856–1958. Německy, česky.

Horní Prysk

14. Liber Memorabilium Expositurae Preschkawiensis. 1789–1857. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.
15. Memorabilien-Buch der Pfarre Preschkau. /1565/ 1869–1902. Obsahuje retrospektivu od roku 1565 a opisy dokumentů. Německy.
II. díl: Memorabilienbuch der Pfarre Preschkau. 1903–1964. Obsahuje vlepené fotografie. Německy, česky.

Jablonec u Mimoně

16. Liber Memorabilium, penes Ecclesiam Jablonecensensem. /1681/ 1800–1947. Obsahuje kresby fary, opisy dokumentů. Latinsky, německy.

Jezvé

17. Liber Memorabilium. 1722–1824/1941/. Obsahuje opisy dokumentů. Celokožená vazba. Latinsky, německy.
II. díl: Liber Memorabilium. 1827–1942. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

Kamenický Šenov

18. Kirchen-buch... 1718–1823. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.
19. Liber Memorabilium bey der Pfarrr Kirche zu Steinschönau. 1772–1890. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.
II. díl: Liber III. memorabilium par. Steinschoenaviensis. 1890–1940. Obsahuje opisy dokumentů. Německy, latinsky.

Kravaře

20. Kriegschronik der Pfarre Graber. 1915–1920. Německy.

Kruh

21. Liber Memorabilium Ecclesiae et Parochiae Krohensis. 1737–1897. Obsahuje opisy dokumentů a vložené dokumenty. Latinsky, německy.
II. díl: Liber Memorabilium Ecclesiae et Parochiae Krohensis. Tom. II. 1897–1950. Obsahuje vevázané dokumenty (dopisy, plakáty), vlepené fotografie. Německy, česky.

Kunratice

22. Merkwürdige Begebenheiten der Gemeinde Kunersdorf I. 1788–1793. Německy.

- II. díl: II. Denkbuch. 1793–1827. Německy.
III. díl: Liber III.tius Memorabilium Localiae Kunersdorfensis. 1828–1925. Obsahuje opisy dokumentů a vložené dokumenty. Německy.
IV. díl: 1926–1938. Německy.

Kuřívody

23. Gedenkbuch der Pfarey Hühnerwasser. 1794–1938. Obsahuje opisy dokumentů a vlepené fotografie. Latinsky, německy.

Kvítkov

24. 1688–1771. Německy.
25. Liber Memorabilium ab Errectione Localiae Quitkaviensis. 1786–1893. Obsahuje opisy dokumentů a vložené dokumenty. Německy.
II. díl: Memorabilien-Buch der Pfarre Quitkau. 1894–1945. Obsahuje vložené dokumenty a novinové výstřižky, vlepené fotografie. Německy.

Lindava

26. Memorabilienbuch. 1782–1946. Obsahuje opisy dokumentů. Od roku 1916 je kronika psána na stroji a stránky jsou vlepeny do knihy. Obsahuje retrospektivní zápis. Latinsky, německy.

Mařenice

27. Kirchenbuch. 1706–1887. Obsahuje opisy dokumentů. Kniha je vázána v prkénkové vazbě potažené kůží. Německy.
28. Liber Memorabilium der Pfarrei Groszmergthal. 1870–1944. Obsahuje vložené výstřižky z novin a dokumenty. Německy, latinsky.

Mimoň

29. Annotatio Ecclesiastica oder Kirchen Verzeichnuss. 1668–1945. Obsahuje opisy dokumentů. Přílohy při ochranném snímkování vyňaty a uloženy zvláště (dopisy, parte). Latinsky, německy.

Nový Bor

30. Memorabilium Parochiae Haidensis. 1785–1854. Obsahuje opisy dokumentů. Latinsky, německy.
31. Gedenkbuch der Pfarrkirche zu Haida. 1861–1931. Obsahuje opisy dokumentů a vlepené výstřižky z novin. Německy.

Okna

32. Liber Memorabilium Ecclesiae et beneficii localis Woknensis. /1709/ 1820–1938. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

Pavlovice

33. Pabl. Memorabilien Buch. /1594/ 1713–1790. Retrospektivní zápisy, torzo kroniky, většina knihy vytržena a ztracena. Latinsky, německy.
34. Liber Memorabiliun. /1642/ 1786–1929. Retrospektivní zápisy, vloženy dokumenty. Latinsky, německy.

Polevsko

35. Buch der Merkwürdigkeitin. /1717/ 1735–1835. Obsahuje opisy dokumentů. Ke knize je zpracován rejstřík. Německy.
II. díl: Buch der Merkwürdigkeitin. 1834–1859. Obsahuje opisy dokumentů. Ke knize je zpracován rejstřík. Německy.
III. díl: Gedenkbuch der Pfarre Blottendorf. 1859–1955. Obsahuje vložené dokumenty a vpleené fotografie. Německy, česky.

Prácheň

36. Liber Memorabilium bey der Pfarrkirche zu Parchen. /1764/ 1802–1868. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.
37. Liber Memorabilium Parchen 1901–1914. Německy.

Skalice

38. Liber Memorabilium Ecclesiae Parochialis Langenaviensis. 1741–1938. Obsahuje historii kostela a fary od roku 1148. Celokožená vazba s tlačným rostlinným motivem. Německy.

Sloup

39. Liber Memorabilium apud beneficium Parochiale Birksteinense. 1722–1833. Obsahuje opisy dokumentů. Celokožená vazba. Německy, latinsky.
II. díl: Liber memorabilium ecclesiae Parochialis Bürgsteinensis. 1834–1945. Obsahuje opisy dokumentů, vpleené fotografie, výstřižky z novin, dokumenty (pozvánky, programy). Německy.

Stráž pod Ralskem

40. Archivum Manuale Parochiae Wartenbergensis. 1760–1853. Obsahuje opisy dokumentů (nadace, přehledy desátků). Kronika je opatřena rejstříkem. Latinsky, německy.

41. Merkwürdigkeitsbuch der Pfarre Wartenberg. 1863–1922. Obsahuje opisy dokumentů, statistika obyvatelstva podle víry. Německy, latinsky.
42. 1915–1943. Na vložených lístcích těsnopisné poznámky k zápisům za roky 1943–1944. Německy.

Stružnice

43. Memorabilien Buch von Strausnitz. 1853–1944. Obsahuje opisy dokumentů, vlepeny výstřižky z novin, katastrální mapy, fotografie. Vloženy další výstřižky z novin, parte, volební hlasovací lístky, hřbitovní řád a jiné doklady. Německy.

Stvolínky

44. Liber Memorabilium Ecclesiae et Parochiae Drumensis. 1723–1936. Obsahuje opisy dokumentů. Německy, latinsky.

Svébořice

45. Kirchen Buch Bey der Filial Kirch der Gebenedeyten Mutter Gottes Mariae In Dorff Schwabitz. 1681–1946. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

Tuhaň

46. Memorabilia Parochiae Tuhanensis. /1628/ 1792–1946. Obsahuje vlepené fotografie. Latinsky, německy.

Velenice

47. Liber Memorabilium. 1739–1915. Obsahuje opisy dokumentů a vlepené fotografie. Celokožená vazba s tlačeným ornamentem. Latinsky, německy.
48. Chronik der Pfarre Wellenitz. 1918–1951. Obsahuje vlepené výstřižky z novin a fotografie. Německy, latinsky.

Volfartice

49. Liber Memorabilium Ecclesiae et Parochiae Wolfersdorfensis. 1756–1864. Německy, latinsky.

Zákupy

50. Gedenk- und Ritual Buch. 1722–1728. Latinsky.
51. /1458/ 1566–1733. Obsahuje opisy dokumentů. Německy, latinsky.

II. díl: Liber Memorabilium Reichstadiensis Decanalis Ecclesiae. 1734–1930. Obsahuje opisy dokumentů. Při zajišťovací reprodukci vyňaty z kroniky volně vložené přílohy (dokumenty, výstřižky aj.). Latinsky, německy.

III. díl: Gedenkbuch des Decanalamtes Reichstadt. 1931–1951. Při zajišťovací reprodukci vyňaty z kroniky volně vložené přílohy (dokumenty, výstřižky aj.). Německy, latinsky.

Žandov

52. Liber Memorabilium bey der Sandauer Commendat-Kirche. 1829–1893. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

II. díl: Liber II. Memorabilium bey der Sandauer Commendat-Kirche. 1893–1946. Obsahuje opisy dokumentů. Německy.

Starokatolická fara Polevsko

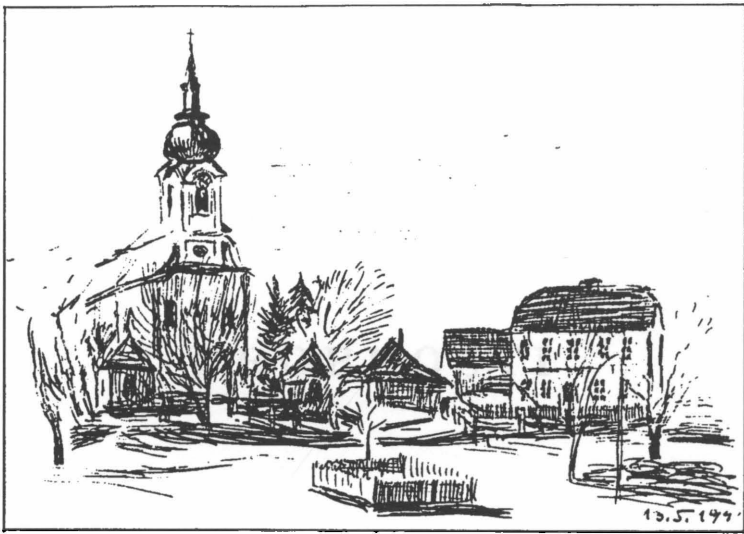
53. Gedenkbuch der Altkatholischen Blottendorf. /1893/ 1894–1935. Německy.

POZNÁMKY

- 1/ Sovadina, Miloslav: Obecní kroniky na okrese Česká Lípa, Bezděz, 8, 1999, s. 277–278; Jarolímková, Jaroslava – Sovadina, Miloslav: Spolkové kroniky na okrese Česká Lípa, Bezděz, 13, 2004, s. 263.
- 2/ Zprávu o kronikářských poznámkách Valentina Frumalda a výňatky z nich otiskl Wiechowsky, Alexander: Aufzeichnungendes Pfarrers Valentin Frumald in Dobern. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Klub, 34, 1911, s. 81–113.
- 3/ Smetana, Jan: Vyprávěcí prameny dějepisné vzniklé v litoměřickém kraji do roku 1835, Sborník archivních prací, 22, 1972, s. 268, pozn. 279. Musíme se zde spolehnout pouze na údaj J. Smetany, neboť dekret konzistoře z roku 1718 o vedení pamětních knih se nám, podobně jako autorovi (jak přiznává v citované poznámce), nepodařilo nalézt. Dekret zná J. Smetana pouze podle zmínky v úvodu pamětní knihy z Brtníků, pag. 3.
- 4/ Sammlungsbuch der geschriebenen Verordnungen mit einem Index, pag. 20.
- 5/ Consistorial-Currenden für die Leitmeritzer bischöfl. Diözesan-Geistlichkeit. I. Band: Enthält die Currenden vom Jahre 1825 bis inclusive 1829, Leitmeritz, 1830, s. 120–121.
- 6/ Krabcová, Ivana – Gregorová, Helena – Šmilauerová, Eva: Kroniky a kronikářství v okrese Praha-západ, Středočeský sborník historický (dále SSH), 14, 1979, s. 245; Miškovská, Zuzana: Kroniky a kronikářství v okrese Kolín, SSH, 24, 1998, s. 113; Kolek, Roman: Kroniky a kronikářství v okrese Praha-východ, SSH, 25, 1999, s. 143, 144.
- 7/ Kapavíková, Marie – Rouč, Jiří – Štroblová, Helena – Vlčková, Marie: Kroniky v okrese Kutná Hora, SSH, 13, 1978, s. 3101; Krabcová, Ivana – Gregorová, Helena – Šmilauerová, Eva: Kroniky a kronikářství v okrese Praha-západ, SSH, 14, 1979, s. 247; Krajník, Stanislav – Krotilová, Jana – Landová, Hana – Schubertová, Věra: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH, 15, 1980, s. 266; Miškovská, Zuzana: Kroniky a kronikářství v okrese Kolín, SSH, 24, 1998, s. 112; Kolek, Roman: Kroniky a kronikářství v okrese Praha-východ, SSH, 25, 1999, s. 143.

Obr. 1. Autoportrét brenského faráře Josefa Richtera z roku 1969. Fond Archiv fary Brenná, kronika, 2. svazek, s. 311.

Obr. 2. Náves v Brenné roku 1948. Fond Archiv fary Brenná, kronika, 2. svazek, s. 253.

Obr. 3. Boty, které si farář Richter nechal nově podrazit roku 1951 za 172 korun. Fond Archiv fary Brenná, kronika, 11. svazek, s. 51.

DROBNOSTI

NÁLEZ ZLOMKU SKLA S HUTNÍ VÝZDOBOU TYPU FILIGRÁNU VE SLOUPU V ČECHÁCH

Michal Gelnar

V širším okolí Nového Boru, resp. na sever od něj, bylo v době renesance několik sklářských hutí. Minimálně jedna z nich, a to sklářská huť v Horní Chříbské, byla založena již v době pozdně gotické, s velikou pravděpodobností již ve dvacátých letech 15. století (viz přesvědčivě Chmelík 2001, 93). Z doby renesance jsou písemně doloženy sklářské hutě v Kytlicích (dříve Falknov; huť založená roku 1530), v Krompachu (jihozápadně od vsi, na jejíž nedaleké stanoviště upomíná pomístní jméno *Hüttenwiesen*; krátce po roce 1530), huť v Okrouhlé založená pravděpodobně před rokem 1600 (Gelnar 2004). Nejasné zmínky jsou o staré huti jihozápadně od hory Jedlová, údajně zvané *Rollhütte* či *Jedlovská*, o níž hovoří tradice již k roku 1596 ^{1/} (Gelnar 2002b). Rekognoskacemi v terénu byla odkryta huť v osadě Hamr u Naděje nad Cvikovem (Gelnar 1996, 48) a neznámá sklářská huť nedávno doložená terénní rekognoskací na katastrálním území Horní Světlá (s přiřazeným pořad. č. XI)^{2/} při pravém břehu Hamerského potoka mezi prostorem s pomístním jménem U Svatého Jana a osadou Hamr (Gelnar 2002a).

Sklárna v Horní Chříbské pracovala do nedávné doby, až do roku 2003 a po krátké odmlce opět pracuje. Sklářská huť falknovská byla v provozu do roku 1756 (Brožová 1979, s. 45), krompašská přibližně do poloviny 17. století (Zuman 1939), huť v pozdější osadě Hamr u Naděje začala pracovat někdy v období před rokem 1650 a zanikla po několika letech, asi před rokem 1670. Druhá huť na Hamerském potoce pod místem s pomístním názvem U svatého Jana byla na základě rozboru náleзовého materiálu v provozu činná v době někdy od konce 16. století do konce první třetiny 17. století (Gelnar 2002a). I huť v Okrouhlé byla nálezy hmotných pramenů – tak jako poslední dvě hutě – datována do rozmezí od konce 16. až do první poloviny 17. století (Gelnar 2004).

V srpnu roku 1998 byl pod patou západní skály hradu Sloup, mezi různorodými odpadky tam po desetiletí místními obyvateli „příležitostně ukládanými“ a pískem ze zvětrávání této pískovcové skály, nalezen zlomek z historického skla.^{3/} Popišme jej, neboť v prostoru Lužických hor dosud není publikován žádný podobný nález.

Popis nálezu:

Zlomek z hranaté lahve se dvěma neúplnými stěnami a malou částí dna se stopami po používání, čiré sklo s drobným podílem velmi jemných bublinek, v tloušťce s velmi slabým nazelenalým nádechem, s hutním dekorem zatavených tří tyčinek, střídavě dvě a jedna. Dvě širší tyčinky (z jedné jen nepatrná část) tvoří proužek o šíři 3 až 4 mm, mezi nimi tyčinka s bílými stáčenými nitěmi (Hetteš 1973, VI/ Sklo nitkové, páskové, filigránové a síťové; přibližně typ E, F). Tloušťka skla: dochovaná část dna 5 mm, stěny v rozmezí 3,4–4,6 mm.

Zlomek tohoto výrobku dokládá používání hutních výzdobných technik, převzatých z italského prostředí doby renesance. Svým charakterem, ve srovnání s dosud nalézány a datovanými výrobky z doby renesance u nás (Sedláčková 1997; 1998), se tato lahev svým způsobem vymyká. Jednak silou (tloušťkou) pláště, jednak charakterem skla, které se jeví poměrně značně kvalitní a to pro svůj téměř čirý vzhled a pro velmi drobné vzduchové bublinky, které dokládají relativně vyspělou technologii tavení skloviny. Lahev, resp. její zlomek, působí dojmem skla vyrobeného pravděpodobně někdy v první polovině 17. století, či krátce po ní. Jako analogii lze použít obdobné výrobky ze Saska (Haase 1988, katalog. č. 42 – datována 1632, č. 43 – datována 1661). Avšak tento tvar hranaté lahve se objevuje v Čechách již v době kolem 1600⁴ a v druhém desetiletí 17. století (Boháčová etc., 187 a 188; Frolík 2003, 28),⁵ ale také na Moravě (Teryngerová 1997, 70, 71). Mnoho nálezů dosud nebylo podrobněji publikováno. Hutní výzdobné techniky, používající zatavování skleněných tyčinkových prefabrikátů s bílými „nitkami“ do jiných tvarů, jsou doloženy na několika místech v Čechách již z doby před rokem 1600, zejména z výzkumů Pražského hradu a jeho okolí (Frolík 1992, 69; Veselá 2003, 11 a tabulka I., II. 20; Frolík 2003, 26; Huml 1995, 37) a také v muzejních sbírkách (např. v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze).

Jak a odkud se dostala lahev do nálezového prostředí, se již nikdy nedozvíme. Pokusme se, alespoň hypoteticky, určit, ve které sklárně mohl být tento předmět vyroben. Jak jsem uvedl výše, skláren v tomto regionu tou dobou až tak mnoho nepracovalo. O importu v tomto prostředí

by se mohlo diskutovat, ale domnívám se, že s největší pravděpodobností tato lahev byla vyrobena v některé sklářské huti v Lužických horách.

O řadě z nich nevíme, co ve své době vyráběly. Také hmotné prameny z jejich stanovišť, pakliže jsou vůbec známy, nám mnoho nevyprávějí. Sortiment sklářské hutě v pozdější osadě Hamr v podstatě neznáme. Z nálezů po úpravě terénu těžkou technikou (buldozer) v místech stanoviště této zaniklé hutě jsou doloženy jen drobné zlomky okenních terčů a několik malých zlomků dutých výrobků z čirého a nazelenalého skla v různých sytostech. Naopak značné množství zlomků z provozu sklářské hutě v Okrouhlé je z čirých a různě zeleně zbarvených skel včetně azurově zbarvených, různých sytostí, modrých, manganově fialových a mléčně bílých (Gelnar 2004). Také na nově nalezené, dosud písemnými prameny nepotvrzené sklářské huti na Hamerském potoce západně od osady Hamr, jsou doloženy jen drobné zlomky okenních terčů (Gelnar 2002a). Zbývají nám tedy tři sklářské hutě, k nimž nemáme doloženy hmotné prameny z jejich produkce, ale mnoho by nám mohly napovědět dochované sporadické písemné prameny. Tyto hutě vedli příslušníci vynikajících sklářských rodů. Huť v Horní Chřibské členové staré sklářské dynastie Friedrichů. Další dvě hutě, a to ve Falknově a Krompachu, vedli členové starého sklářského rodu Schürerů. Písemné prameny nám dokládají, že sklo nitkované vyvážel do Drážďan obchodník sklem Peter Hille ze Chřibské na přelomu 16. a 17. století, pravděpodobně buďto z friedrichovské sklářské hutě ve Chřibské, což je nejpravděpodobnější, nebo z schürerovské hutě ve Falknově. Těmto hutím nebyla neznámá výroba různých benátských sklářských technik, včetně skla nitkovaného. Jak uvedla umělecká historička Olga Drahotová (Drahotová 1985, 18–19; 2001, 10) nepochybně patřily ve druhé polovině 16. století k nejvýznamnějším sklárnám v Čechách. Víme, že nejen v tomto čase, ale i po řadu desetiletí dalších. Huťmistr Martin Friedrich z Horní Chřibské byl jako vynikající sklářský odborník pozván roku 1601 ke zbudování sklářské hutě pro braniborského kurfiřta Joachima Friedricha v Grimnitz a o čtyři léta později k témuž úkolu pro císaře Rudolfa II. v Bubenči u Prahy. Jak falknovská sklářská huť, tak i další schürerovská huť v Broumech na Křivoklátsku dodávaly sklo na pražský císařský dvůr. Z těchto důvodů se jim přičítá i sklo v benátském stylu, nalezené při archeologickém výzkumu ve Vikářské ulici na Pražském hradě (Drahotová 1985, 19).

Je tedy zřejmé, že severočeští skláři na výše jmenovaných hutích se snažili napodobit benátské sklo v jeho čistotě, tvarech i hutních

výzdobných technikách. Omezením bylo draselnovápenaté složení jejich skloviny, která byla tvrdší a také s kratším časovým intervalem tvarování při jeho zpracování než sodnovápenatá sklovina benátská, tudíž skláři z Lužických hor nemohli nikdy dosáhnout elegance a komplikovanosti tvarů benátského skla. K potvrzení této hypotézy by přispělo nalezení stanovišť těchto tří významných sklářských hutí, která nám i předešlým generacím, přes intenzivní a mnohaletou snahu je lokalizovat, stále unikají.^{6/}

Pro doplnění dodávám, že nálezy zlomků skla hutně dekorovaných touto italskou technikou jsou doloženy i z archeologického výzkumu archeologa Františka Gabriela v hrnčířské čtvrti v České Lípě z let 1977–1979 mezi tehdejší třídou Klementa Gottwalda (nyní Hrnčířská ulice) a nábřežím Bedřicha Smetany.^{7/} Tyto nálezy skla dosud nebyly publikovány.

Tabulka časového trvání sklářských hutí:

Hornochřibská	před 1500– 2003
Falknovská	1530–1758
Krompašská	před 1549 – kolem 1650
v pozdější osadě Hamr pod sv. Janem u Horní Světlé na Hamerském potoce	před 1650 – před 1670
Okrouhelská	před 1600 – konec 1. třetiny 17. století
Rollhütte – stanoviště I. (?)	údajně kolem roku 1596

POZNÁMKY

- 1/ Zmínka v pozůstalosti J. Meissnera v okresním archivu v Jablonci nad Nisou. Další písemné materiály k této huti jsou v pozůstalosti K. R. Fischera tamtéž. Za písemnou informaci z listopadu 1995 děkuji PhDr. Jitce Lněničkové z Prahy.
- 2/ Toto vysoké pořadové číslo přiřazuji proto, že na katastru obce je několik stanovišť zaniklých středověkých sklářských hutí (nikoli však deset). Naznačuji tím tak dobu vzniku v novověku, vzhledem k tomu, že v budoucnu lze očekávat na tomto katastru možné nálezy dalších stanovišť středověkých skláren.
- 3/ Zlomek tohoto skla náhodně našel sklář Jiří Haidl z Nového Boru, který mi jej téhož dne předal.
- 4/ Viz hranatá čtyřboká láhev s emailovou malbou znaku Trčků z Lípy s datací 1599 ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové, inv. č. U-S-305.
- 5/ Nález na Pražském hradě v osmdesátých letech 20. století (Boháčová, etc., s. 187 a 188).
- 6/ Jakési kopání bylo provedeno na stanovišti zaniklé krompašské hutě (Friedrich 1922, 337)
- 7/ Jeden drobný zlomek skla se shodným, výše popisovaným motivem zatavených bílých tyčinek, jsem při návštěvě výzkumu vyzvedl z odtěžené zeminy.

LITERATURA

- Agricola, G. 1556: De re metallica Libri XII. Basilej.
- Boháčová, I. – Frolík, J. – Tomková, K. – Žegklitz, J. 1988: Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v letech 1980–1987, *Archaeologia historica*, 13, 1988 s. 173–198.
- Brožová, J. 1979: České sklárství v polovině 18. století. Sklář a keramik, 29, s. 45–49.
- Drahotová, O. 1985: Několik kapitol z historie českého sklárství, In: České sklo. Historie českého skla a současnost v oborovém podniku Crystalex Nový Bor. Nový Bor, s. 16–21.
- Drahotová, O. 2001: Buquoyské sklárství 2. a 3. čtvrtiny 17. století v kontextu evropské výroby, In: Buquoyské sklo v Čechách 1620–1851, Uměleckoprůmyslové museum Praha, s. 9–11.
- Drahotová, O. – Hejdová, D. 1989: České sklo I. Sklo období středověku a renesance 13. – 1. polovina 17. století. Uměleckoprůmyslové museum Praha.
- Friedrich, J. 1922: Anmerkungen zur Geschichte der deutschböhmisches Glasindustrie, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 60, s. 336–340.
- Frolík, J. 1992: Archeologie na Pražském hradě, *Umění a řemesla* 1, s. 69–70.
- Frolík, J. 2003: Renesanční sklo z pražských archeologických výzkumů. In: *Historické sklo 3, Městské muzeum v Čelákovících*, s. 21–33.
- Gelnar, M. 1996: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří, *Bezděz* 4, s. 37–74.
- Gelnar, M., 2002a: Neznámá renesanční sklářská huť u Naděje, *Bezděz* 11, s. 291–295.
- Gelnar, M. 2002b: Barokní sklárna Rollhütte a zhodnocení hmotných pramenů z jejího zaniklého stanoviště, *Děčínské vlastivědné zprávy*, roč. 12, s. 9–17.
- Gelnar, M. 2004: Sklářská huť v Okrouhlé, *Bezděz* 13, s. 249–262.
- Haase, G. 1988: Sächsisches Glas. Leipzig.
- Hetteš, K. 1973: Benátské sklo v československých sbírkách. In: *Velká doba italského umění ohně. Katalog výstavy v Královském letohrádku na Hradě pražském. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze*, nepagin.
- Chmelík, O. 2001: Friedrichovská sklárna v Horní Chřibské ve světle vartenberských privilegií z let 1504, 1560 a 1612. *Porta Bohemica* 1, s. 83–101.
- Lukáš, V. 1974: Die nordböhmisches Glashütte mit älster tradition I., II, *Glasrevue* 9, s. 18–21; 11, s. 17–21.
- Sedláčková, H. ed. 1997: Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka. Liblice nad Cidlinou.
- Sedláčková, H. ed. 1998: Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996. Olomouc.
- Teryngorová, H. 1997: Kolekce renesančního skla z opavských archeologických nálezů. *Sborník Památkového ústavu v Ostravě*, s. 69–72.
- Veselá, J. 2003: Úvodní zpráva o archeologických nálezech renesančních skel z Pražského hradu. In: *Historické sklo 3, Městské muzeum v Čelákovících*, s. 9–19.
- Zuman, F. 1939: Dvě zaniklé sklárny na panství zákupském. *Časopis společnosti přátel starožitností*, roč. 47, č. 1, s. 1–11, 84–92, 137–40, 154–165.

PRŮZKUM HROBŮ Z VÁLKY 1866 U KUŘÍVOD

Vladimír Peša – Petr Bajak

V okolí silnice z Kuřívod do Horní a Dolní Krupé se nachází třináct míst označovaných jako válečné hroby z prusko-rakouské války 1866.^{1/} Kamenné pomníky vznikly převážně v letech 1891 a 1895, pouze pomník č. 1 je již z roku 1868. Iniciátorem pomníků byla jednak obec Kuřívody, jednak Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z roku 1866 v Čechách (zřídil pomníky č. 8 a č. 9).^{2/} Po uplynulém půlstoletí nezájmu a uzavření uvnitř sovětského výcvikového prostoru je řada těchto památek zdevastovaná nebo dokonce zcela zničená a jejich komplexní obnova je v současnosti zřejmě mimo možnosti současných spolků. I přesto dochází k postupnému restaurování některých z nich, jak dokládá nově vsazená deska ústředního památníku na jižním okraji Kuřívod v roce 2003.

S oživením zájmu o válečné památky z bojů v roce 1866 a jejich renovováním se objevuje i řada otázek, spojených s tehdejšími událostmi. K vyjasnění některých z nich jsme 4. dubna 2003 provedli malý zjišťovací archeologický výzkum. Jeho cílem bylo odpovědět na dvě základní otázky: Označují pomníky skutečně místa pohřbů padlých, nebo jsou jen symbolickými hroby? Byli padlí pohřbeni s celou výzbrojí (a jsou tedy hroby potenciálně ohroženy hledači militárii)?

Pomník č. 9

Nejprve jsem vybrali pomník č. 9, který byl zřízen Ústředním spolkem pro udržování válečných pomníků v roce 1895 a podle nápisu zde měl odpočívat jeden rakouský polní myslivec z 32. praporu, který padl 26. června 1866. Leží spolu s blízkým pomníkem č. 8 stranou od hlavní skupiny, západně od kuřívodské silnice. Hrob patří k nejzachovalejším, kamenný monolit dosud stojí na podstavci a před ním je zřetelná cihlová

ohrádka vymezující hrob. Sondu jsme umístili do prostoru předpokládané horní části trupu. Byli jsme však překvapeni, když se pod vrstvou lesní hrabanky objevil neporušený žlutý písek a v hloubce kolem 40 cm jsme narazili na skalní podloží. Doklady pohřbu nebo přemístěných sedimentů nepřinesl ani malý výkop na opačné straně pomníku. Neporušené sedimenty přitom vyloučily možnost, že ostatky mohly být později vyzvednuty a pohřbeny na jiném místě. Výsledek byl zřejmý – pod pomníkem č. 9 označeném jako hrob nebyl nikdo pochován.

Absence pohřbu nabízí dvě možná vysvětlení, která vycházejí z několika skutečností. Oba pomníky č. 8 a č. 9 leží osamoceně od hlavní skupiny, byly postaveny vždy jen pro jednoho padlého a jsou v místech, kde skalní podloží vystupuje poměrně mělce pod povrchem. Pohřbení padlého by znamenalo hrobovou jámu vylámat do pískovce, což je podstatně náročnější a v případě jediného vojáka se pravděpodobně nevyplatilo. Je tedy možné, že oba padlí byli pohřbeni do společné hrobové jámy a to buď pod pomníkem č. 8, který je dnes rozvalen, nebo v blízkém okolí. Tato druhá varianta by předpokládala, že označená místa smrti rakouských polních myslivců jsou jen přibližná. Pravděpodobná se zdá i možnost, že oba padlí byly pohřbeni v některém z hromadných hrobů východně od silnice. Výzkum u pomníku č. 9 každopádně prokázal, že tento hrob je pouze symbolický a skutečné místo pohřbu padlého vojáka neznáme.

Pomník č. 5

Jako druhý jsme vybrali jeden z hrobů hlavní skupiny, který leží dále od silnice a na rozdíl od nejbližšího zcela zničeného pomníku č. 4 je dosud v terénu viditelný. V hromadném hrobu pod pomníkem č. 5 mělo být pochováno devět rakouských myslivců z 32. praporu, kteří padli 26. června 1866. Nápis na původním pomníku z roku 1891 byl doplněn o dovětek: „*Pokoj jejich popelu.*“²¹ Kamenný pomník je dnes rozvalený, ale základová deska je neporušena a směrem k cestě jsou místy slabě zřetelné zbytky cihlové podezdívky železného ohrazení. Sondu jsme položili uprostřed předpokládaného ohrazení a tentokrát jsme byli úspěšní. Pod humózní vrstvou lesní hrabanky a trávy se objevil barevně nehomogenní písek a v něm v hloubce 75 cm první lidská kost. Cílem výzkumu nebylo kosterní ostatky vyjmout, proto jsme pouze začistili horní část trupů do celkové hloubky 100 cm. V ploše sondy se objevily tři kostry. Kostra č. 1 ležela na zádech a levou rukou překrývala kostru č. 3, ležící na pravém boku. Na kostře č. 3 ležela rovněž na boku

kostra č. 2. Zda pod nimi následovali další pohřbení, nebylo možné rozhodnout bez odstranění vrchních skeletů. Vzhledem k zodpovězení našich otázek a snaze co nejméně narušit pietní místo jsme v dalším výzkumu již nepokračovali a proto nevíme, zda zde skutečně bylo pohřbeno všech devět padlých, ani jaké rozměry a hloubku měla hrobová jáma.

Spolu s ostatky jsme našli také několik osobních předmětů vojáků. U brady padlého č. 1 ležel kruhový závěsný medailónek o průměru 17,5–18 mm z mosazi nebo tombaku. Je zčásti poškozený korozí, jednostranná ražba představuje pravděpodobně Pannu Marii s opisem S.MARIA. CESTOCH?OV?A?. Také u brady padlého č. 3 se nacházel závěsek v podobě křížku s reliéfem Krista z téhož materiálu jako medailónek. Křížek o rozměrech 18 x 27,5 mm má k sobě přikorodované zbytky textilu a v očku zbytek provázku, organický materiál se dochoval díky působení měděných solí z kovových předmětů. Nejzajímavější výbavu jsme zjistili u padlého č. 2. Pod lebkou v oblasti čelistí měl závěsek o průměru 22 mm, složený ze středového sklička s malbou P. Marie a na okrajích s původně 11 vsazenými granáty (vzhledem k velikosti spíše almandiny než pyropy, určil Petr Jenč). V úrovni pasu bylo v plátěné ruličce zabaleno 28 mincí o celkové hodnotě 196 krejcarů:^{3/}

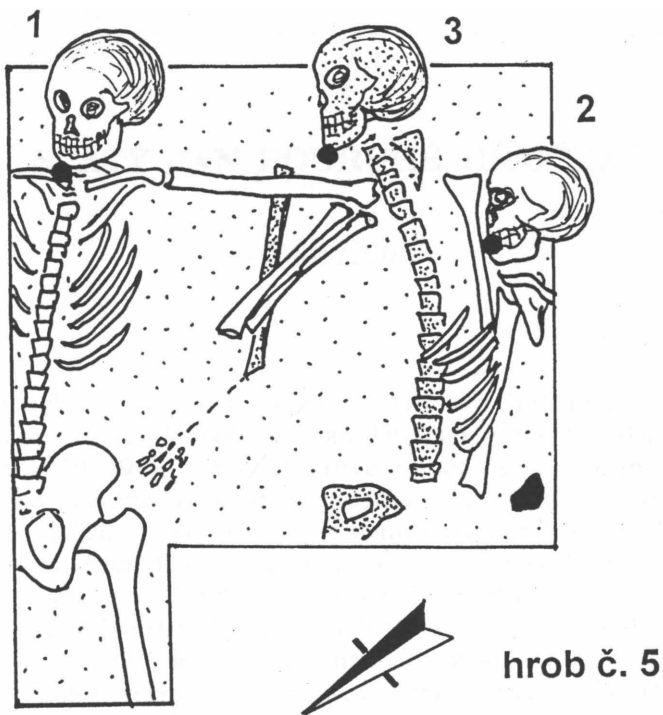
- 3 x šestikrejcar z roku 1848
- 23 x šestikrejcar z roku 1849, z nich pochází 13 z mincovny ve Vídni (A), 2 z pražské mincovny (C), ostatní nečitelné;
- 1 x dvacetikrejcar Františka I. z roku 1828, mincovna Kremnice;
- 1 x dvacetikrejcar Ferdinanda I. z roku 1840, mincovna Kremnice.

Plátěné ruličky bývaly zavěšeny u pasu pod kalhotama, protože v kapsech uniformy vojáci nesměli prakticky nic nosit.

Shrneme-li zjištění z hrobu č. 5, podařilo se objevit skutečný hromadný pohřeb padlých rakouských vojáků. Jejich ostatky byly zřejmě doslova naházeny do společné hrobové jámy – alespoň v případě tří odkrytých koster. Z výbavy vojáků bylo nalezeno pouze několik osobních drobností, takže byli pohřbeni bez uniforem a výbroje. Mimo osobních přívěsků – talismanů měl pouze voják č. 2 menší finanční hotovost, která dokládá alespoň částečné oblečení padlých v okamžiku pohřbení. Mohla být uschována buď v kapse spodního prádla, nebo zavěšena zevnitř za lem kalhot. Pamětní závěsek vojáka č. 1 podle popisu pochází pravděpodobně z poutního místa v Częstochowé v Polsku, závěsek s granáty je patrně české proveniencie. Vojáci 32. praporu byli rekrutováni především z jižní a severní Moravy a z přilehlé oblasti Uher, což potvrzuje i malý soubor mincí.

POZNÁMKY

- 1/ Katastrálně náležely před druhou světovou válkou k obcím Horní Rokytá (východně od silnice) a Jezová (západně od silnice). Později po vzniku Vojenského výcvikového prostoru Ralsko a zrušení obou obcí byly katastry spojeny pod Jezovou a tento stav setrval až do 90. let (např. na mapě ZM10 z 1993). V současnosti podle údajů GIS z roku 2003 hroby leží na k. ú. Kuřívody, pravděpodobně jen nejjižnější položený pomník č. 13 patří k Horní Krupě.
- 2/ Materiály z odd. militářií Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě.
- 3/ Za identifikaci děkuji PhDr. Jarmile Háskové, CSc. z Numismatického oddělení Národního muzea. Nálezy jsou uloženy v VMG pod př. č. 184/03.

hrob č. 5

Obr. 1. Archeologická sonda zachytila část pohřbených vojáků v hrobu č. 5. Černě vyznačeny předměty osobní výbavy padlých. Část kostí byla vyjmuta ještě před dokumentací.

SVATÝ JAN PODRUHÉ UMUČENÝ

Petr Kühn

V turistické mapě Ralsko 1:25 000 (Ralsko 2002) i v jiných turistických mapách, avšak také v Základní mapě ČR 1 : 25 000 a 1 : 10 000 (Základní 1979, 1993) je v údolní nivě Ploučnice severozápadně Hradčan, kde se v nejnižším místě svého toku řeka začíná obracet k severozápadu, vyznačen jakýsi „ostrov“. Je vymezen dvěma rameny Ploučnice, jedním, vyznačeném těsně při úpatí severozápadního okraje údolí, a druhým, vinoucím se poněkud více k jihovýchodu přibližně středem údolní nivy. V některých turistických mapách a dokonce ještě v Základní mapě v měřítku 1 : 10 000 je zde také značena cesta vedoucí z Hradčan do Borečku, Mimoně a Brenné po mostech, překračujících obě říční ramena omezující ostrov. Se zlou by se však ptázel, kdo by tuto cestu chtěl použít. Z Hradčan by se sice po mostech přes Hradčanský potok a sousedící strouhu dostal, u toku Ploučnice vyznačeného v údolní nivě by s překvapením zjistil, že stojí u břehu hlavního, zde již několik metrů širokého toku Ploučnice a že po mostě, vyznačeném v mapě, zde není ani památky. Nejbližší můstek přes řeku vede asi 500 m výše proti toku na žlutě značené turistické cestě vedoucí z Hradčan do Brenského lesa, kde se připojuje k červené značce z Brenné do Mimoně. Ještě nedávno se dalo také snadno přejít přes Ploučnici po mostku asi 400 m níže po proudu postaveném kdysi pro závody v orientačním běhu. Dnes z něho však zbyly jen dva přes vodu položené silné kmeny a většina desek bývalé mostovky již zmizela.

Severní rameno Ploučnice, vyznačené v mapách jako její hlavní tok, je skoro po celý rok suché, bez trvale tekoucí vody a roste v něm bujná lesní vegetace; jeho západní část je lemována postupně se rozpadajícími nebo lidmi rozkrádanými opěrnými zdmi z pískovcových bloků. Je to starý náhon, v němž se kdysi otáčela vodní kola pohánějící průmyslové

zařízení, papírny, stojící zde od konce 18. století. Po papírně se nazývala také dnes již neexistující hájovna „U papírny“, jejíž jméno dosud můžeme v mapách číst jako jméno pro část lesního komplexu Brenského lesa.

Ještě nedávno vedl přes náhon můstek. Byl sice již dosti zchátralý, byly to vlastně již jen dva železné nosníky, na nichž byly volně položeny tenké, většinou už prohnílé tenké kmínky, částečně překryté deskami. Železo se zřejmě někomu v okolí hodilo a dnes už z mostku nezbylo nic než porušené opěrné pískovcové zdi.

„Ostrov“ mezi oběma rameny Ploučnice má nepravidelně obdélníkový obrys; z papírny, stávající kdysi poblíže jeho západního konce, zbyla dnes již jen klenba sklepení a výše zmíněné dlouhé opěrné zdi náhonu, mezi nimiž se kdysi otáčela tři mohutná kola na spodní vodu. Přes „ostrov“ vedla dříve jediná cesta spojující Hradčany s Mimoní, Brennou a Zákupy, neboť „Nový most“ ve stejnojmenné osadě (Nový Most, Neubrúck, dnes součást Borečku) byl postaven teprve v roce 1909.

U zbytků této dnes již sotva patrné staré cesty, spojující oba dřívější mosty, stojí dodnes skupina starých stromů, jírovců. Mezi nimi se na dvou pískovcových, pomalu se do země propadajících stupních zvedá široký, asi 38 cm vysoký pískovcový blok jako základna mohutného, rovněž pískovcového čtyřbokého sloupu, krytého nahoře silnou, volutami zdobenou deskou ze stejného kamene. Na mírně vypuklé přední ploše podstavce můžeme dosud dobře číst nápis v kurzívní (psané) latince:

„Dieses Denkmal
liess Emanuel Przhioda
im Jahr 1806 errichten“^{1/}

Vlastní sloup měří přibližně 130 x 60 x 76 cm, je ve spodní části rozšířen na 92 cm a nese na třech svislých stranách reliéfy s náboženskými náměty. Na přední stěně, rozdělené vodorovně na dvě části, je dole vyobrazena Panna Maria s Ježíškem, v horní části je Nejsvětější Trojice v méně obvyklém uspořádání: vlevo Ježíš nesoucí kříž, vpravo vedle něho Bůh Otec a uprostřed se nad nimi vznáší (poněkud primitivněji vyhlížející nebo jen silněji zvětřalá) holubice Duchu Svatého (**obr. 1**).

Na bočních stěnách vidíme reliéfy s postavami svatých patronů: na levém boku světce držícího v levé ruce žerď korouhve a v pravé ruce vědro, z něhož lije vodu na hořící stavení – sv. Florian jako ochránce proti požárům. Tento reliéf je nejlépe zachovalý, jen málo zvětřalý a má i detaily postavy dosud dobře patrné. Pravou stranu bloku zdobí reliéf se dvěma zvětřalejšími, proto méně zřetelnými mužskými postavami.

Pravá z nich se levou rukou opírá snad o meč – pravděpodobně se tedy jedná o svatého apoštola Pavla (byl jako římský občan s'tat mečem), takže můžeme předpokládat, že druhá postava představuje sv. Petra, přestože jeho atributy již nemůžeme rozlišit.

Na horní ploše sloupu uložený, volutami zdobený blok je šikmou puklinou rozdělen na dvě nestejně velké části. Na své zadní straně nese stejným písmem jako na podstavci psaný nápis:

„Übersetzt

1819“^{2/}

Poněkud stranou za podstavcem, zpola zakryto vegetací, leželo ještě nedávno pískovcové torzo sochy, která zřejmě kdysi stála na podstavci (**obr. 2**). Byl to v podstatě již jen neforemný blok pískovce, trup bez hlavy, bez nohou a rukou, a ani v jeho okolí nebyly žádné další úlomky chybějících částí světcova těla. Identifikaci světce umožnil krajkou zdobený dolní lem roucha ukazující, že socha znázorňovala světce – kněze; z tohoto detailu a z toho, že socha stávala na ostrově mezi dvěma mosty, vyplynul jako nejpravděpodobnější závěr, že šlo o svatého Jana Nepomuckého. Toto určení také potvrzují písemné zprávy (Zuman 1932a, Tille 1939/40 aj.)

Opuštěný podstavec sochy v neobydlené krajině, v ještě nedávno veřejnosti nepřístupné části vojenského prostoru, zbytky světce, dříve stojícího na podstavci, s věnováním, ukazujícím, že dříve i zde žili a pracovali lidé, představuje jistě dostatečný podnět k tomu, abychom se blíže zajímali o to, kdo sochu postavil, proč ji postavil u dnes již neexistujícího stavení v krajině daleko od okolních obcí a jaké měla další osudy.

K tomu se musíme vrátit o mnoho let zpět. Historie sochy vlastně začíná dnem 14. října 1787, kdy vrchnostenský úřad panství hraběte Hartiga v Mímoni prodal za 9 200 zlatých budovy papírny v Mímoni, existující zde již od roku 1570 (Zuman 1932a, Tille 1905, 1928, 1939/40), Josefu Wedlichovi; nový majitel ji přestavěl na obilní mlýn. Dřívější nájemce, papírník Daniel Przihoda se v již pokročilém věku (bylo mu tehdy již 68 let) octl na dlažbě a musel hledat nové živobytí, nechtěl-li dožít v obecní pastoušce. To však nebylo vůbec snadnou záležitostí. Nejprve si musel najít místo vhodné k postavení nové papírny, kde by dostatečný vodní proud zaručoval sílu potřebnou k pohonu strojů. Po delším hledání takové místo našel nedaleko Mimoně na sousedním zákupském panství, v údolní nivě Ploučnice proti zaústění Hradčanského potoka. Místo bylo těsně vedle vozové cesty ze Zákup, Brenné nebo

Mimomě přes Brenský les (Brenner Heide) do Hradčan a Doks. Pak se musel s novou vrchností (panství Zákupy bylo osobním majetkem císaře) dohodnout o pronájmu pozemku, na němž by postavil papírnu a náhon, a o výši nájemného; k dohodě došlo teprve 15. března 1792. Musel pak budovu papírny s technickým zařízením postavit, vykopat k ní potřebný náhon (dlouhý asi 250 m) s jezem, postavit most přes náhon, a také nalámat a dovézt k tomu potřebné kameny (vrchnost mu laskavě dovolila, aby si je nalámal nedaleko odtud). Celých pět let od vypovězení nájmu do smluvního zajištění provozu nově postavené papírny (1787–1792) bylo naplněno bojem s c. k. úředním šimlem o povolení stavby, o podmínkách jejího provozu a o stanovení výše nájemného; celou tu dobu byl Daniel Przhoda bez vlastního příjmu. Když konečně po překonání všech těchto nástrah dosáhl plného provozu své nové papírny, mohl se ze svého díla těšit jen několik měsíců, neboť již 23. září 1792 ve věku 73 let zemřel. Po něm převzala papírnu jeho vdova, vedla ji však také již jen dva roky (zemřela již 24. listopadu 1794 ve věku 64 let).

Dne 30. ledna 1795 papírnu po ní převzal jejich syn Emanuel Przhoda. V roce 1801 postavil nový most a v roce 1806 nedaleko něho sochu sv. Jana Nepomuckého, jak to uvádí nápis na jejím podstavci. Protože v roce 1816 již potřeboval papírnu rozšířit, musel sochu přesunout na nové místo, kde se její zbytky nacházejí ještě dnes, a dal datum přemístění zapsat na zadní stěnu podstavce. Bohužel se nikde nezachovala zpráva o tom, kdo sochu a podstavec vytesal, případně kdo je autorem reliéfní výzdoby.

V dalších letech se pak zprávy o papírně postupně ztrácejí. Víme, že v roce 1866 ještě pracovala, později (Tille 1905, 1928, 1939/40, Zuman 1932b) byla budova prodána v dražbě, sloužila pak nejprve nějakou dobu jako obilní mlýn, pak jako brusírna skla a nakonec si ji najal A. Bayer, který v ní zřídil výrobu plstěného zboží. V této funkci budova v létě roku 1875 vyhořela a nebyla již obnovena. Zbytky jejího zdiva vydržely do roku 1899, kdy se definitivně zřítily (Tille 1905, 1939/40).

Svatý Jan Nepomucký, postavený v roce 1806 zbožným papírníkem Emanuele Przhodou, to vše přežil; přežil zánik papírny postavené jeho otcem Danielem Przhodou, její konec i další osudy její budovy; nakonec přežil i její úplný zánik.

Přežil tedy asi 200 let bez úhony. Až jednou ... Kdy vlastně? Žádné svědectví jsme o tom nenašli. Nasnadě byla domněnka, že socha byla zničena za sovětské okupace, kdy se nacházela ve vojenském prostoru obsazeném Rudou armádou. Nezní to však příliš pravděpodobně, protože

by v tom případě nejspíše byl zbylý podstavec skončil jako nedaleká kaple sv. Egida u Borečku, jejíž poměrně zachovalé barokní malby byly znetvořeny ruskými (a později i českými) barevnými nápisy. Také možnost, že byla zničena po odsunu německého obyvatelstva v roce 1945 můžeme s velkou pravděpodobností vyloučit, protože by v tomto případě asi především byly odstraněny německé nápisy.

Torzo sochy ležící nedaleko od podstavce však již v roce 1988, kdy jsem místo poprvé navštívil při měření radioaktivního znečištění Ploučnice, bylo silně porostlé nejen řasami, ale i mechem (**obr. 2**) a je proto asi oprávněná domněnka, že její zničení je staršího data. Nasvědčuje tomu také skutečnost, že socha nebyla jen prostě s podstavce svržena. Byly jí zuraženy nejen ruce držící Ukřižovaného, ale i nohy a hlava, a úlomky byly odstraněny. Je tedy nejspíše pravděpodobné, že se socha stala jednou z obětí tažení proti katolické církvi a zejména proti sv. Janu Nepomuckému po roce 1918, kdy byly jeho sochy „... po desítkách, ba po stech ... od fanatických surovců rozbíjeny a káceny ... beztrestně ničeny“ (Pekař 1921). Nověji to obdobně připomíná také Vlnas (1993): „Pískovcoví svatí na mostech, stejně nevinní jako bezbranní, se pět minut po dvanácté stali zástupnými oběťmi, na nichž se národ Jana Husa mstil za své třísetleté úpění a odciňoval Bílou horu. Dlouhý by byl výčet měst a vesnic, kde svatojanské sochy podlehly obyčejnému lidskému vandalství, zaštitěném národními ideály.“

Musel se tedy i náš svatý Jan Nepomucký ještě dlouhá léta po smrti kněze Jana z Pomuku na mučidlech dočkat dalšího umučení od zaslepených fanatiků, kteří, když už ho nemohli zabít, alespoň ho shodili s podstavce a – jako kdysi v mučírňě – mu urazili nohy, ruce s krucifixem a nakonec i hlavu. Dlouho pak leželo ubohé torzo na vlhké zemi, uražené části si již dávno někdo odnesl (na památku svého hrdinského činu nebo je jen tak hodil do řeky?) až celý zbytek zezelenal řasami a nakonec i porostl mechem. Ani to však zřejmě nestačilo. Ještě v roce 2000 leželo torzo u podstavce, až se později někomu zalíbilo tak, že si je odvezl a použil ... K čemu mu asi mohlo být?

Poděkování

Za vydatnou pomoc při hledání pramenů děkuji pracovníkům SOKA Česká Lípa.

POZNÁMKY

- 1/ Tento pomník dal Emanuel Prjihoda postavit v roce 1806.
- 2/ Přesazen 1819.

LITERATURA

- Pekař, J., 1921: Z bojů o sv. Jana Nepomuckého (cit podle: PEKAŘ J.: O smysl českých dějin, Praha 1990).
- Ralsko, 2002: Ralsko. Turistická mapa 1 : 25 000 – Česká Lípa.
- Tille, J., 1905: Geschichte der Stadt Niemes und ihrer nächsten Umgebung, Mimoň.
- Tille, J., 1928: Aus Niemes und Umgebung. 1. Niemeser Papiermühle, Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs, 51, s. 23–26.
- Tille, J., 1939/40: Geschichte der Stadt Niemes. Bd. II., rkp., uložený v SOkA Česká Lípa
- Vlnas, V., 1993: Jan Nepomucký. Česká legenda, Praha.
- Základní, 1979: Základní mapa České republiky 1 : 25 000, list 03-311.
- Základní, 1993: Základní mapa České republiky 1 : 10 000, list 03-31-16.
- Zuman, F., 1932a: Papírna v Borečku u Kumru, Bezděz, 3, s. 164–177.
- Zuman, F., 1932b: Český filigrán XVIII. století, Praha.

Obr. 1. Dosud zachovaný podstavec sochy v místě bývalé papírny u Hradčan.

Obr. 2. Barbaricky zničené torzo sochy sv. Jana Nepomuckého (snímek z 21. 9. 1998) bylo později, někdy po roce 2000 ukradeno.

NEZNÁMÝ SKLÁŘSKÝ VÝTVARNÍK BRUNO RIEDEL

Michal Gelnar

Ve sbírce Sklářského muzea v Novém Boru, v soukromém majetku i dalších sbírkách jsou skleněné vázy s poněkud zvláštním charakterem malby. Velmi často je signatura nečitelná vzhledem k méně běžné zušlechťovací technice těchto předmětů. Přesto se podařilo podpis u některých váz dešifrovat.^{1/} Vzhled této malířské techniky mne zaujal, a proto jsem začal pátrat po jejím autorovi, o němž jsme dosud mnoho nevěděli. Ani novoborské Sklářské muzeum, v jehož sbírce je jeden z velmi typických Riedelových malovaných předmětů, tuto osobnost podrobněji neinventovalo. Autorem těchto malovaných váz je Bruno Riedel. První, byť drobné informace, jsme se dozvěděli o tomto tvůrci z nemnoha archiválií uložených v českolipském archivu.^{2/} Následné získávání informací u osob zabývajících se tradicí výroby skla a jeho tvůrců z Kamenického Šenova mne přivedlo až k potomkům Bruno Riedla.^{3/}

Než se však podrobněji seznámíme s osobností Bruno Riedela, povězte si něco málo o sklářské malířské technice, kterou při své tvorbě používal a díky které jsme se mohli blíže seznámit s tímto dosud téměř neznámým regionálním tvůrcem. Předměty, které sklářský výtvarník Bruno Riedel ke své tvorbě používal, byly silnostěnné, často vzhůru se rozevírajících tvarů. Povrch plášťů skleněných nádob nejprve maloval emailovými barvami a posléze celý pokryl vypalovacím malířským ledem, čímž malba získala zvláštní rozostření a povrch nabyl vzhled „pomerančové kůry“. Této malířské technice se říkalo Polyfan.

Německé aukční katalogy uvádějí, že Bruno Riedel byl ve dvacátých letech žákem sklářské odborné školy v Kamenickém Šenově.^{4/} Doplňme tedy tyto vágní a neúplné údaje. Pokusme se sledovat životní pout' Bruno Riedela, tak, jak nám to dovoluují dosavadní archiválie, rodinné

dokumenty a část dochovaných prací a výkresů, u nichž nevíme, zda vůbec byly realizovány.

Bruno Riedel se narodil 4. listopadu roku 1904 v Kamenickém Šenově malíři skla Eduardu Riedelovi a Marii Riedelové z čp. 648. V Kamenickém Šenově absolvoval Bruno obecnou a rovněž v letech 1913–1918 měšťanskou školu. Prospěl se samými jedničkami a dvojkami. Přitom ve školním roce 1914/1915 a 1915/1916 docházel na výuku kreslení do místní odborné sklářské školy, rovněž s velmi dobrým prospěchem. V letech 1918 až 1921 studoval obor malování skla na kamenickošnovské odborné sklářské škole.⁵ Školu absolvoval úspěšně s velmi dobrým prospěchem. Na vysvědčení jsou podepsáni jeho učitelé prof. Hermann Zeh, prof. Hugo Max, Alois John, prof. Alfred Dorn, Paul Eiselt, prof. ing. Max Tischer a ředitel školy prof. Adolf Beckert.

Po studiích, v době od října 1921 do listopadu 1922, pracoval jako kreslič Spojených sklářských hutí Pallme König & Habel a Ig. Groszmann's Sohn v Košťanech (*Vereinigte Glashüttenwerke Pallme König & Habel, Ig. Groszmann's Sohn, Gesellschaft M. B. H., Kosten bei Teplitz, Böhmen*). Jak dokládá propouštěcí doklad, pracoval zde pilně a zaměstnavatele si získal vzorným plněním svých povinností. Práci zde ukončil v důsledku redukce závodu. Od prosince 1922 do ledna 1924 pracoval jako návrhář tvarů a broušených dekorů osvětlovacího skla a skleněných souprav u Fürstenbergerské sklářské huti a. s. ve Fürstenbergu nad Odrou (*Fürstenberger Glashüttenwerke Aktien-Gesellschaft*). Odtud si odnesl podobné vysvědčení o své pili a pracovitosti. Od ledna 1924 do května 1925 pracoval u místní kamenickošnovské firmy *Schmid & Co.* jako kreslič, a také zde byla chválena jeho píle a řada další kladů. Souběžně „velmi pilně“ navštěvoval půlroční kurz češtiny, jak je napsáno na frekventantském dokladu z 30. dubna 1925, podepsaného Rudolfem Reissigem, státně zkoušeným učitelem českého jazyka z Kamenického Šenova. Od května 1925 do července 1928 pracoval Bruno jako návrhář a konstruktér u firmy Sklářny a raffinerie Josef Inwald akc. spol. v Praze-Zlíchově. Také u této firmy si vysloužil jen samou chválu na své pracovní výkony a skvělé chování, firma jej vřele doporučuje dalšímu zaměstnavateli. Toto místo opustil na vlastní žádost. Během svého pražského pobytu se zapsal ve školním roce 1925/26 a 1927/28 na Státní umělecko-průmyslové škole do večerní školy ornamentálního a figurálního kreslení, které ukončil s výborným prospěchem. Za školu je podepsán Jaroslav Benda t. č. rektor. Razítko pražské firmy Inwald jako zaměstnavatele se objevuje po tu dobu na průkazním listu frekventanta.

Do kamenickošenovské školy se vrátil jako hostující žák v druhém pololetí školního roku 1929/30, kdy mu bylo 26 let, aby zde absolvoval studium broušení a navrhování skla. Z navrhování obdržel známku „výborně“ a za brusičskou praxi „dobře“. Kde poté pracoval, dosud nevíme, snad se vrátil k pražské firmě Inwald, pro jehož závod v Poděbradech, jak praví rodinná tradice, vytvořil /neúplně dochovaný/ konvolut návrhů na broušené sklo, charakterem tvarů a broušených dekorů datovaný někdy do přelomu dvacátých a třicátých let. V letech 1931 až 1938 pracoval jako návrhář lisovaného skla u Saské sklářské firmy August Walther & Sohn a. s. v Ottendorfu-Okrille a Redebergu u Drážďan (*Sächsische Glasfabrik August Walther & Söhne, Aktiengesellschaft, Werke in Ottendorf-Okrilla und Radeberg bei Dresden*). I zde pracoval pilně na svých pracovních úkolech, firma, kterou posléze opustil na vlastní žádost, s ním byla velmi spokojena. V letech 1938 až 1945 byl zaměstnán u sklářské lustrařské firmy v Drážďanech (*Veb (K) Leuchtenbau Dresden, Örtliche Industrie der Stadt Dresden, Reisstraße 40, Dresden A 45*), kde pracoval nejprve jako vedoucí závodu, později jako prokurista. V roce 1944 vykonal mistrovskou zkoušku z fotografování při Hospodářské komoře v Drážďanech.

Po skončení války v roce 1945 až do konce roku 1964 pracoval jako návrhář a vedoucí výtvarník, pak jako malíř skla, v národním podniku Lustry v Kamenickém Šenově. V důchodovém čase jako fotograf zúročil své znalosti ve fotografování pro místní Komunální podnik. Roku 1970 odjel s manželkou do Hessenska, kde pracoval u firmy Palme – Walter v Groß-Umstadtů nedaleko Darmstadtu. Zde Bruno Riedel zemřel v roce 1975 ve věku jednademdesáti let.

Během života vychoval tři děti Utu (*1937), Gabrielu (*1940) a Stephana (*1942) a všechny tři vystudovaly železnobrodskou sklářskou školu.⁶⁷

Po dobu svého výtvarného působení v různých sklářských firmách se věnoval navrhování tvarů užitkového skla, osvětlovadel, sklu broušenému, lisovanému i malovanému, které sám realizoval. Malovanému sklu zůstal věrný ve svém volném čase, při zaměstnání v kamenickošenovských Lustrech. Malovaná skla pokrývaná malířskými ledy lze ponejvíce časově zařadit do let poválečných /1948 až 1954/, i když dosud nejstarší signovaná a datovaná práce pochází z roku 1939. Po roce 1948 maloval doma jako státní zakázky několik portrétů různých politických českých a sovětských osobností (např. V. I. Lenina, J. V. Stalina). Ve sbírce Sklářského muzea v Novém Boru je masivní váza

s portrétem československého prezidenta Klementa Gottwalda. Je velmi nečitelně signována. Témuž autorovi bych připsal i tři vázy celé pomalované převážně tulipány a kosatci uložené v téže sbírce.

Tato poněkud zvláštní technika není novinkou malíře skla Bruno Riedla. Již od poloviny dvacátých do poloviny třicátých let byly touto technikou malovány předměty někým v Kamenickém Šenově pro vídeňskou firmu J. a L. Lobmeyr podle návrhu Lotte Fink. Také ona navrhovala řadu figurálních motivů se sobě vlastním rukopisem hlav a očí těchto postav. Kde se však s nimi Bruno Riedel setkal, zatím netuším. Ve shodě s Lotte Fink i on používal pro tuto techniku silnostěnné vázy.

Pravděpodobně z těchto časů pocházejí i vázy malované různými technikami, ať už transparentními či emailovými, chované v soukromém majetku. Jsou stále s figurálními náměty, ale již s uvolněným rukopisem autora. Z jiných dochovaných a velmi zajímavých Riedelových prací je nižší mírně kónická váza, již ne masivní, námětem inspirovaná afro-americkým výtvarným uměním. Je malovaná černou a zlatou barvou.

POZNÁMKY:

- 1/ Malované signatury Riedl, Ried 50, Riedel 1952, Ri 64, kaligrafická zlatou barvou R, jehož svislá linka je vytažena vzhůru se zrcadlově provedeným B; rytá signatura B. Riedel. Tyto vázy se také příležitostně objevují na stránkách zahraničních aukčních katalogů: např. Uměleckého a aukčního domu Fischer v Heilbronneru v Bavorsku.
- 2/ Zde děkuji archiváři Miloslavu Sovadinovi za pomoc při pátrání po B. Riedelovi. K této osobnosti je ve Státním okresním archivu v České Lípě dochováno několik vysvědčení z obecné a měšťanské chlapecké školy a ze školy sklářské v Kamenickém Šenově.
- 3/ Zde děkuji příteli ing. Pavlu Čechovi a jeho matce z Kamenického Šenova za několik málo, ale podstatných, informací.
- 4/ Europäisches Glas, 126. Fischer-Auktion, 14. Oktober 2000, Heilbron, č. katalogu 1053 /*Aesculap*, v. 28,5 cm, kolem 1950/ a 1054 /*figurální dekor a text: „CONFOEDERATION HELVETICA ZÜRICH 1351“*, sign. Ried a datování (19)50, v. 14,5 cm/. Glasauktion in Zwiesel, Fischer-Auktion, 28. Juni 2003, Zwiesel, č. katalogu 710 /*Diana*, v. 28,5 cm, kolem 1930/. Tyto aukční katalogy citují k B. Riedelovi údaje z literatury: C. Hartmann, Marken-Lexikon.
- 5/ K. k. Fachschule für Glasindustrie, Stein-Schönau.
- 6/ Za poskytnutí archiválií a návrhů skla z pozůstalosti po svém otci a za řadu životních informací děkuji dceři Bruno Riedela paní Gabriele Dědečkové z Kamenického Šenova.

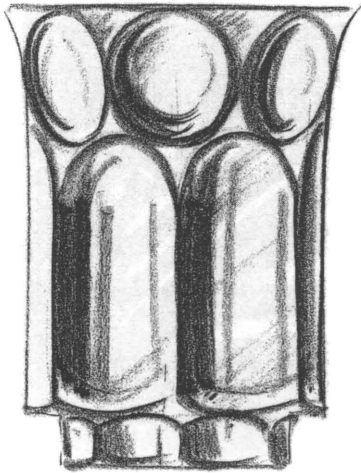
LITERATURA:

- Neuwirth, Waltraud: Sklo 1905–1925 ze sbírek Rakouského muzea užitého umění ve Vídni. Katalog výstavy. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 1988/1989.
- Rath, Peter: Lobmeyr: 1823 / Helles Glas und klares Licht. Wien 1998.
- Stefan Rath: Naše sklo pochází z Čech. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově, 1993.
- Truitt, Robert a Deborah: Collectible bohemian glass, 1915–1945, Vol. II, Kensington 1998.

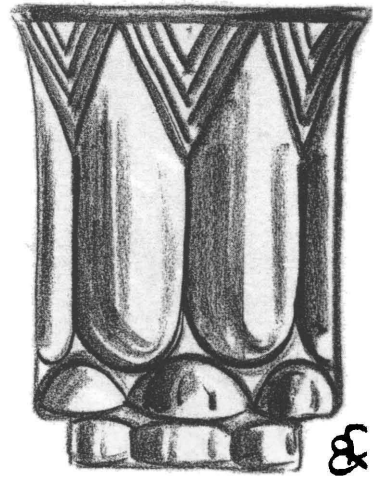

Obr. 1. Váza z čirého skla s malbou emailovými barvami a ledy, signováno B. Riedel.

083

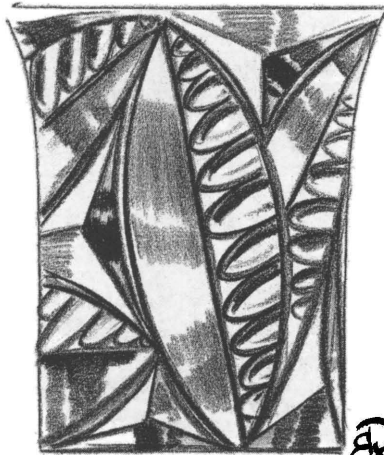
A

B

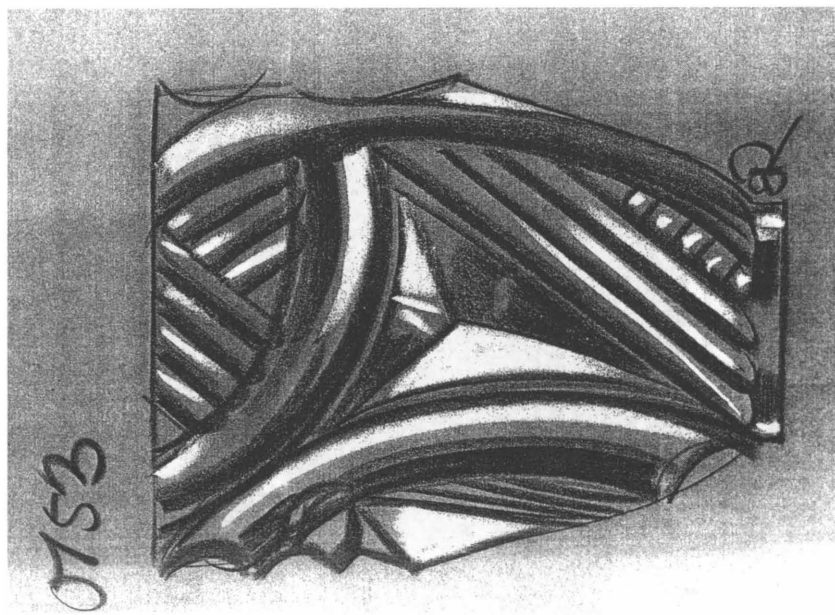
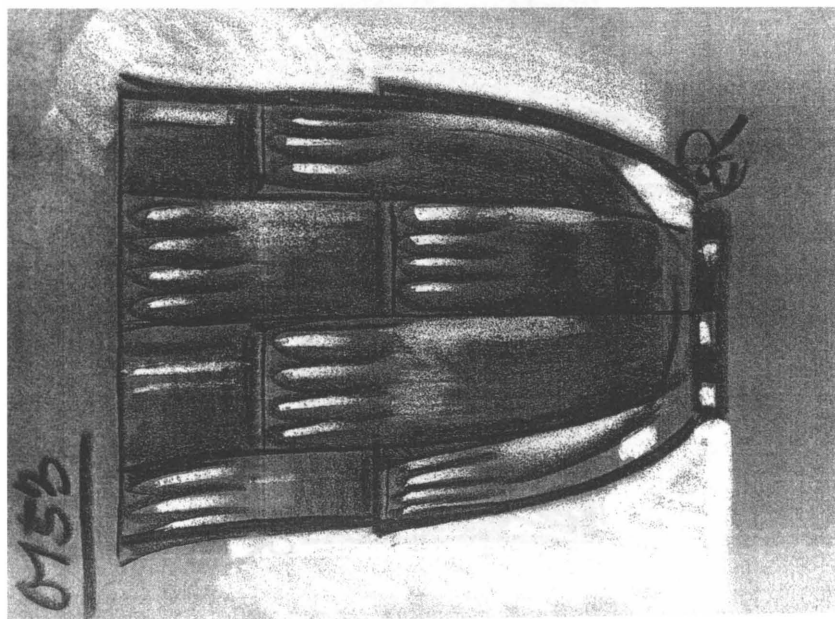
BR

0157

BR

Obr. 2–3. Návrhy na broušené sklo, kresba rudkami na barevném papíře; signováno BR. Výběr.

Obr. 4–5. Návrhy na broušené sklo, kresba ručkami na barevném papíře; signováno BR. Výběr.

SBÍRKY TEXTILU V ČESKOLIPSKÉM MUZEU

Olga Sykáčková

V letech 2003–2005 byla prováděna katalogizace posledních částí sbírek textilu. Zdejší soubor sbírkových předmětů je možné v nejširším smyslu rozdělit na textilní součásti oděvní, dekorativní, církevní, prapory a vlajky a k nim je možné přidat také textilie technické v podobě vzorků a dále též vzorníky, potiskovací formy a technické pomůcky výroby textilu, především předměty z oblasti tkalcovství.

Předmětem katalogizace v uvedeném období byly zejména textilie oděvní, církevní a doplněk praporových stuh. Část sbírky praporů byla zpracována na začátku devadesátých let. Tato kolekce by v budoucnu byla vhodná k publikování. Popsány jsou také textilní vzorníky zpracované Břetislavem Vojtíškem a uveřejněné v Muzejní a vlastivědné práci č.1–4, 1970. Vyšlo též jako separát. Vzorníky by měly být v budoucnu restaurovány a digitálním způsobem zpracovány. Potiskovací formy jsou katalogizovány dosud jen z části. Pomůcky pro zpracování lnu a tkalcovství jsou rovněž katalogizovány.

Současná fáze katalogizování textilních sbírek přináší nové poznatky. Sbíрка potiskovaného textilu je oproti vzorníkům a formám k tisku velmi nepatrná. Nejsou příkladně dochovány žádné kapesníky tzv. šnuptychly, které byly užívány náruživými milovníky šňupacího tabáku. Ze vzorníků jsou známy jejich podoby a je často příznačné, že se jedná o ukázky výtvarné práce se záměrem aktualizacním, totiž se satirickým pohledem na současnost první třetiny 19. století. Milovníci tabáku je používáním zničili. V nové katalogizaci byly zaznamenány zajímavé doklady potíštěných ubrusů. Vyskytují se na nich témata z napoleonských válek s přehledem míst Napoleonových bitev. Asi do roku 1815 nebo o něco později můžeme datovat šátek se znázorněním „vyhánění“ Napoleona z Evropy. Od firmy Leitenberger jsou dochovány rozměrné ubrusy vytvořené na

památku ukončení osvobozené války proti Napoleonovi, z nichž jeden obsahuje jména slavných spojeneckých generálů včetně slavných ruských vojevůdců a druhý zahrnuje děkovní věnovací list císaři Františkovi I.

K doplnění údajů došlo též u sbírky čepců. Dámské a dětské čepce patří k významné části kulturního bohatství českého pohraničí. Dosud nebyl proveden jejich souhrnný popis, který by vyjádřil všechny kulturně historické souvislosti. V muzeu je uložena sbírka, která má svůj původ ve známé sklářské podnikatelské rodině Palme z Kamenického Šenova.

Církevní textilie z velké části pochází z náhodných sběrů z rušených kostelů z přelomu padesátých a šedesátých let. Nejdůležitější památkou jsou kasule s největší pravděpodobností pocházející z kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě, který byl zničen požárem v roce 1787.

Ze zachovaných stuh je převážná většina z původní sbírky etnografky a kulturní pracovnice Naděždy Melnikové-Papouškové, jejíž písemná pozůstalost je uložena v českolipském státním okresním archivu. V této kolekci jsou zastoupeny krojové stuhy ze západních Čech, z Táborska, jižní Moravy. Slovensko je zastoupeno oblastmi Modry a Těrchové.

Oděvní součástky představují rozmanitý soubor vyšíváných zástěr, sukní, spodniček a halenek. Náleží sem též špencry, součástky vojenských a úřednických uniforem. Kabát k uniformě postilióna byl ušit podle zvláštního předpisu o uniformování postiliónů z roku 1838.

V roce 2004 byl výběr z textilních sbírek vystaven v rámci projektu Člověk podnikavý ve výstavní síni v ambitu kláštera. Vedle historických textilií zde byly zastoupeny též výrobky zaniklého podniku Severka Cvikov vyrábějícího především dětskou konfekci. Na výstavě se objevily též ukázky vzorníků technických tkanin z firmy Mítop Mimoň.

MODRÝ HŘEBEN V LUŽICKÝCH HORÁCH

*Sto let od vydání Paudlerovy knihy
o první značené dálkové cestě
v Lužických horách*

Petr Kühn

Zasloužilý vlastivědný pracovník Českolipska, A. Paudler, začíná jeden svůj článek vyprávěním: Asi před 70 lety (kolem roku 1830) žila v odlehlé vsi Kamenická stráň (tehdy Kamnitzleiten) u Růžové hostinská, paní Thekla, která tehdy široce zesměšňovanou myšlenku, aby se pro cizí turisty upravila cesta od Pravčické brány na Růžovský vrch, nepropagovala jen slovy, ale vyjádřila ji i v žádosti, zaslané tehdejší hraběcí vrchnosti v Teplicích. K provedení podobné akce však tehdy ještě nedošlo, stalo se tak teprve mnohem později, zato však ve větším měřítku.

Dne 13. dubna 1902 se totiž ve Varnsdorfu sešli zástupci německých horských a turistických spolků, působících tehdy v severních Čechách a v jižní Lužici, aby se dohodli na projektu podstatně většího rozsahu, tj. zřízení jednotně značené, tzv. hřebenové turistické cesty, vedoucí převážně po hřbetech pohoří od Ještědu až na Růžovský vrch. Sešli se tam tehdy zástupci Horského spolku pro Ještědské a Jizerské pohoří (*Gebirgsverein für das Jeschken- und Isergebirge*) z Liberce, Sdružení Lusatia jiholužických přírodovědeckých a horských spolků (*Verband Lusatia südlausitzischer Natur- und Gebirgsvereine*) ze Žitavy, Horského spolku pro nejsevernější Čechy (*Gebirgsverein für das nördlichste Böhmen*) z Krásné Lípy a Horského spolku pro České Švýcarsko (*Gebirgsverein für die böhmische Schweiz*) z Děčína. Podnět ke zřízení hřebenové cesty vyšel od pana J. Mohra z Rumburku, cestmistra („Reisewart“) Horského spolku pro nejsevernější Čechy, který také byl pověřen koordinací a dohledem nad celou akcí. Na schůzce bylo dohodnuto, že náklady na vyznačení ponесou jednotlivé spolky na území své

působnosti. Celá hřebenová cesta měla délku asi 60 km a byla pro ni dohodnuta jednotná zvláštní značka, čtyřzubý modrý hřeben na bílém poli. Vlastní hřebenová cesta měla tvořit jakousi páteř, na níž se pak měly na obě strany napojovat další značené cesty, aby nakonec vznikl jednotný systém turisticky značených cest v celé poměrně rozsáhlé oblasti působnosti zúčastněných spolků.

Dohodnutý průběh cesty byl charakterizován význačnými body: od Ještědu přes Výpřež, Malý Ještěd, Lom, kapli sv. Kryštofa, Malý Vápenný, Zdislavský Špičák, Velký Vápenný k silnici v sedle Na rozkoši, pak přes Vysokou, Ostrý vrch do Horního Sedla. Dále vedla cesta přes Popovu skálu, „Mordkiefel“ v sedle pod Podkovou, Tobiášovu borovici, hájovnu a lázeňský dům v Lückendorfu na sedlo Kammloch na hranici pod Hvozdem, přes Hvozd, Jánské kameny, Plešivec, Krkavčí kameny, Luž, Tolštejn, Jedlovou, Krásné Pole, Studenec, Líska, Kamenici, Všemily, Dolský mlýn až na Růžovský vrch.

Výzva z této schůzky byla vřele přijata všemi sekcemi a pobočkami zúčastněných spolků a cesta byla ještě ve stejném roce skoro souvisle vyznačena.

Netrvalo ani příliš dlouho, a hřebenová cesta se, jak bylo zamýšleno, stala podnětem k dalším aktivitám. K projektu se připojil Krkonošský spolek (*Riesengebirgsverein*), který se spojil s Horským spolkem pro Ještědské a Jizerské pohorí na pokračování hřebenové cesty přes Liberec, Jizerské hory na východ až na Sněžku; Horský spolek v Jablonci se připojil vyznačením cesty od Ještědu přes Hlubocký hřbet do Tanvaldu. Dne 19. listopadu 1905 se Exkursions-Klub v České Lípě usnesl na vyznačení „Kuželové cesty“ („*Kegelweg*“) Ještěd – Milešovka, která měla vést turisticky významnými lokalitami ležícími jižně od hřebenové cesty podle Ploučnice a dále k jihu až po Doksy a Dubou, Úštěk, Litoměřice; horské spolky v Krompachu, Cvikově a Polevsku vyznačily cestu z Hvozdu přes Krompach, Cvikov, Klíč, Obrázek, Panskou skálu po Českou Kamenici. Obě dálkové cesty se tak staly podnětem k přechodu od samostatných, více méně izolovaných cest, značených jednotlivými německými horskými a podobnými spolky, na vzájemně provázanou soustavu turisticky značených cest, pokrývající celou nejsevernější oblast Čech.

V roce 1905 vyšel vlastním nákladem Dr. Fr. Hantschela, autora osvědčených turistických průvodců, turistický průvodce hřebenovou cestou („*Kammweg-Führer von der Jeschkenkoppe bei Reichenberg bis zum Rosenberge bei Tetschen*“) s podrobnými údaji o celé trase, doplněnými informacemi o četných místech v jejím okolí.

Již rok předtím, v roce 1904, vydal prof. Paudler, rovněž vlastním nákladem, knihu „Nová hřebenová cesta od Ještědu k Růžovskému vrchu“ („*Der neue Kammweg vom Jeschken zum Rosenberge*“), v jejichž 30 kapitolkách beletristickým způsobem a na základě vlastních zkušeností z cesty, kterou absolvoval spolu se svým přítelem malířem Aug. Frindem, rodákem z Krásné Lípy, popsal její nejvýznamnější místa. Aug. Frind knihu vyzdobil 32 menšími a jednou celostránkovou kresbou; přiložena byla také přehledná mapa trasy hřebenové cesty od H. Schwarze. Knihu nevěnoval autor, jak bylo v tehdejších dobách obvyklé, nějakému šlechtickému sponzorovi nebo korunované hlavě, ale „*Panu dvornímu radovi Dr. R. Korbovi, jenž založením „Boží zahrady“ u Sezímek a svými spisy povzbudil v naší zemi dělnou lásku k přírodě a jejím krásám*“

V upomínku na sto let, uplynulých od vydání Paudlerovy knihy, se ve dnech od 18. do 24. října 2004 vydalo po původní trase hřebenové cesty od Ještědu k Růžovskému vrchu skupina „*18 turistů ve věku od 14 do 63 let*“ ze sdružení Dittersbacher Heimatverein. Podnětem k tomu jim bylo album starých pohlednic z Lužického, Žitavského a Ještědského pohoří, vydané libereckým nakladatelstvím „555“ a Paudlerova kniha.

LITERATURA

Hantschel, F., 1905: Kammwegführer von der Jeschkenkoppe bei Reichenberg bis zum Rosenberg bei Tetschen. Nákladem vlastním, Praha-Smíchov.

Paudler, A., 1904: Der Neue Kammweg vom Jeschken zum Rosenberg. Nákladem vlastním, Česká Lípa.

NĚKTERÉ VZÁCNĚJŠÍ DRUHY PTÁKŮ ZJIŠTĚNÉ NA ČESKOLIPSKU V POSLEDNÍCH LETECH

Karel Filip

Na Českolipsku se díky vhodným přírodním podmínkám a poměrně zachovalé přírodě občas vyskytnou velmi zajímavé a vzácné druhy ptactva. Přesto, že se toto území nenachází na hlavních tahových trasách migrujících ptáků v období podzimního a jarního stěhování, lze zde zastihnout někdy druhy velmi vzácné.

Těžištěm výskytu bývají početné a nenarušené oblasti hlavně v okolí NPR Novozámecký rybníka. Velmi důležitý je i Heřmanický rybník, tento je však těžce zatížen nevhodnou údržbou zvláště v posledních letech. Též některé rybníky v okolí Holan jsou důležité. Velmi cenné jsou i zachovalé fragmenty přírody v okolí okresního města, hlavně v povodí Ploučnice a Robečského potoka, kterým však hrozil zánik plánovanými úpravami a napřímením celých částí vodních toků. Ornitologicky zajímavé a cenné jsou i bývalé pískovny, kde na mnohých místech vznikly lokální vodní plochy a vytvořilo se vhodné prostředí pro život mnoha druhů živočichů. V posledních letech se však objevuje mnoho podnikatelských záměrů, jak toto území devastovat závazkou a případným zalesněním.

Novozámecký rybník a okolí

Jedná se o bezkonkurenčně nejkvalitnější ornitologickou lokalitu Českolipska, na které lze pozorovat mnoho vzácných druhů hnízdících i migrujících. Hnízdění jeřába popelavého (*Grus grus*), slavíka modráka (*Luscinia svecica*), sýkořice vousaté (*Panurus biarmicus*), cvrčilky slavíkové (*Locustella luscinioides*), chřástala kropenatého (*Porzana porzana*) je zde samozřejmostí a bylo zmiňováno v dřívějších publikacích. Nelze se však nezmínit o zániku tradičního hnízdiště husy velké (*Anser*

anser) – poslední neúspěšné zahníždění pochází z roku 2001 (úhyn mládřat) a bukače velkého (*Botaurus stellaris*) 1998.

Velmi důležité je prokázané hníždění 2 párů bukáčka malého (*Ixobrychus minutus*) na lokalitě Provodín. Úspěšné hníždění bylo prokázáno v roce 2003, kdy zahníždily dva páry a bylo zaregistrováno celkem 6 juvenilních ptáků. V roce 2004 byl prokázán pouze 1 hnízdící pár se 4 juv. Velmi významné bylo i zdárné vyhníždění luňáka červeného (*Milvus milvus*) v roce 2001 u obce Karasy a zjištěn hnízdni výskyt v letech 2003 a 2004 na lokalitě Provodín.

Při tomto malém bilancování nelze opomenout ani úspěšné vyhníždění vodouše kropenatého (*Tringa ochropus*) se 2 juv. v roce 2003 na stejné lokalitě.

Z pozorování vzácných transmigrantů se lze zmínit o záletu bernešek bělolících (*Branta leucopsis*) pozorovány 3 ex.

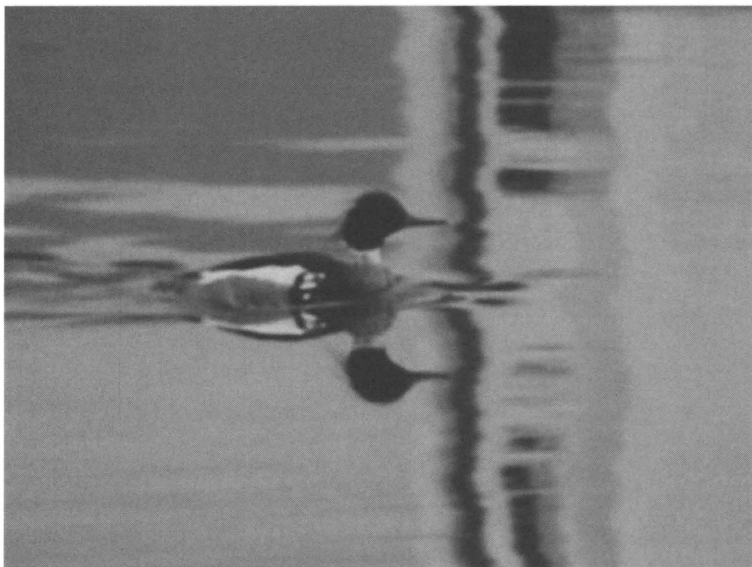
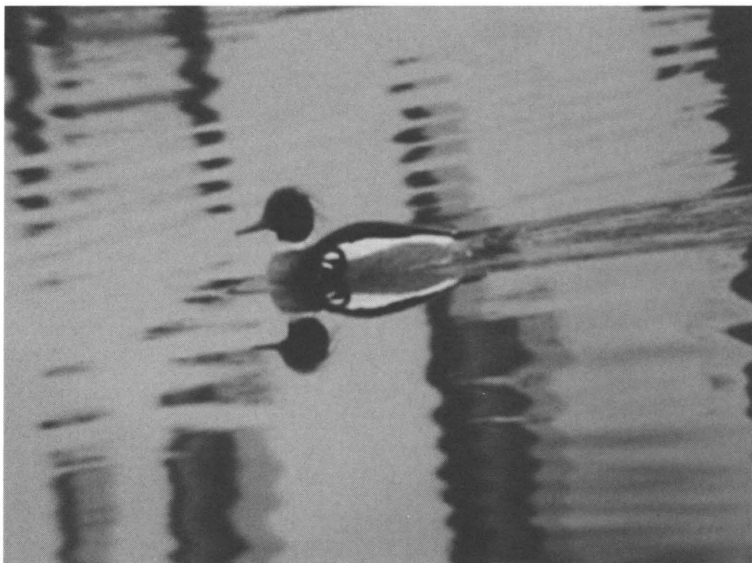
Za velmi vzácného zatoulance lze také označit morčáka prostředního (*Mergus serrator*) pozorovaného u hráze rybníka.

Cenný byl záznam pozorování slučky malé (*Lymnocyptes minimus*) 26. 4. 2001 u Zahrádek.

Heřmanický rybník

Absolutně nevhodná manipulace s vodní hladinou – každoroční vypouštění, hnojení rybníka chlévskou mrvou a nadměrná rybí obsádka byla příčinou závažných změn ve fauně i floře. Nejvíce postižena byla populace až 8 párů potápek černokrkých (*Podiceps nigricollis*), která zanikla. Také zmizela populace rákosníka velkého (*Acrocephalus arundinaceus*) čítající 3 páry. Též bekasina otavní (**Gallinago gallinago**) a chřástal vodní (*Rallus aquaticus*) lokalitu opustil. Také prosperující kolonie racka chechtavého (*Larus ridibundus*) zanikla. Tyto změny se odehrály v roce 2002.

Naopak pokles vodní hladiny znamenal příznivé hnízdni podmínky pro některé druhy v minulosti pouze protahující. V roce 2004 poprvé zahníždil slavík modrák (*Luscinia svecica cyanecula*). Na vysušeném prostoru zahníždily 2 páry kulíka říčního (*Charadrius dubius*) a pár čejky chocholaté (*Vanellus vanellus*). Významný byl tah bahňáků.

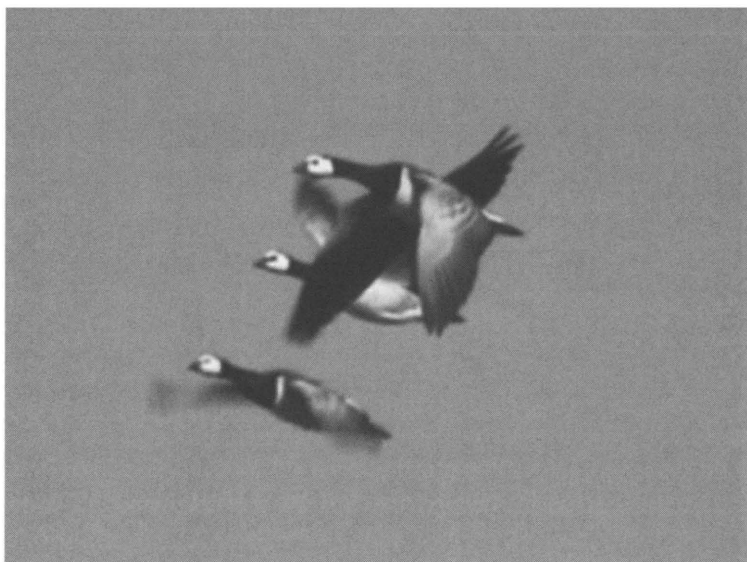

Obr. 1.–2. Morčák prostřední, (Mergus serrator), velmi vzácný druh severské potápivé kachny. Novozámecký rybník 19. 4. 2003.

Obr. 3.–4. **Bukáček malý** (*Ixobrychus minutus*), velmi vzácný a přísně chráněný, naše nejmenší volavka. Provoďin 21. 8. 2003.

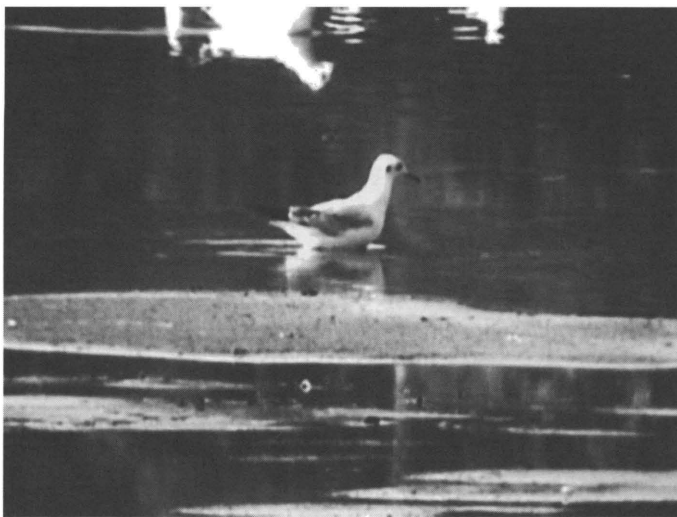

Obr. 5.–6. **Berneška bělolící** (*Branta leucopsis*), velmi vzácný zatoulanec ze severu. Zahradky
23. 3. 2003.

Obr. 7.–8. *Lyskonoh úzkozobý* (*Phalaropus lobatus*), velmi vzácný zatoulanec ze severu. Heřmanický rybník 15. 9. 2003.

Obr. 9. Racek tříprstý (Rissa tridactyla), mimořádně vzácný druh z mořského pobřeží. Heřmanický rybník 5. 10. 2004.

Obr. 10. Kolihy velké (Numenius arquatus), vzácný druh ze severu, kdysi hnízdil. Heřmanický rybník 16. 10. 2004.

Obr. 11. Strakapoud prostřední (Dendrocopos medius), řídký druh, jako hnízdící prokázán v poslných letech. 7. 4. 2002 Holany.

Obr. 12. Kavka východoevropská (Corvus m. someringii), vzácná rasa kavky z východních oblastí. Česká Lipa.

Obr. 13. **Slučka malá** (*Lymnocyptes minimus*), vzácný protahující druh ze severu. 26. 4. 2000 Zahrádky.

Obr. 14. **Luňák červený** (*Milvus milvus*), řídce hnízdí v posledních letech. 20. 8. 2001 Karasy u České Lipy.

PŘÍSPĚVEK K VÝSKYTU ŽELVY BAHENNÍ (*EMYS ORBICULARIS*) NA ČESKOLIPSKU

Zdeněk Vitáček

Tento příspěvek je reakcí na článek „Příspěvek k zoologickému hodnocení řeky Ploučnice na okrese Česká Lípa“ autora RNDr. M. Honců, který byl publikován ve sborníku Bezděz č. 13 z roku 2004.

V předmětném článku, odstavci „třída: Plazi (*Reptilia*)“ je uveden údaj dokládající výskyt želvy bahenní (*Emys orbicularis*) – od Ploučnice v České Lípě (7/2003 – 1 ex., P. BAJAK). Tento údaj však není správný, neboť došlo k chybné determinaci druhu. V současné době nemáme k dispozici věrohodné doklady nebo údaje o výskytu želvy bahenní na Českolipsku. Želvu, kterou nálezce u Ploučnice našel, jsem převzal a determinoval. Jedná se o **želvu nádhernou (ozdobnou)**, (SZALAY & SZALAYOVÁ 1990) (*Trachemys scripta*, dříve *Pseudemys scripta* a *Chrysemys scripta elegans*).

I další nálezy a pozorování vodních želv na Českolipsku a v nivě řeky Ploučnice, mnou prověřované od roku 1994, se týkaly druhu **želvy nádherné**. Především po roce 2000 jsem zaznamenal, že dochází k častému vypouštění vodních želv nádherných do volné přírody Českolipska. Důvodem je snadná dostupnost této vodní želvy v obchodní síti. Řada chovatelů však po nějaké době zjistí, že malá želvička vyroste v želvu s délkou krunýře i nad 30 cm. Chov velkých želv v omezeném prostoru akvaterárií přináší řadu problémů a také se stávají neprodejnými. Neodpovědní chovatelé se pak želv zbavují vypuštěním do volné přírody. Jsem přesvědčen, že novodobá pozorování vodních želv (např. rybník u Svobodné Vsi, 8/2003, M. HONCŮ) se týkají právě druhu želvy nádherné.

Tyto želvy mohou přežít, při dobrém zdravotním a výživném stavu a za vhodných podmínek nějaký čas ve volné přírodě a dokonce mohou i přezimovat. Dle mých zjištění však přežijí na Českolipsku jen jednu zimu. U jedné z želv nádherných, které mi byly předány v časném jaru,

jsem zjistil silné záněty sliznic, poškození očí, rozvinutý zápal plic a to v souvislosti právě se zimováním na Ploučnici. Želva uhynula po dvou dnech. Vzhledem k tomu, že vypuštěné želvy do volné přírody Českolipska nepřežijí, je jejich vypouštění vrcholem nezodpovědnosti a bezohlednosti chovatele.

O původním výskytu želv bahenních v Čechách a na Moravě se vedou dlouhodobé diskuse. Z archeologických výzkumů víme, že želvy bahenní žily na více než dvaceti lokalitách, soustředěných do dvou teplých geografických oblastí České kotliny a nížin jižní Moravy a to v holocenu a pleistocénu (ŠIROKÝ & KOL. 2002). Většina údajů o dalším historickém výskytu nebo chovu želv je lokalizována na jižní Moravu a do jižních Čech. Nejstarší historická zmínka o želvách bahenních je z roku 1603 (ŠIROKÝ & KOL. 2002). Nálezy a pozorování želv bahenních ve volné přírodě souvisí s umělým vysazováním nebo náhodnými útoky želv ze zajetí. Želvy bahenní byly také často záměrně a opakovaně vysazovány v různých obdobích počínaje středověkem, s cílem o jejich aklimatizaci a chov – Třeboňsko, řeka Morava, Pardubicko a další – HANÁK & HŮRKA & ROMANOVSKÝ (1959). Vzhledem k velké odolnosti tohoto druhu vodní želvy, pak mohli vysazení jedinci ve volné přírodě přežít i několik let. Na vhodných lokalitách se podařilo želvy i rozmnožit. O cíleném nebo náhodném vysazování želv na Českolipsku však prozatím nemáme žádné doklady. Přesto nemůžeme tyto aktivity zcela vyloučit.

Jak však uvádí ŠTĚPÁNEK ve své práci z roku 1949, nemáme již v Čechách obsazené původní lokality želvy bahenní. Jiná situace může být na lokalitách jižní Moravy, kde by se mohlo jednat i o původní výskyty. Mnohé z uváděných lokalit však byly i zde osídleny umělým vysazováním želv a to i v nedávné minulosti.

Data o výskytu želv bahenních na řece Ploučnici shrnuli ve své práci FLASAR & FLASAROVÁ (1975 a 1995). Údaje o pozorování želv na Ploučnici jsou z let 1870, 1882, 1885, 1896, 1888, 1889, 1894, 1899 a 1901. Přímo z Českolipska jsou to údaje pocházející z Malé Veleně, České Lípy, z Manušic, Sosnové a Mimoně, GASSNER (1885), HANTSCHEL (1911). Jde o údaje, které jsou přebírány z jedné práce do druhé řadou autorů. Důvěryhodná recentní data však nemáme k dispozici. Dle všech dohledaných informací představují nálezy z 80. a 90. let 19. (případně 20.) století dnes již vymizelou enklávu původní populace zasahující k nám z nížin východně od řek Labe a Mulde v SRN (BARUŠ & KOL. 1992).

LITERATURA

- BARUŠ, V., & KOL., 1992: Fauna ČSFR. Plazi Reptilia. Academia, Praha, s. 1–224.
- FLASAR, I. & FLASAROVÁ, M., 1975: Die Wirbeltierfauna Nordwestböhmens (severozápadní Čechy). Die bisherigen Ergebnisse ihrer Forschung. Zool. Abh. Mus. Tierk. Dresden, 33: 1–150.
- FLASAR, I. & FLASAROVÁ, M., 1995: Die Ergänzungen zur Arbeit: Die Wirbeltierfauna Nordwestböhmens (severozápadní Čechy) – Die bisherigen Ergebnisse ihrer Forschung. Doplňky k práci Obratlovci severozápadních Čech – dosavadní výsledky jejich výzkumu. Acta Universitatis Purkynianae, Ústí nad Labem, Studia Oekologica II: 1–88.
- GASSNER, R., 1885: Unsere Kriechtiere. MNEC 8: 102–108.
- HANÁK, V. & HŮRKA, K. & ROMANOVSKÝ, A., 1959: Jižní prvky ve fauně našich plazů. Živa, Praha, 7: 188–191.
- HANTSCH, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa. Böhmisches Leipa, s. 8–54.
- SZALAY, F. & SZALAYOVÁ, H., 1990 (1985): Želvy. Státní zemědělské nakladatelství, Praha. s. 1–144.
- ŠIROKÝ, P. & STUHLÍK, S. & MORAVEC, J. & ROZINEK, R., 2002: K autochtonnímu výskytu želvy bahenní (*Emys orbicularis*) v České republice. Herpetologické informace speciál, informační bulletin České herpetologické společnosti, Praha, č. 2+3/2002: 24–26.
- ŠTĚPÁNEK, O., 1949: Obojživelníci a plazi zemí českých se zřetelem k fauně střední Evropy. Archiv pro přírodovědecký výzkum Čech, Praha, nová řada, 1: 1–122.

SEZNAM AUTORŮ

- Mgr. Jiří ADAMOVIČ, CSc., Geologický ústav AV ČR Praha
Mgr. Martin ASCHENBRENNER, Gymnázium Česká Lípa
Mgr. Petr BAJAK, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Martin BARUS, student gymnázia, Mnichovo Hradiště
Karel FILIP, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Michal GELNAR, Česká sklářská společnost, Praha
Mgr. Petr HAVRÁNEK, Magistrát města Liberec
RNDr. Miroslav HONCŮ, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Jaroslava JAROLÍMKOVÁ, Státní okresní archiv Česká Lípa
RNDr. Petr KŮHN, CSc., Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Ing. Tomáš LORENC, Vysoká škola zemědělská Praha
Ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa
Mgr. Vladimír PEŠA, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Ing. Luboš PURCHART, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita,
lesnická a dřevařská fakulta, Ústav ekologie lesa, Brno
Zuzana RAKOVÁ, studentka University Palackého Olomouc
PhDr. Jan SCHÖTTNER, Uměleckoprůmyslové museum Praha
Mgr. Ladislav SMEJKAL, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Miloslav SOVADINA, Státní okresní archiv Česká Lípa
Olga SYKÁČKOVÁ, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Ing. Zdeněk VITÁČEK, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa

POKYNY PRO ÚPRAVU PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz prosíme autory o dodržování následujících zásad při odevzdávání rukopisu:

Pokyny všeobecné:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu (30 řádek na stránku při 60 úhozech na řádku).
2. Práce (včetně příloh) se přijímají v jednom tištěném exempláři a na disketě v textovém editoru Word (verze 6.0 nebo novější), Write apod., případně T602 – kódování Latin 2 (neobsahuje-li text tabulky). Pište průběžně na celý řádek, jednoduché řádkování, stránky (řádky) na pravé straně nezarovnávejte, nedělte slova na konci řádku. Ucelené odstavce odklepněte klávesou „Enter“. Neupravujte text ani výčty do více sloupců. Rukopis nijak neupravujte, bude upraven jednotně pro celý časopis. Pište vše obyčejným písmem, slova uvnitř textu nezdůrazňujte.
3. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište rukopis psacím strojem (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A4 s hustotou 30 řádek po 60 úhozech včetně interpunkce a mezer na jedné stránce.
4. Přílohy: Nákresy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 9 x 13 cm, kontrastní, lesklé. Grafické přílohy (pérovky, grafy, mapky aj.) se přijímají pouze černobílé, kontrastní s ohledem na předpokládané zmenšení. Tabulky číslované nekládejte do textu. Je třeba je dodat na zvláštním listu. Texty k tabulkám, grafům a mapkám musí být dostatečně vysvětlující. Označení tabulek: Tab. 1, 2... (ve všech jazycích). Označení obrázků: Obr. (v češtině), Fig. (v angličtině), Abb. (v němčině).
5. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslijí průběžně bez ohledu na eventuelní kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují za interpunkčním znaménkem číslicemi v horním indexu, za číslem následuje lomítko –/. Vlastní text poznámky číslyte a pište písmem stejné velikosti jako text, za číslem udělejte lomítko –/.
6. Práce se otiskují v češtině, abstrakt (stručný obsah článku v maximálním rozsahu 15 řádků rukopisu) v angličtině. U článků a studií je nutný na konci práce souhrn (resumé) psaný v němčině a angličtině. Souhrn, včetně názvu článku, v rozsahu asi 1/10 textu vypracujte v češtině, překlady zajistí redakce.
7. Práce schvaluje k přijetí do časopisu redakční rada, ta si může vyžádat recenzní posudek. Za věcný obsah příspěvku a za přesnost a pravdivost údajů odpovídá autor. Redakční rada si vyhrazuje právo k stylistickým, pravopisným a formálním (nikoli obsahovým) zásahům do textu prací. O sporných případech,

kteře tyto „Pokyny“ neobsahují, se autor dohodne přímo s redakcí.

Po sazbe dostanou autoři svoji práci k provedení tiskové korektury.

8. Příspěvky se nehonorují. Autoři obdrží zdarma 1 autorský výtisk sborníku a 10 separátů každé původní práce.

Pokyny pro úpravu přírodovědných článků

9. Práce (odevzdaný rukopis) má mít toto základní uspořádání (v uvedeném pořadí): název, jméno a příjmení autora(ů), abstrakt, vlastní text práce, případně poděkování, literatura, cizojazyčný souhrn, texty k přílohám (na samostatném listu), přílohy (obrázky, grafy, tabulky, mapy).

Vlastní text práce se obvykle dělí na úvod, materiál a metodiku, výsledky, diskusi a souhrn, případně závěry. Jednotlivé části mohou být spojeny (např. výsledky s diskusí). V nutných případech je možno členění zjednodušit (faunistické práce), u krátkých sdělení a ostatních článků (recenze, personálie a informační články) nemusí být text práce členěn.

10. Jména taxonů uvádějte při první zmínce v práci celá. Tam, kde by mohlo dojít k záměně a nejasnostem, uvádějte i autora popisu, letopočet a případné závorky. V dalším textu při opakování je možno rodová jména zkracovat nebo autora popisu a letopočet neuvádět.

Taxony se v abstraktu uvádějí nezkráceně.

Kódy lokalit pro síťové mapování pište před vlastní název a popis lokality (5253, k. ú. Mimoň, městský park...). Názvy lokalit vypisujte celé (Stráž pod Ralskem) s uvedením katastru.

Faunistické údaje zapisujte takto: kód, zemi, okres, katastr, název lokality (případně bližší specifikaci), datum nálezu, počet kusů (exemplářů, případně samců a samic), jméno autora nálezu, determinátora, majitele sbírky, autora revize, chovu nebo pozorování. U běžných druhů lze vynechat.

Jednotlivé údaje je možno vyjádřit standardními latinskými zkratkami: c. = centralis – střední, sept. = septentrionalis nebo bor. = borealis – severní, mer. = meridionalis – jižní, or. = orientalis – východní, occ. = occidentalis – západní, ex. o. = ex ovo, množné číslo ex ovis – z vajíčka, z vajíček, ex. l. = ex larva, množné číslo ex larvis – z larvy, z larev, z housenky, z housenek, ex. p. = ex pupa, množ. č. ex pupis – z kukly, z kulek, lgt. nebo leg. = legit – sbíral, det. = determinavit – určil, revid. = revidit – revidoval, educ. = educavit – vychoval, observ. = observavit – pozoroval, coll. = collectio – sbírka.

Zkratky se píší za jméno a spojují se spojkou „et“ = a – např.: A. Novák lgt., det. et coll.

Pouze taxony živočichů a rostlin na úrovni rodů, druhů a poddruhů (ne však čeledí a vyšších taxonomických jednotek) pište vždy kurzívou, ne však autory popisů taxonů, letopočty a zkratky ssp., sp., spp., f. a další.

Datum se píše obvyklým způsobem arabskými číslicemi (nevypíše-li autor např. ze stylistických důvodů slovní název měsíce), za tečkou se dělá vždy mezera (19. 10. 1963, 18. 2. 2000). V anglickém textu je třeba dodržovat tamní jazykový úzus a psát římské číslice malými písmeny (19. x. 1963, 18. ii. 2000). V angličtině se též píše desetinná tečka místo čárky (63.9 mm).

Názvy kapitol (ÚVOD, MATERIÁL A METODIKA, VÝSLEDKY, LITE-

RATURA apod.) pište velkými písmeny.

11. Citace literatury v textu pište dle vzoru: Pavel (1970), (Pavel 1970), Pavel Petr (1970), (Pavel Petr 1970), Pavel et al. (1970) při více než dvou autorech. V seznamu literatury na konci článku se uvádějí pouze práce citované v textu. Autoři se píší v seznamu literatury v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku použijte označení a, b, c, ..., za příslušným rokem. Mezi příjmením a zkratkou křestního jména autora se dělá čárka, rovněž zkratka křestního jména a rok vydání práce jsou odděleny čárkou (např.: Hanák, V., 1972: ..., Benda, P. – Šutera, V., 1996:...). Jméno autora začíná na novém řádku.

Citace prací z časopisů: Název práce včetně rodových a druhových jmen se píše standardním písmem, latinské jméno kurzívou. U časopisů se uvádí (standardním písmem): název časopisu, ročník, číslo (je-li v ročníku každé číslo stránkováno samostatně), za dvojtečkou a mezerou následují stránky (od-do) bez označení „p.“, „pp.“, „s.“, „s.“ (např.: Klapalekiana, 17: 75–124.; Bezděz, 6: 60–79.). Názvy časopisů je možno zkrátit vžitými zkratkami, na příslušném místě abecedního seznamu literatury je však třeba uvést použitou zkratku a její vysvětlení (nezkrácený název časopisu). Příklad citace:

Bárta, Z., 1967a: Nové druhy savců pro oblast Labských kvádrových pískovců. Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy, 3: 175–183.

Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy: Sborník severočeského muzea – Přírodní vědy.

Citace knih: Všechny údaje se píší standardním písmem. Uvádí se autor, rok vydání, název, nakladatelství, místo vydání a počet stran. Příklad citace: Horák, J., 1950: Zvířena středních Čech. Melantrich, Praha, 231 s.

Citace nepublikovaných rukopisů (diplomové práce, závěrečné zprávy z výzkumů apod.): Všechny údaje se píší standardním písmem. Uvádí se název práce, zkratka Msc., případně typ práce (dipl. práce, habil. práce apod.), dále jedno z míst (název instituce a město), kde je práce dostupná. Příklad citace: Plocek, A., 1974: Ryby v řece Ploučnici. Msc., dipl. práce, dep. in katedra zoologie, Přír. fak. UK, Praha, 28 s.

Pokyny pro úpravu článků z oboru historie

12. Poznámky a citaci literatury je možno upravit dvojnásobem.

a) Je možno použít tradičních číslovaných poznámek, v nichž bude citována příslušná literatura a prameny. Citace uvádějte podle vzoru, včetně dodržení uvedené interpunkce. Konec každého záznamu literatury ukončete klávesou „Enter“.

Žemlička, J.: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980, s. 135.

Při opakování díla stačí uvést zkrácenou citaci: Žemlička, J.: Vývoj osídlení, s. 90.

Při opakování autora i díla: Tamtéž, s. 102–103.

Při opakování autora: Týž: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997,

Citace článku dvou autorů v časopise:

Panáček, J. – Gabriel, F.: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz, 7, 1998, s. 42.

Citace článku ze sborníku:

Maur, E.: Hrad Vlčtejn a Pabiankové. K počátkům husitství na Plzeňsku. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 81.

Citace vydaných pramenů:

Codex diplomaticus at epistolaris regni Bohemiae V – 2. Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1981, s. 216, č. 614. (V další citaci již stačí CDB V – 2, s. 217, č. 615.)

Při citaci nevydaných pramenů uveďte: název archivu a jeho sídla, název příslušného archivního fondu, inventární číslo a název archiválie, u úředních knih též folio:

Státní okresní archiv (SOkA) Česká Lípa, Archiv města (AM) Česká Lípa, inv. č. 2274 – Vyvlastnění pozemků pro stavbu Severní dráhy.

Při použití tohoto způsobu citace se již na konci článku nesestavuje samostatný soupis použitých pramenů a literatury.

b) Odkazy na literaturu a prameny je možno umístit do textu do závorky:

(Zemlička 1980, 135); ... jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52); (CDB V – 2, s. 148, č. 570); (SOkA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2523 Hokynářský řád pro Českou Lípu).

Seznam literatury a pramenů se uvede na konci článku. Autoři se píší v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku se použije označení a, b, c, ..., za příslušným rokem: Lahmer, R. 1889a: Zur Geschichte der nordböhmisches Leinen – Industrie, MNEC 12, s. 97–105.

Lahmer, R. 1889b: Einiges von der nordböhmisches Kattunindustrie, MNEC 12, s. 298–304.

Seznam se doplní o soupis použitých zkratk:

MNEC: Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs.

SAP: Sborník archivních prací.

Číslovaných poznámek je možno využít na vysvětlení různých vedlejších okolností a problémů, nebo k odkazům na takový druh pramene, který nelze v krátké a jednoduché formě umístit do závorky v textu.

PŘEHLED DOSUD VYDANÝCH SVAZKŮ BEZDĚZU

Bezděz 1/1990, 141 stran, rozebráno

F. Gabriel – J. Panáček: Vznik a počátky České Lípy; O. Sykáčková: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky; L. Smejkal: Českolipské muzeum 1945–1951 – hledání orientace; M. Honců: Zvířena Lužických hor; M. Benda: Přírodní poměry Kravařské oblasti; M. Honců – Z. Vitáček: Obojživelníci okresu Česká Lípa. Zprávy.

Bezděz 2/1994, 130 stran, rozebráno

J. Panáček – F. Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě; J. Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké – Novém Tolzbachu; J. Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820–1881; Z. Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa; Z. Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa; P. Kühn: Krokodýli na Českolipsku?; P. Kühn: Skalní hříby ve Vranovských skalách. Pozorování v přírodě.

Bezděz 3/1995, 189 stran, 25 Kč

M. Sovadina: Tři příspěvky k počátkům města Kravař; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv. M. Magdaleny v České Lípě; R. Hais: Friedrich Eggermann (1777–1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie; J. Brožová: Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století; V. Ryšavý: Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru; M. Honců: Vstavačovité (Orchidaceae). Materiály; J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (I. část); M. Plánská: Pokus s přesazováním prstnaticů.

Bezděz 4/1996: Lužické hory – příroda a dějiny. 289 stran, rozebráno

J. Kuncová: CHKO Lužické hory dvacetiletá (Historie vzniku CHKO); F. Gabriel – J. Panáček: Hrad Milštejn; M. Gelnar: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří; L. Smejkal: Povaha sociálních rozdílů na Cvikovsku a přístupy k jejich řešení do roku 1920; P. Sajdl – L. Smejkal – M. Sovadina: Staré mlýny (Pověst Lužických hor); P. Havránek: Geologie Lužických hor; P. Chvátal: Geologický inventarizační průzkum přírodní památky Bílé kameny; P. Kühn: Čedičová zeď Jánských kamenů u Krompachu v Lužických horách; O. Fabiánek: Těžba rud v Lužických horách; P. Havránek: Dobývání železných rud v okolí Mařenic; P. Kučírek: Post-glaciální vývoj lesních ekosystémů Lužických hor; M. Plánská: Příspěvek k poznání

květeny Lužických hor a jejich okolí; M. Plánská: Botanický inventarizační průzkum a biomonitoring NPR Jezevčí vrch v Lužických horách; M. Plánská – M. Honců: Chráněné rostliny Lužických hor; M. Honců: Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách; M. Honců – J. Vondráček: Chráněné druhy živočichů Lužických hor. Zprávy.

Bezděz 5/1997 – Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko 577 stran, rozebráno

J. Blažková: Vznik vojenského újezdu Ralsko; F. Gabriel – J. Panáček: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru Ralsko; M. Gelnar: Zaniklé sklárny ve vojenském prostoru Ralsko; J. Adamovič: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko; P. Kühn: Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko; E. Balátová a kol.: Předběžný přehled rostlinných společenstev bývalého VVP Ralsko s poznámkami k vegetaci; V. Zavadil – M. Honců: Listonoh letní – *Triops cancriformis cancriformis* Linné 1758 – a žábronožka letní – *Branchipus Schaefferi* Fischer 1834 – (Anostraca et Notostraca: Branchiopoda: Crustacea) v bývalém VVP Ralsko: výsledky předběžného výzkumu; A. Kúrka: Arachnofauna VVP Ralsko (Pavouci – Araneida); M. Honců: Průzkum vážek (Odonata) na území bývalého VVP Ralsko; M. Honců: Rovnokřídli (Orthoptera) bývalého VVP Ralsko; M. Honců – P. Vonička: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko; P. Vonička: Příspěvek k poznání koprofágních vrubounovitých (Coleoptera: Scarabaeidae) bývalého VVP Ralsko; M. Bouma: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko; J. Vávra a kol.: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – Vodní obratlovci: Kruhoústí (Cyclostomata), ryby (Pisces, Osteichthyes); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – obojživelníci (Amphibia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – plazi (Reptilia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – ptáci (Aves); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – savci (Mammalia); J. Kuncová Zájmy ochrany přírody ve vojenském prostoru Ralsko a přilehlých území; K. Brotz: Fonolit na vrchu Ralsko a jeho ověření metodou radiestezie. Zprávy.

Bezděz 6/1997, 153 stran, 50 Kč

M. Sovadina: Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv Kříže na českolipském předměstí; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku; J. Brožová: Severočestí rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století (2. část); J. Vondráček – M. Honců: Zvlášť chráněné ptačí druhy v avifauně

Lužických hor. Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (2. část); T. Andres: Tavení skla dřevem. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 7/1998, 246 stran, 70 Kč

M. Sovadina: Život zasvěcený historii; M. Sovadina: Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století; F. Gabriel – J. Panáček: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše; J. F. Firsov: Český historik Jaroslav Papoušek v Rusku a jeho neznámé dopisy z Butyrek N. F. Melnikové – Kedrové – Řivnáčové; L. Smejkal: Jak vznikl a vycházel Bezděz; J. Vondráček: Inventarizační zoologický průzkum NPP Peklo; M. Honců: Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině; L. Beran: Vodní měkkýši Ploučnice; P. Míka: Brouci čeledi Latridiidae Českolipska a Lužických hor; M. Plánská: Orchidejové louky v Lužických horách. Materiály: V. Had: Sluneční dvůr v Jestřebí. Přehled vývoje v letech 1912–1959; Z. Rydygr: Konec druhé světové války na letišti v Hradčanech. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 8/1999, 349 stran, 90 Kč

J. Svoboda – V. Cílek – L. Jarošová: Mezolit na Českolipsku. Poznámky k současnému stavu výzkumu; J. Panáček: K dějinám špitálu v České Lípě; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část II: Okres Děčín; M. Veselý: „Stříbrné doly“ u Jedlové; V. Čelko: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí; L. Smejkal: Lužické oddělení českého muzea v České Lípě; L. Smejkal: Legionářské oddělení českého muzea v České Lípě; J. Blažková: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě; P. Kühn: Povaha železných rud těžených v minulosti na Českolipsku; M. Honců: Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků; Z. Mrlíková: Etoekologické a sociobiologické vztahy v populaci sysla obecného (*Spermophilus citellus* L.) na lokalitě Mimoň – hřebčín v letech 1996 a 1997; L. Beran: Vodní měkkýši Svitávky; M. Plánská: Přírodní památka „Louka u Brodských“ v Dolní Chříbské; L. Smejkal – O. Sykáčková: Karel Löwe a Heinrich Wedrich – rekonstrukce dvou umělecko historických sbírek Okresního vlastivědného muzea v České Lípě; M. Sovadina: Obecní kroniky na okrese Česká Lípa do roku 1945. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 9/2000, 488 stran, 130 Kč

F. Gabriel – J. Panáček: Dějiny hrnčířství v České Lípě; J. Úlovec: Tvrz a zámek v Kuřívodech u Mimoně; P. Gajdošík: Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část III: Shrnutí; M. Gelnar – M. Plekanec – J. Štika: Kde ležely Gläsendorfy?; M. Veselý: Důl „Anton Segen Gotes“ ve Světlinách u Dolního Podluží; P. Kühn: Mečový kámen u Kravař; M. Sovadina: Výroba automobilů Gatter v Zákupech; L. Smejkal: Desátý ročník Bezdězu 1947–1948; P. Kühn: Rudolf Korb a jeho „Boží

zahrada“; P. Brzák – O. Fabiánek – P. Havránek: Jeskyně na Milštejně; Z. Vitáček: Deset let sledování netopýrů a vrápenců na Českolipsku; M. Honců: Entomologický průzkum Luže v Lužických horách v roce 1998 a 1999; M. Benda: Ohrožená květena Kravařska po deseti letech; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Klíč; V. Vosálová: Českolipský kronikář Hans Kriesche a jeho kronika; M. Plekanec: Míšeňská dolina. Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 10/2001, 439 stran, 130 Kč

J. Šouša: Laudatio Bezdězu k dovršení první desítky; J. Svoboda: Paleolit Českolipska a přilehlých území severních Čech; V. Peša: Archeologie okolí Doks; J. Panáček – M. Panáček: Konrád Pflüger v České Lípě ?; M. Veselý: Hnědouhelné doly u Dolního Podluží; P. Havránek – J. Štika – M. Plekanec: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách; L. Smejkal: Síň umění v Českém muzeu pro kraj Českolipský; J. Blažková: Internační a sběrné středisko v České Lípě; J. Slabý: Dominikánský klášter v Jablonném v Podještědí v letech 1945–1950; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice a rybníčků severně Mimoně; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní památky Kytlice; F. Cvrk: XXII. strážní prapor a válečné deníky jeho jednotek (23. 9. – 11. 11. 1938); M. Plánská: Botanický průzkum mokřadu nad Hraničním rybníkem. Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 11/2002, 351 stran, 164 Kč

J. Panáček: Založení České Lípy a městské právo; P. Gajdošík: Matrika židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem 1838–1898; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (I. část); M. Veselý: Pokusy o dobývání hnědého uhlí u Horní Police a Žandova; M. Sovadina: Iniciativa Zákup ve správné reformě v letech 1848–1850; L. Smejkal: Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský; R. Mikuláš: Stopy po činnosti bezobratlých (ichnofosilie) v horninách křídového stáří na Českolipsku; P. Kühn: K předmětu ochrany v CHPV Dutý kámen u Cvikova; J. Klápště – K. Filip: Protahuje budníček větší východoevropský *Phylloscopus trochilus acredula* (Silviidae) přes naše území?; I. Solovka: Průzkum motýlů (*Lepidoptera*) v oblasti Jezové v bývalém VVP Ralsko, M. Honců: Tesařík alpský – *Rosalia alpina alpina* (Linnaeus, 1758), (*Coleoptera, Cerambycidae*) na Českolipsku; S. Kasík: Nové symboly měst a obcí okresu Česká Lípa v letech 1990–2000; M. Panáček: Krov kostela sv. Kříže v České Lípě; P. Havránek: Milíře v Horní Světlé. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 12/2003, 477 stran, 164 Kč

V. Peša: Archeologické poznávání dějin Mimoně; M. Kolka: Vývoj rybníční soustavy na bezdězském panství do roku 1554; P. Gajdošík: Obchod se solí v České Lípě 1576–1617 a jeho význam pro městské finance; J. Panáček: Hrnčířská rodina Machsgut (Dobředělej) v České Lípě; J. N. Jiříšťa: Speculum Marianum Lippense. Mariánská

úcta na Českolipsku v 17. a 18. století; D. Šimánková: Vznik a vývoj sklářské obchodní kompanie Janke a její podíl na vývozu českého skla v letech 1766–1773 do Španělska; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (2. část); M. Veselý: Historie dolování uhlí ve Varnsdorfu do roku 1892; L. Smejkal: Památková agenda Josefa Maštálka 1945–1950; J. Vomáčka: Portrét českolipského demokratického učitele Josefa Vodičky (1906–1992); L. Beran: Vodní měkkýši manušických rybníků; M. Honců – K. Filip: Vážky (*Odonata*) Obecního lesa u České Lípy; M. Honců – L. Kašpar: Krasci (*Buprestidae*) Českolipska; J. Holuša: Výsledky faunistického průzkumu sarančí (*Orthoptera: Caelifera*) a kobylek (*Orthoptera: Ensifera*) na území Chráněné krajinné oblasti Kokořínsko; M. Plánská: Inventarizační průzkum navrhované přírodní památky (PP) přechodového rašeliniště Mařeničky; V. Jindra – V. Peša – M. Dobisíková: Pozůstatky morového hřbitova na náměstí Míru v Novém Boru; J. Jarolímková – M. Sovadina: Školní kroniky na okrese Česká Lípa. Drobnosti. Diskuse. Zprávy. Kronika.

Bezděz 13/2004, 359 stran, 164 Kč

Richard Klos – Miloslav Sovadina: Tajemný hrad v Lužických horách; Jaroslav Panáček: Dělení Berků z Dubé v roce 1502; Jan Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (1. část); Vladimír Peša: Podzemní lomy na Českolipsku; Ladislav Smejkal: Huťmistr Rückl; Jana Blažková: Mimořádný lidový soud v České Lípě; Miroslav Plekanec: Zapomenuté naleziště drahých kamenů v Míšeňské dolině; Petr Kühn: Mineralogie rudných žil v Jiřetíně pod Jedlovou; Miroslav Honců: Příspěvek k zoologickému hodnocení řeky Ploučnice na okrese Česká Lípa; Marta Plánská: Mikrolesy – Microsylvae v Polevsku; Michal Gelnar: Sklářská huť v Okrouhlé; Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina: Kroniky spolků na okrese Česká Lípa. Drobnosti. Zprávy. Kronika.

O B S A H

ČLÁNKY A STUDIE

Jaroslav Panáček: <i>Ke vzniku českolipské veduty tzv. tovaryšského listu</i>	5
Jan Schöttner: <i>Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (2. část)</i>	21
Martin Barus: <i>Prusko-rakouská válka 1866 na Mnichovohradištsku</i>	45
Zuzana Raková: <i>Oslavy 600. výročí prvního listinného doložení města České Lípy v roce 1937</i>	89
Ladislav Smejkal: <i>Květen 1945. Dodatky k situaci na Českolipsku 1.–9. 5. 1945</i>	103
Petr Kühn: <i>Hornina Holého vrchu u České Lípy</i>	119
Petr Havránek – Jiří Adamovič: <i>Prokřemenění pískovců na Milštejně v Lužických horách</i>	133
Luboš Purchart: <i>Příspěvek k poznání střevlíkovitých (Coleoptera, Carabidae) Českolipska</i>	163
Miroslav Honců: <i>Střevlíkovití (Carabidae) Národní přírodní rezervace Novozámecký rybník</i>	177

Tomáš Lorenc: <i>Velikost populace lelka lesního (Caprimulgus europaeus)</i> <i>v bývalém VVP Ralsko</i>	211
--	-----

MATERIÁLY

Martin Aschenbrenner: <i>Zákupský inventář z roku 1608</i>	223
Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina: <i>Farní kroniky na okrese Česká Lípa</i>	241

DROBNOSTI

Michal Gelnar: <i>Nález zlomku skla s hutní výzdobou typu filigránu</i> <i>ve Sloupu v Čechách</i>	267
Vladimír Peša – Petr Bajak: <i>Průzkum hrobů z války 1866 u Kuřívod</i>	273
Petr Kühn: <i>Svatý Jan podruhé umučený</i>	279
Michal Gelnar: <i>Neznámý sklářský výtvarník Bruno Riedel</i>	287
Olga Sykáčková: <i>Sbírky textilu v Českolipském muzeu</i>	295
Petr Kühn: 295 <i>Modrý hřeben v Lužických horách</i>	297
Karel Filip: <i>Některé vzácnější druhy ptáků zjištěné na Českolipsku</i> <i>v posledních letech</i>	301
Zdeněk Vitáček: <i>Příspěvek k výskytu želvy bahenní (Emys orbicularis)</i> <i>na Českolipsku</i>	311
<i>Seznam autorů</i>	314
<i>Pokyny pro úpravu příspěvků publikovaných ve sborníku Bezděz</i> ...	315

BEZDĚZ 14

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

překlad anglických abstraktů (historická část):

Ivan Stýblo.

Redakční rada:

Martin Benda, Jana Blažková, František Gabriel, Michal Gelnar, Miroslav Honců,
Marta Knauerová, Petr Kühn, Jaroslav Panáček, Ladislav Smejkal, Miloslav
Sovadina, Zdeněk Vitáček.

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, PSČ 470 05

Náklad:

500 výtisků

1. vydání

Česká Lípa 2005

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa

Příprava tiskových podkladů D. Houšková, Unicornis Praha
Tisk PBTisk Příbram

ISBN 80-86319-07-5

ISSN 1211 9172